

MUUTOKSEN MERKIT

Varhaiskristilliset kansanomaiset hautamerkit Ravattulan Ristimäellä
ristiretkiajalla ja varhaiskeskiajalla

Siiri Tuomenoja

Pro gradu -tutkielma

Arkeologia

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Joulukuu 2020

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos / Humanistinen tiedekunta

SIIRI TUOMENOJA: Muutoksen merkit – Varhaiskristilliset kansanomaiset hautamerkit

Ravattulan Ristimäellä ristiretkiajalla ja varhaiskeskiajalla

Pro gradu -tutkielma, 109 sivua, 119 liitesivua

Arkeologia

Joulukuu 2020

Tutkielma käsittelee Ravattulan Ristimäen hautamerkkejä. Ristimäki on Kaarinassa sijaitseva, Suomen vanhin tunnettu kirkonpaikka, jota on tutkittu arkeologisesti vuosina 2010–2016. Kirkko on rakennettu todennäköisesti 1100-luvun loppupuolella ja jäänyt pois käytöstä 1200-luvun alkupuolella. Ristimäki on toiminut ruumiskalmistona jo ennen kirkon rakentamista, ja hautaamista on jatkettu kirkon käytön loppumiseen asti. Hautoja on merkitty kirkkomaalla hautakivillä ja puisilla rakenteilla. Analysoin tutkielmassa Ristimäen 61 kokonaan tutkitun hautauksen hautamerkkeihin liittyvän löytöaineiston ja luon niiden pohjalta typologisen luokitusjärjestelmän hautamerkeille. Tutkin myös hautamerkkien suhdetta niiden alle haudattuihin vainajiin sekä erilaisten merkkien esiintymistä hautausmaan eri käyttövaiheissa sekä fyysisesti sen eri puolilla.

Tutkielman perusteella suurin osa Ristimäen haudoista on ollut maanpinnalle merkittyinä ja hautamerkit ovat suojanneet niitä hyvin myöhemmin kaivetuilta hautakuopilta. Yleisin merkitsemistapa on ollut haudan molempiin päätyihin asetettu kivi tai puurakenne. Myös vain toiseen päätyyn pystytettyä merkkiä, haudan keskelle sijoitettua rakennetta, hautakuopan päällä kulkevaa kivistä, haudan ulkopuolista merkkiä ja näiden yhdistelmiä on käytetty. Kaikki hautakivet ovat muokkaamattomia luonnonkiviä, joissa ei ole kaiverruksia. Ne ovat enimmäkseen graniittia ja muita paikallisesta kallioperästä löytyviä kivilajeja. Hautamerkkeinä käytettyjä kiviä on valikoitu muodon ja värin perusteella. Erityisesti on suosittu pitkänomaisia, viisikulmiota tai kolmiota muistuttavia ja laakamaisia kiviä sekä väriltään vaaleita tai punertavia kivilajeja. Hautausmaalla vaikuttaa käytetyn sekä paalumaisia että laudasta valmistettuja puisia hautamerkkejä. Monia puurakenteita on tuettu pystyyn kivien avulla ja puiden liitoksissa on käytetty pitkähköjä rautanauvoja. Myös joitain viitteitä puurakenteiden koristelusta löytyy.

Hautamerkkejä on pystytetty useammin aikuisille ja nuorille aikuisille kuin lapsena kuolleille. Aikuisille pystytetyt hautamerkit ovat saattaneet myös olla suurempia ja näyttävämpiä. Merkkien käyttö vaikuttaa olevan yhtä yleistä naisten ja miesten haudoissa. Mikään hautarakenteissa ei viittaa siihen, että niiden tarkoituksena olisi ollut estää pelättyä vainajaa palaamasta vaeltamaan elävien keskuuteen. Hautoja on merkitty Ristimäellä jo ennen kirkon rakentamista, mutta merkkien käyttö on lisääntynyt huomattavasti ajan myötä erityisesti aikuisten ja nuorten aikuisten haudoissa ja vaikuttaa olevan enemmän kristillinen kuin esikristillinen tapa. Näyttävillä hautarakenteilla on saatettu haluta korvata kristinuskon myötä yksinkertaisia hautaus- asuja ja korostaa vainajan sosiaalista asemaa. Hautamerkkien variaatio on ollut suurta eikä varhaiskristillisen haudan merkitsemiselle ole ollut yhtä vakiintunutta tapaa.

Asiasanat: *haudat, hautamuistomerkit, hautausmaat, Kaarina, kalmistot, keskiaika, kristinuskko, rautakausi, ristiretkiaika, ristit, ruumishaudat, varhaiskeskiaika, varhaiskristillisuus*

Sisällysluettelo

1. Varhaiskristilliset kansanomaiset hautamerkit tutkimuksen kohteena.....	1
1.1 Terminologia.....	3
1.2 Merkitsemisen funktio.....	7
1.3 Tutkimusmenetelmät.....	8
1.4 Kristinuskon tulo Suomeen ja sen vaikutus hautaus tapoihin.....	9
2. Varhaiskristillisten hautamerkkien tutkimushistoria Suomessa.....	14
2.1 Kansanomaiset hautamerkit.....	14
2.2 Vanhimmat kaiverretut hautakivet.....	26
3. Ravattulan Ristimäen kirkko ja kirkkomaa.....	33
3.1 Tutkimushistoria ja kaivausteknisiä yksityiskohtia.....	35
3.2 Haudat ja niiden tulkinta.....	37
3.3 Hautausten aikainen maanpinta.....	43
4. Ravattulan Ristimäen hautamerkit	47
4.1 Hautamerkkien käytön yleispiirteitä.....	48
4.2 Hautamerkkien typologia.....	56
4.3 Hautakivien erityispiirteitä.....	65
4.4 Puisten hautarakenteiden erityispiirteitä.....	73
4.5 Hautamerkkien käytön erityispiirteitä.....	80
5. Yhteenveto tutkimustuloksista.....	89
Lähde- ja kirjallisuusluettelo.....	96

Liite 1: Ravattulan Ristimäen haudat ja hautamerkit

Liite 2a: Taulukko Ravattulan Ristimäen hautakivistä typologian mukaan

Liite 2b: Taulukko Ravattulan Ristimäen puisista hautarakenteista

Liite 3: Taulukko Ravattulan Ristimäen hautamerkeistä konteksteittain

Liite 4: Taulukko Ravattulan Ristimäen hautakivistä kivilajeittain

Liite 5: Taulukko Ravattulan Ristimäen puisiin hautarakenteisiin liittyvistä
rautanauloista ja muista rautaesineistä

1. Varhaiskristilliset kansanomaiset hautamerkit tutkimuksen kohteena

Tutkielma pureutuu yhteen historian murrosvaiheista, rautakauden ja keskiajan taitteeseen, jolloin kristinusko saapuu Suomeen ja vakiinnuttaa asemansa yhteiskunnassa. Aikakausi merkitsee siirtymää esihistoriasta historialliselle ajalle, mutta muutos ei jää vain myöhemmin kehitettyjen käsitteiden ja aikakausien vaihtumisen tasolle. Uuden uskon merkitys on kokonaisvaltainen, sillä se vaikuttaa aikalaistensa maailmankuvaan, arvoihin sekä käsitykseen hyvästä elämästä ja kuolemasta.

Kristillistymisprosessia on sen merkityksen vuoksi tutkittu runsaasti. Arkeologisesti ideologinen muutos heijastuu selkeimmin muutoksina hautaustavoissa, ja ristiretkiäikaiset ruumiskalmistot ovatkin jo pitkään olleet aikakauden tutkijoiden kiinnostuksen kohteena. Kuitenkin kansanomaiset hautamerkit ovat jääneet tutkimuksessa muiden näkökulmien varjoon ja melko vähälle huomiolle. Jonkin verran enemmän on tutkittu varhaiskristillisiä kaiverrettuja hautakiviä. Kivien valmistamiseen vaadittu taito ja kaiverrusten tarjoama suora tieto, kuten vainajan nimi ja kuolinvuosi, ovat tehneet niistä enemmän huomiota saaneen tutkimuskohteen, josta ei silti löydy vielä kattavaa yleisesitystä. Lisäksi kaiverretut hautakivet käsittävät vain hyvin pienen osan varhaiskristillisistä hautamerkeistä ja edustavat varsin kapeaa siivua aikansa yhteiskunnasta. Kansanomaisia hautamerkkejä tarkasteltaessa päästäänkin yhteiskunnan eliitin sijaan lähemmäksi aikakauden tavallista kansaa.

Vain näyttävimpiin hautamonumentteihin kohdistettu kiinnostus ja tutkimattomuuden perinne ei ole rajautunut koskemaan ainostaan varhaisimpia hautausmaita. Esimerkiksi kansatieteen professori Ilmar Talve kirjoitti vuonna 1988 (:55–56) Suomen hautausmaiden ja erityisesti tavallisen kansan käyttämien hautamerkkien olevan alitutkittu mutta kulttuurihistoriallisesti merkittävä kohde. Hänen mukaansa hautausmaa edustaa menneen ajan yhteisöä pienoiskoossa ja heijastaa muun muassa sen sosiaalista rakennetta ja eri ryhmien taloudellisia mahdollisuuksia. Sittenkin hautausmaiden nuorempaa kulttuuriperintöä on dokumentoitu ja tulkittu kattavammin (ks. esim. Savela 1989; Pöykkö 1989; Lempiäinen *et al.* 1990; Knuutila 1994; Hengt 1994; Seppälä 2005; Veijo 2018; Kallio-Seppä *et al.* 2018), kun vanhempien arkeologisten kohteiden osalta taas on tutkittu lähinnä hautamerkkien käytön yleisyyttä perehtymättä aiheeseen sen syvällisemmin.

Tutkielma keskittyy Kaarinan ja Turun rajalla sijaitsevan Ravattulan Ristimäen varhaiskeskiaikaisella kirkkomaalla käytettyihin hautamerkkeihin. Ristimäellä tehdyt kaivaukset ovat tuoreita, 2010-luvulla toteutettuja, eikä aihetta ole vielä tutkittu lainkaan. Opinnäytteessä luodaan typologia, joka toimii erityisesti Ristimäen hautamerkeille. Lisäksi merkkejä tarkastellaan suhteessa niiden alle haudattuihin vainajiin. Tutkielman tarkoituksena on selvittää, kuinka yleistä hautamerkkien käyttö on ollut Ristimäellä, millaisia merkkejä hautausmaalla on käytetty ja kuinka hyvin haudan merkitseminen on suojellut sitä myöhemmin kaivetuilta hautauksilta. Lisäksi tutkitaan, millainen vaikutus vainajan sukupuolella, iällä ja haudan sijainnilla kirkkomaalla on ollut hautamerkin valintaan. Myös hautamerkkien ajallista muutosta kalmiston käyttöaikana pyritään tarkastelemaan.

Työn tarkoituksena on sekä täydentää hautamerkkien vaillinaista perustutkimusta yhden tutkimuskohteen perusteellisella analysoinnilla että luoda uusi näkökulma varhaiskristillisen yhteiskunnan tutkimiseen. Laajojen yleistysten sijaan liikkeelle lähdetään siis yhden aineiston yksityiskohtaisesta analysoinnista. Tärkeä osa tutkielmaa on hautamerkiksi tulkittavan rakenteen määrittäminen sekä maansisäisten rakenteiden erottaminen maanpinnalle tehdyistä, mihin on monessa aiemmassa tutkimuksessa kiinnitetty liian vähän huomiota. Koska hautamerkkien dokumentointitarkkuus on vaihdellut paljon kaivauksesta toiseen, on tutkielman tavoitteena myös kannustaa kiinnostukseen hautarakenteita kohtaan jo kenttätyövaiheessa.

Luvussa kaksi käydään pääpiirteissään läpi varhaiskristillisten hautamerkkien tutkimushistoria Suomessa. Painopiste on kansanomaisten merkkien tutkimuksessa, mutta osiossa luodaan lyhyt katsaus myös vanhimpiin kaiverrettuihin hautakiviin. Luvussa kolme esitellään varsinainen tutkimuskohde, Ravattulan Ristimäki, sen tutkimushistoria ja hautamerkkien kannalta oleelliset kaivaustekniset tiedot. Lisäksi käydään läpi Ristimäen hautamerkkien tutkimiseen liittyvät ongelmakohdat ja luodaan muutamia tutkimukselle välttämättömiä, Ristimäen aineistossa toimivia määritelmiä. Tutkielman ytimenä on luku neljä, jossa analysoidaan varsinainen tutkimusaineisto ja vastataan tutkimuskysymyksiin. Lopuksi luvussa viisi tulokset vedetään yhteen ja esitetään aiheen jatkotutkimusmahdollisuudet. Ensin tässä luvussa käydään kuitenkin läpi tutkimuksen kannalta oleelliset termit ja tutkimusmenetelmät sekä luodaan lyhyt katsaus kristinuskon saapumisesta Suomeen.

1.1 Terminologiaa

Termillä *varhaiskeskiaika* viitataan Suomessa yleensä ajanjaksoon 1150/1200–1300 AD. Tätä edelsi *ristiretkiaika*, rautakauden viimeinen ajanjakso, joka sijoitetaan yleensä välille 1025/1050–1150/1200 AD. Käsitteet ovat kuitenkin luonteeltaan teknisiä eivätkä kuvasta varsinaista muutosprosessia saati sitten aikalaisten omaa historiakäsitystä. Rautakauden ja keskiajan taitteeseen viitataan usein varhaiskristillisyyden aikana, jolla voidaan sujuvammin kattaa noin 300 vuotta historiaa. Tässä tutkielmassa käytetäänkin ensisijaisesti termiä *varhaiskristillinen* mutta joskus sen synonyyminä myös termiä varhaiskeskiaikainen hieman siis tavanomaista laajemmin määriteltynä. Varhaiskristillisyydellä viitataan tässä yhteydessä ensisijaisesti aikaan, jolloin kristinuskon vaikutus kulttuurissa ja hautautavoissa alkaa näkymään. Varhaiskristillisiä hautamerkkejä rakentaneiden tai niiden alle haudatuksi tulleiden yksilöiden kristilliseen vakaumukseen tai sen syvyyteen ei termillä oteta kantaa.

Termillä *kansanomainen* taas erotetaan tutkimuksen kohteena olevat hautamerkit varhaiskristillisistä kaiverretuista tai muutoin monumentaalisisista hautakivistä. Kansanomainen viittaa johonkin yhteiskunnan laajan osan, kansan, käyttämään tapaan. Termillä tarkoitetaan tässä hautamerkkejä, joiden käyttö on ollut mahdollista suurimmalle osalle aikalaisia. Hautakivien osalta tämä tarkoittaa paikallisten kivilajien käyttöä ja muokkaamattomia tai kevyesti muokattuja kiviä, joiden valmistaminen ei ole vaatinut kivenhakkaajan erikoistunutta ammattitaitoa. Puisten hautarakenteiden osalta mahdollisuudet ovat paljon laajemmat, sillä oletettavasti suuri osa yhteiskunnasta on varhaiskeskiajalla osannut veistää ja käsitellä puuta vähintäänkin kohtalaisella taidolla.

Tutkielmassa käsitellään pelkkien hautakivien sijaan laajemmin hautamerkkejä, sillä todennäköisesti puu ja mahdollisesti myös muut orgaaniset materiaalit ovat olleet kansan keskuudessa niiden yleisenä rakennusaineena. Samalla termi *merkki* viittaa jonkin asian osoittamiseen ja muistissa pitämiseen, ja se voi myös toimia jonkin asian symbolina tai tunnuksena (Kotimaisten kielten keskus 2020). Sen johdannaiset merkitys ja merkittävä kertovat asian olevan tärkeä ja huomionarvoinen.

Kivien osalta tutkimuksessa on kuitenkin erotettava hautakivet haudan täyttömaan muista kivistä. Hautakuoppaan päätty kiviä myös ilman erityistä tarkoitusta haudan

täytön yhteydessä, mikäli niitä esiintyy alueen maaperässä luontaisesti. Lisäksi kuopassa voi olla tarkoituksella tehtyjä rakenteita, esimerkiksi arkun päälle kasattuja kiviä, jotka eivät ole näkyneet maanpinnalle eivätkä siis toimineet hautamerkkinä. *Hautakivelle* voidaan siis määrittää kaksi kriteeriä: sen on sijaittava haudassa riittävän korkealla ja oltava tarpeeksi suuri, jotta kivi on hautausaikaan näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle, ja sen on oltava tarkoituksella hautaan asetettu. Jälkimmäisen kriteetin tutkiminen on vaikeampaa, mikäli kalmiston maaperä sisältää myös luontaisesti kiviä, mutta kuitenkin mahdollista, kun hautakiviä tutkitaan tarkemmin. Tarkoituksellisen asettamisen hautaan voi paljastaa esimerkiksi kiven anomalinen muoto tai väritys, kiven sijainti epätavallisessa asennossa kuten pystyssä tai kivien suuri määrä haudassa. Mikäli kivi jo kaivausvaiheessa erottuu jollakin tapaa maaperän muista kivistä, voidaan sitä pitää vahvana viittena kiven tarkoituksellisesta asettamisesta haudan päälle.

Ravattulan Ristimästä käytetään käsitteitä *kalmisto*, *hautausmaa* ja *kirkkoma*. Termit ovat tässä tutkielmassa rinnakkaisia, vaikka niillä on tiettyjä merkityseroja. Viitataan niillä kuitenkin paikkaan, jonka käyttö on todennäköisesti alkanut ruumiskalmistona ja muuttunut ajan myötä aidalla rajatuksi kirkkomaaksi, johon hautaamista on jatkettu.

Hautamerkkejä pyritään tutkielmassa tarkastelemaan mahdollisimman laajasta näkökulmasta ja myös suhteessa niiden alle haudattuihin vainajiin. Tämän osalta merkityksellisiksi nousevat vainajan *ikä* ja *sukupuoli*, joiden määrittely arkeologisesta aineistosta ei aina ole yksinkertaista, vaan vaatii hieman tarkempia perusteluja. Käyttämäni määritelmät, joihin olen nimenomaisesti Ravattulan Ristimäen tutkimusaineiston kohdalla päätenyt, esittelen luvussa kolme.

Lapsen ja nuoren aikuisen väliseksi ikäraajaksi esitetään biologisin perustein tutkimuksessa usein 14 vuotta ja nuoren aikuisen ja aikuisen rajaksi 18–24 vuotta (ks. esim. Kanvall 1995: 11). Vainajan ikää on arkeologiassa haarukoitava usein pituuden pohjalta. Nykyiset suomalaiset lapset ovat 14-vuotiaina yleensä noin 150–182 senttimetrin pituisia (Itä-Suomen yliopiston kasvututkimusryhmä 2011a, 2011b). Historiallisesti ihmiset ovat kuitenkin olleet keskimäärin nykyihmistä lyhyempiä. Pituus on myös vaihdellut ajan ja asuin ympäristön mukaan, joten raja-arvojen määrittäminen ei ole helppoa.

Ruotsissa ja Tanskassa naisten keskipituuden on osteologisten analyysien perusteella laskettu rautakaudella ja keskiajalla vaihdelleen 160 senttimetrin molemmin puolin miesten keskipituuden ollessa yli 170 senttimetriä (Dahlbäck 1982: 124; Sellevold *et al.* 1984: 226). Suomessa taas FT, arkeologi Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander (1988: 194 ja 217) on laskenut Mikkelin Tuukkalan ristiretkiaikaisessa kalmistossa naisten keskipituudeksi 157 senttimetriä ja miesten 175 senttimetriä. Ristiretkiaikaisia lasten hautoja pro gradu -tutkielmassaan tarkastellut arkeologi Raija Ylönen (1998: 58) on tutkimustulosten pohjalta määritellyt lapsen enimmäispituudeksi 140–145 senttimetriä ja aikuisen vähimmäispituudeksi 150 senttimetriä.

Huonosti säilyneiden hautojen kohdalla vainajan pituutta ei voida määrittellä edes luujäänteiden perusteella, vaan sitä on arvioitava hautakuopan tai arkun pituuden pohjalta. Menetelmä ei ole aina luotettava, sillä esimerkiksi Tanskassa on tutkittu hautakuopan pituuden ja vainajan osteologisesti määriteltävissä olevan iän suhdetta (Sellevold *et al.* 1984: 212–213). Rautakautisessa aineistossa lapsivainajien hautakuoppien koko vaihteli alle metristä yli kolmeen metriin eikä haudan pituus siis ollut luotettava määre iälle. Kuitenkin norjalaisessa keskiaikaista materiaalia analysoineessa tutkimuksessa hautakuopan koko vastasi hyvin lapsivainajan pituutta (Sellevold 1997: 23). Suomessa esimerkiksi arkeologi ja uskontotieteilijä Paula Purhonen (1998: 117) on määritellyt väitöskirjassaan lapsivainajien hautakuoppien pituudeksi alle 150 senttimetriä ja Lehtosalo-Hilander (1982a: 25–26) Euran Luistarin moniperiodisessa rautakautisessa kalmistossa alle 160 senttimetriä.

Vainajan sukupuolen määrittäminen huonosti säilyneistä haudoista, joissa ei ole käytettävissä luumateriaalia, on vielä iän määrittystä vaikeampaa. Mikäli haudassa ei ole säilynyt tai hautaukseen ei ole alun perinkään kuulunut hautapukuun liittyvää korustoa ja pienesineistöä, on tehtävä lähes mahdoton. Kun hautapuvun osia on säilynyt tutkittavaksi asti, noudatetaan vainajan sukupuolen määrittelyssä yleensä varsin perinteistä ja konservatiivista, reilusti yli sata vuotta käytössä ollutta tulkintatapaa (ks. esim. Appelgren-Kivalo 1907; Lehtosalo-Hilander 1984, 2000: 193–220; Riikonen 1999; Luoma *et al.* 2003): Naisen pukuun on myöhäisrautakaudella tulkittu kuuluneen useimmiten aluspaita, villainen peplos-hame, esiliina sekä viitta ja asua on voitu täydentää päähineellä tai päähunnulla, säärisiteillä, nauhoilla ja korustolla. Miehillä taas on oletettu olleen yllään vyöllä kiinnitetty pitkä paita, housut sekä mahdollisesti viitta ja

asuun on yleensä kuulunut puukko ja mahdollisesti myös solki tai sormus. Hautaan on voitu laittaa mukaan aseita. Esimerkiksi Lehtosalo-Hilander (1982b: 18–19) yhdistää Luistarissa naisten hautauksiin muun muassa rannerenkaat, ketjulaitteet, tietynlaiset spiraalikoristeet, pronssilevyllä koristellut tupet, sirpit, helminauhat ja lyhytteräiset veitset, kun taas muun muassa aseet, vyön osat ja suuret veitset hän liittää miesvainajiin. Arkeologi, professori Nils Cleve (1978: 84) yhdistää lisäksi esimerkiksi avaimet ja korurahat naisvainajiin nykyisin Säkylään kuuluvan Köyliönsaaren Vanhakartanon kalmiston viikinki- ja ristiretkiäikäisessä osassa.

Sukupuolen perinteistä määrittämistapaa ja sen voimakasta kahtiajakoisuutta on kritisoitu vuosikymmeniä feministisen arkeologisen teorian myötä (Voss 2000: 181–184). Myös Suomessa on käynnissä keskustelu esinelöytöjen perusteella tehtyjen sukupuolianaalyyksien puutteista ja tulkintojen kritiikittömästä käytöstä. Laajimmin arkeologien suhtautumista sukupuolisuuteen on Suomessa tutkinut arkeologi Tiina Kuokkanen (ks. esim. 2008). Arkeologi Vesa-Pekka Herva (2001: 28–29 ja 32–34) on kritisoinut esimerkiksi sukupuolisuuden pitämistä pysyvänä ominaisuutena menneisyyden kulttuureissa ja tutkimusten heteronormatiivista näkökulmaa sekä kiinnittänyt huomiota siihen, että useissa rautakautisissa ruumishautauksissa sukupuolten perinteinen kahtiajako on hämärtynt. Arkeologi Heli Etu-Sihvola (2017) on myös kritisoinut yleistä tapaa tulkita tällaiset haudat yliluonnollisiksi, usein shamaanien haudoiksi. Arkeologi Jussi Moisio (2016: 21, 23–24 ja 26–27) on vastaavasti huomannut Maarian Kärsämäen roomalaisaikaisten palokuoppahautojen osteologisten analyyksien olevan osittain ristiriidassa esineiden perusteella tehtyjen sukupuolimäärittelyjen kanssa.

Tutkielman koon vuoksi sukupuoliin kaikkine moninaisuuksineen ei ole tässä mahdollista syventyä kovin perusteellisesti, joten niiden määrittelyssä käytetään melko perinteisiä metodeja ja jo aiemmin tutkimushankkeessa esitettyjä tulkintoja vainajien sukupuolesta. Tutkielmassa käytettyjä termejä mies ja nainen ei kuitenkaan pidä automaattisesti lukea vainajan biologiseen sukupuoleen viittaavina, sillä se on saatu määriteltä Ristimäellä vain harvasta haudasta. Ennemminkin termit viittaavat sosiaaliseen sukupuoleen, jota vainajan hautaan varustaneet omaiset ovat halunneet ilmaista. Se taas voi olla yhteneväinen tai ristiriidassa biologisen sukupuolen kanssa.

1.2 Merkitsemisen funktio

Haudan merkitsemisen taustalla voi vaikuttaa monia motiiveja, mutta selkein niistä on käytännöllinen tarve tietää hautapaikan sijainti. Kun vainaja on laskettu hautaan ja hautakuoppa luotu umpeen, jää maanpinnalle tuoreesta maankäytöstä kertova kumpu. Tämä johtuu tilantarpeen kasvusta eli hautaan lasketusta (mahdollisesti arkkuun suljetusta) vainajasta ja siirretyn maa-aineksen asettumisesta kuoppaan väljemmin. Moderneilla hautausmailla, joilla pyritään usein tasaiseen ja hoidetun puistomaiseen lopputulokseen heti hautaamisen jälkeen, ilmiö on muuttunut ongelmaksi, jota ratkotaan muun muassa tiivistämällä täyttömaata jyrällä. Kumpu kuitenkin tasoittuu melko nopeasti myös itseksensä, sillä maa-aines tiivistyy esimerkiksi sen läpi valuvan veden voimasta. Arkeologi Vesa Laulumaa (1994: 55) on arvioinut, että ruumishautaus erottuu maastossa selvästi vain muutaman vuoden ajan.

Ajan myötä maisemasta kadonnut hautakuoppa voi muuttua uudelleen näkyväksi hautapainanteena. Arkkuhautaus jättää maan sisään tyhjän tilan, joka jossain vaiheessa puun lahotessa täyttyy päälle kasatusta maasta. Myös ihmisruumis tiivistyy pitkälle maatuessaan hyvin ohueksi kerrokseksi. Hautapainanteiden syvyys vaihtelee kalmistojen välillä ja niiden sisällä muun muassa maaperästä ja hautaustavoista riippuen. Esimerkiksi Ristimäellä syvimmat hautapainanteet ovat ympäröivästä maanpinnasta mitattuina noin 15 senttimetriä, matalimmat vain juuri havaittavissa ja edes kaikki arkulliset hautaukset eivät näy maanpinnalle painanteina. Haudan merkitsijänä hautapainanne on siis varsin epäluotettava keino.

Maisemasta nopeasti katoavalle haudalle tarvitaankin konkreettinen merkki. Merkitty hauta on paremmin suojassa tuhoutumiselta uusia hautakuoppia kaivettaessa. Erityisen tärkeää tämä on ollut kohteilla, joissa hautaukseen soveltuva maa on ollut rajallista esimerkiksi topografian tai kirkkomaata ympäröineen aidan vuoksi. Hautamerkit ovat tällöin helpottaneet tilan käyttöä huomattavasti. Mikäli hauta on myös esimerkiksi haluttu kaivaa aiemmin kuolleen sukulaisen viereen, on hautamerkin käyttö mahdollistanut tämänkin.

Hautamerkin käytännöllisyyden lisäksi sen pystyttämiseen ovat voineet vaikuttaa lukuisat muut syyt. Esimerkiksi ruotsalaisen arkeologin Cecilia Ljungin (2016: 11 ja 49)

väitöskirjan mukaan hautamerkkien tarkoituksena on ollut kristillisen hautauksen toteuttaminen sekä vainajien muiston säilyttäminen ja yhteydenpito heihin. Aiemmassa tutkimuksessa hautarakenteisiin liitettyjä merkityksiä esitetään tässä tutkielmassa tarkemmin luvussa kaksi.

1.3 Tutkimusmenetelmät

Tutkielmassa käytetään rinnakkain sekä loogiseen päättelyyn perustuvaa kvalitatiivista että tilastolliseen tutkimukseen pohjautuvaa kvantitatiivista menetelmää. Yksittäisiä hautamerkkejä analysoidaan itsenäisinä kokonaisuuksina mahdollisimman hyvää lähdekritiikkiä noudattaen, mutta niiden pohjalta tehdään myös laajempaa tilastollista tutkimusta. Aineiston suppeus asettaa kuitenkin omat rajansa tilastollisille menetelmille. Tutkimuksen reliabiliteetilla tarkoitetaan sen luotettavuutta, joka on sitä suurempi, mitä vähemmän sattuma on vaikuttanut tuloksiin (Valli 2001: 92). Arkeologiassa otanta on usein aineiston luonteen vuoksi melko pieni, jolloin sattuman mahdollisuus kasvaa. Tämä on otettava huomioon tuloksia arvioitaessa.

Tilastollisen tutkimuksen pohjana tutkielmassa on typologisen metodin käyttö. Arkeologian professori Mika Lavennon (2008: 237–240) mukaan *typologia* on tutkijan luoma käsitteellinen järjestelmä, joka perustuu tutkimusaineistossa havaittaviin yhtäläisyyksiin. Niiden pohjalta aineisto ryhmitellään siten, että kukin objekti kuuluu yhteen tyyppiin. Objektien vertailu ja luokittelu tapahtuu Lavennon mukaan usein silmämääräisesti ja tutkijan tehtävänä on löytää aineistosta oleellimmat ominaisuudet. Ryhmittely on välttämätöntä laajemman tilastollisen tutkimuksen toteuttamiseksi. Ravattulan Ristimäen hautamerkeistä luodaan tutkielmassa typologinen järjestelmä, jonka tarjoaman tiedon avulla päästään kiinni tutkimuskysymyksiin. Yhtä lailla tutkielmassa ryhmitellään hautoja vainajan iän ja sukupuolen, arkun käytön sekä haudan sijainnin perusteella, jotta näiden ominaisuuksien yhteyttä hautamerkkeihin voidaan tarkastella tilastollisesti.

Varsinaiset tilastolliset tutkimusmenetelmät voidaan Suomen historian professori Viljo Rasilan (1977: 13) määritelmän mukaisesti jakaa kolmeen osaan: *rakenneanalyysiin*, *kehitysanalyysiin* ja *kausaalianalyysiin*. Rakenneanalyysillä pyritään selvittämään,

millainen jokin ilmiö oli, eli tässä tutkielmassa se tarkoittaa lähinnä typologian käyttöä. Kehitysanalyysillä taas tarkoitetaan tutkimuskohteessa tapahtuneen muutoksen tai kehityksen selvittämistä (Rasila 1977: 13). Arkeologiassa käytetään usein termiä *seriaatio*, jolla aineistoa ryhmitellään absoluuttiseen tai suhteelliseen kronologiaan ja havainnoidaan näiden ryhmien elinkaaria (Lavento 2008: 240–241). Tutkielmassa menetelmää käytetään hautamerkkien eri tyypeissä sekä niiden käytössä mahdollisesti tapahtuneiden muutosten tarkasteluun Ristimäen kalmiston käyttöaikana. Erityisesti verrataan hautamerkkien käyttötapoja kalmiston käytön alkuvaiheessa sekä sen loppupuolella. Analyysin haasteena on kalmiston sisäisen kronologian luominen, johon paneudutaan tarkemmin luvuissa kolme ja neljä.

Kausaalianalyysissä tutkimuksen pääpaino on syy-seuraussuhteissa (Rasila 1977: 13). Historiantutkimuksessa se liittyy usein *motiivianalyysin* kanssa, jonka tarkoituksena on menneisyyden ihmisten tavoitteiden ja arvostusten selvittäminen. Arkeologiassa ihmisten ajattelun tutkiminen on erittäin haastavaa ja tulkintojen tekeminen vaatii sen hyväksymistä, että tuotettu tieto on aina riippuvaista tutkijan omista näkemyksistä (Lavento 2008: 248–250). Postprosessualistisen tutkimussuuntauksen mukaan edes luodut typologiat eivät ole puolueetonta tietoa. Tutkielmassa pyritään silti pääsemään kiinni hautamerkkejä käyttäneiden ihmisten motiiveihin kuten siihen, mitkä ovat olleet merkkien pystyttämisen taustalla vaikuttaneet syyt ja miksi ne ovat rakenteeltaan sellaisia kuin ovat. Tällaiset kysymykset ovat kuitenkin haastavia ja vaativat pääsääntöisesti tutkielmaa laajemman työn. Tutkimusmenetelmistä Rasila (1977: 13) huomauttaa lisäksi: ”*Käytännössä tutkija myös tekee työtään tarkemmin erittelemättä sitä, miksi hänen kulloinkin käyttämäänsä analysointitapaa tulisi nimittää...*”. Tässäkään tutkielmassa tuloksia ei esitetä eri analyysimenetelmiin jaoteltuna, vaan keskitytään suoraan vastaamaan esitettyihin tutkimuskysymyksiin.

1.4 Kristinuskon tulo Suomeen ja sen vaikutus hautaustapoihin

Kristillisiä symboleita on Suomessa ollut käytössä jo 500-luvulla, mutta varsinaisesti kosketus kristinuskoon niin, että symbolien merkitys myös tiedetään, katsotaan alkaneeksi viimeistään viikinkiajalla (800–1025/1050), ja kristillistyminen oli täällä, niin kuin monilla muillakin alueilla Itämeren ympäristössä, hidas ja vaiheittainen

prosessi (Sawyer & Sawyer 1993: 104–105; Raninen & Wessman 2015: 337–347; Hiekkänen 2020: 16–18). Skandinaaviset hallitsijat kääntyivät kristinuskoon jo 900-luvun lopulla ja uskonnon vaihtaminen alkoi tällöin myös kansan keskuudessa (Raninen & Wessman 2015: 291). Suomeen on katsottu tehdyn kristillistymisen yhteydessä kolme ristiretkeä. Ensimmäinen laaja retki Ruotsista tehtiin 1150-luvulla ja toinen, Hämeeseen suuntautunut ristiretki ajoittuu vuosien 1248–1250 välille (Salminen 1905: 4 ja 10–11; Pirinen 1991: 63–64 ja 75–77; Jokipii 2000: 258–262; Heikkilä 2006: 55–56 ja 72–73; Raninen & Wessman 2015: 338). Ensimmäisten retkien jälkeen Suomi todennäköisesti alkoi ajautua Ruotsin vallan alle. Kolmas, Karjalaan suuntautunut ristiretki tehtiin vuonna 1293 ja sitä seuranneet pitkälliset taistelut Novgorodin kanssa päättyivät vuonna 1323 solmittuun Pähkinäsaaren rauhaan. Lähetystyö on kuitenkin kristinuskon alkuvaiheessa ollut luonteeltaan rauhallista ja ristiretket vain yksi väylä kristinuskon vaikutuksen kasvulle.

Kristinuskon vähittäinen omaksuminen aiheutti muutoksia hautautavoissa. Usein tutkimuksessa kristillisiksi määriteltyjä piirteitä haudoissa ovat siirtyminen polttohautauksesta ruumishautaukseen ja samalla hauta-arkkujen käyttöönotto, hautausten itä-länsi-suuntaus, hauta-antimien väheneminen, ristiriipusten ilmaantuminen hautoihin ja vainajan käsivarsien ristiminen rinnalle (Pälsi 1938: 30–31 ja 35–36; Cleve 1948: 70–75; Purhonen 1998: 114–115 ja 132–134; Wessman 2010: 78; Raninen & Wessman 2015: 338–347; Ruohonen 2018b: 51–59; Hiekkänen 2020: 17–19). Muutosten katsotaan tapahtuneen usein kolmessa vaiheessa: Ensimmäinen vaihe, jossa siirrytään itä-länsi-suuntaisiin ruumishautauksiin, ajoitetaan suurimmassa osassa Länsi-Suomea yleensä 1000-luvulle ja 1100-luvun alkupuoliskolle. Ristiretkien alkuun ajoittuvan toisen vaiheen myötä hauta-antimet vähenevät koskemaan enää puvunosia ja ristiriipukset ilmaantuvat haudoiksiin. 1100-luvun loppuun tai 1200-luvun alkupuolelle ajoittuvassa kolmannessa vaiheessa monet haudaukset ovat jo täysin kristillisiä ja antimettomia.

Roomassa ruumishautaus yleistyy jo 100-luvulta alkaen (Gräslund 2001: 45–46). Ruumishautausta on tutkimuksessa pidetty *imitatio Christi*, Kristuksen hautausta mukailevana, mutta hautaustapaa esiintyy Pohjoismaissa läpi rautakauden. Satakunnassa, erityisesti Euran-Köyliön alueella ruumiskalmistot otetaan käyttöön jo merovingiajalla (550–800) (Raninen & Wessman 2015: 281 ja 293). Muualla Etelä-

Suomessa varhaisimmat ruumishaudat kaivetaan polttokenttäkalmistoihin ja ruumishautaus alkaa syrjäyttää polttohautausta vasta 1000-luvun lopulla. Polttohautaus kuitenkin jatkuu rinnakkaisena hautaustapana ainakin 1200-luvulle asti, ja jopa varhaiskeskiaikaisissa kalmistoissa on joitakin merkkejä siitä (Hirviluoto 1985: 32–34 ; Taavitsainen 1991: 9; Wessman 2010: 76).

Raamatun (Matt 24: 27¹) mukaan Vapahtaja saapuu ylösnousemuksen päivänä idästä, minkä vuoksi kristillisessä hautaustavassa vainaja asetetaan maahan kasvot kohti itää. Esimerkiksi Ruotsissa itä-länsi-suuntaiset ruumishaudat alkavat yleistyä jo 900-luvun lopussa (Gräslund 1985: 303). Ei kuitenkaan tiedetä, kuinka paljon hautaussuuntaan vaikutti ideologinen ajatusmaailma, sillä arkeologi, FT Heiki Valkin (1995: 138, 2001: 70) mukaan ainakin virolaisille ylösnousemuksen idea oli kirjallisten lähteiden perusteella vieras vielä 1500–1600-luvuilla. Kansan keskuudessa saattoi ennemminkin vallita jonkinlainen ymmärrys siitä, että kirkon hyväksymän hautaussuunnan käyttäminen oli jollakin tapaa hyväksi vainajalle. Suomessa varhaiskristilliset ruumishaudat ovat useimmiten lounais-koillis-suuntaisia, ja onkin esitetty, että ilmansuuntia ei olisi osattu rautakaudella asemoida täysin oikein, mutta kyseessä olisi kuitenkin yritys haudata vainajat itä-länsi-suuntaisesti (Pälsi 1938: 30–31; Nordman 1939: 13–15; Cleve 1978: 78).

Kristuksen esimerkkiä noudattaen kristityt vainajat tuli haudata ilman hauta-antimia ja vaatteita, pelkässä käärinliinassa, sillä kristinuskon käsitys tuonpuoleisesta sekä sielun ja ruumiin erillisyydestä ei vaatinut vainajan varustamista esineillä (Gräslund 1985: 299–301, 2001: 47–49; Purhonen 1998: 114–115; Valk 2001: 61–62 ja 75). Käytännössä vainajat kuitenkin haudattiin pitkään omissa vaatteissaan, joten esimerkiksi korusto säilyy hautauksissa. Hautausten kristillisyyden tulkinnassa tulisikin erottaa toisistaan vaatetukseen kuuluvat osat haudassa jatkuvaan elämään tarkoitetuista esineistä, sillä hautaaminen juhlapuvussa ei sulje pois vainajan kristillistä vakaumusta.

Ristiriipukset ilmaantuvat Suomen löytöaineistoon pääasiassa ristiretkiajalla, joskin vanhimmat löydöt saattavat olla viikinkiaikaisia (Purhonen 1998: 57–58). Ristiä ei voi suoraan pitää todisteena vainajan vakaumuksesta, mutta hautakontekstista tavattu risti

1 ”Sillä niin kuin salama leimahtaa idästä ja näkyy hamaan länteen, niin on oleva Ihmisen Pojan tulemus.” Vuoden 1938 käännöksen mukaan.

todennäköisesti kuitenkin kertoo enemmän vainajan uskomusmaailmasta kuin asuinpaikalta tai irtolöytönä tavattu risti. Purhosen väitöskirjan ilmestyessä vuonna 1998 ristiretkiäikaisia ristiriipuksia tunnettiin Suomesta ja Laatokan Karjalasta yhteensä 34 kappaletta (Purhonen 1998: 58, 113 ja liite 1). Kaikilla yhteiskunnan jäsenillä ei varmastikaan ole ollut mahdollisuutta hankkia riipusta, joten sen puuttumista ei mielestäni tulisi tulkita haudan esikristillisyyteen viittaavaksi. Esimerkiksi Ravattulan Ristimäeltä ristiriipuksia ei toistaiseksi ole löydetty lainkaan.

Vainajien käsivarsien asentoja on pyritty tulkitsemaan kristillisyyden osoittajina ja niiden pohjalta on yritetty luoda hautoja ajoittavaa kronologiaa. Ruotsalaisen arkeologin Lars Redinin (1976: 153–154) väitöskirjan mukaan varhaiskeskiajalla vainajan käsivarret on asetettu suorina vartalon viereen, josta ne ajan myötä ovat siirtyneet alavatsan ja vatsan kautta ristiin rinnalle. Sekä Purhosen (1998: 122) että arkeologi Tiina Jäkärän (2001) mukaan kronologia on osittain käyttökelpoinen mutta siihen liittyy myös paljon ongelmia. Menetelmän epävarmuuden vuoksi sitä ei käytetä tutkielmassa. Esimerkiksi Ristimäellä hyvin säilyneissä haudoissa käsivarret ovat yleensä taivutettuina vatsan tai rinnan päälle, vaikka tapa tulee Redinin (1976: 153–154) mukaan vallitsevaksi vasta 1300–1500-luvuilla.

Kirkon hyväksymien hautaustapojen lisäksi kristilliseltä hautaukselta vaadittiin sijaintia siunatulla hautausmaalla (Nilsson 1989: 74–75, 77 ja 128–129). Vanhimmat säilyneet käsikirjoitukset hautausmaan pyhittämiseen liittyvistä rituaaleista ovat 950-luvulta. Niihin kuului, että siunatun alueen rajat oli merkittävä aidalla tai ojalla. Arkeologisessa kontekstissa tietylle alueelle rajautuvat ja mahdollisesti toisiaan leikkaavat haudat voivat siis kertoa kristillisestä kalmistosta (Gräslund 1985: 301 ja 310; Purhonen 1998: 128).

Ruotsalaisen arkeologin Lotta Mejsholmin mukaan (2001: 33–34 ja 46–47) murroskauden hautojen tutkimisessa ei kuitenkaan tulisi takertua materiaaliseen kulttuuriin joko kristillisenä tai esikristillisenä, vaan hautoja olisi tarkasteltava omana käytäntönään. Suurin osa aikakauden ihmisistä tunsu hänen mukaansa sekä perinteisen että kristillisen ideamaailman ja haudoissa molempien vaikutukset yhdistyvät. Esimerkiksi Viron kyläkalmistoissa ja kirkkomaiden arkeologisessa aineistossa on Valkin (2001: 91–92 ja 94) mukaan näkyvissä oppien sekoittumista ja synkretistinen

maailmankuva on olemassa aina 1800-luvulle asti. Myös Skandinaviassa on ruotsalaisen arkeologin, FT Anne-Sofie Gräslundin (1985: 292) mukaan paljon merkkejä uskomusten sekoittumisesta, esimerkiksi ristein koristeltujen Torin vasaroiden muodossa. Kristinuskoon kuuluikin varhaisemmalta ajalta periytyvien tapojen omaksuminen, joille katolinen kirkko vain antoi uusia merkityksiä (Purhonen 1998: 159–160).

2. Varhaiskristillisten hautamerkkien tutkimushistoria Suomessa

Varhaiskristillisten hautamerkkien tutkimushistorian voi tiivistää alkaneen kiinnostuksena kaikista monumentaalisimpiin hautakiviin ja laajenneen vähitellen koskemaan myös vaatimattomampia hautarakenteita. Vielä 1990-luvulla voitiin esittää olettamuksena hautakivien käytön alkaneen Suomessa vasta 1500–1600-luvuilla muun kuin kaikista varakkaimman yhteiskuntaluokan parissa (ks. esim. Knuutila 1994: 97). Tutkimuksen varhaisvaiheita leimaa myös halu ajoittaa hautakivet mahdollisimman vanhoiksi ja niiden alle haudatut vainajat mahdollisimman korkea-arvoisiksi, mieluiten piispoiksi tai paikallisiksi mahtimiehiksi. Kansallisromantiikan kaikuja heikennyttyä on monet tällaiset tulkinnat osoitettu virheellisiksi tai ainakin kyseenalaisiksi ja hautamerkkien tutkimus on muuttunut yleisesti objektiivisemmäksi. Silti monet, jo 1930-luvulla esitetyt tulkinnat pitävät yhä paikkansa nykytutkimuksenkin valossa.

Tässä pääluvussa käydään läpi tärkeimmät Suomen varhaiskeskiaikaisiin hautamerkkeihin liittyvät tutkimukset. Luvussa 2.1 esitetään kansanomaisien eli muokkaamattomien tai kevyesti muokattujen hautakivien ja puisten hautamerkkien tutkimushistoriaa. Maantieteellisesti tutkimus on painottunut Lounais-Suomeen ja katolisen kirkon varhaisimpaan vaikutuspiiriin, mutta luvussa luodaan lyhyt katsaus myös Itä-Suomen ortodoksialueelle. Yksinkertaisista varhaiskristillisistä hautakivistä on myös paljon lyhyitä mainintoja kaivauskertomusten yhteydessä (ks. esim. Cleve 1950; Leppäaho 1957; Salo 1958; Lehtonen *et al.* 2005; Haggrén *et al.* 2006), mutta luvussa keskitytään varsinaiseen tutkimuskirjallisuuteen ja hautamerkeistä siinä esitettyihin tulkintoihin. Luvussa 2.2 käydään läpi Suomen vanhimmat kaiverretut hautakivet ja niistä esitetyt tulkinnat. Luku keskittyy varhaiskeskiaikaisiin hautakiviin, jotka ovat ajallisesti lähimpänä Ristimäen tutkimusaineistoani.

2.1 Kansanomaiset hautamerkit

Yksi ensimmäisiä tutkijoiden kiinnostuksen herättäneitä kansanomaisia hautakiviä on Laitilan Untamalan kirkkomaalla sijaitseva korkea ja kapea, Kalevalanpojan Viikatteentikuksi nimetty kivi (Kuva 1). Jo arkeologian professori J. R. Aspelin mainitsee kiven vuonna 1885 (: 49) ilmestyneessä yleisteoksessaan tulkiten sen

esikristilliseksi, mahdollisesti kansainvaellus-aikaiseksi hautamuistomeriksi. Kansantarun mukaan se on päätyntä paikoilleen Kalevalanpojan viskattua kiven maahan ja jatkuu maan alla kolmen metrin syvyyteen. Arkeologi, myöhemmin professorina toiminut A. M. Tallgren yhdisti kiven vuonna 1918 (: 80) läheiseen Untamalan roomalaisaikaiseen kumpukalmistoon ja piti sitä niin sanottuna bautakivenä. Myös arkeologi, professori Juhani Rinne piti kiveä vielä vuonna 1932 (: 16, 124 ja 146) ilman riimuja jääneenä bautakivenä, jonka alkuperä löytyy Ruotsista. Samalla hän kuitenkin piti Paimion vanhalta kirkonpaikalta, Räpälästä, löytäneitä kiviä varhaiskristillisiä hautakiviä muistuttavina (Kuva 2).

Kuva 1. Kalevanpojan viikatteentiku Laitilan 1700-luvun lopulla rakennetun Pyhän Pietarin kirkon edessä. Kuva: Siiri Tuomenoja.

Viikatteentikun alkuperä alkoi tarkentua sen nykyistä tulkintaa vastaavaksi 1930-luvun lopulla, jolloin arkeologien keskuudessa heräsi ensimmäisen kerran laajempi mielenkiinto kansanomaisia hautakiviä kohtaan. Arkeologi Ilkka Kronqvist (1938: 54–59) tulkitsi kiven keskiaikaiseksi kristilliseksi hautamerkiksi ja yhdisti sen ensimmäisenä Ulvilan Liikistöstä ja Paimiosta löydettyihin samankaltaisiin kiviin. Kronqvist kaivoi Liikistön keskiaikaisia hautoja, joiden hautakivet näkyivät yhä silloiselle maanpinnalle, matalimmatkin kasvillisuuden raivaamisen jälkeen. Vain murto-osa tutkituista haudoista kuitenkin sisälsi kivirakenteita, joita Kronqvist kuvaa huomiota herättäviksi. Hän jakaa kalmiston keskenään erilaiset hautarakenteet neljään ryhmään, joiden olettaa pohjautuvan omiin kantatyyppeihinsä.

Liikistön yleisimmäksi merkintätavaksi Kronqvist (1938: 55–59) kuvailee hautakuopan päälle sen pituussuunnan mukaisesti asetettuja laakakiviä. Hautaa peittää yleensä 3–5 suurempaa kiveä, joiden väliin pienempiä kiviä on asetettu. Rakenteet noudattavat suurin piirtein vainajan pituutta ja esimerkiksi kahden vainajan kaksoishautauksessa myös kivirivejä on kaksi. Kronqvist löytää rakenteelle vastineita myös muualta Suomesta kuten Hiittisten (nyk. Kemiönsaaren) Kyrksundetin keskiaikaisen kappelin

hautausmaalta sekä Valkeakosken Toppolanmäen (ent. Sääksmäen Ritvalan) ristiretkiaikaisesta kalmistosta. Hän pitää samaan ryhmään kuuluvana myös Mynämäen Franttilannummen sekä poltto- että ruumishautauksia sisältävän kalmiston kiviladelmaa, vaikka se on sijainnut noin 40–50 senttimetrin syvyydessä arkun päälle asetettuna.

Toiseksi Liikistön hautamerkkien ryhmäksi Kronqvist (1938: 56 ja 58–61) erottaa haudat, jotka on merkitty yhdellä suurella ja litteällä, hautakuopan pituussuunnan mukaisesti asetetulla laakakivellä. Näistä pisin on jopa 140 senttimetrinen, mutta Kronqvistin mukaan laakat ovat silti käsittelemättömiä luonnonkiviä. Samaan ryhmään kuuluviksi hän lukee myös Kyrksundetin hautausmaan laakakivet. Näiden kantatyypiksi hän tulkitsee Suomen 1200-luvun kaiverretut kalkkikiviset hautalaakat sekä Ruotsin hautausmaiden 1100-luvun hautoja peittävien kiviarkkujen kalkkikiviset katteet, joita Liikistön suurimmat hautakivet hänen mielestään selkeästi muistuttavat.

Kuva 2. Yksi Paimion Räpälässä, vanhaa kirkonpaikkaa rajaavan kuusi-aidan takana sijaitsevista hautakivistä. Kuva: Siiri Tuomenoja.

Kronqvistin (1938: 56 ja 59–60) kolmas hautamerkkien ryhmä on pystykivet, joihin siis Kalevalanpojan Viikatteentikkukin kuuluu. Liikistöstä löydettiin sitä paljolti ulkonäöltään vastaava, noin 140 senttimetriä pitkä kivi, joka on sen kannan kohdalta löytyneen kuopan ja kiilakivien perusteella ollut alun perin pystyssä. Myös Paimion Räpäälän todennäköisesti 1300-luvulla käyttöön otetun kirkkomaan kolmen kaatuneena löytyneen pystykiven juurelta tavattiin kiilakiviä. Sekä Liikistön kivi että molemmat Paimiossa tarkemmin tutkitut kivet oli asetettu hautoihin vainajan pään kohdalle. Pystykivien esikuvana Kronqvist pitää esikristillisiä bautakiviä tai skandinaavisia riimukiviä. Toisaalta hän pitää mahdollisena, että pystykivillä jäljiteltiin varhaiskristillisten kiviarkkuhautojen päätykiviä.

Liikistön neljäntenä hautamerkkien ryhmänä on Kronqvistin (1938: 56–58 ja 62–63)

mukaan nelikulmaiset kivilatomukset. Latomuksia on kalmistossa kaksi, joista toinen muodostaa hautakuoppaa ympäröivän kehikon ja toisessa umpinainen kiveys peittää haudan vainajan yläruumiin kohdalta. Kiveykset ovat muodoltaan trapetsoidisia, kohti vainajan jalkopäätä kapenevia ja jäljittelevät Kronqvistin mukaan skandinaavisia esikuvia. Eri hautamerkkiryhmien välistä kronologiaa hän ei tee, mutta epäilee yksinkertaisimpien rakenteiden olevan sekä hautamerkkien vanhimpia versioita että voineen olla käytössä pitkään muiden merkkien rinnalla.

Siinä missä Kronqvist näki varhaiskeskiaikaiset hautamerkit enimmäkseen kristillisinä, tulkitsi arkeologi, myöhemmin elämässään professorin arvonimen saanut Sakari Pälsi ne vuonna 1938 (: 33–35) esikristillisiksi. Valkeakosken Toppolanmäen kalmistossa kahdessa haudassa on maansisäinen kiveys, joista toinen on asetettu suoraan vainajan päälle. Koska arkun kiinnittämiseen on myös käytetty harppuunaa, pitää Pälsi kiveyksiä yrityksenä estää vainajaa palaamasta vaeltamaan elävien keskuuteen. Saman motiivin hän näkee myös Liikistön kiveyksillä mutta tulkitsee niiden toimineen samalla myös hautamerkkeinä toisin kuin Toppolanmäen kivirakenteiden.

Samaan aikaan, vuosina 1938–1939 arkeologi C. O. Nordman (1939: 12, 17, 24–27) teki kaivauksia Kyrksundetin kappelilla, joka on toiminut saaristopitäjän kirkkona (tai useina toisiaan seuranneina kirkkoina) varhaiskeskiajalta vuoteen 1637 asti. Jo FT, kansatieteilijä H. A. Reinholm havaitsi vuonna 1871 kirkkomaalla 3–4 hautakiveä muistuttavaa, pitkänomaista tai laakamaista pystykiveä (Nordman 1939: 19 > Planting 1871: 396–397, kohde 77). Hän ei kuitenkaan tuolloin tulkinnut kaivertamattomia kiviä hautakiviksi, vaan totesi ne vain luontaisiksi. Nordman kaivoi paikalla joitakin kymmeniä hautoja ja löysi hautamerkeiksi tulkitsemiaan kivirakenteita, jotka eivät ennen kaivauksia näkyneet maanpinnalle.

Nordman (1939: 19–22) jakaa hautamerkit kolmeen ryhmään, jotka noudattavat osittain Kronqvistin esittämää luokitusta. Nordmanin ensimmäinen ryhmä, joka vastaa Kronqvistin ryhmää kaksi, koostuu pitkänomaisista ja tasaisista, hautojen päällä makaavista laakakivistä. Ne ovat muokkaamattomia ja keskimäärin noin yhden metrin pituisia, joskin kivistä suurin on 180 senttinen. Nordman tutki kivistä kuusi ja totesi niiden olleen asetettu hautojen päälle vainajan suuntaisesti. Kivien asennon säännönmukaisuuden sekä kiilakivien ja kaatumisesta aiheutuneiden kuoppien puutteen

vuoksi hän uskoo niiden olleen alun perinkin makaavassa asennossa mutta kuitenkin näkyviksi tarkoitettuja. Nordman tarkentaa Kronqvistin tulkintaa hautamerkkiryhmän skandinaavisesta alkuperästä ja yhdistää sen kiviarkkuhautojen sijaan yksinkertaisiin makaaviin hautalaakoihin. Ruotsalaisia hautamerkkejä tutkinut arkeologi Sölve Gardell (1937: 122–123) ajoittaa väitöskirjassaan hautalaakojen käytön alun varhaiskeskiaikaan ja yhdistää ne vahvasti kristinuskoon.

Nordmanin (1939: 22–23) hautamerkkien toinen ryhmä vastaa Kronqvistin ryhmää yksi eli koostuu haudan pituussuunnan mukaisesti asetetuista kivistä. Rakenteiden pituus sekä kivien koko ja lukumäärä vaihtelevat Kyrksundetissa. Kivet eivät ole muodoltaan laakamaisia Liikistön tapaan, joten usein niitä on haudassa enemmän. Molemmissa kalmistoissa kaksoishautausta on merkitty kahdella kivistä. Myös nämä rakenteet ovat Nordmanin mukaan näkyviksi tarkoitettuja, ja toisin kuin Kronqvist ja Pälsi hän näkee selvän eron maanpinnalle ja arkun päälle kasattujen kiveysten välillä.

Kyrksundetin kolmanneksi hautamerkkiryhmäksi Nordman (1939: 23–25) luokittelee haudan suuntaisesti asetetut kivistä, joiden länsipäädyssä, vainajan pään kohdalla, on syvälle maahan upotettu ja kiilakivillä pystyyn tuettu kivi. Nordman uskoo Reinholmin havainneen juuri tällaisia hautarakenteita, joissa pystykivi on merkin näkyvin osa, ja Reinholmin kuvailemien kivien mahdollisesti vielä sijaitsevan kirkkomaan tutkimattomissa osissa. Nordman pitää näitä hautamerkkejä omana ryhmänään, jota ei tunneta muualta Suomesta, joskin epäilee, että kyseessä saattaisi olla pystyyn asetetuista hautakivistä monumentalisempaan suuntaan kehittynyt tyyppi. Hän pitää Kyrksundetin hautakiviryhmien käytön ajoittamista hyvin hankalana mutta olettaa Liikistöstä löytyneiden vastineiden perusteella, että hautojen päällä makaavat laakakivet ja kivistä olivat Suomessa käytössä jo 1200–1300-luvuilla. Suurimmassa osassa Kyrksundetin tutkituista haudoista ei löytynyt kivistä, ja Nordman uskoo niiden myös alun perin olleen merkitsemättömiä.

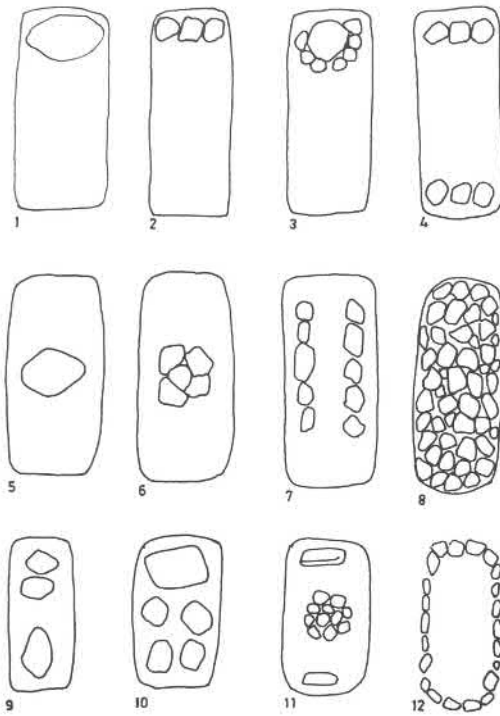
Kronqvistin esittämä tulkinta Kalevalanpojan Viikatteentikusta keskiaikaisena kristillisenä hautamerkinä vahvistui, kun arkeologian professori Ella Kivikoski kaivoi kiven ympäristön vuonna 1952 (: 162–164, 1955: 66–69, 1969: 63–64). Itse kivi paljastui vain puoli metriä maanpinnan alapuolelle jatkuvaksi, kiilakivillä paikoilleen tuetuksi ja kokonaispituudeltaan 275 senttimetrin mittaiseksi. Kiven itäpuolella sijaitti

kaksi vierekkäin kaivettua itä-länsi-suuntaista ruumishautaa. Haudat olivat lähes löydöttömiä ja niistä tavattiin vain pieniä, mahdollisesti päänauhaan kuuluneita pronssikupuroita toisen vainajan kallon kohdalta. Kivikoski ajoittaa hautakiven kupuroiden kuhmukoristelutekniikan ja hautojen arkkurakenteiden perusteella noin vuoteen 1200. Hän tutki Untamalan kirkkomaalla myös muiden, kooltaan vaatimattomampien pystykivien ympäristöä löytämättä kuitenkaan viitteitä niihin liittyvistä hautauksista.

Seuraavien vuosikymmenten aikana hautamerkeistä esitetään tutkimuskirjallisuudessa hajanaisia huomioita. Esimerkiksi arkeologi Anna-Liisa Hirviluoto toteaa vuonna 1958 (: 44) suurimmassa osassa Yläneen Anivehmaanmäen pääasiassa viikinkiajalle ajoittuvan ruumiskalmiston haudoista olleen maan päällä merkinä liesimäinen kivilatamus. Muutamaa vuotta myöhemmin Kivikoski (1961: 242–246) tulkitsee ruumishautoihin liittyvät hautamerkit jatkumona polttohautauksille, joissa luut on peitetty kivillä. Hän myös noudattaa Pälsin tulkintalinjoja ja pitää sekä arkun päälle että ylemmäksi hautakuoppaan asetettuja kiviä yrityksenä pitää vainaja haudassaan. Keskiajan historian dosentti Seppo Suvanto (1973: 184) olettaa yksinkertaisempien hautakivien edeltäneen kaiverrettuja hautalaakoja ja pitää näin Liikistön kalmiston kiveyksiä vanhempina kuin Ulvilan kirkosta löydettyä, 1290-luvulle ajoitettua hautakiveä. Hän myös tulkitsee hautakivet merkeiksi paikallisesta ruotsalaisasutuksesta.

Kattavampaa tutkimusta kansanomaisista hautamerkeistä saatiin odottaa vuoteen 1982, jolloin Pirkka-Liisa Lehtosalo-Hilander (1982a: 21–25) julkaisi ensimmäisen osan Euran Luistarin ruumiskalmistoa käsittelevästä sarjastaan. Näitä havaintoja hän tarkensi vielä parikymmentä vuotta myöhemmin uusien kaivaustutkimusten pohjalta (Lehtosalo-Hilander 2000: 11–12 ja 179–181). Hän kaivoi kalmistosta yhteensä yli 1300 ruumishautaa, joista 262:ssa eli noin 20 prosentissa oli kivrakenteita. Hän jakaa rakenteet 12 ryhmään, joista osaa on kuitenkin käytetty vain yhdessä haudassa (Kuva 3).

Luistarin yleisin hautamerkkityyppi on Lehtosalo-Hilanderin (2000: 179–180) mukaan hautakuopan päätyyn asetettu kivityrkelmä tai yksittäinen pystykivi. Ne muodostavat lähes puolet koko aineistosta, ja tapaa on käytetty 500-luvulta rautakauden loppuun asti. Päätyrakenteet voivat sijaita haudan länsipäädyssä tai molemmissa päädyissä ja niihin voi myös liittyä hautakuopan keskelle tehty rakenne. Harvinaisempia rakenteita ovat

Kuva 3. Euran Luistarin hautarakenteiden typologia Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilanderin (2000: 180) mukaan.

noin kolmasosa haudoista on merkittyinä. Merkkien käyttö vähenee 1000-luvulta alkaen ja esineettömissä haudoissa, jotka hän on tulkinnut kalmiston myöhäisimmiksi, hautamerkkejä on enää alle seitsemässä prosentissa. Lehtosalo-Hilander pitää ilmiötä todellisena huolimatta siitä, että Luistarin hautojen kronologia on tehty luonnontieteellisten ajoitusten sijaan perinteisellä esinetytologialla, sekä siitä, että myöhempinä aikoina kalmiston käyttö on ollut tiiviimpää ja mahdolliset hautamerkit ovat voineet tuhoutua uusien hautojen kaivuun myötä. Hän yhdistää kivirakenteiden käytön vähenemisen hauta-arkkujen käytön yleistymiseen. Sen sijaan suoraan vainajan päälle tai muutoin syvemmälle hautakuoppaan tehdyt kiveykset yleistyvät nuoremmissa haudoissa, mutta saattavat Lehtosalo-Hilanderin mukaan olla useimmiten seurausta kivisestä maaperästä.

Lehtosalo-Hilander (1982a: 21–25) on tarkastellut myös hautamerkkien jakautumista vainajan sukupuolen ja iän mukaan. Noin 67 prosenttia miesten haudoista sisältää hänen mukaansa jonkinlaisen kivirakenteen ja näyttävimmät hautamerkit liittyvät yleensä niihin. Naisista noin 45 prosenttia on saanut hautamerkin, joka kuitenkin on usein kooltaan vaatimattomampi. Lasten haudoista sen sijaan suurin osa, noin 77 prosenttia,

haudan pituussuunnan mukaisesti kulkevat kiveykset, joita voi haudassa olla yhdestä kolmeen, sekä koko hautakuoppaa peittävät kiveykset (Lehtosalo-Hilander 1982a: 21–25, 2000: 179–180). Lisäksi muutamat haudat on ympäröity kivillä, esimerkiksi hautakuopan reunoille pystyyn asetetuilla hiekkakivilaakoilla. Vanhimpiin hautamerkkityyppeihin vaikuttavat Lehtosalo-Hilanderin mukaan kuuluvan hiekkakivistä kasatut, pyöreähköt ja hieman tulusijaa muistuttavat rakenteet.

Yleisintä hautamerkkien käyttö on Lehtosalo-Hilanderin (1982a: 21–25, 2000: 180) mukaan Luistarin kalmiston varhaisvaiheissa, merovingi- ja viikinkiajalla, jolloin

on kivettömiä. Uudempien tutkimustulosten perusteella Lehtosalo-Hilander (2000: 179–180) kuitenkin nostaa hautakuopan keskelle pystytetyn kiven tyypillisimmäksi lasten hautausten merkiksi, ja myös koko hautaa peittävät kiveykset vaikuttavat usein liittyvän pienempiin hautakuoppiin.

Viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana kansanomaiset hautamerkit ovat alkaneet kiinnostaa tutkijoita yhä enemmän ja niitä on tarkasteltu osana varhaiskristillisiä kalmistoja, tapoja ja kulttuuria. Uskontotieteen professori Juha Pentikäinen esitti vuonna 1990 (: 77) hautamerkkien kuvastavan Suomen itäisen ja läntisen kuolemankulttuurin välisiä eroja. Keskiajalla katolisille hautausmaille asetettiin pysyviä, kivistä tai raudasta valmistettuja hautamuistomerkkejä, kun taas ortodoksialueilla suosittiin puuristejä ja kropsitsoita, haudan päälle pystytettyjä pieniä ja harjakattoisia taloja. Samalla läntiset hautausmaat olivat hänen mukaansa kirkon ympärille rakennettuja, tehokkaasti ja suunnitelmallisesti käytettyjä tiloja, kun idässä luonnonkalmistot tehtiin ilman tiukkaa valvontaa metsään, lehtoon tai saareen.

Tiina Jäkärä (1997: 34–35 ja 55–56) on tutkinut Turun (ent. Kaarinan) Kirkkomäen ja Raision Kansakoulunmäen ristiretkiaikaisten ruumiskalmistojen hautarakenteita pro gradussaan. Kiveyksiä on molemmissa kohteissa varsin vähän, mutta myöhempi maankäyttö, kuten peltoviljely, on saattanut tuhota niitä. Kansakoulunmäellä vain yhdessä haudassa on hautakuopan päätyyn pystytetty hiekkakivilaaka. Kirkkomäellä on kolmessa haudassa hautakuopan länsipäätyyn tehty kiveys ja yhdessä haudassa kiviä on asetettu suoraan arkun päälle. Lapsivainaja on saanut yhden kiven hautakuopan päätyyn, kun taas miehen hautaa merkitsee näyttävämpi kivirivi. Jäkärä pitääkin aineiston pienuudesta huolimatta hautamerkkejä Luistarissa tehtyjä havaintoja vastaavina. Myös Kirkkomäen kivirakenteet liittyvät kalmiston vanhempiin hautauksiin. Jäkärä yhtyy aiempien tutkijoiden tulkintaan kiveyksien periytymisestä polttokenttäkalmistoista mutta pitää hautamerkkejä toisaalta lähinnä keskiaikaisena ilmiönä.

Paula Purhonen (1998: 121) on tutkinut kristinuskon varhaisvaiheita Suomessa ja myös kristillisiksi määrittelemissään kalmistoissa sijaitsevia hautakonstruktioita. Hautoihin liittyviä kivirakenteita hän luettelee löytyvän Ulvilan Liikistön, Liedon Ristinpellon, Valkeakosken Toppolanmäen, Mynämäen Franttilannummen, Lappeenrannan (Lappeen Kauskilan) Kappelinmäen, Nokian Hakamäen ja Vesilahden (Narvan) Rukoushuoneen

kalmistoista. Hän ei siis ota huomioon kaikkia tutkimuksessa jo aiemmin esille tuotuja hautarakenteita mutta laajentaa luetteloa muutamalla kohteella. Maanpinnalle tehdyt rakenteet hän tulkitsee aiempien tutkijoiden tavoin hautamerkeiksi.

Myös Purhonen (1998: 114, 121 160–161, 165 ja 181–182) pitää haudan kattamista kivillä kristillisestä hautaustavasta poikkeavana. Joskus kiveykset voivat hänen mielestään kuvastaa vainajaa kohtaan tunnettua pelkoa, kuten Mikkelin Visulahdessa, jossa kaivauskertomuksen (Leppäaho 1957: 17–18) mukaan yhden haudan päälle oli asetettu ”autokuormallinen kiviä”. Hautarakenteilla on Purhosen mukaan voitu muiden hautarituaalien tavoin pyrkiä viestittämään vainajan ja hänen omaistensa sosiaalisesta ja taloudellisesta statuksesta. Kristillisen kirkon säännökset ovat kuitenkin vaikuttaneet rituaaleihin ja asettaneet rajoituksia myös haudan sisäisille ja ulkoisille rakenteille. Purhonen ajoittaa kivirakenteet 1100–1200-lukujen taitteeseen, jonka jälkeen niiden käyttö kristillisillä hautausmailla olisi loppunut.

Raija Ylönen (1998: 72, 75–76, 84 ja 107) on tarkastellut Liedon Ristinpellon ja Nousiaisten Moision Myllymäen kalmistojen kivirakenteita lasten asemaa tutkiessaan. Tarkoitukselliseksi rakenteiksi hän laskee maanpäällisten kiveysten lisäksi arkun päälle tai sen pätyihin asetetut kivet. Ristinpellolla hautarakenteita on Ylönen tutkimista 156 haudasta vain murto-osassa, noin 4,5 prosentissa. Aikuisten haudoissa niitä on hieman useammin kuin lapsilla. Myllymäellä hautarakenteiden käyttö on Ylönen (1998: 88, 94–95 ja 107) mukaan ollut myös melko vähäistä ja niitä löytyy vain noin 7,7 prosentista tutkituista 91 haudasta. Kiviä on käytetty sekä lasten että aikuisten haudoissa ja ne liittyvät useimmiten arkullisiin hautauksiin. Tyypillisimmät rakenteet Myllymäellä ovat hautakuopan länsipäättyyn tai keskiosaan asetetut kivet, joskin yhdessä lapsenhaudassa pystyyn asetettu hautakivi löytyi kuopan molemmista päistä. Hautakuopan keskelle asetettujen kivien Ylönen tulkitsee sijainneen arkkujen päällä, joten ilmeisesti ne ovat löytyneet syvemmältä haudan täyttömaasta. Kivirakenteita on molemmissa kalmistoissa käytetty sekä esineellisissä että esineettömissä hautauksissa.

Kansatieteilijä Anna-Kaisa Sjölund (2000: 94–95) on tarkastellut Ulvilan Liikistön hautakiviä havaitsematta niissä kuitenkaan selkeää kronologiaa. Hautamerkkien ryhmittelyn osalta hän pitäytyy Kronqvistin luomassa typologiassa. Sjölund olettaa vastoin aiempia tulkintoja laakakivien sijainneen alun perin pystyasennossa

perustelematta tulkintaa kuitenkaan mitenkään.

Hieman nuorempia kansanomaisia hautamerkkejä on käsitellyt arkeologi Juha Ruohonen (2005: 56–58, 137–139 ja 143–144) hautasaaria ja muita kirkkomaiden ulkopuolisia hautapaikkoja tutkiessaan. Hautakiviä tunnetaan tällaisista kohteista hänen mukaansa vain vähän. Heinäveden Pieni-Vihtarin Kalmosaaresta hän löysi yhtä ruumishautaa peittävän yhtenäisen kivilatomuksen, joka ei korkeutensa puolesta kuitenkaan todennäköisesti ole näkynyt hautausaikaan maanpinnalle. Ruohonen tulkitseekin kiveyksen hautaa suojaavaksi rakenteeksi. Arkistotutkimuksen ja kirjallisuuden (Ainiala 1994) perusteella hän on paikantanut mahdollisia kivrakenteita ainakin Kannonkosken Vuosjärven Kalmusaaresta, Luhangan Ruumissaaresta ja Ähtärin Ruumissaaresta. Näistä viimeksi mainittu on sittemmin inventoitu mutta FT, kielitieteilijä Terhi Ainialan mainitsemia kivikehiä ei hautapainanteissa havaittu (Simponen-Robins & Hämäläinen 2017: 177–184). Selkeimpiä hautoja on tutkimusraportin mukaan kuitenkin kaiveltu sekä paikallisen perimätiedon että arkeologisten havaintojen perusteella. Ruohonen (2005: 56–58) pitää kuitenkin todennäköisenä, että myös osa tilapäishaudoista on merkitty jollakin tapaa, kuten puisilla paaluilla tai yksinkertaisilla risteillä.

Arkeologi Anna-Maria Salonen (2014: 61–62, 66, 71 ja 77) on pro gradussaan tutkinut varhaiskristillisiä esineettömiä ruumishautauksia ja käsitellyt myös niihin liittyviä hautakiviä. Hänen mukaansa Liikistössä, Ristinpellolla, Turun Kirkkomäen ja Salon (ent. Halikon) Rikalanmäen ristiretkiäikäisissä kalmistoissa sekä Euran Eläinlääkärin tontin, Pappilanmäen, Vanhan kansakoulun (ent. Kaunismäen) ja Isovaheen (ent. Vaheen Peruskoulun) myöhäisrautakautisissa kalmistoissa kivrakenteita on noin 6–17 prosentissa hautoja. Hänen tulkintatapansa eroaa jollakin tavoin Ylösen hautarakenteen määritelmästä, sillä Salosen tutkimuksessa Ristinpellon kivrakenteiden määrä kasvaa yli 3 prosenttiyksikköä. Poikkeuksellisina hänen tutkimuksessaan näyttäytyvät viikinki- ja ristiretkiäikäiset kalmistot Köyliön Vanhakartanossa, jossa kiveyksiä on vain noin 1,5 prosentissa hautoja, ja Salon (ent. Halikon) Kirkkomäellä, jossa rakenteita on lähes kaikissa haudoissa, kuten myös Euran Yli-Nuoranteen moniperiodinen kalmisto, jossa rakenteita ei ole ollenkaan.

Hautarakenteet ovat Salosen (2014: 61–62) mukaan usein hautakuopan päätyyn

asetettuja suuria kiviä tai kiveyksiä tai kuoppaa reunustavia kivirivejä. Ne on Salosen mukaan useimmiten tehty luonnonkivistä, mutta hän mainitsee joukosta löytyvän myös muutamia lohkottuja kivipaaseja nimeämättä kyseisiä kalmistoja kuitenkin sen tarkemmin. Osan kivistä hän tulkitsee toimineen hautamerkkeinä ja myös havaitsee kalmistoissa hautojen muodostamia rivejä. Haudoissa on kuitenkin myös selkeitä maanalaisia rakenteita, jotka hän yhdistää vainajaa kohti tunnettuun pelkoon. Salonen (2016: 22) uskookin kivien toimineen usein hautamerkkeinä rautakauden ja keskiajan taitteen kalmistoissa ja myös kylätontteihin liittyvillä hautausmailla, mutta pitää rakenteita hankalasti tulkittavina, ilmeisesti erityisesti sen osalta, ovatko ne kalmistojen käyttöaikana näkyneet silloiselle maanpinnalle.

Arkeologi Riku Kauhanen (2015: 17–24) on folkloristiikan pro gradu -työssään tutkinut hautojen kivirakenteita yhdistämällä suullista perimätietoa ja kansanrunoutta arkeologiseen aineistoon. Ajallisesti hän on törmännyt kiviä sisältäviin hautauksiin rautakauden lopulta aina 1700-luvulle asti ja perimätiedossa kivien käyttö mainitaan vielä 1900-luvun alussa. Useimmiten kyseessä ovat kuitenkin hautakivien sijaan maansisäiset, suoraan vainajan tai arkun päälle rituaalisessa tarkoituksessa asetetut kivet. Maansisäisten kiveysten käytännölliseksi funktioksi hän mainitsee esimerkiksi vainajaa peittäneen kankaan pitämisen paikoillaan haudan täytön yhteydessä. Salosen tulkinnoista poiketen Kauhanen pitää kuitenkin esimerkiksi Espoon Finnon varhaiskeskiaikaisen kylähautausmaan haudoista löytyneitä kiviä ensisijaisesti rituaalisina hautausmerkitsevien rakenteiden sijaan. Hän kuitenkin yhdistää yleisesti kivien käytön nimenomaan kristillisiin hautauksiin sellaisillakin kalmistoilla, joihin on tehty myös esikristillisiä hautauksia.

Itä-Suomen vanhimpia ortodoksikalmistoja on tutkinut laajimmin FT, arkeologi Ville Laakso (2014: 92–103, 145–146 ja liite 1). Kristinusko alkoi ortodoksisella kulttuurialueella vaikuttaa hautaustapoihin 1100-luvulla, mutta vasta 1400-luvulla kalmistot alkoivat muuttua kristillisiksi ja vanhoista tavoista pidettiin kiinni pitkään vielä tämänkin jälkeen. Laakso on tutkinut Uukuniemen Papinniemen 1400–1600-luvuille ajoittuvalta kirkkomaalta 12 kokonaisena säilynyttä hautausmaata, joista noin puolet on merkitty kivirakenteilla. Lisäksi kiviä havaittiin myös hautausmaan tutkimattomilta alueilla. Kiviä on erityisesti hautojen jalkopäädyissä ja lisäksi niillä on ympäröity hautakuoppia. Kivet ovat Laakson mukaan yleensä noin 50 senttimetrin korkuisia,

kivilajiltaan paikallisia ja kaivertamattomia. Osa kivistä on muokattu karkeasti ja osa on muokkaamattomia mutta selvästi muotonsa perusteella valikoituja. Karkeudesta huolimatta Laakso pitää kuitenkin mahdollisena, että muokatut kivet ovat ammattimaisen kivenhakkaajan valmistamia. Yhteen hautakivistä onkin yritetty saada jopa ristimäistä muotoa kolmen ulokkeen avulla. Luovutetun Karjalan alueelta tunnetaan hänen mukaansa muutamilta kalmistoilta kivirakenteita, kuten hautoja ympäröiviä kivikehiä, ja mainintoihin hautakivistä hän on törmännyt myös suullisen perimätiedon yhteydessä. Hän pitääkin hautoja merkinneitä kivirakenteita tunnettua yleisempänä ilmiönä, joka kuitenkin on usein myöhemmin tuhoutunut erityisesti peltokäyttöön otettujen kalmistojen kohdalla.

Laakso on käsitellyt ortodoksikalmistojen hautamerkkejä yhdessä venäläisen arkeologin Stanislav Belskiyn kanssa myös rajantakaisen Kylälahden suurpitäjään kuuluneen Hiitolan Kalmistomäen tutkimusten yhteydessä (Laakso & Belskiy 2018: 277–278, 294–295 ja 299–300). 1200-luvun lopulta 1500-luvulle käytössä olleessa kalmistossa kivirakenteita on 55 haudassa eli yli puolessa kaikista tutkituista haudoista. Hautakuopat on ympäröity noin 2 metriä pitkillä ja 1–1,3 metriä leveillä, ovaalin mallisilla kivikehillä, joiden päätyihin on usein valittu suurimmat kivet. Päätykivinä on joskus hyödynnetty myös luontaisia maakiviä tai kallionpaljastumia. Kivirakenteita on sekä miesten, naisten että lasten haudoissa, ja niitä on Laakson ja Belskiyn mukaan käytetty nimenomaan haudan sijainnin merkitsemiseen. Kivikehät vastaavat heidän mukaansa rakenteeltaan samanaikaisia, Novgorodinmaan eteläosissa käytettyjä zhalnik-hautoja, jotka on yleensä yhdistetty kristinuskon myötä saapuneeksi tavaksi. Ortodoksinen kirkko säätelikin Kylälahdella hautaustapaa 1300-luvulta lähtien, ja Kalmistomäki oli tiukemman uskonnollisen kontrollin alaisena kuin syrjäisemmät kalmistot.

Tuoreimman katsauksen varhaiskristillisiin kansanomaisiin hautamerkkeihin on luonut arkeologi Tiina Vasko (2019: 197) Kyrksundetin tutkimusten pohjalta. Nordmanin kaivausten jälkeen kirkkomaalta on löydetty lisää hautarakenteita, esimerkiksi vuonna 1993 kapea ja noin metrin mittainen kivi sekä muita, FT, arkeologi Henrik Asplundin (1994: 18–20) mukaan erityisesti hautakuoppien länsipäätyihin asetettuja ja hautamerkkeinä toimineita kiveyksiä. Vasko (2019: 198–199 ja 202–203) kiinnittää huomiota erityisesti punaisen hiekkakiven käyttöön. Yhdessä Kyrksundetin kappelin alle tehdyssä hautauksessa hautaa peittää ja reunustaa pienehköistä punaisista

hiekkakivilaatoista aseteltu rakenne. Vasko yhdistää sen Liikistössä kaivamaansa, 1200–1300-luvuille ajoittuvaan ja punaisella hiekkakivellä peitettyyn hautaan sekä Turun Koroistenniemen todennäköisesti samanaikaiseen hiekkakivilöytöön. Hän tulkitsee osan Kyrksundetin rakenteista olleen aikoinaan näkyvissä ja toimineen hautamerkkeinä mutta pitää maansisäisiä, hautojen länsipäätyihin tehtyjä rakenteita pyrkimyksenä vainajan pään suojaamiseen muuttuneen kuolemankäsityksen myötä. Samanlainen rakenne löytyy Vaskon mukaan Liikistöstä ja tapa tunnetaan jo 800–1100-luvuilta Englannista ja 1100–1200-luvuilta Ruotsista (Daniell 1997: 178; Cinthio 2002: 152–154).

2.2 Vanhimmat kaiverretut hautakivet

Kaiverretut hautakivet ilmaantuvat ensimmäisenä Lounais-Suomeen 1200-luvun aikana. Vanhimpina pidetyt kivet ovat kuvallisia, mutta varsin pian niihin ilmaantuvat myös merkinnät vainajan nimestä ja kuolinvuodesta. Pääsääntöisesti vanhimmat hautakivet ovat trapetsoidin muotoisia eli alaosaansa kohti kapenevia. Lähes kaikki Suomen varhaiskeskiaikaiset hautakivet on valmistettu pehmeästä ja helposti muokattavasta kalkkikivestä, jota todennäköisesti tuotiin tänne Gotlannista ja Baltiasta.

Kristillisten hautakaiverrusten traditio on pitkä. Kaiverruksia on tehty sekä latinaksi että paikallisilla kielillä, ja eniten niitä vaikuttaa toteutetun Länsi-Euroopassa 300-luvun lopulla (Effros 2010: 66–67). Suomen vanhimmat hautakivet liittyvät tähän laajaan eurooppalaiseen tapaan ja pohjaavat roomalaisiin esikuviin (Laaksonen 1984: 75; Haggrén 2015: 398). FL, kulttuurihistorioitsija Hannu Laaksosen mukaan niiden tehtävänä on muistuttaa vainajasta, ylistää häntä ja joskus myös viitata tuonpuoleiseen elämään. Lisäksi kivi suojaa hautaa ja pyhittää sen (Knuutila 1994: 88).

Varhaiskeskiajalla hautakiviä pystytettiin vain kirkonmiehille ja ylhäisön jäsenille eivätkä muut kuin koulutetut ihmiset ymmärtäneet kaiverrusten latinaa (Laaksonen 1984: 75). Ulkomailla valmistetun hautakiven hankkiminen oli erittäin kallista ja vain harvoilla ihmisillä oli siihen varaa (Haggrén 2015: 399; Ratilainen 2018b: 154). Samoin oli Ruotsissa, jossa hautamonumentteja pystytettiin vain yhteiskunnan eliitille (Ljung 2016: 197 ja 207). Viidestä kivilaakasta koostuvan kiviarkkuhaudan rekonstruktion valmistaminen vei Cecilia Ljungin mukaan kivenhakkaajalta moderneilla

työvälineilläkin 160 tuntia ja tuli maksamaan noin 15 000 euroa, joten hautakiven tilaaminen on aikanaan ollut huomattava investointi.

Suomen vanhimmiksi kaiverretuiksi hautakiviksi nimetään usein kaksi Raision Pyhän Martin kirkosta vuonna 1968 löydettyä hautalaakaa. Ne ovat Suomen ainoat graniittiin kaiverretut varhaiskeskiaikaiset hautakivet, materiaali, jonka työstäminen on paljon pehmeitä sedimenttikiviä vaikeampaa. Kivilajivalinnan takia niitä myös pidetään Suomessa valmistettuina (Nordman 1980: 121–122). Rakennustutkija Marja Terttu Knapas (1970) ajoittaa hautakivet 1200-luvun alkuun. Toisessa, 182 cm pitkässä kivessä on kaiverrettuna suuri sauvaristi, jolle Knapas löytää vastineita Ruotsista 1100-luvulta 1200-luvun puoliväliin asti. Toisessa, 171 cm pitkässä kivessä on reliefinä muun muassa suuri auringonpyörä ja kaksi eläinfiguuria eikä sille ole löydetty suorista vastineita. Laaksonen (1992a: 235–239, 1992b) yhdistää auringonpyörän ja kivessä näkemänsä vesilinnun ja koiran esikristilliseen skandinaaviseen kuvastoon ja pitää mahdollisena hautakiven ajoittumista jo 1100-luvulle. Löytyessään molemmat kivet toimivat jo kirkon rakennusaikaan paikoilleen laitettuina kynnyksivinä, mitä Knapas (1970) pitää osoituksena siitä, että tällöin niiden alkuperäisestä funktiosta on täytynyt kulua useita sukupolvia. Laaksonen (1992b) pitää sijaintia jopa kristittyjen esikristillisille kiville osoittaman halveksunnan merkinä. Molempien tulkinnat kuitenkin perustuvat oletukseen Raision kirkon valmistumisesta jo 1330-luvulla (ajoituksesta Tapio 1970: 30–31), jonka Hiekkänen (2020: 175–179 ja 722) on sittemmin siirtänyt 1500-luvun alkuun. Kivet hän ajoittaa 1200-luvulle ja löytää niille vertailukohtia muun muassa Virossa, jossa vastaavat hautakivet ajoitetaan yleensä 1200-luvulle tai hieman vanhemmiksi (Loit 2004: 1–8). Myöskään kivien tietoista halveksuntaa ei enää pidetä todennäköisenä (Näränen 2005).

Vanhimpia kaiverrettuja hautakiviämme on myös nykyisin Nousiaisiin kuuluvasta Santamalan eli Sontamalan Moisiosta löydetty noin kaksi metriä pitkä kalkkikivi, jossa on keskellä harjamainen rakenne ja ristikuvio (Rinne 1932: 42–60 ja 69–72). Hautalaaka on dokumentoitu jo 1600-luvulla eikä sen alkuperäistä löytöpaikkaa tiedetä, mutta Juhani Rinne tapasi kiven kirkoksi tulkitsemansa kivijalan sisältä. Nykyisin Kansallismuseossa säilytettävä laaka on haudan kansikivi, jonka Rinne olettaa olevan kotimaista tekoa kalkkikiven karkeajyväsyyden vuoksi. Hän on halunnut tulkita kiven kuuluneen piispa Henrikin alkuperäiseen hautaan ja ajoittaa sen 1100-luvun

jälkipuoliskolle. Rinteen ajoitusta toistettiin vielä pitkään (ks. esim. Wirkkala 1945: 10–11; Knapas 1970: 80; Laaksonen 1992a: 231), mutta sittemmin arkeologian professori Unto Salo (1998: 27, 30–31) on tulkinnut sen ajoittuvan 1200-luvulle muun muassa kiveen hakattujen aatelisvaakunoiden vuoksi, joita Rinne piti myöhäisempinä graffiteina, ja ehdottanut sen alle haudatuksi tulleen piipan sijaan Moision talon isännän. Myös arkeologi, professori Markus Hiekkanen (2011: 137) on tulkinnut kiven olevan mahdollisesti vasta 1200-luvulta. Arkeologi Julius Eerola (2019: 20–30) on kuvantanut hautalaakan pro gradu -tutkielmassaan Reflectance Transformation Imaging -pintamallinnusmenetelmällä ja todennut harjanteen keskellä symmetrisesti sijaitsevan vaakunan olevan keskiaikainen, luultavasti kiveen jo alun perin hakattu ja ajoittuvan todennäköisesti 1200-luvun keskivaiheille tai loppupuolelle.

Suomen vanhin vuosiluvun sisältävä hautakivi löytyy nykyisin Turkuun kuuluvasta Maarian kirkosta, jossa sen tiedetään toimineen kynnyksenä 1800-luvulla (Laaksonen 1984: 9–10, 1992a: 232–234). Sen kaiverukset ovat enää vain heikosti erotettavissa, mutta kalkkikivi on dokumentoitu vuosisatojen aikana useaan otteeseen, ensimmäisen kerran jo vuonna 1671. Laaksonen mukaan kivessä lukee: ”*Herran vuonna 1290 kuoli Ingigerd, muinoin Petruksen vaimo, levätköön rauhassa*”. Ingigerdiä, suomalaistettuna Inkeriä, joka kaiveruksen perusteella on elänyt miestään pidempään, on pidetty kansantarinoissa jopa Maarian ensimmäisen kirkon perustajana. Vuosiluvusta kiisteltiin pitkään lukujen 1215 ja 1290 välillä, mutta nykyisin tutkijat ovat yksimielisiä myöhäisemmästä ajoituksesta. Kyseessä onkin täysin uuden tyylin mukainen kivi, jonka vastineet löytyvät Ruotsista 1200-luvun lopulta ja 1300-luvun alusta (Gardell 1937: 152). Hiekkanen (2020: 218) uskoo kiven alun perin olleen sisällä Maarian ensimmäisessä tai toisessa puisessa pitäjänkirkossa.

Ulvilan Pyhän Olavin kirkosta tunnetaan 9–10 keskiaikaista hautakiveä tai sellaisen fragmenttia, joista vanhimmat ajoittuvat 1200-luvun loppuun ja 1300-luvun alkuun (Hirsjärvi 1932: 81–83; Hiekkanen 2011: 135, 2020: 336–341). Niistä vanhimpana pidetyssä on suuri puumerkki ja historian professori Mauno Jokipiin (1985: 57–58) mukaan myös vuosiluku 1290, joka ei kuitenkaan ainakaan enää nykyisin ole näkyvissä, jos sitä on koskaan ollutkaan. Vuosiluvun sisältäviä ja 1300-luvulle ajoittuvia hautakiviä on ainakin neljä. Niihin kaiverretut vainajien nimet ja kuolinvuodet ovat 1313 Herbordus de Wiperenvorde, 1318 Tidemaus de Cume, 1345 Arnoldus Stolte ja 1380

Anna (Jokipii 1985: 57–58; Moilanen 2015). Jokipii olettaa miesvainajien olevan saksalaissukuisia porvareita, jotka ovat voineet saapua Ulvilaan esimerkiksi Visbystä. Hautakivien määrä on epätavallisen suuri, mutta Hiekkasen (2020: 336–341) mukaan kiviä ei ole tuotu paikalle Liikistöstä, niin kuin välillä on ehdotettu, vaan ne ovat alun perin sijainneet Pyhän Olavin kirkkoa edeltäneessä puukirkossa. Osaa niistä on jopa käytetty rakennuskivinä uudemman kirkon pystyttämisen yhteydessä. Ulvilassa ja Pyhtään Pyhän Henrikin kirkossa sijaitsevat myös Suomen ainoat keskiaikaiset hautakivet, joihin on kaiverrettuna ihmishahmo (Hiekkanen 2011: 131–134).

Turun tuomiokirkon vanhimmat hautakivet ovat Ulvilan kivien kanssa samanaikaisia. Yhteensä kirkossa on keskiaikaisia kiviä tai niistä kirjallisissa lähteissä säilyneitä merkintöjä 10 kappaletta (Hiekkanen 2011: 134). Vanhimmat niistä ovat Rinteen kirkon lattian alta löytämät ja nykyisin Pormestarin kuoressa sijaitsevat kivet (Laaksonen 1984: 10–12, 1992a: 234–235). Toinen hautakivi sisältää tekstifragmentin ja kummusta nousevan ristin kuvan ja muistuttaa Laaksonen mukaan tyyllisesti Maarian kiveä ajoittuen 1290-luvun lopulle (Kuva

Kuva 4. Yksityiskohta yhdestä Turun tuomiokirkon vanhimpiin hautamerkkeihin kuuluvasta kivistä. Kuva: Siiri Tuomenoja.

4). Toinen kivi on myös ensimmäisen tuomiokirkon rakennusajoilta, vuosisadan loppupuolelta, ja sisältää tekstifragmentteja. 1300-luvulle ajoittuvia hautakiviä kirkossa on kaksi. Kijkin kappelissa sijaitseva kivi on huonokuntoinen ja useissa osissa, mutta Pormestarin kuoren kivessä on erotettavissa vuosiluku 1395 ja nimi Henrik Straturekenpoika, mikä Laaksonen mukaan todistaa kirkkoon jo tällöin haudatun myös varakasta porvaristoa. 1400-luvun hautakiviä on viisi (Laaksonen 1984: 13–17): 1600-luvulla dokumentoidut muuta sittemmin kadonneet vuonna 1454 kuolleen Frederik Fresen ja 1400-luvun lopulla kuolleen Nicolaus Andreen kivet, Olavi Niilonpoika Tavastin kivi 1460-luvulta, Konrad Blitzin kivi vuodelta 1489 ja samana vuonna tehty mutta myöhemmin tuhoutunut kiviraameihin asetettu kuparilaatta, jossa muistetaan

Turun piispoja Maunu Tavastia ja Olavi Maununpoikaa. Jälkimmäinen on uusittu 1800-luvulla.

1200–1300-luvun hautakiviä tunnetaan myös Turun Koroistenniemen piispankirkosta (Ratilainen 2018a: 90–95, 2018b: 152–154). Koroisten hautakivissä ei ole säilynyt kaiverruksia, mutta käsittelen ne silti tässä yhteydessä, koska kyse on selvästi yhteisön ylhäisimmille valmistetuista hautarakenteista. Arkeologi Tanja Ratilaisen mukaan kirkonjäännösten sisällä on kolme tiilestä muurattua hautakammiota, joista yksi on kaksoishautaus. Ainakin yhtä, kuorissa sijainnutta hautaa on peittänyt 3–4 senttimetriä paksu mutta sittemmin murentunut kalkkikivilaaka. Rinne (1941: 53) tulkitsee haudan kuuluvan vuonna 1286 kuolleelle piispa Catillukselle, mutta Ratilainen on varovaisempi tulkinnoissaan ja olettaa haudan olevan 1200-luvulta ja kuuluvan jollekin pappisvihkimyksen saaneelle henkilölle. Kirkonjäännösten runkokuoneessa sijaitsevan ja mahdollisesti tiilillä katetun haudan hän uskoo kuuluneen merkkihenkilölle, kun taas suurin tiilihauta voi olla sukuhauta 1200–1300-luvulta. Hautakammiot on tehty Koroisissa maan alle, kuten myös Turun nykyisen Kaskenkadun kohdalla sijainneessa Pyhän Olavin dominikaanikonventissa, josta tunnetaan Suomen neljäs keskiaikainen tiilihauta (Rinne 1932: 60). Tiilihautojen lisäksi Koroisten kirkonjäännösten sisällä on kaksi kalkkikivistä, murentuneena löytynyttä mutta noin 130–140 senttimetrin pituisen alueen kattanutta hautapaasia, joiden alle on tehty useita hautauksia (Ratilainen 2018b: 152–154). Yhteensä paikalta on talletettu 230 työstetyn kalkkikiven palaa, joista kahden edellä mainitun lisäksi osa kuuluu kirkon länsipuolelle tehtyyn hautaukseen.

1300-luvulle ajoittuvat hautakivet tunnetaan myös Sastamalan Pyhän Marian kirkosta ja Köyliöstä, jossa kivi on todennäköisesti alun perin ollut sittemmin tuhoutuneen puukirkon kuorissa ja päätynyt 1700-luvulla nykyisen kirkon sisäänkäynnin kynnyksikiveksi (Salminen 1905: 11–12; Hiekkänen 2020: 289 ja 328). Köyliön kivi kuuluu Hiekkasen mukaan vuonna 1378 kuolleelle, mahdollisesti Bartolomeus-nimiselle papille. Sastamalan kivessä on vuosiluku 1304 ja se on voinut kuulua Aschilaus-nimiselle henkilölle, mahdollisesti Eskilin latinalaistetulle muodolle (Moilanen 2015). Uniikein Suomen keskiaikaisista hautamuistomerkeistä on Pyhän Henrikin sarkofagi Nousiaisten Pyhän Henrikin (ent. Pyhän Marian) kirkossa. Maunu Tavastin lahjoittama ja noin vuoteen 1430 ajoittuva hauta-arkku on tehty mustasta kalkkikivestä ja kaiverretuista messinkilevyistä (Hiekkänen 2020: 144–145). Se on

Hiekkasen mukaan ainutlaatuinen jopa Pohjoismaiden mittakaavassa.

Keskiaikaisia kivistejä, joita tosin ei välttämättä ole käytetty yksittäisten hautojen merkitsemiseen, tunnetaan Suomesta muutamia. Ahvenanmaalla Sundin Johannes Kastajan varhaiskeskiaikaisessa kirkossa on alun perin kirkkomaalla seisonut kalkkikivinen risti (Hiekkänen 2020: 523–524). Se on tulkittu Birkasta tulleen ja vuonna 936 Sundissa kuolleen piispa Unnin hautakiveksi tai hänen myöhemmäksi muistoristikseen, mutta Hiekkänen pitää todennäköisenä, että risti on merkinnyt jonkun paikallisen varakkaan talonpojan tai Kastelholman linnan johtoon kuuluneen henkilön hautaa. Hän ajoittaa kiven 1300-luvulta uuden ajan alkuun ja pitää sakarien päälle tehtyjä riimumaisia kaiverruksia aikansa graffiteina. Toinen kivistä, joka historioitsija Reinhold Hausenin (1887: 236) mukaan muistuttaa Sundin ristiä, on sijainnut nykyisessä Loviisassa, Pernajan Pyhän Mikaelin kirkkomaalla. Tarinan mukaan se on pystytetty kirkon rakennusmestarille. Kivi on sittemmin kadonnut ja siitä on jäljellä vain Hausenin piirros. Kadonnutta ristiä on vaikea ajoittaa, mutta nykyinen kirkko on Hiekkasen (2020: 574–580) mukaan rakennettu 1400-luvun alkupuolella.

Kivistejä tunnetaan myös Liedosta, jossa 1400-luvun loppupuolella rakennetun Pyhän Pietarin kirkossa on kahden kivistin fragmentteja, joista toinen tosin tuhoutui toisen maailmansodan aikana (Hiekkänen 2011: 137, 2020: 124–129). Kalkkikiviset ristit tunnetaan myös 1400-luvulla rakennetuista nykyisin Paraisten kaupunkiin kuuluvan Korppoon Pyhän Mikaelin kirkon sekä Haminan kaupunkiin kuuluvan Vehkalahden Pyhän Marian kirkon kuorien ulkoseinistä (Hiekkänen 2011: 137, 2020: 108–113 ja 682–685). Hiekkasen mukaan ne eivät luultavasti kuitenkaan ole hautaristejä, vaan merkitsevät kirkkomaalla seisoville kirkon pyhimmän paikan, alttarin, sijaintia. Ainakin kaksi ristiä tunnetaan myös luovutetun Karjalan alueelta, Hiitolasta. Kilpolansaaren kivistä on hautausmaa-arkkitehti Ilmari Wirkkalan (1945: 72) mukaan pystytetty varhaiskeskiajalla. Kalmistomäeltä fragmentteina löytynyt kalkkikivinen risti taas kuuluu novgorodilaisiin zhalmnik-hautojen risteihin ja on voinut merkitä joko tiettyä hautaa tai koko hautausmaata (Laakso & Belskiy 2018: 276). Sen tarkkaa ajoitusta ei tiedetä, mutta itse kalmisto on ollut käytössä 1200-luvun lopulta 1500-luvulle (Laakso & Belskiy 2018: 263–266, 276 ja 299). Sekä Kalmistomäen että Vehkalahden kivet ovat niin sanottuja pyöräristejä, joissa yhdistyvät kristilliset symbolit risti ja nimbus-ympyrä.

Edellä mainittujen lisäksi keskiaikaisia hautakiviä tai sellaisten fragmentteja on 1400-luvulla rakennetuista Sauvon Pyhän Clemensin kirkosta, Hattulan Pyhän Ristin kirkosta, nykyisin Raaseporin kaupunkiin kuuluvista Karjaan Pyhän Katariinan kirkosta ja Pohjan kirkon kirkkomaalta, Porvoon tuomiokirkosta, Pyhtään Pyhän Henrikin kirkosta, Pernajan Pyhän Mikaelin kirkosta ja Viipurin vanhasta tuomiokirkosta eli Viipurin kaupunginkirkosta (Hausen 1872: 34–35 ja 50–51, 1887: 218–219 ja 231–233; Nordman 1980: 121; Hiekkänen 2011: 134–137, 2020: 130–135, 147–158, 191–197, 362–372, 510–513, 534–539, 557–562, 574–591, 670–673 ja 676–681). Tietoja sittemmin kadonneista tai vielä inventoimattomista hautakivistä on 1400-luvulla rakennetuista Maskun kirkosta, Naantalin birgittalaisluostarin kirkosta ja Viipurin dominikaanikonventista eli Viipurin maaseurakunnan kirkosta sekä 1500-luvun alussa rakennetusta Lemböten kappelista Ahvenanmaan Lemlandista. Lisäksi 1500-luvun alussa rakennetussa Nokian kartanokappelissa on kaiverrettu liuskekivilaaka, joka voi Hiekkasen (2020: 308–311) mukaan olla 1400-luvulta. Se on löytynyt tiilirakenteen päältä, toisen laakakiven läheisyydestä, mutta varmuudella ei tiedetä, ovatko kivet kuuluneet hautoihin (Moilanen 2017).

Markus Hiekkasen (2011:134–137) mukaan tietoja keskiaikaisista hautakivistä tai sellaisten fragmenteista on 15 kirkosta yhteensä 39–42 kappaleesta, joista suurin osa Varsinais-Suomesta ja Ulvilasta. Hän kuitenkin huomauttaa luvusta puuttuvan useita kohteita ja uskoo kiviä myös alun perin olleen paljon enemmän. Määrä on joka tapauksessa vähäinen, sillä Ruotsista hautamonumentteja tunnetaan Hiekkasen laskujen mukaan yli 1900, mikä kertoo niin Turun hiippakunnan periferisestä asemasta keskiajalla kuin sen taloudellisista mahdollisuuksistakin.

3. Ravattulan Ristimäen kirkko ja kirkkomaa

Ravattulan Ristimäki sijaitsee Aurajokilaaksossa Kaarinan kunnan alueella, noin 8,5 kilometriä yläjuoksuun Aurajoen suulta. Ristimäki on peltojen keskellä sijaitseva hiekkainen moreeniharjanne, reilun 200 metrin päässä jokiuomasta. Pitkänomainen, noin 75 x 45 metrin kokoinen mäki kohoaa enimmillään noin 2,5 metriä sitä ympäröivien peltojen pintaa korkeammalle. Ristimäki on osa Aurajokilaakson rikasta kulttuuriympäristöaluetta, jolta tunnetaan runsaasti muinaisjäännöksiä aina kivikaudelta historialliselle ajalle asti. Mäen koillispuolella on historiallinen Ravattulan kylä, josta ensimmäinen maininta on vuodelta 1378 ja joka todennäköisesti on perustettu

Kuva 5. Ote isojakokartasta vuosilta 1759–1764 (MHA A22:39/ 1–2, KA). Kuvan oikeassa yläkulmassa Ravattulan kylämäki, alareunassa Aurajoki ja punaisella katkoviivalla merkittynä Ristimäen sijainti.

viimeistään 1200-luvun lopulla (Oja 1946: 40–41 ja 226). Alueen vanhin kartta on vuosien 1759–1764 välillä piirretty isojakokartta (MHA A22: 39/1–2, KA), jossa Ristimäki näkyy viljelemättömänä alueena peltojen keskellä (Kuva 5). Mäki ja sitä ympäröivät pellot kuuluvat asiakirjan mukaan Uotilan [Otilan] talolle (kartalla *Ba* ja *Bb*), lukuun ottamatta mäen itäpuolen peltoja, jotka ovat Tekkalan [Tähkälän] talon viljelyksessä (kartalla *Dc*).

Ristimäki (mj-rek. kohdetunnus 202010026) on Suomen vanhin tunnettu kirkonpaikka (Ruohonen 2017: 48–52, 2018a: 113–114, 2020: 33). Se käsittää pienen, 1100-luvun loppupuolella rakennetun ja viimeistään 1200-luvun puolivälissä käytöstä pois jääneen puukirkon jäännökset. Kirkon ajoitus perustuu muun muassa sen rakennustapaan, teetettyihin radiohiiliajoituksiin sekä kirkon lattiakerroksen alta löydettyihin hopearahoihin, jotka ajoittuvat Juha Ruohosen mukaan 1140–1220-luvuille. Kirkko on koostunut noin 6 x 6 metrin kokoisesta kirkkosalista ja noin 3,5 x 4 metrin kokoisesta

kuorista, joista on säilynyt nykypäivään vain kiviperustukset. Kirkon seinät ovat todennäköisesti olleet lamasalvostekniikalla rakennetut, kuori skandinaavisten vastineiden mukaisesti runkokuonetta matalampi ja ovi kirkkosalin lounaiskulmassa (Ruohonen 2013b: 435, 2015b: 396–397, 2017: 57). Kirkko on käyttöaikanaan erottunut maisemasta selkeästi ja ollut myös rakennusteknillisesti poikkeuksellinen aikakauden muihin taloihin verrattuna. Kirkko on Ruohosen mukaan ollut varhaiskeskiajalla pienen paikallisyhteisön, ehkä muutaman kylän käytössä.

Kirkkoa on ympäröinyt aita, joka on rajannut noin 1300 neliömetrin kokoisen kirkkomaan käsittäen lähes koko mäen pinta-alan, aivan sen pohjoisimpia osia lukuun ottamatta (Ruohonen 2020: 26–33). Aita tai muuri, josta noin kolmasosa on otettu kaivauksissa näkyviin, on ollut melko jyrkärakenteinen, noin 1,2–1,3 metriä leveä ja kokonaispituudeltaan noin 137 metriä. Se on rakennettu Ruohosen mukaan kaivamalla matala ja loivareunainen oja, joka on täytetty muokkaamattomilla luonnonkivillä ja maa-aineksella. Itse aita on voinut olla ladottu eli kylmämuurattu kivirakenne tai sitten kiveys on toiminut pohjana puisille rakenteille. Radiohiiliajoitusten ja esinetytologisten ajoitusten perusteella aita on rakennettu samaan tai ainakin lähes samaan aikaan kirkon kanssa.

Ristimäelle on haudattu noin 400 vainajaa (Karisto *et al.* 2020: 2). Hautaaminen painottuu 1100-luvulle, mutta vanhimmat haudat saattavat esineiden perusteella olla jo 1000-luvun lopulta (Ruohonen 2016b: 231 ja 243, 2018b: 58). Vanhimmat hautaukset onkin tehty ennen kirkon rakentamista ja hautaustoiminta on jatkunut katkeamatta 1200-luvulle kirkon käytön loppumiseen asti (Ruohonen 2018a: 114–115, 2020: 46–47). Jo varhaiset haudat ovat piirteiltään kristillisiä ja selkeästi esikristilliset hautaukset kuten myös polttohaudaukset puuttuvat kalmistosta kokonaan. Kirkko on Ruohosen mukaan todennäköisesti hylätty seurakuntaudistuksen myötä. Vuosien 1220–1250 aikana Suomeen perustettiin laajat seurakunnat, joiden järjestäytymiseen pieni paikalliskirkko ei todennäköisesti enää sopinut. Kaarinan seurakunnan kirkko perustettiin Nummen kylään, noin kolmen kilometrin päähän Ravattulasta, todennäköisesti 1200-luvun toisella neljänneksellä (Hiekkanen 2020: 202).

Kirkon hylkäämisen jälkeen mäelle on pystytetty muistoristi (Ruohonen 2018a: 115–127). Ensimmäisen kerran risti on pystytetty todennäköisesti 1200-luvun lopulla tai

1300-luvun alussa ja uusittu säännöllisesti aina 1500–1600-luvulle asti. Mahdollisesti jopa yli kolme metriä korkea risti on näkynyt lähikyliin asti. Sen herättämä kunnioitus on Ruohosen mukaan voinut suojella myöhemmältä maankäytöltä mäkeä, joka on säilynyt lähes koskemattomana nykypäivään asti. Kirkosta ei kuitenkaan ole historiallisia lähteitä eikä suullista perimätietoa (Ruohonen 2018a: 113 ja 126). Ainoa viite paikan historiasta on jäänyt nimeen ja senkin merkitys on unohdettu luultavasti 1800–1900-lukujen aikana. 2010-luvulla kiinnostava nimi oli kuitenkin yhtenä syynä tutkimusten käynnistämiseen mäellä (Ruohonen 2017: 47).

3.1 Tutkimushistoria ja kaivausteknisiä yksityiskohtia

Ensimmäisen kerran paikka kiinnitti arkeologien huomion vuonna 1983, jolloin arkeologi Markku Ikäheimo havaitsi mäellä matalia kuopanteita (Lehtonen 1998: 77–79 ja 131–132). Arkeologi Kaisa Lehtonen inventoi alueen vuonna 1998 havaiten useita lounais-koillis-suuntaisia painanteita, joista yksi varmistettiin koekuopalla todennäköiseksi ruumishaudaksi. Lisäksi inventoinnissa havaittiin mahdollinen matala polttokenttäkalmisto mäen pohjoispuolella sekä mäen pohjois- ja kaakkoisreunoilla kivikot, joita pidettiin joko hautaraunioina tai peltojen raivauksessa syntyneinä.

Varsinaiset tutkimukset Ristimäellä alkoivat vuonna 2010 Juha Ruohosen johtamina Turun yliopiston arkeologian oppiaineen opetuskaivauksina. Mäellä kaivettiin vuosina 2010–2016 Ruohosen johdolla ja kolmen viimeisen kaivausvuoden aikana opetuskaivauksia saatiin laajennettua pidemmiksi tutkimuskaivauksiksi. Lisäksi vuosien 2017–2020 aikana mäellä tehtiin pintakartoitusta ja muita kajoamattomia tutkimuksia sekä tutkittiin laajemmin Ravattulan kylän ympäristöä muun muassa pintapoiminnan ja koekuopituksen kautta. Tutkimushanke on kaivauksista saakka jatkunut työpöytien äärellä ja laboratorioissa ja on opinnäytteen kirjoittamisaikaan yhä kesken. Allekirjoittanut on ollut mukana kaivauksilla vuosina 2011 ja 2013–2016 sekä kaivausten jälkeen tutkimushankkeessa vuosina 2017–2020.

Vuonna 2010 mäen pohjois- ja länsipuolille avattiin koeajat 1 ja 2 ja kaivettiin kuusi koekuoppaa eri puolille harjannetta (Ruohonen 2010: 10–11 ja 23–24). Pohjaan tutkittiin yksi hauta. Vuonna 2011 mäen länsipuolelle avattiin koeajat 4 ja 4W sekä

alueet 4S ja 4E (Ruohonen 2011: 8, 17–19 ja 21–26). Näistä viimeksi mainittu paljasti rakennuksen lounaisnurkan kiviperustusta, jota oltiin jo edellisenä vuonna saatu näkyville yhdestä koekuopasta. Tässä vaiheessa tutkimusta rakennuksen ajoitusta ja funktiota ei kuitenkaan tiedetty. Pohjaan kaivettiin kaksi hautaa, joista toinen oli niin epämääräinen, ettei sitä aluksi pidetty hautakuoppana. Vuonna 2012 avattiin mäen keskiosaan koeoja 5N, eteläpuolelle koeoja 5S, näiden väliin alue 4E ja mäen länsireunaan koekuoppa (Ruohonen 2012: 10 ja 19–22). Alueelle 4E saatiin nyt näkyviin rakennuksen kivijalan länsipuoli. Osittain pohjaan tutkittiin kolme hautaa.

Vuonna 2013 harjanteen pohjoispuolelle jatkettiin koeojaa 5N sekä avattiin neljä koekuoppaa (Ruohonen 2013a: 2 ja 9–10). Lisäksi aluetta 4E laajennettiin länteen, jolloin saatiin esille rakennuksen aiemmin piiloon jääneet osat. Samalla kivijalka tulkittiin ensimmäistä kertaa varhaiskeskiaikaisen kirkon perustukseksi. Hautoja ei vuonna 2013 kaivettu pohjaan. Vuonna 2014 aluetta 4E laajennettiin ja kirkko saatiin ensimmäisen kerran kokonaisuudessaan näkyviin (Ruohonen 2014: 6–8 ja 138–185). Myös mäen koillispuolella laajennettiin koeojaa 5N ja avattiin uusi koeoja 6 sekä mäen kaakkoispuolelle koeoja 7. Lisäksi kirkkomaan aitaa otettiin esiin kolmesta kohtaa ja kirkon itäpuolella sijaitsevan rökkiö tutkiminen aloitettiin. Hautoja kaivettiin pohjaan 11, joista kaksi oli tutkittu osittain jo vuonna 2012.

Vuonna 2015 mäen länsi- ja luoteispuolelle avattiin koeojat 2N ja 2W, pohjoisosaan tehtiin koeojat 8 ja 8N sekä avattiin alue 8E, kaakkoiskulmaan avattiin alue 7S, koeojaan 5N tehtiin pieni laajennus ja aluetta 4E laajennettiin kirkon pohjoispuolelle (Ruohonen 2015a: 8–10). Lisäksi tutkittiin pohjaan kirkon kuori. Hautoja kaivettiin pohjaan 17, joista yksi tulkittiin jälkityövaiheessa vielä kahdeksi erilliseksi hautaukseksi. Vuonna 2016 kirkkomaan pohjoispuolelle avattiin koeoja 9, itäpuolelle koeoja 10 ja eteläpuolelle alue 11 (Ruohonen 2016a). Lisäksi aluetta 7S laajennettiin, kirkon pohjoispuolisen alueen kaivamista jatkettiin, kirkon länsiseinän kivijalkaan tehtiin leikkaus, kirkkomaan aitaa otettiin esiin lounaiskulmasta ja kirkon itäpuolella sijaitseva rökkiö kaivettiin pohjaan. Hautoja tutkittiin yhteensä 28.

Yhteensä Ristimäellä on siis avattu kaivausalueita vuosien 2010–2016 aikana noin 530 neliometriä (ks. liite 1 sivu 2). Muita alueita, kuten kirkkomaan aitaa, on otettu esille poistamalla pintaturvetta vajaan 140 neliometrinen alueelta. Kokonaan tutkittuja hautoja

on 61. Varhaiskeskiaikaisen kalmiston ja kirkon lisäksi mäeltä löydettiin merkkejä kivikautisesta toiminnasta sekä vanhemmasta rautakautisesta toiminnasta, mahdollisesti asutuksesta. Jo 90-luvun inventoinnissa havaitut kivikot todettiin tutkimuksissa moderneiksi tai vasta viime vuosisatojen aikana syntyneiksi raivaus- ja jäteröykkiöiksi.

Ristimäelle luotiin tutkimusten aikana oma, kelluva koordinaattijärjestelmä, joka sidottiin maastoon merkityillä ja tarkkuus-gps-laitteella paikalleen mitatuilla kiintopisteillä valtakunnallisiin järjestelmiin. Koordinaattijärjestelmä noudattaa pääilmansuuntia ja x kasvaa siinä kohti pohjoista ja y kohti itää. Kirkkomaa sijoittuu järjestelmässä suunnilleen x: 150–210 ja y: 780–835 välille. Neliömetrin kokoisten kaivausruutujen sijainti ilmoitetaan niiden lounaiskulman koordinaattien perusteella. Järjestelmään viitataan tutkielmassa liitteessä 1 hautojen sijainnin ilmaisemisessa.

Kaivauksilla käytettiin tasokaivausmenetelmää, jossa yksi kaivauskerros oli noin 10 senttimetrin paksuinen. Osa teknisistä kaivauskerroksista kaivettiin myös kahdessa, noin 5 senttimetrin paksuisessa osassa. Kirkon käyttöaikaan ja sitä vanhempaan toimintaan liittyvät löydöt alkoivat usein pintaturpeen poistamisen jälkeen kerroksesta 1, joskin satunnaisesti niitä tavattiin jo 0. kerroksessa. Puhdas pohjamaa tavoitettiin yleensä jo kerroksen 3 jälkeen lukuun ottamatta syvemmälle kaivettuja ilmiöitä, kuten hautoja. Selkeärajaiset ilmiöt kaivettiin pohjaan yksikkökaivaustekniikalla, yleensä niiden sisällä kuitenkin horisontaalisia kerroksia noudattaen.

3.2 Haudat ja niiden tulkinta

Ristimäen tutkituille haudoille on annettu kaivauksilla numero, jossa haudan tutkimusvuosi kulkee mukana. Selvyyden vuoksi olen antanut haudoille lisäksi juoksevat numerot 1–61, sillä kenttänumeroinnissa on muutamia ongelmakohtia. Esimerkiksi numero 1 on annettu viidelle eri haudalle eri kaivausvuosien aikana, numerot 2/2012 ja 7/2014 viittaavat samaan, kahden eri kaivausvuoden aikana tutkittuun hautaan, hauta 7/2015 on tulkittu jälkitöiden yhteydessä kahdeksi eri haudaksi ja hautanumero 43/2016 on jäänyt kokonaan välistä. Mikäli tutkielmassa siis viitataan hautaan vain yhdellä numerolla, käytetään tällöin luomaani juoksevaa numerointia. Hautojen kenttänumeroita käytetään sulkeissa juoksevan numeroinnin perässä.

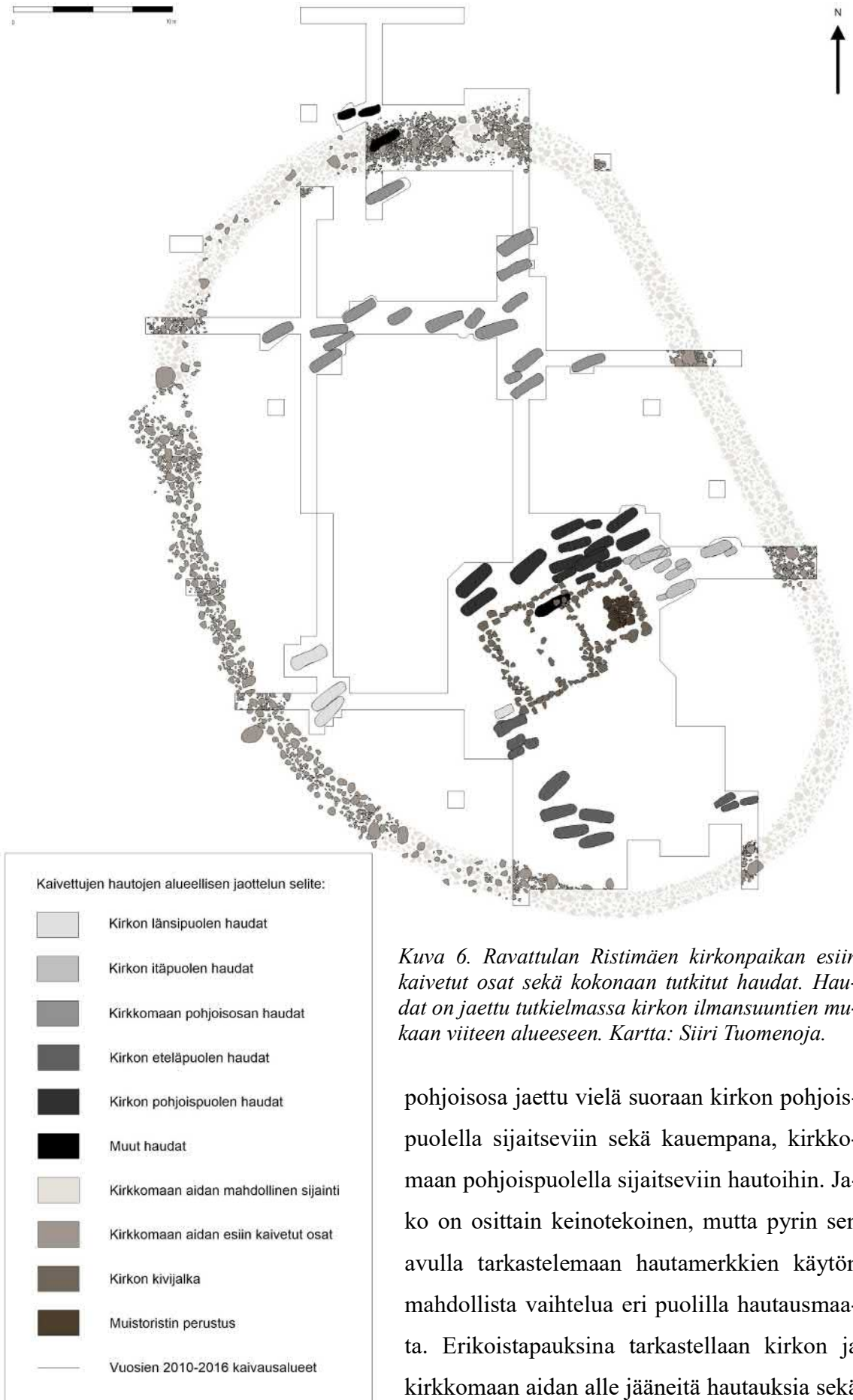
Numerojärjestelmä löytyy kokonaisuudessaan esimerkiksi liitteestä 1.

Kokonaan tutkitut haudat muodostavat vain noin neljäsosan Ristimäen tunnetuista haudoista, sillä vain pintaosistaan avatuilta kaivausalueilta saatiin kokonaan tai osittain esille useita hautaläikkiä. Niistä selvimmille ja kaikista todennäköisemmin hautoja indikoiville olen antanut numerot 500–559. Mahdollisina hautoina olen pitänyt sellaisia hautaläikkiä, jotka ovat näkyneet kaivausalueilla vain pieneltä osin tai joita ei muutoin ole saatu selkeästi esiin ja joiden luonne on siksi jäänyt epävarmaksi. Näille olen antanut numerot 1000–1068. Hautaläikät ja kirkkomaan on esitetty kartalla liitteen 1 sivulla 2. Lisäksi Ristimäeltä on dokumentoitu pitkänomaisia painanteita, jotka kaivettujen hautojen perusteella indikoivat hyvin hautakuoppia. Niille olen antanut numerot 1500–1548.

Yhteensä Ristimäeltä on siis suoria viitteitä 239 haudasta. Lisäksi avaamattomilla alueilla on todennäköisesti runsaasti hautoja, jotka eivät näy maanpinnalle painanteina, joten kokonaisarvio 400 haudasta vaikuttaa todennäköiseltä. Tutkimukseni keskittyy kokonaan tutkittuihin hautoihin opinnäytteen koon vuoksi. Lisäksi pohjaan kaivettujen hautojen hautamerkkejä voidaan tarkastella monipuolisemmin kuin kaivamattomien. Suuresta osasta tutkimattomia hautauksia on kuitenkin selkeitä viitteitä hautamerkeistä, ja näitä sivutaan satunnaisesti luvussa 4. Usein hautamerkkeinä toimineet kivirakenteet jopa auttoivat kaivauksilla hautakuoppien havaitsemisessa ylimmissä kaivauskerroksissa, kun yksiköt eivät vielä maaväreiltään erottuneet toisistaan. Sama ilmiö on havaittu muun muassa Euran Luistarin kaivauksilla (Lehtosalo-Hilander 1982a: 21).

Hautakuopat on kaivettu Ristimäellä suunnilleen lounais-koillis-suuntaisiksi eli samaan suuntaan kuin kirkon pitkät sivut on rakennettu. Hautakuoppien päätyihin viitataan tutkielmassa kuitenkin selvyuden vuoksi itä- ja länsipäätyinä, vaikka ne useimmiten vastaavat enemmän väli-ilmansuuntia. Todellisuudessa hautojen suunnissa myös esiintyy useiden kymmenien asteiden vaihtelua.

Tutkimusta varten olen jakanut kirkkomaan viiteen osaan (Kuva 6). Jakolinjat kulkevat kirkon pitkien sivujen suuntaisesti, jolloin saadaan alueet sen pohjois-, etelä, itä- ja länsipuolella sijaitseville haudoille. Koska kirkko sijaitsee mäen eteläpuolella, on

Kuva 6. Ravattulan Ristimäen kirkonpaikan esiin kaivetut osat sekä kokonaan tutkitut haudat. Haudat on jaettu tutkielmassa kirkon ilmansuuntien mukaan viiteen alueeseen. Kartta: Siiri Tuomenoja.

pohjoisosa jaettu vielä suoraan kirkon pohjoispuolella sijaitseviin sekä kauempana, kirkkomaan pohjoispuolella sijaitseviin hautoihin. Jakeno on osittain keinotekoinen, mutta pyrin sen avulla tarkastelemaan hautamerkkien käytön mahdollista vaihtelua eri puolilla hautausmaata. Erikoistapauksina tarkastellaan kirkon ja kirkkomaan aidan alle jääneitä haudauksia sekä

kahta kirkkomaan ulkopuolella sijaitsevaa hautaa. Kirkkomaata tarkasteltaessa on huomioitava, että tutkimuksessa usein toistettu keskiaikainen uskomus pohjoisen ilman suunnan pahuudesta ja kirkkomaan pohjoispuolesta huonompana hautapaikkana on syntynyt aikaisintaan 1300-luvun aikana eikä koske vielä varhaiskeskiaikaisia kirkkoja (Rimpiläinen 1971: 72; Nilsson 1989: 138 ja 144). Ruotsalaisen historioitsijan, myöhemmin kirkkohistorian professorina toimineen Bertil Nilssonin (1989: 134–142 ja siinä mainitut lähteet) väitöskirjan mukaan kirkkomaata jaettiin varhaiskeskiaikaisissa, muun muassa Kaakkois-Norjassa ja Islannissa käytössä olleissa laeissa (*Borgartingslagen* ja *Eidsivatingslagen*) neljään osaan kirkkorakennuksen mukaan. Arvostetuimmat hautapaikat sijaitsivat kirkon itä- ja kaakkoispuolella, kun taas länsipuoli otettiin viimeisenä käyttöön. Ei tiedetä, onko kaukaisessa Turun hiippakunnassa noudatettu tällaista jakoa, mutta hautamerkkien avulla voidaan osaltaan tarkastella kirkkomaan eri puolilla mahdollisesti ilmeneviä eroja.

Olen jakanut haudat myös hauta-antimien perusteella neljään eri ryhmään. Löydöttömät haudat sisältävät mahdollisten vainajan jäänteiden lisäksi korkeintaan yksittäisiä tekstiilikappaleita. Vainajat on tässä ryhmässä voitu haudata esimerkiksi käärinliinoihin kiedottuina, hyvin yksinkertaisissa hautapuvuissa tai jopa kokonaan alasti. Vähälöytöiset haudat taas sisältävät usein yksittäisen metallilöydön kuten puukon. Tässäkin ryhmässä vainaja on todennäköisesti haudattu varsin pelkistetyin antimin. Pukuhautauksiksi luokitellaan näyttävissä juhla-asuissa, esimerkiksi pronssispiraalein koristellussa viitassa ja esiliinassa, haudatut vainajat. Varioidusta pukuhautauksesta on kyse, kun hautaan on asetettu myös yksittäinen, varsinaiseen pukuun kuulumaton esine, kuten sirppi tai tuohirasia. Esinehautauksia, joissa vainaja olisi selkeästi varustettu kuolemanjälkeistä elämää varten, ei Ristimäeltä ole.

Arkkujen osalta Ristimäellä on käytössä kolme tapaa. Osa vainajista on haudattu ilman arkkua, joko suoraan hautakuoppaan laskettuina tai esimerkiksi kankaaseen tai turkikseen käärittyinä. Arkkuina on käytetty sekä rautanauloin tai puutapein kiinnitettyjä lauta-arkkuja että puun runkoon koverrettuja ruuhia. Osa arkuista on säilynyt niin hyvin, että näytteenoton yhteydessä ne oli sahattava osiin, kun osasta taas on jäljellä vain hieman ympäristöään tummemmat rajat maaperässä. Arkut on määritellyt ruuhiksi tai lauta-arkuiksi niitä kandidaatintutkielmassaan ja myös myöhemmin Ristimäki-projektissa tarkastellut arkeologi Laura Tuomisalo (2015, 2019).

Vainajan ikä on pyritty määrittelemään ensisijaisesti osteoarkeologi Anne-Mari Liiran (2014, 2020) tekemän analyysin perusteella haudoissa, joissa luuaineisto, lähinnä hammaskiille, on säilynyt parhaiten. Koska luu on pääsääntöisesti säilynyt Ristimäellä huonosti, olen käyttänyt iän määrittämisessä apuna myös vainajan pituutta. Hyvin säilyneiden hautojen perusteella vainajan pään yläpuolelle on arkussa jätetty tilaa 0–15 senttimetriä, useimmiten noin 5 senttimetriä, ja jalkojen alle joskus hieman enemmän, 0–20 senttimetriä. Vastaavasti hautakuopan pituudesta on vähennettävä vielä enemmän vainajan pituutta tarkasteltaessa. Esimerkiksi haudassa 58 (42/2016) ilman arkkua haudatun vainajan päälaki on kaivaushavaintojen perusteella noin 25 senttimetrin päässä hautakuopan päädystä. Lapsiksi olen määritellyt pääasiassa alle 130 ja aikuisiksi yli 150 senttimetriä pitkät vainajat. Näiden väliin jäävät vainajat olen määritellyt nuoriksi aikuisiksi. Todellisuudessa ihmisten pituus on tietenkin vaihdellut Ristimäellä paljon ja esimerkiksi useampi pidempi vainaja on hammaskiilteen perusteella paljastunut iältään todennäköisesti nuoreksi aikuiseksi. Vastaavasti aikuisten yksilöiden pituus on voinut helposti jäädä myös alle 150 senttimetrin.

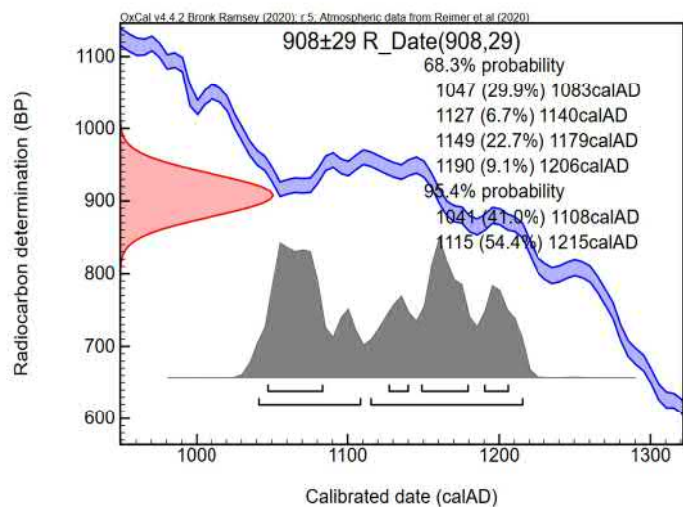
Myös vainajan sukupuoli on tutkielmassa määritelty ensisijaisesti osteologisen analyysin perusteella aina, kun se on ollut mahdollista. Useimmiten määrittäminen on kuitenkin täytynyt perustua hautavaatteisiin ja muihin hauta-antimiin. Arkeologi Jaana Riikonen (2017: 7) on tulkinut Ristimäen aineistosta esimerkiksi helminauhat, leveät pronssitupet, esiliinat, hameet ja pronssispiraalein koristellut päähineet naisten pukujen osiksi. Vastaavasti esimerkiksi vyönsoljet on tulkittu miesten asuihin kuuluneiksi (Riikonen & Ruohonen 2016: 24 ja 27). Tutkielmassa on noudatettu samoja, Riikosen ja Ruohosen luomia periaatteita vainajan sukupuolen tulkinnessa.

Tarkastelen haudoista myös niiden ehjyyttä ja hautausten suhdetta toisiinsa. Tällä tarkoitan sitä, ovatko vanhemmat haudat rikkoutuneet nuorempien hautojen kaivamisen myötä vai onko hautoja kaivettu jonkinlaisen järjestyksen mukaan. Hautojen ehjyys kertoo osaltaan hautamerkkien käytöstä, niiden onnistumisesta haudan suojelijana ja myös merkkien pitkäikäisyydestä. Hautausten ehjyyttä tutkittaessa on kuitenkin erotettava toisistaan rikkoutunut hauta, jonka arkun tai muun varsinaisen hautaustason läpi on kaivettu nuorempi hautaus, sekä hautakuoppa, jonka reunamia nuorempi hautaus leikkaa. Jälkimmäisessä tapauksessa suljettu konteksti on rikkoutunut arkeologisessa mielessä mutta hautausmaata käyttäneelle yhteisölle asia tuskin on ollut samalla tavalla

merkityksellinen ja tällaistaikin hautaa voidaan siis pitää ehjänä.

Hautojen ajoitusten kautta pyrin tarkastelemaan hautamerkkien käytössä mahdollisesti ajan myötä tapahtuneita muutoksia. Hautojen ajoittaminen on Ristimäellä kuitenkin erittäin haastavaa. Radiohiilimenetelmän, joka perustuu hiilen isotooppien runsaussuhteiden mittaamiseen, ongelmat liittyvät ensisijaisesti tutkittuun aikakauteen. Rautakauden ja keskiajan taitteessa C-14-menetelmän korjauskäyrän muodostama siksak-kuvio aiheuttaa yleensä sen, että kyseisen aikakauden radiohiiliajoitukset kalibroituvalle melko laajalle välille (Kuva 7). Monissa Ristimäen haudoissa yhden sigman eli 68,3 prosentin tarkkuus ajoittaakin haudan väljästi vain 1000–1200-luvuille. Kaikki ajoitustulokset on kalibroitu OxCal 4.4 -ohjelmalla ja IntCal20-käyrällä (Bronk Ramsey 2020; Reimer *et al.* 2020). Tarkkoja ajoitustuloksia ei tutkielmassa pääasiassa esitetä, koska ne ovat opinnäytteen kirjoittamisaikaan vielä julkaisematonta tietoa.

Radiohiiliajoitusten toisena haasteena Ristimäellä on näytteissä tai niiden analysoinnissa ilmenneet ongelmat. Esimerkiksi monet hautateksteistä tehdyt analyysit ovat kalibroineet viime vuosisadoille löytöjen selkeästä rautakautisesta luonteesta huolimatta. Ruohonen (*pers. comm.* 28.6.2019) onkin epäillyt, että esimerkiksi tekstiilin sekaan kasvaneet juuret voivat nuorentaa ajoitusta. Myös harvinaisempien materiaalien ajoituksessa on Ristimäellä kohdattu ongelmia, sillä esimerkiksi monet vainajien hiuksista tehdyt ajoitukset ovat epäonnistuneet selkeästi.

Kuva 7. Esimerkki rautakauden ja keskiajan taitteen C14-ajoitusten tulosten väljistä aikarajoista. Ristimäen erään haudan villatekstiilin ajoitus.

Puu sen sijaan vaikuttaa olevan luotettava materiaali radiohiiliajoitukseen, mutta senkin käytössä törmätään muihin ongelmiin. Esimerkiksi arkkupuusta tehty ajoitus harvoin ajoittaa varsinaista hautaustapahtumaa. Otettu näyte saattaa ensinnäkin olla vähintään vuosikymmeniä kasvaneen puun sisäosan vuosirenkaista, jolloin saatu ajoitustulos on

aivan liian vanha. Toisekseen puuta on todennäköisesti kierrätetty varhaiskeskiajalla. Tähän viittaavat esimerkiksi Ristimäen haudassa 7 (1/2014) arkun laidasta löytyneet niitit, jotka todennäköisesti kertovat vanhan venepuun käytöstä arkun rakentamisessa. Puu ajoittuu 800–900-luvuille, vaikka itse hauta on erittäin todennäköisesti 1000–1200-luvuilta. Vastaavasti haudan täyttömaassa esiintyvä hiili ei välttämättä kerro hautausajankohtaa, vaan voi liittyä joko hautausta edeltäneeseen toimintaan, jonka jäljet ovat maan kaivamisen yhteydessä päätyneet hautakuoppaan, tai täyttömaan yläkerroksissa esiintyessään myös hautausta nuorempaan toimintaan, kuten tulenpitoon haudan päällä.

Perinteisesti hautoja on ajoitettu myös hauta-antimien perusteella, jolloin oletuksena on, että kristinuskon myötä hautapuvut ovat yksinkertaistuneet ja mukaan laitettujen esineiden käyttö loppunut. Ruohosen (2016b: 242–243; 2018b: 58) mukaan Ristimäen nuorimmat hautaukset ovatkin esineettömiä, kun vanhimmista hautauksista taas on vielä ollut pienesineistöä ja koristeellisia hautapukuja. Yksittäisten hautojen ajoittamisessa pelkkä hautaustapa ei kuitenkaan vaikuta toimivan, sillä radiohiiliajoitukset ja dendrokronologia ovat osoittaneet joidenkin Ristimäen näyttävien hautausten olevan yllättävän nuoria. Radiohiiliajoituksiin ja hauta-antimien perusteella tehtyihin ajoitusarvioihin liittyvät ongelmat on otettu huomioon hautamerkkien ajallisen muutoksen tutkimisessa, ja aihetta pyritään tarkastelemaan mahdollisimman kriittisesti ja kokonaisvaltaisesti.

3.3 Hautausten aikainen maanpinta

Hautarakenteiden tutkimisen kannalta on olennaista yrittää hahmottaa Ristimäen hautausten aikaista maanpinnan tasoa. Vasta varhaiskeskiaikaisen maanpinnan määrittelyn jälkeen on mahdollista erottaa maansisäiset kivirakenteet maan päälle rakennetuista ja näkyville tarkoitetuista hautamerkeistä. Lisäksi maanpinnan korkeus vaikuttaa tulkintoihin siitä, millaisia hautamerkit ovat rakentamisaikanaan olleet ja onko kyseessä esimerkiksi puisen hautamerkin tukirakenne vai itsessään hautamerkinä toiminut kiveys. Lehtosalo-Hilanderin (1982a: 24) mukaan maanpinnalle asetetut kiveykset ovat todennäköisesti kuitenkin vajoneet jonkin verran syvemmälle arkun lahoamisen seurauksena mutta hautamerkeiksi tarkoitettut ja täyttömaahan jääneet kivet

ovat silti usein erotettavissa toisistaan.

Karkeaa osviittaa maakerrosten iästä saadaan geologian avulla. Maannostumisella tarkoitetaan maa-aineksen lajittumista vajoveden huuhtoessa hienorakeisimpia maahiukkasia pintakerroksesta syvemmälle (Okko 1964: 289–290). Maannosprofiilin muodostumisnopeus vaihtelee Suomessa 120 vuodesta aina 1000 vuoteen ja maannoksen muodostumiseen vaikuttavat tekijät ovat usein varsin moninaiset, kontekstuaaliset ja huonosti yleistettävät: jo muutamien kymmenien senttimetrien korkeuserot topografiassa vaikuttavat maannoskerrosten paksuuteen (Lindroos 1991: 66; Lavento 2003: 55). Ristimäen maaperä on vettä hyvin läpäisevää moreenia, jonka podsoliprofiili kuitenkin muodostuu hitaasti (ks. moreenin maannostumisesta esim. Okko 1964: 290–291).

Ristimäellä varhaiskeskiaikaisen maanpinnan hahmottamisen kannalta olennaisimpia ovat maannosprofiilin yläkerrokset, lähinnä karike- ja humuskerros, joihin paikallisen kasvillisuuden määrällä ja laadulla on melko suuri vaikutus. Vuonna 2010, ennen kaivausten ja niihin liittyvän raivaustoiminnan alkua, mäki oli täysin metsittynyt (Ruohonen 2010: 9–10), kun taas esimerkiksi vuoden 1939 ilmakuvassa saareke on lähes puuton (MML 1939). Vaikuttaa mielestäni todennäköiseltä, että historiallisena aikana Ristimäki on useimmiten ollut tavalla tai toisella Ravattulan kylän käytössä, suurin osa sen puuaineksesta on hyödynnetty esimerkiksi rakentamisessa ja saareke on pysynyt kasvillisuudeltaan suhteellisen avoimena. Väliin voi tietenkin jäädä pidempiäkin ajanjaksoja, jolloin alue on metsittynyt ja humuskerroksen muodostuminen nopeutunut.

Kasvillisuuden ja maaperän lisäksi maanpinnan muutosten kannalta oleellista on paikallinen maankäyttö. Ristimäki on säästynyt suuremmilta muutoksilta ja kajoamisilta, mutta maan pintakerrokset ovat sielläkin jossain määrin sekoittuneet ainakin kavioiden ja traktorinpyörien alla: muun muassa mäen pohjoisosassa on suuria kivenlohkareita, joiden kuljettamiseen on tarvittu konevoimia ja saarekkeen tiedetään toimineen ainakin hevos- ja sikalaitumena 1970-luvun alkuun asti (Ruohonen 2010: 10; *pers. comm.* 28.6.2019). Todennäköisesti viimeisen 800–1000 vuoden aikana paikalla on useainkin otteeseen laiduntanut nelijalkaisia. Laiduntamisella ja muulla ihmisen toiminnalla on merkittävä vaikutus maannoksen kehittymiseen ja maan pintakerrosten

Kuva 8. Esimerkki Ristimäen maannosprofiilista ja kulttuurikerroksista. Mäen itäpuolelle kaivettu koekuoppa 8 on noin 35 cm syvyydeltä asti pohjoisreunaltaan puhtaassa pohjamaassa, jossa syvemmälle kaivetut hautakuopat erottuvat tummempina alueina. Kuva: Juha Ruohonen.

sekoittumiseen (Okko 1964: 294; Haavisto-Hyvärinen *et. al.* 2007: 13). Tällaisen maankäytön seurauksena Ristimäen ylimmissä maakerroksissa sijainneet löydöt ovat todennäköisesti sekoittuneet ja hautakivet viimeistään siinä vaiheessa kaatuneet.

Vaikka varhaiskeskiaikaisen maanpinnan eksaktia korkeutta ei voida Ristimäeltä tietää, varmuudella se sijoittuu johonkin hajoamattoman pintaturpeen poiston jälkeisen tason ja hautakuoppien ylimmän tason (eli sen tason, jossa kuopat alkavat erottua yksikköinä

muusta maasta) väliin. Tällä tavoin vanhaa maanpintaa on pyritty karkeasti hahmottamaan esimerkiksi Keminmaan Valmarinniemen keskiaikaisella kirkonpaikalla (Koponen *et al.* 2017: 72–73). Ristimäellä tämä tarkoittaisi teknisten kaivaustasojen 1 ja 3 väliä eli noin 5–35 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä sijaitsevia maakerroksia (Kuva 8).

Ristimäellä maanpinnan todennäköinen taso voidaan kuitenkin rajata vielä tarkemmin kirkon kivijalkaa tarkastelemalla. Alimmillaan kirkon käytön aikainen maanpinta voi sijaita kivijalan pohjatasossa tai hieman sitä ylempänä riippuen siitä, onko kivet rakennusajankohtana ladottu suoraan silloiselle maanpinnalle vai onko niille tehty matala perustuskaivanto. Ylimmillään maanpinnan taas on sijaittava kivijalan yläosia matalammalla olettaen, että kivijalan tarkoituksena on ollut suojata puiset rakenteet maan kosteudelta kohottamalla ne irti maanpinnasta ja ettei rakenteeseen ole kuulunut useaa, myöhemmin purettua kivikertaa, mikä ei löydetyn kivimäärän perusteella vaikuta todennäköiseltä. Kivijalan pintalukemat ovat Ristimäellä keskimäärin 5–10 cm ja pohjalukemat noin 25 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä.

Varhaiskeskiaikaista maanpintaa voidaan rekonstruoida vielä kirkon käyttöaikaan liittyvien löytöjen löytökorkeuksien perusteella. Käyttökelpoisimpana löytöryhmänä

toimivat rahat, joiden ajoitus tiedetään monia muita löytöryhmiä tarkemmin. Lisäksi hopeaan lyödyt rahat ovat erittäin ohuita ja hauraita, joten oletettavasti 2010-luvulle asti säilyneinä ne eivät ole voineet liikkua maaperässä merkittävästi laiduntamisesta ja muusta maankäytöstä huolimatta. Rahoista kaksi on löydetty kirkkomaalta ja loput 20 kirkon kivijalan sisäpuolelta. Kaikkien säilyneiden rahojen löytökorkeudet sijaitsevat suhteessa nykyiseen maanpintaan melko pienen hajonnan sisällä, keskimäärin noin 20 cm sitä syvemmällä.

Vaikka hautausten aikaista maanpintaa ei voida Ristimäellä rekonstruoida täysin tarkasti, noin 20 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä sijaitseva taso on todennäköisesti lähellä sitä. Käytänkin lukemaa tutkielmassa viitteellisenä maanpinnan tasona ja työkaluna hautarakenteiden tutkimisessa. Samalla huomioin kuitenkin mahdollisuuden tason paikalliseen vaihteluun ja tarkastelen jokaista hautaa omana kokonaisuutenaan. Hautarakenteiden näkyminen maanpinnalle käydään läpi hautakohtaisesti liitteessä 1.

4. Ravattulan Ristimäen hautamerkit

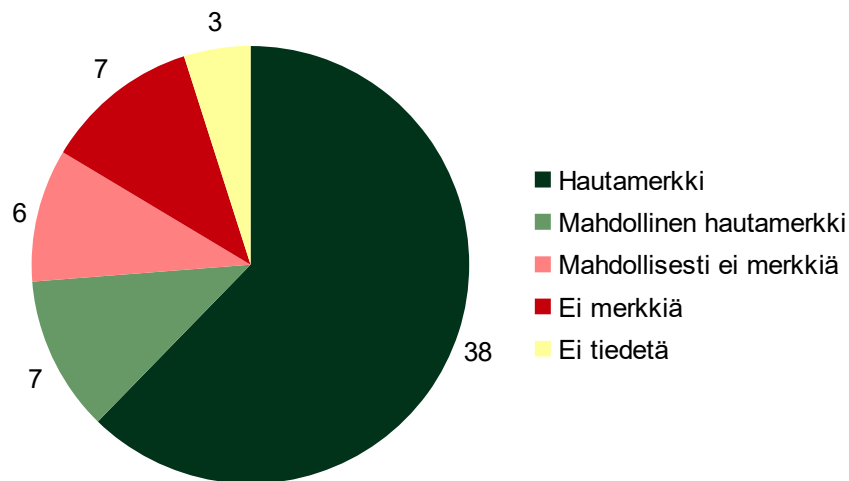
Luku on jaettu viiteen alalukuun, joissa analysoidaan Ravattulan Ristimäen tutkittujen hautojen hautamerkkejä eri näkökulmista. Luvussa 4.1 tutkitaan hautojen merkitsemisen yleisyyttä ja tarkastellaan, kuinka paljon merkkejä on käytetty eri ikäisten ja eri sukupuolta edustavien vainajien kohdalla, eri puolilla kirkkomaata, suhteessa arkun käyttöön ja hauta-antimien määrään sekä ajallisesti ennen kirkon rakentamista verrattuna sen käyttöaikaan. Luvussa 4.2 luodaan typologia erilaisille hautamerkkityypeille. Merkit jaetaan luokitusjärjestelmässä kahteen pääryhmään ja niiden sisällä useampiin alaryhmiin. Luokitteluperusteina toimivat muun muassa hautamerkin yleisilme, sen sijainti hautakuopassa sekä käytetyt rakennusmateriaalit ja niiden määrä. Lisäksi tarkastellaan eri hautamerkkityyppien käytön yleisyyttä.

Luvussa 4.3 tarkastellaan lähemmin hautakiviä ja käydään läpi niistä teetetyin kivilajianalyysin tulokset. Kivistä tutkitaan muun muassa mahdollisia muokkauksen merkkejä ja kivilajien kautta niiden paikallisuutta tai tuontia muualta. Lisäksi tutkitaan millaisia ominaispiirteitä, kuten muotoa, väriä ja kokoa, hautakiville on valikoitu. Luvussa 4.4 tarkastelun kohteena ovat puisten hautarakenteiden käyttöön liittyvät löydöt ja ilmiöt. Rakenteita tutkitaan niistä jääneen hiiltyneen puun, niitä pystyyn tukeneiden kiveyksien ja rakenteiden osia kiinnittäneiden rautanaulojen kautta. Lisäksi pohditaan, miltä puiset hautamerkit olisivat voineet näyttää. Luvussa 4.5 palataan hautamerkkien käyttötapoihin ja tutkitaan jo luvussa 4.1 yleisemmin tarkasteltuja piirteitä tarkemmin erilaisten hautamerkkien valossa.

Analyysiani täydentävät tutkielman lopusta löytyvät liitteet. Liitteessä 1 käydään yleispiirteiltään läpi kaikki tutkitut haudat ja esitetään yksityiskohtaiset kuvaukset niihin liittyvistä hautamerkeistä. Liitteessä 2A hautakivet on taulukoitu luomani typologian pohjalta ja liitteessä 2B luokitusta sovelletaan puurakenteisiin liittyvien löytöjen taulukointiin. Liitteessä 3 on taulukoituina hautamerkkeihin liittyvät kontekstitiedot. Liitteessä 4 esitetään Jussi Kinnusen hautakivistä tekemän kivilajianalyysin tulokset taulukkomuodossa. Lisäksi liite sisältää lyhyen geologisen sanaston analyysin tulkinnan helpottamiseksi. Liitteessä 5 on listattuna puisiin hautarakenteisiin mahdollisesti liittyvät rautanaulat mittoineen ja muine löytötietoineen.

4.1 Hautamerkkien käytön yleispiirteitä

Tutkitun 61 haudan perusteella suurin osa Ristimäen haudoista vaikuttaisi olleen merkittynä maanpinnalle (Kaavio 1). Kolmesta haudasta merkkien olemassaoloa ei voida analysoida, koska hautakuoppien yläosat ovat tuhoutuneet myöhemmän maankäytön seurauksena (haudat 15, 31 ja 59). Yksi näistä haudoista on jäänyt kirkkorakennuksen alle, yksi kirkkomaata kiertävän aidan alle ja yksi nuoremman hautauksen alle. Kun nämä jätetään pois aineistosta, löytyy melko todennäköisiä viitteitä hautaa merkinneistä rakenteista noin 78 prosentista hautoja eli 45 haudasta. Näistä seitsemässä haudassa hautamerkin olemassaolo jää osittain epävarmaksi (haudat 5, 6, 35, 40, 42, 43 ja 53, kaavioissa ”mahdollinen hautamerkki” -kategoria), joten varmuudella voidaan sanoa hautamerkin löytyvän 38 haudasta eli noin 66 prosentista aineistoa. Yhteensä 13 haudasta eli noin 22 prosentista hautoja ei löydetty viitteitä hautamerkin olemassaolosta. Näistä kuuden haudan kohdalta löydettiin rautanauvoja ylimmistä kaivauserroksista (haudat 12, 29, 30, 49, 50 ja 57, kaavioissa ”mahdollisesti ei merkkiä” -kategoria), mikä voisi viitata puisten hautarakenteiden käyttöön. Naulojen ei kuitenkaan voitu varmuudella tulkita liittyvän hautauksiin, useimmiten kirkkorakennuksen läheisyyden vuoksi. Merkitsemättömiksi haudoiksi voidaan siis luotettavaksi määrittää vain 7 hautaa eli noin 12 prosenttia aineistosta.

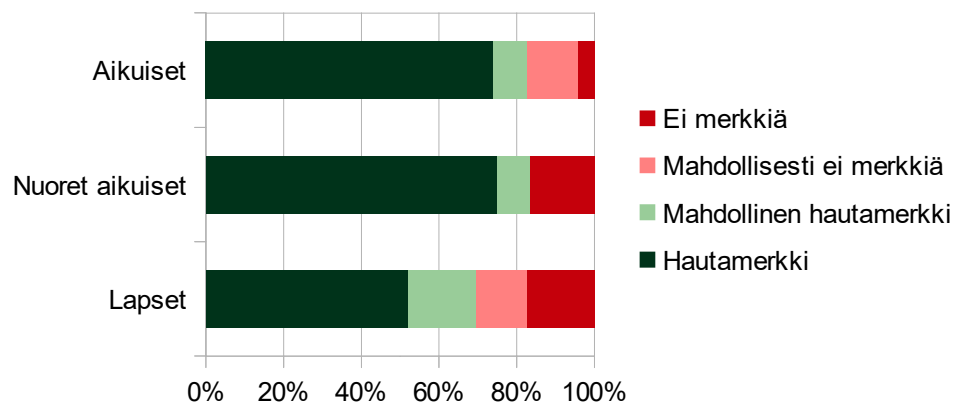

Kaavio 1. Hautarakenteilla merkittyjen hautojen osuus tutkituista 61 haudasta.

Myös haudat, joissa viitteitä hautamerkeistä ei ole säilynyt nykypäivään, on tietenkin voitu merkitä orgaanisesta aineesta, esimerkiksi puusta, valmistetuilla merkeillä. Tukikiveysten puuttuminen viittaa näiden mahdollisten hautamerkkien olleen melko kevytrakenteisia. Rautanauvojen puuttuminen taas viittaa moniosaisten merkkien sijaan

yksinkertaisuuteen tai rakenteiden sitomiseen esimerkiksi pelkän köyden avulla.

Merkitsemättömistä haudoista neljä on lapsen hautaa, kaksi kuuluu nuorelle aikuiselle ja vain yksi vainajista on aikuinen. Kaikista tutkituista haudoista noin 41 prosenttia (25 hautaa) kuuluu aikuisiksi tulkituille vainajille, noin 38 prosenttia (23 hautaa) lapsille ja noin 21 prosenttia (13 hautaa) nuorille aikuisille. Vaikka merkitsemättömien hautojen otanta jää pieneksi, vaikuttavat lapset sen perusteella jääneen ilman hautamerkkiä aikuisia useammin. Jos tarkasteluun otetaan mukaan vielä edellä mainitut kuusi mahdollisesti merkitöntä hautaa, jää lapsien osuus merkitsemättömistä haudoista noin 54–57 prosentin välille. Nuoria aikuisia merkitsemättömien hautojen ryhmässä on noin 15–29 prosenttia ja aikuisia noin 14–31 prosenttia. Lasten haudoissa on kuitenkin huomioitava, että niistä kolme (haudat 12, 45 ja 50) on kaivettu aivan hautarakenteilla merkittyjen aikuisten hautojen viereen, joten mahdollisesti näille haudoille on riittänyt yksi yhteinen hautamerkki.

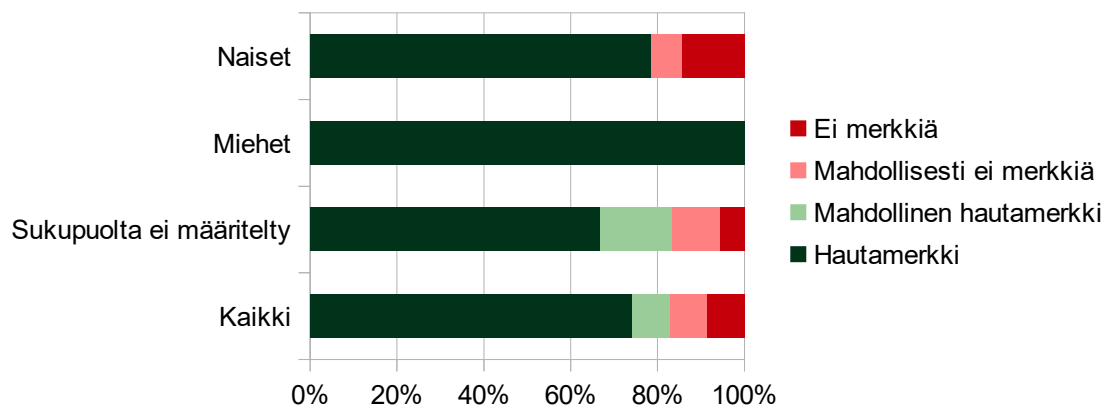

Kaavio 2. Hautamerkkien pystyttäminen vainajalle ikäryhmittäin.

Kokonaisuudessaan lähes kolmasosa lapsille kaivetuista haudoista vaikuttaa todennäköisesti jääneen merkitsemättä ja vain noin puolet lasten haudoista on melko varmasti ollut merkittyinä (Kaavio 2). Sekä aikuisten että nuorten aikuisten ryhmässä merkittyinä on ollut ainakin kolme neljäsosaa haudoista. Merkitsemättömiltä vaikuttavista haudoista on sekä aikuisten että nuorten aikuisten keskuudessa noin 17 prosenttia. Lisäksi on huomattava, että aikuisten mahdollisesti merkitsemättömiksi tulkituista haudoista suurin osa sisältää naulalöytöjä, mutta sijaitsee liian lähellä kirkkorakennusta varmojen tulkintojen tekemiselle.

Vain noin 38 prosentista Ristimäen tutkittuja hautoja voidaan tehdä tulkintoja vainajan

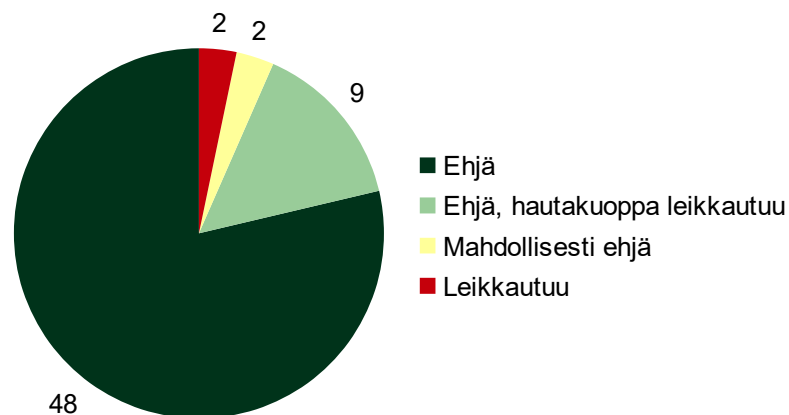
sukupuolesta. 61 haudasta 18 voidaan määrittää melko luotettavasti naisten haudoiksi. Kaksi hautaa voidaan esinekombiaatioiden perusteella määrittää miehille kuuluviksi (haudat 1 ja 15). Lisäksi arkeologian opiskelija Yann Irissou (2020: 13–19, 26 ja 38) on havainnut Ristimäen puukkoja tutkiessaan, että pitkäteräiset ja vähän käytetyt puukot sijaitsevat naisten haudoissa, kun taas molemmissa miesten hautauksissa on lyhytteräiset ja runsaasti käyttöjälkiä sisältävät puukot, joiden leikkauspinnan kulma sopii puun työstämiseen. Ne muistuttavat vielä 1800–1900-luvuilla miehillä käytössä olleita työpuukkoja. Irissoun havaintojen perusteella mahdollisiksi miestenhaudoiksi voidaan määrittää myös hautat 18 ja 46. Neljästä miestenhaudasta kolmesta voidaan tutkia hautamerkkejä.

Kaavio 3. Hautamerkkien käyttö aikuisten ja nuorten aikuisten haudoissa vainajan sukupuolen mukaan.

Naisten hautauksista kahdesta ei tiedetä hautamerkeistä myöhäisemmän maankäytön vuoksi (haudat 31 ja 59). Kaksi naispuolisiksi määritellyistä vainajista on lapsia, joista toinen ei ole saanut hautamerkkiä (hauta 49) ja toisella on siitä vain epävarmoja viitteitä (hauta 53). Loppujen 14 haudan perusteella vaikuttaa siltä, että hautamerkkien pystyttäminen naisvainajille on ollut Ristimäellä varsin tavanomaista (Kaavio 3). Nuorista ja aikuisista naisista noin 79 prosenttia (11 hautaa) on saanut hautamerkin. Kaikista tutkituista aikuisten ja nuorten aikuisten haudoista merkittyinä on noin 75 prosenttia ja mahdollisia viitteitä hautamerkeistä on 8 prosentissa. Niissä aikuisten ja nuorten aikuisten haudoissa, joissa vainajan sukupuolta ei ole pystytty määrittelemään (18 hautaa), hautamerkkejä on noin 67 prosentissa hautoja ja mahdollisia viitteitä hautamerkeistä noin 17 prosentissa hautoja. Tutkituissa kolmessa miehenhaudassa on jokaisessa hautamerkki. Aineiston perusteella voidaan todeta, että merkkien pystyttäminen on ollut yhtä yleistä sekä miesten että naisten haudoilla.

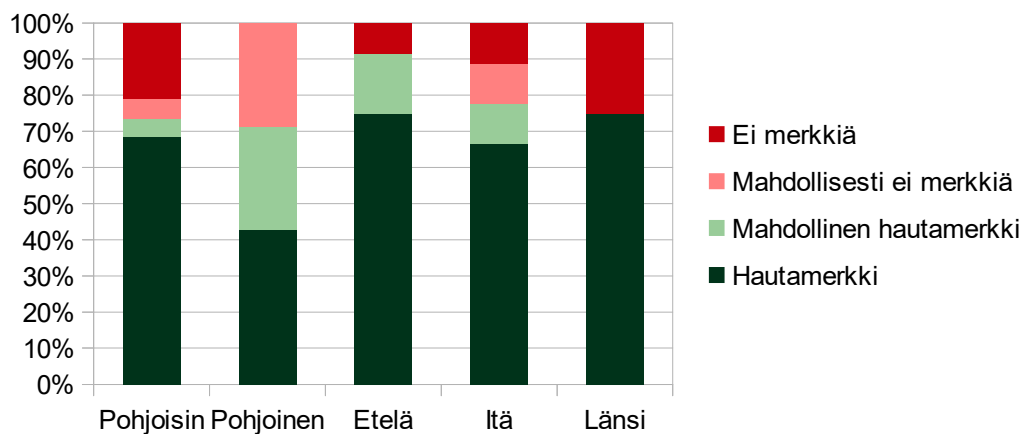
Hautaukset ovat säilyneet Ristimäellä hyvin myöhempien hautakuoppien kaivuulta. 57 hautaa eli noin 93 prosenttia aineistosta on säilynyt hautaustasoltaan ehjinä (Kaavio 4). Yhdeksässä tapauksessa nuorempi hauta on kaivettu aivan vanhemman viereen hautakuopan reunaa leikaten, mutta tällöinkin varsinainen hautaus on säilynyt ehjänä. Kahdessa haudassa (haudat 44 ja 50) hautaustason ehjyys jää hieman epävarmaksi, mutta todennäköisesti näissäkin nuorempi hautaus on leikannut vain kuopan reunoja. Kaksi hautausta (haudat 54 ja 57) eli noin 3 prosenttia aineistosta leikkautuu varmuudella. Näissä nuoremman hautauksen hautakuoppa on kaivettu läpi vanhemman hautauksen arkusta. Haudassa 57 (41/2016) ei ilmeisesti ole ollut hautamerkkiä, kun taas hauta 54 (38/2016) on todennäköisesti merkitty hautakuopan keskelle pystytetyllä kivellä. Vaikka hautarakenteilla merkittyjen hautojen ei siis voida näiden kahden hautauksen perusteella sanoa säilyneen koskemattomina merkittämiä paremmin, kertoo ehjinä säilyneiden hautojen suuri kokonaismäärä ja hautamerkkien käytön yleisyys merkitsemisen toimineen Ristimäellä hyvin hautoja suojaavana keinona.

Kaavio 4. Nuorempien hautakuoppien kaivuun myötä rikkoutuneiden hautausten osuus 61 haudasta.

Ristimäen 58 haudasta, joista hautamerkkejä voidaan tutkia, noin kolmasosa sijaitsee kirkkomaan pohjoisosassa, vajaa neljäsosa kirkon pohjoispuolella, reilu viidennes kirkon eteläpuolella, noin 16 prosenttia itäpuolella ja noin 7 prosenttia länsipuolella. Hautamerkkien käytön yleisyys eri puolilla kirkkomaata näyttää vaihtelevan jonkin verran (Kaavio 5). Eniten merkittyjä hautoja on kirkon etelä- ja länsipuolella, jossa noin 75 prosentissa hautoja on rakenteita (etelässä 9 hautaa ja lännessä 3). Lisäksi 17 prosentissa (2 hautaa) eteläpuolen haudoista on viitteitä mahdollisesta hautamerkistä. Kirkon itäpuolella ja kirkkomaan pohjoisosassa merkittyinä on 67–68 prosenttia haudoista (pohjoisessa 13 hautaa ja idässä 6). Vähiten merkkejä on ensisilmäyksellä

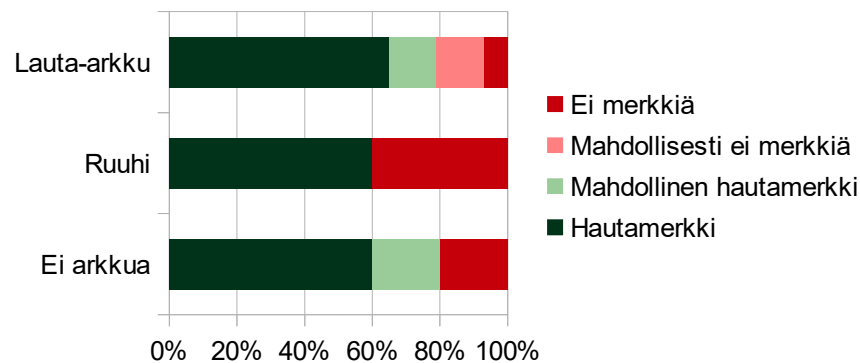
kirkon pohjoispuolella, jossa rakenteita on vain noin 43 prosentissa hautoja (6 hautaa). Kuitenkin noin 29 prosentissa (4 hautaa) pohjoispuolen haudoista on mahdollisia viitteitä hautamerkeistä. Lisäksi loppuista neljästä haudasta löydettiin rautanauloja, joita ei kuitenkaan kirkon läheisyyden vuoksi voida varmuudella yhdistää hautarakenteisiin. Prosentuaalisesti eniten täysin merkitsemättömiksi tulkittuja hautoja on kirkon länsipuolella, jossa yksi merkitsemätön hauta muodostaa 25 prosenttia aineistosta. Länsipuolelta kaivettujen hautojen vähäisyyden vuoksi luku on kuitenkin epäluotettava. Määrällisesti eniten (4 hautaa) ja prosentuaalisesti toiseksi eniten (noin 21 prosenttia) merkitsemättömiä hautoja vaikuttaisikin olevan kirkkomaan pohjoisimmissa osissa. Kirkkomaan pohjoisosan vastakohtaksi nousee kirkon eteläpuoli, jossa hautamerkkien käyttö vaikuttaa olevan yleisintä.

Kaavio 5. Hautamerkkien käyttö eri puolilla Ristimäkeä. Pohjoisin = kirkkomaan pohjoisosa, Pohjoinen = kirkon pohjoispuoli, Etelä = kirkon eteläpuoli, Itä = kirkon itäpuoli ja Länsi = kirkon länsipuoli.

Suurin osa Ristimäen tutkituista vainajista on haudattu arkussa. Noin 72 prosenttia (44 hautaa) on saanut lauta-arkun, noin 10 prosenttia (6 hautaa) on haudattu ruuhessa ja noin 18 prosenttia (11 hautaa) todennäköisesti ilman arkkua. Vaikka tutkimuskirjallisuudessa onkin aiemmin esitetty, että hautakivillä olisi pyritty pitämään vainaja aloillaan, ei tämä näy Ristimäellä ainakaan hautakivien ja arkkujen käytön suhteessa, sillä hautamerkkejä on selvästi käytetty yhtä usein sekä arkullisten että arkuttomien hautojen yhteydessä (Kaavio 6). Noin 65 prosenttia (28 hautaa) lauta-arkkuhautauksista on merkitty rakenteella, kun arkuttomien hautausten kohdalla luku on 60 prosenttia (6 hautaa). Mahdollisten hautamerkkien osuus vaihtelee 14–20 prosentin välillä. Molemmissa ryhmissä merkitsemättömiä hautauksia on noin 20 prosenttia, joskin lauta-arkkuhaudoista 14 prosentin kohdalta tehtiin naulalöytöjä, joita ei varmuudella voida liittää hautarakenteisiin. Vähiten hautamerkkejä on

pystytetty ruuhiarkuissa haudatuille vainajille. Noin 40 prosenttia (2 hautaa) ruuhellisista hautauksista vaikuttaa olevan merkitsemättömiä. Ruuhiarkkujen pieni kokonaismäärä voi kuitenkin vääristää tilastoa.

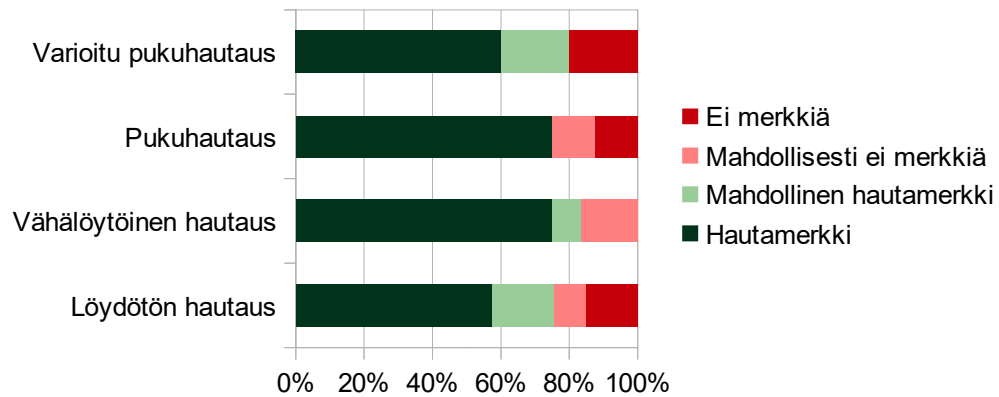

Kaavio 6. Hautamerkkien käyttö suhteessa arkun käyttöön.

Ristimäen vallitsevana hautaustapa on tutkittujen hautojen perusteella vähäinen hauta-antimien käyttö tai kokonaan löydöttömät haudat. Noin 54 prosentille vainajista (33 hautaa) ei ole laitettu arkkuun mukaan mitään tai kaikki mukaan laitettu on maaton jäljettömiin. Noin viidesosalle vainajia (12 hautaa) mukaan on laitettu vain vähän hauta-antimia, kuten esimerkiksi puukko. Heidät on voitu haudata yksinkertaisessa hautapuvussa tai käärinliinoin kiedottuna. Noin 26 prosenttia vainajista (16 hautaa) on haudattu koristeellisessa hautapuvussa, ja heistä hieman yli kolmasosalla (6 hautaa) on haudassa mukana myös muita, pukuun kuulumattomia esineitä. Hauta-antimien määrällä ei kuitenkaan vaikuta olevan yhteyttä hautamerkkien käytön yleisyyteen (Kaavio 7). Ensisilmäyksellä sekä runsaimmin varustelluissa varioituissa pukuhautauksissa että täysin löydöttömissä hautauksissa vaikuttaisi olevan vähiten hautamerkkejä, vain noin 58–60 prosentissa hautoja. Epävarmempia viitteitä merkeistä on näissä ryhmissä kuitenkin noin 18–20 prosentissa hautauksia, mikä nostaa merkkien käytön yleisyyden koko kalmiston keskimääräistä tasoa vastaavaksi. Pukuhautauksissa ja vähälöytöisissä hautauksissa merkkejä on ainakin noin 75 prosentissa haudoista. Eniten täysin merkittömiä hautoja vaikuttaa olevan varioitujen pukuhautauksien joukossa, 20 prosenttia, joskin erot ovat niin pieniä, että ne jäävät virhemarginaaliin.

Ristimäen hautojen tarkka ajoittaminen on vaikeaa sekä C14-ajoitusten että hautalöytöjen avulla, kuten edellä on tuotu esille. Pyrin ajoittamaan hautauksia ja sitä kautta tarkastelemaan hautamerkkien käytön yleisyyttä kalmiston eri käyttövaiheissa viiden näkökulman avulla. Niiden perusteella tutkin, kuinka yleistä hautamerkkien

käyttö on kalmiston varhaisvaiheen eli viimeistään 1100-luvun puolivälissä tehtyjen haudausten aikana ja myöhäisvaiheen eli 1100-luvun loppupuolen ja 1200-luvun aikana. Analysoin siis niitä hautoja, jotka on mahdollista ajoittaa joko todennäköisesti kirkkoa edeltäneiksi tai kirkon käytön aikaisiksi.

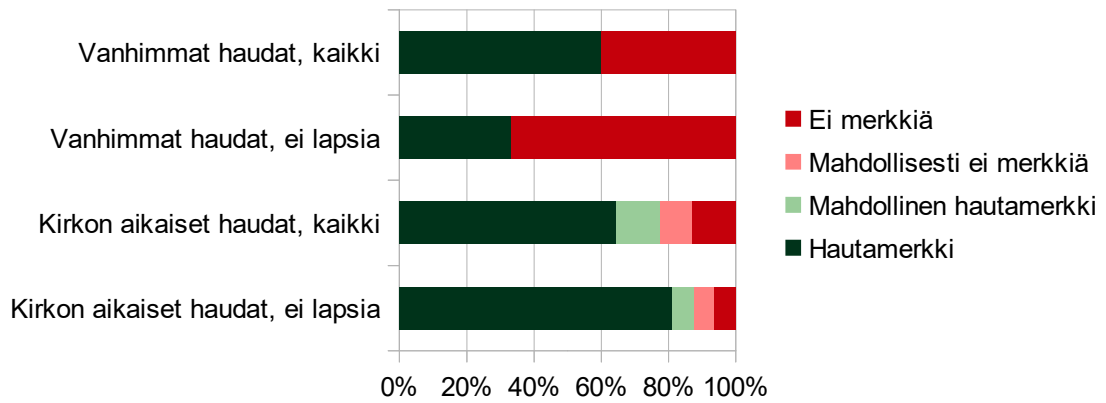
Kaavio 7. Hautamerkkien käyttö suhteessa hauta-antimien käyttöön.

Luonnontieteellisistä ajoituksista mukaan on otettu ne, jotka vaikuttavat luotettavimmilta ja joiden tarkkuus riittää tekemääni kahtiajakoon. Esimerkiksi haudan täyttömaan hiilestä tehtyjä ajoituksia ei ole yleensä otettu mukaan, sillä ne eivät välttämättä ajoita varsinaista hautaustapahtumaa. Hautojen keskinäinen stratigrafia on otettu huomioon kuten myös sijaintinsa, suuntansa ja hautaussyvyytensä perusteella samanaikaisilta vaikuttavat hautaukset. Kirkkoa hyödynnetään kronologian luomisessa niin, että lähelle kirkkoa ja sen suuntaisesti kaivetut haudat voivat olla kirkon käytön aikaisia. Vastaavasti merkittävästi lounais-koillis-suunnasta poikkeavat haudat saattavat olla kirkkoa vanhempia, joskaan hautaussuuntaa ei yksinään käytetä ajoittavana tekijänä.

Ajoituksia tarkastellaan myös hauta-antimien ja arkkujen käytön kautta. Hauta-antimien runsaus ei yksinään toimi Ristimäellä ajoittavana tekijänä, sillä esimerkiksi haudat 10, 34, 36, 53, 54 ja 57, joissa vainaja on haudattu koristeellisessa hautapuvussa, sijoittuvat C14-ajoitusten perusteella kalmiston myöhempään käyttövaiheeseen. Oletukseni kuitenkin on, että hauta-antimien käyttö on keskimäärin vähentynyt ja hautapuvut yksinkertaistuneet kristinuskon vakiintumisen myötä, vaikka yksittäisiä hautoja ei pelkästään sen perusteella voidakaan ajoittaa. Myös arkkujen käyttötavoilla vaikuttaa olevan yhteys hauta-antimien runsauteen. Kuudesta ruuhihautauksesta viidessä vainaja on haudattu perinteisessä koristeellisessa hautapuvussa. Poikkeavassakin

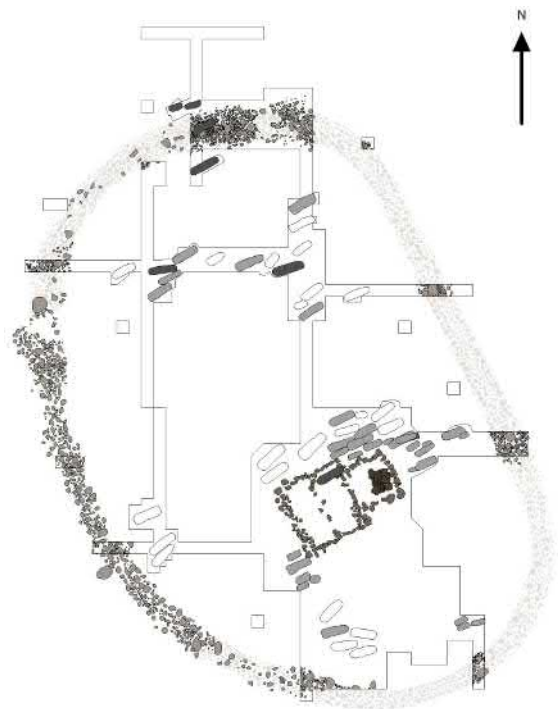
ruuhihautauksessa eli haudassa 9 (3/2014) on todennäköisesti kyse lapsivainajasta, mikä voi selittää hauta-antimien puuttumisen. C14-ajoitukset eivät ole onnistuneet yhdessäkään ruuhihautauksessa. Vastaavasti yhdestätoista ilman arkkua haudatusta vainajasta yhdeksän oli täysin vailla hauta-antimia ja yksi hauta hyvin vähälöytöinen. Poikkeuksen muodostaa kirkon alle jäänyt hauta 15 (11/2014), jossa arkun puuttumisesta huolimatta vainaja on haudattu hauta-antimien kanssa. Ainoa toinen arkuttomista hautauksista ajoitettu hauta on hauta 23 (7B/2015), joka sijoittuu myös kalmiston vanhempaan käyttövaiheeseen. Kyseessä on kuitenkin jälleen lapsivainaja, millä voi olla vaikutusta arkun puuttumiseen. Kuten hauta-antimienkin kohdalla oletukseni on siis ruuhiarkkujen käytön väheneminen ja arkuttomien hautausten lisääntyminen kalmiston myöhäisemmässä käyttövaiheessa. Tämäkään näkökulma ei kuitenkaan yksinään toimi yksittäisten hautojen ajoittavana tekijänä.

Kun yhdistetään luonnontieteelliset ajoitukset, hautojen keskinäinen stratigrafia, hautausten suhde kirkkoon, hauta-antimet ja arkut, voidaan yli 60 prosenttia haudoista luokitella melko hyvällä todennäköisyydellä kahteen ryhmään: joko kirkon käyttöaikaan tai sitä vanhemmiksi (Kuva 9). Suurin osa näistä (31 hautaa) ajoittuu kirkon käyttöaikaan. Nuoremista hautauksista noin 65 prosentissa (20 hautaa) on hautamerkki ja noin 13 prosentissa (4 hautaa) on epävarmempia viitteitä sellaisesta (Kaavio 8). Vain noin 13 prosentissa nuoremista hautauksista ei ole mitään viitteitä hautamerkistä. Kirkkoa vanhemmiksi ajoituvista haudoista 60 prosentissa (3 hautaa) on hautamerkki ja loput 40 prosenttia (2 hautaa) ovat todennäköisesti olleet merkittömiä. Kalmiston vanhemmissa haudoissa merkkien käyttö vaikuttaisi siis olevan hieman vähäisempää kuin myöhempinä aikoina. Koska vanhempaan käyttövaiheeseen ajoittuvia hautoja kuitenkin tunnetaan vähän, jää tulos epävarmaksi. Kolmea vanhempaa hautausta ei voida hautamerkkien näkökulmasta tutkia myöhemmän maankäytön vuoksi. Toisaalta näiden hautojen pintakerrosten myöhempi tuhoutuminen voi viitata siihen, että haudat eivät olisi olleet merkittyinä maanpinnalle. Erot vanhempien ja nuorempien hautausten välillä käyvät myös selvemmiksi, kun tarkastellaan vain aikuisten ja nuorten aikuisten hautoja. Merkittömien hautausten osuus kasvaa kirkkoa edeltäneissä haudoissa noin 67 prosenttiin, joskin aineisto kutistuu niin pieneksi (3 hautaa), että tulos jää epävarmaksi. Nuoremmissa hautauksissa hautamerkkien käyttö vastaavasti kasvaa ainakin noin 81 prosenttiin (13 hautaa).

Kaavio 8. Hautamerkkien käyttö kirkkoa edeltäneiksi ja kirkon aikaisiksi tulkituissa haudoissa ikäryhmittäin.

Kuva 9. Kirkkoa vanhemmiksi ja kirkon käytön aikaisiksi todennäköisesti ajoittuvat haudat kartalla. Tummanharmaalla vanhemmat haudaukset (haudat 15, 17, 21–24, 31 ja 59). Vaaleanharmaalla nuoremmat haudaukset (haudat 4–7, 10, 13, 14, 18, 20, 25, 28, 32–34, 36, 38–41, 44, 45, 47–51, 53, 54, 56, 57 ja 60). Huonosti kartalla näkyvä hauta 31 (15/2015) sijaitsee pohjoisessa kirkkomaan aidan alla ja hauta 59 (44/2016) kirkon koillispuolella haudan 41 (25/2016) alla. Kartta: Siiri Tuomenoja.

4.2 Hautamerkkien typologia

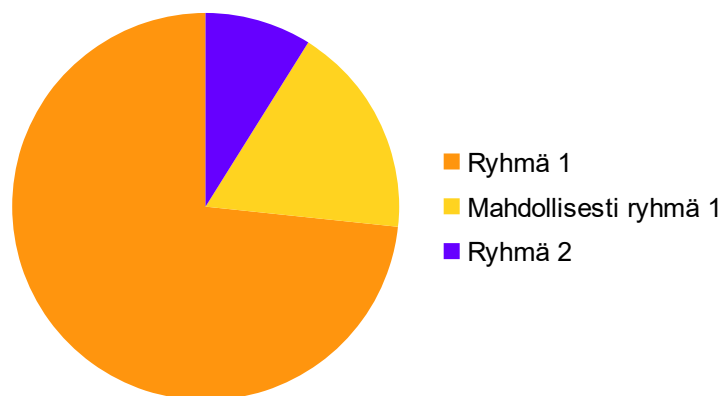
Ristimäellä käytetyt hautamerkit voidaan jakaa kahteen pääryhmään niiden yleisilmeen ja hautakuopan päällisen sijainnin perusteella (Kaavio 13). Molemmat ryhmät käsittävät sekä hautakiviä ja puisia rakenteita että näiden yhdistelmiä. Ryhmän yksi hautamerkit koostuvat vain osan haudan pinta-alasta peittävästä rakenteista. Hautakuopan länsipäättyyn asetettu merkki, 1W(est), sijaitsee vainajan pään puolella ja vastaavasti itäpäädyn merkki, 1E(ast), on haudan jalkopäädyssä. Merkkejä on pystytetty myös hautakuopan keskiosaan, 1M(iddle). Ryhmän yksi merkit voivat olla myös näiden kolmen vaihtoehdon yhdistelmiä, jolloin niihin myös viitataan kirjainyhdistelmillä. Esimerkiksi hautakuopan molemmissa päädyissä sijaitsevat kivet muodostavat ryhmän 1WE, ja jos päätykivien lisäksi myös haudan keskiosassa on kivi, viitataan rakenteeseen tunnuksella 1WEM. Hautakuopan päädyissä ja keskellä sijaitsevat merkit voivat

koostua joko yksittäisistä kivistä tai useamman kiven muodostamasta rakenteesta.

Ryhmän kaksi hautamerkit peittävät hautakuopasta suuren osan. Ne voivat olla haudan pituussuunnan mukaisesti kulkevia kivrivejä tai hautakuopan päälle laajemmin ladottuja kiveyksiä. Ryhmän kaksi hautamerkit koostuvat aina useammasta kivistä. Jaottelu kahden ryhmän välillä on osittain liukuva, sillä esimerkiksi hautakuopan päätyihin ja keskelle pystytetyt kivet (1WEM) alkavat jo muodostamaan rivimäisen rakenteen ja haudan keskelle tehty kiveys (1M) voi suurimmillaan muistuttaa jo hautakuoppaa peittävää latomusta. Yhtäläisyyksistä huolimatta hautamerkeistä on löydettävissä ryhmiä määrittäviä piirteitä, jotka toistuvat haudasta toiseen.

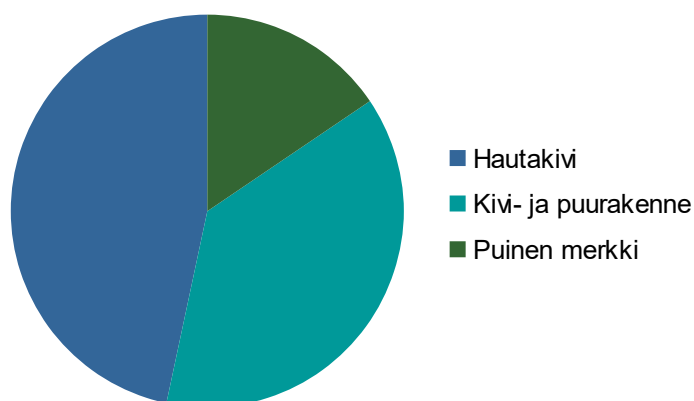
Kahta pääryhmää täydentää ryhmä kolme, jolla viitataan puisiin rakenteisiin. Puisia hautamerkkejä itsessään ei ole säilynyt Ristimäellä, mutta viitteinä niiden käytöstä ovat hautakuoppien ylimmistä kaivauserroksista löytyneet rautanaulat, hiilijäänteet ja tukikiveykset. Ryhmän kaksi hautamerkkeihin kuuluu aina kiveys, jota puiset rakenteet vaikuttavat kuitenkin täydentäneen joissain tapauksissa. Ryhmässä yksi puiset merkit voivat olla hautakivien rinnalla osa hautarakennetta mutta ne voivat toimia hautamerkinä myös itsessään, ilman kiviä. Mikäli puurakenteen sijainti hautakuopassa tiedetään, käytetään siitä samoja kirjainlyhenteitä kuin ryhmän yksi hautakivistä. Puisten hautamerkkien kohdalla tulkinnat ovat lähtökohtaisesti epävarmempia kuin konkreettisesti löydettävissä olevien hautakivien kanssa. Mikäli puurakenteen olemassaolo jää tutkimuksessa epävarmaksi, on se merkitty liitteen 3 taulukkoon kysymysmerkillä ja liitteen 1 hautakuvauksessa on käyty läpi tulkintaa vaikeuttavat tekijät. Samoin on toimittu kivisten hautamerkkien kohdalla, mikäli niiden funktio hautakivenä jää epävarmaksi.

Yhteensä olen tulkinnut hautamerkin löytyvän 45 haudasta. Näistä suurimmassa osassa merkki peittää vain osan hautakuopasta sijaiten joko sen päässä tai keskellä. Noin 72 prosenttia merkityistä haudoista (33 hautaa) kuuluu ryhmään yksi tai on sen puinen vastine ryhmän kolme kautta (Kaavio 9). Lisäksi noin 17 prosentissa (8 hautaa) on epävarmempia viitteitä tällaisesta hautamerkistä. Ryhmään kaksi kuuluu merkityistä haudoista vain noin 9 prosenttia (4 hautaa). Hautakuoppaa laaja-alaisesti peittävät rakenteet ovat siis merkkeinä selvästi vähemmistössä. Niiden pystyttäminen onkin vaatinut enemmän työtä kuin 1–2 hautakiven tai puurakenteen asettaminen haudalle.

Kaavio 9. Hautakuoppaa laajalti peittävien kivilatomusten (ryhmä 2) käyttö suhteessa hautakuopan pätyyn tai keskelle pystytettyyn hautamerkkiin (ryhmä 1).

Vastaavasti kivisten hautamerkkien käyttö vaikuttaisi olevan paljon puisia merkkejä yleisempää (Kaavio 10). Maanpäällisistä hautarakenteista noin 47 prosentissa (21 hautaa) on hautakiviä. Noin 38 prosentissa hautamerkkejä (17 hautaa) on yhdistetty kivisiä ja puisia rakenteita. Pelkkiä puurakenteita, mahdollisten maansisäisten tukikiveysten kanssa, on käytetty vain 16 prosentissa tapauksia (7 hautaa). On kuitenkin huomioitava, että puurakenteiden jättämät arkeologisoituneet jäljet ovat epävarmempia ja vaikeammin havaittavia kuin kivirakenteiden. Lisäksi kuudesta jo edellä mainitusta haudasta on naulalöytöjä, joita ei kuitenkaan varmuudella voida tulkita hautarakenteisiin liittyviksi. Mikäli nämä laskettaisiin mukaan puisiin hautamerkkeihin, nousisi niillä merkittyjen hautojen osuus noin 25 prosenttiin kaikista merkeistä. Todennäköisesti puurakenteiden käyttö onkin ollut Ristimäellä säilynyttä löytöaineistoa yleisempää, mutta hautakivet vaikuttavat silti olleen suosituin merkintätapa.

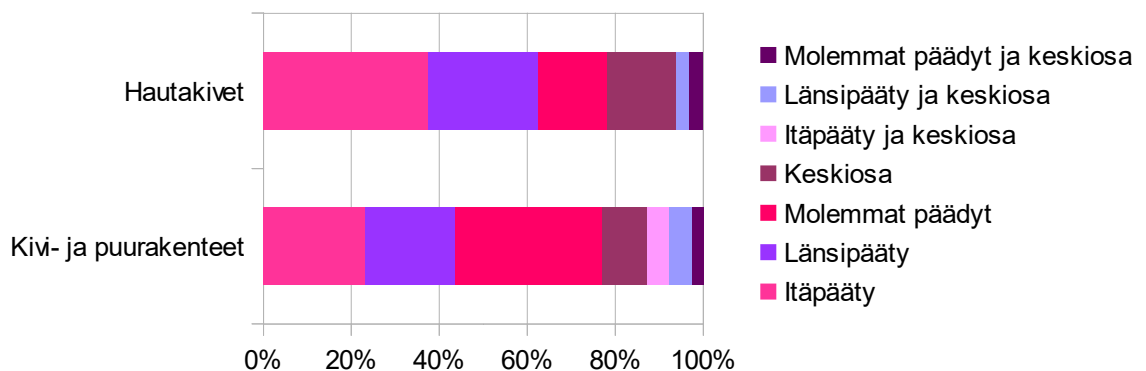

Kaavio 10. Kivisten ja puisten hautarakenteiden käyttö kaikissa 45 Ristimäeltä tunnetussa hautamerkissä.

Tyypillisin hautamerkki Ristimäellä on siis ryhmään 1 kuuluva kivirakenne. Lähemmin tarkasteltuna selviää, että useimmiten näitä hautakiviä on pystytetty hautakuopan

itäpäättyyn (Kaavio 11). Ryhmän yksi hautamerkeistä noin 38 prosenttia (12 hautaa) sijaitsee vainajan jalkopäädyn kohdalla. Myös länsipäättyyn, vainajan pään kohdalle, asetettu hautakivi on yleinen käsittäen noin 25 prosenttia (8 hautaa) ryhmästä yksi. Seuraavaksi yleisin tapa, noin 17 prosenttia (5 hautaa), on hautakiven asettaminen haudan keskelle. Noin 16 prosentissa ryhmän yksi hautoja (5 hautaa) hautakivet löytyvät kuopan molemmista päädystä. Lisäksi yhdessä haudassa kivet sijaitsevat kuopan keskellä ja länsipäädystä ja toisessa haudassa suurin kivi on asetettu hautakuopan keskelle ja pienemmät kivet molempiin päättyihin.

Tilanne kuitenkin muuttuu jonkin verran, jos ryhmän yksi pääty- ja keskikiveyksien rinnalla tarkastellaan tasavertaisina ryhmän kolme puurakenteita (Kaaviot 11 ja 12). Yleisimmäksi merkiksi nousee tällöin hautakuopan molempien päättyjen rakenne. Noin 33 prosenttia (13 hautaa) tämän ryhmän haudoista on merkittynä molemmista päädystä. Niistä reilussa kolmasosassa kiveä on käytetty molemmissa päädystä ja reilu neljäsosa on ollut merkittynä pelkästään puurakenteilla. Haudan itäpäättyyn asetettu puu- tai kivirakenne on noin 23 prosentissa (9 hautaa) ja länsipäättyyn noin 21 prosentissa (8 hautaa) tapauksia. Hautakuopan keskeltä rakenne löytyy noin 10 prosentissa (4 hautaa) tapauksia. Haudan itä- tai länsipäättyyn ja keskelle asetetut merkit kasvavat molemmissa ryhmissä kahteen hautaan pysyen melko harvinaisina.

Kaavio 11. Hautojen päättyihin ja keskiosaan pystytettyjen hautamerkkien jakaantuminen sijaintinsa perusteella. Ylempi, pelkkiä kivirakenteita sisältävä ryhmä koostuu 32 haudasta ja alempi, myös puiset rakenteet huomioiva ryhmä sisältää 39 hautaa.

Hautakuopan itä- ja länsipäättyihin rakennetut kiveykset koostuvat yleensä 1–3 kivistä (Kuvat 10 ja 11). Keskimäärin kiviä on päätyrakenteissa 1,3 yhtä päätä kohti. Kivet sijaitsevat useimmiten melko lähellä hautakuopan päätä tai muutaman kymmenen senttimetrin päässä siitä. Kauimmillaan päätyrakenteiksi tulkitut kivet sijaitsevat jopa 60 senttimetrin päässä päädystä, mutta tällöin kyseessä on yleensä erityisen pitkä

hautakuoppa. Joskus päätykivet ovat löytyessään myös varsinaisen hautakuopan ulkopuolella, mutta tällöin ne usein vaikuttavat vain kaatuneen alkuperäiseltä paikaltaan hiukan sivuun. Alun perin hautakivet on siis yleensä pystytetty varsinaisen hautakuopan alueelle. Mikäli päätyyn on asetettu useampia kiviä, sijaitsevat ne usein vieri vieressä tai ainakin lähellä toisiaan. Monessa haudassa päätykiveysten väliin jää halkaisijaltaan noin 10 senttimetrin kokoinen aukko, joka viittaisi siihen, että kivet ovat saattaneet myös tukea puista rakennetta. Päätykiveykset ja puurakenteet eivät olekaan vain vaihtoehtoisia hautamerkkejä toisilleen, vaan monessa haudassa kivet olisivat kokonsa ja löytökorkeutensa puolesta riittäneet itsessäänkin hautamerkiksi, mutta rakennetta on vielä täydennetty puuosilla.

Kuvat 10 ja 11. Esimerkkejä hautakuopan päätyihin asetetuista hautakivistä. Vasemmalla haudan 16 (1/2015) itäpäädyn kivi ja oikealla haudan 27 (11/2015) länsipäädyn kivet lappeelleen kaatuneina. Katkoviivoilla merkittyinä hautakuopat. Kuvat: Juha Ruohonen.

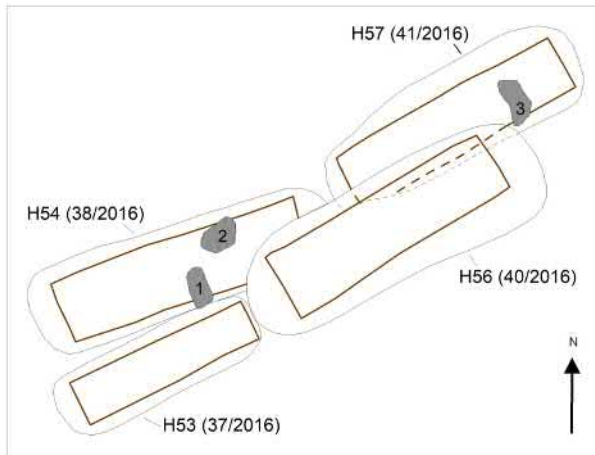
Haudan keskiosaan asetetut kiveykset vaikuttavan jakautuvan kahteen ryhmään (Kuvat 12 ja 13, Kaavio 13). Ristimäen seitsemästä keskikiveyksestä viisi on yhdestä suurehkosta hautakivestä muodostuvaa. Osa niistä sijaitsee symmetrisesti keskellä hautakuoppaa ja osa on hieman lähempänä jompaa kumpaa päätyä. Kaksi muuta keskikiveystä muodostuu useammasta kivistä. Haudassa 18 (3/2015) kiviä on kuusi ja ne ovat todennäköisesti vielä ympäröineet puista rakennetta. Haudassa 46 (30/2016) kiveys muodostuu noin kymmenkunnasta kiviä, joista kaksi suurinta on näkynyt maanpinnalle ja loppujen tarkoituksena on todennäköisesti ollut puurakenteen

tukeminen. Kaikkien haudan keskiosan rakenteiden keskimääräinen kiviluku on 1,9 tai 2,9 riippuen siitä, otetaanko maan sisään jääneet kivet lukuun mukaan.

Kuvat 12 ja 13. Esimerkkejä hautakuopan keskelle asetetuista kivirakenteista. Vasemmalla haudan 18 (3/2015) puurakennetta tukenut kiveys, jonka ylimmät osat on jo poistettu. Oikealla haudan 51 (35/2016) päälle asetettu yksittäinen pystykivi. Kuvat: Juha Ruohonen.

Mielenkiintoista on hautamerkin sijainnin suuri vaihtelu ryhmässä yksi. Jos hautaa on merkitty vain yhdellä rakenteella, joka on voinut sijaita hautakuopan itä- tai länsipäädyssä tai sen keskellä, miten hautausmaan käyttäjät ovat myöhemmin, kaivetun hautakuopan jo sulaututtua ympäristöön, tienneet, mihin kohtaa hautaa yksittäinen rakenne on pystytetty? Ongelma voi olla selityksenä sille, miksi haudan 54 (38/2016) kaakkoiskulma arkkuineen on leikkautunut nuorempaan hautaan 56 (40/2016) (Kuva 14). Haudan 54 eteläpuolella sijaitseva ja ehjänä säilynyt hauta 53 (37/2016) on merkitty itäpäädyssä hautakivellä, kun taas haudassa 54 kivi sijaitsee hautakuopan keskiosassa. Mikäli kiven on myös haudassa 54 oletettu sijaitsevan kuopan itäpäädyssä, selittäisi se, miksi todennäköisesti 1200-luvulle ajoittuva hauta on rikkoutunut nuoremman haudan kaivuun myötä, varsinkin jos myös hauta 56 on kaivettu vielä 1200-luvun aikana, mikä vaikuttaa todennäköiseltä. Osassa hautakiviä saattaa olla jopa hautaajien määrittämä ”oikea puoli” eli pinta, joka on tarkoituksella ollut suunnattuna kohti hautakuoppaa. Näin voi olla esimerkiksi haudassa 16 (1/2015), jossa länsipäädyn hautakiven sileä ja tasainen pinta on asetettu kohti hautausta. Samoin vaikuttaa olevan haudan itäpäädyssä haudoissa 28 (12/2015) ja 44 (28/2016 ja yksikkö 23) sekä haudassa 11 (5/2014) itäpäädyn suuremman kiven kohdalla. Puurakenteita sisältävissä merkeissä mahdollinen hautaus suunnan merkitseminen on tietenkin ollut paljon helpompaa esimerkiksi yksinkertaisella kaiverruksella.

Kuva 14. Hauta 54, jota on merkitty hautakivellä 2 leikkautuu nuorempaan hautaan 56. Hauta 53, jota on todennäköisesti merkintynyt pohjoiseen päin kaatunut hautakivi 1, on säilynyt ehjänä. Hauta 57, jossa ei ole varmoja viitteitä hautamerkin käytöstä, on jäänyt osittain matalamman haudan 56 alle ja aivan sen lounaiskulma on leikkautunut. Nuorinta hautaa 56 on todennäköisesti merkitty pohjoiseen päin kaatuneella hautakivellä 3. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Hautamerkkien ryhmään kaksi selkeästi kuuluvia hautoja on Ristimäellä neljä (Kuvat 15 ja 16, Kaavio 12). Näistä kolmen eli hautojen 9 (3/2014), 26 (10/2015) ja 52 (36/2016) pohjana on näyttävä kivrakenne. Suurehkot kivet muodostavat näissä haudoissa tiiviin ja rivimäisen, haudan pituussuunnan mukaisesti kulkevan kiveyksen. Poikkeuksen muodostaa hauta 36 (20/2016), jossa hautamerkki vaikuttaa yhtenäisen rivin sijaan koostuvan viidestä tasaisin välein riviin asetetusta rakenteesta. Tässä haudassa hautamerkin keskeisimpänä osana ovat olleet puurakenteet, joita kivet ovat tukeneet näkyen maan pinnalle korkeintaan yläosiltaan. Myös haudoissa 26 ja 52 hautamerkkiin on voinut kuulua puisia osia, mutta viitteet niistä jäävät epävarmoiksi. Sen sijaan haudassa 9 puurakenteita on hyvin todennäköisesti ollut, ja löytöjen perusteella on jopa mahdollista, että hauta on ympäröity puisella aidalla.

Ryhmän kaksi kivrivit voivat ulottua hautakuopan päästä päähän tai ne voivat alkaa muutaman kymmenen senttimetrin päästä kuopan päädyistä. Rivit koostuvat 7–15 suuremmasta kivistä, joita pikkukivet usein vielä täydentävät. Keskimäärin rivirakenteissa on kiviä 9,8 hautaa kohti. Rakenteiden pituus vaihtelee 160–250 senttimetrin välillä ja niiden keskimääräinen pituus on noin 200 senttimetriä. Kokonaan tutkituista haudoista kaikki ryhmään kaksi kuuluvat rakenteet ovat rivimäisiä, mutta Ristimäellä on saatettu käyttää myös hautakuoppaa laajemmin peittäviä kivilatomuksia (Kaavio 13). Selkein esimerkki tällaisesta on hauta 527, jonka länsipääty saatiin esille koeojan 7 pohjoispäädystä vuonna 2014. Hautakuopan yläosaa peittää nyrkin-kokoisista tai sitä hieman suuremmista kivistä ladottu rakenne. Kiveys vaikuttaa jatkuvan profiilin sisään, mutta ei ole varmaa, peittääkö se koko hautakuoppaa.

Kuvat 15 ja 16. Esimerkkejä ryhmän kaksi hautamerkeistä. Vasemmalla haudan 52 (36/2016) pituussuunnan mukaisesti kulkeva kivrivi ja oikealla haudan 527 esiin otettua osaa, länsipäätä peittävä kivilatomus. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Kuvat: Juha Ruohonen.

Yksittäistapauksena Ristimäellä on käytetty myös hautakuopan ulkopuolelle asetettua hautakiveä, jolla on merkitty useampaa hautaa (Kaaviot 12 ja 13). Yksi koko hautausmaan suurimmista hautakivistä löydettiin kirkon koillispuolelta. Nelisärmäinen ja säännöllisen muotoinen kivi on hautakivistä ainoa, joka näkyi myös nykyiselle maanpinnalle. Se on merkinnyt todennäköisesti aikuiselle kuuluvaa hautaa 41 (25/2016) ja lapsenhautaa 60 (45/2016). Niiden hautakuopat on kaivettu saman suuntaisiksi ja yhtä syviksi, joten vainajat on saatettu haudata samaan aikaan tai lyhyen aikavälin sisään toisistaan. Hautakivi on asetettu kuoppien väliin pystyyn, sen pitkät sivut hautojen suuntaisesti ja se on erottunut ympäristöstä selkeästi.

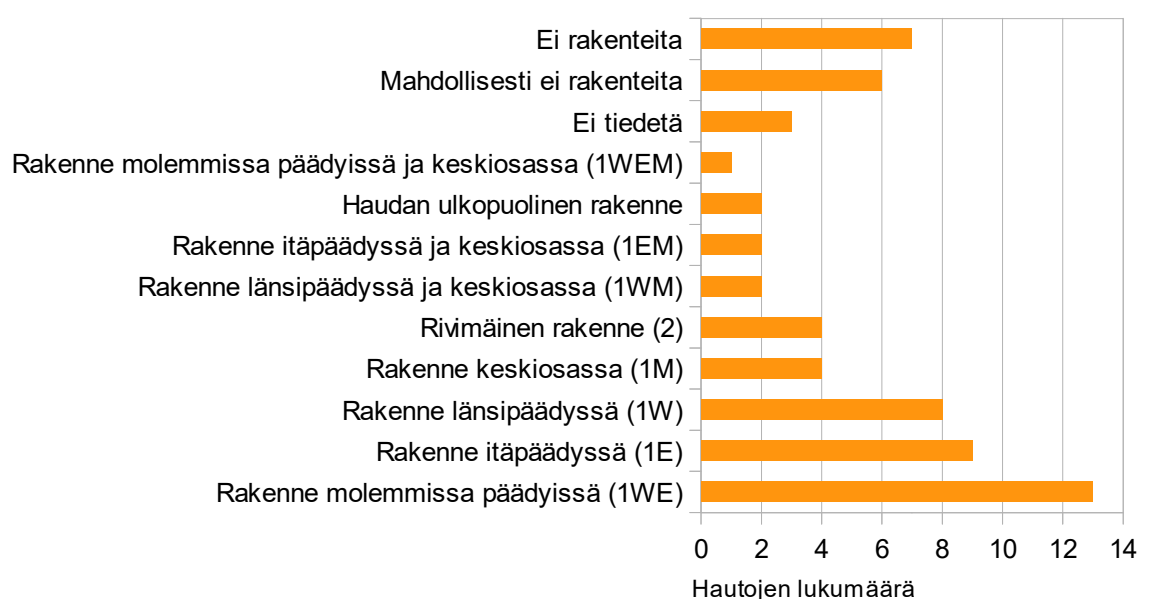
Apuna hautojen merkitsemisessä on todennäköisesti käytetty myös maaperässä luontaisesti sijainneita kiviä, arkeologian termeillä niin sanottuja maakiviä, jotka ovat olleet liian suuria liikuteltaviksi. Toki haudat myös luonnostaan järjestäytyvät näiden kivien ympärille, vaikka niitä ei tarkoituksellisesti käytettäisikään hautamerkkeinä. Esimerkiksi haudan 26 (10/2015) länsipäädysässä on halkaisijaltaan noin 80 senttimetrin kokoinen kivi, jonka yläosa on näkynyt myös nykyiselle maanpinnalle. Hautakuoppa on kaivettu noin 10 senttimetrin päähän kivistä. Hauta on merkitty kivrivillä, joten jää epäselväksi onko maakivi ollut osa rakennetta. Sen sijaan haudan 13 (8/2014) kohdalla vaikuttaa todennäköiseltä, että sen länsipuolella sijaitsevaa suurta kiveä on hyödynnetty osana hautamerkkiä (Kuva 17). Halkaisijaltaan noin 140 senttimetrin kokoinen kivi näkyi hyvin myös nykyiselle maanpinnalle. Haudan 13 itäpäätä on merkitty hautakivellä ja länsipäätä on kaivettu lähelle maakiveä. Haudan sijainti on saatu näin merkittyä hyvin kalmistoon melko vähällä vaivalla.

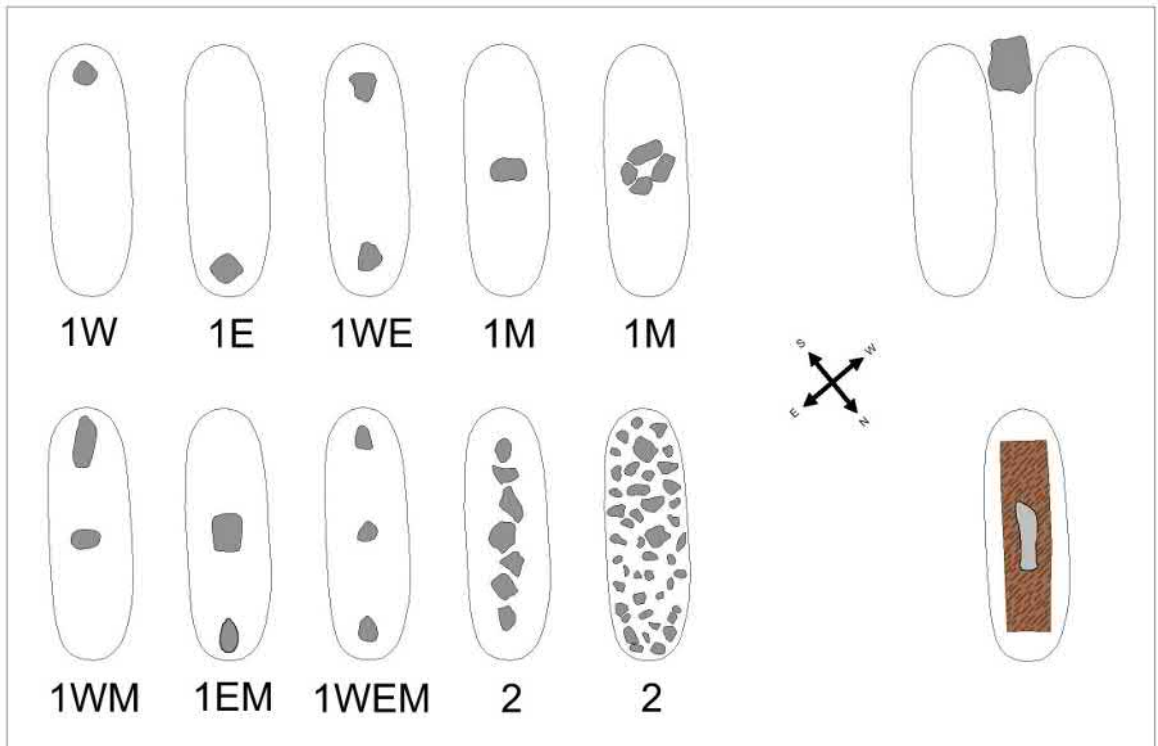
Kuva 17. Haudan 13 (8/2014) länsipääty on kaivettu maaperässä luontaisesti sijaitsevan, todennäköisesti jääkauden paikalle tuoman maakiven viereen. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Taustalla tutkimattomia hautakuvioita Kuva: Juha Ruohonen.

Yhdeksässä haudassa Ristimäellä on maansisäisiä tukikiveyksiä, joiden tarkoituksena on tukea puista rakennetta tai suurempaa hautakiveä. Kah-

dessa haudassa on maansisäinen rakenne, jolla ei vaikuttaisi olevan mitään käytännöllistä funktiota (Kaavio 13). Haudassa 1 (1/2010) on suurehko, pitkänomainen kivi, jonka alapuolelta löydettiin vainajan hautapukuun kuulunut vyönsolki. Ilmeisesti kivi on siis asetettu suoraan arkun keskiosan päälle lappeelleen. Haudassa 29 (13/2015) taas on arkun kansinaulojen kanssa samalla korkeudella laakamainen kivi. Se on asetettu arkun päälle pystyasentoon, vainajan kasvojen kohdalle. Suoraan arkun päälle asetetut kivet on yleensä tulkittu keinoiksi, joilla vainajan pysyminen arkussaan on haluttu varmistaa tai joilla vainajaa on erityisesti suojattu (ks. esim. Pälsi 1938: 33–35; Vasko 2019: 202–203). Kummassakaan Ristimäen haudoista ei kuitenkaan ole muita merkkejä siitä, että näitä vainajia oltaisiin erityisesti pelätty. Tapa on myös ollut hautausmaalla melko harvinainen, sillä nämä haudat muodostavat vain noin 3 prosenttia kaikista tutkituista hautauksista.

Kaavio 12. Maanpinnalle näkyneiden hautarakenteiden käytön jakautuminen.

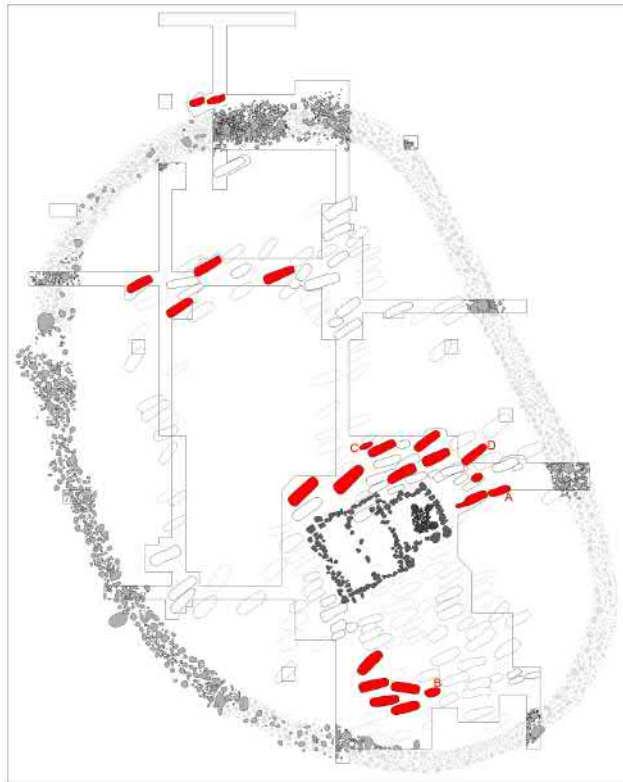
Kaavio 13. Ristimäen kivisten hautarakenteiden variaatio visualisoituna. Ryhmässä 1 hautakivi tai -kivet voivat sijaita hautakuopan länsi- (W) tai itäpäädyssä (E) tai keskellä kuoppaa (M) tai hautamerkki voi olla yhdistelmä näistä. Ryhmässä 2 hautakivet peittävät suuren osan hautakuopasta. Yksittäistapauksina on käytetty kuvan oikeassa laidassa esitettyjä tapoja eli haudan ulkopuolista ja useampaa hautaa merkitsevää hautakiveä sekä maanpinnan alle jäänyttä, ar-kun päälle tarkoituksella asetettua kiveä. Piirros: Siiri Tuomenoja.

4.3 Hautakivien erityispiirteitä

Hautakiviin kiinnitettiin Ristimäellä huomiota jo ensimmäisenä kaivausvuonna ja niitä dokumentoitiin mitoin ja valokuvin läpi kaivausten. Vuodesta 2015 lähtien kiviä alettiin myös ottaa talteen, vaikkei niitä luetteloitukaan varsinaisiksi löydöiksi. Vuosien 2015–2016 kaivauksilta talletettiin yhteensä 41 kiveä. Käytyäni ne läpi, olen todennut viiden kivistä olevan kokonsa, löytökontekstinsa ja -korkeutensa perusteella todennäköisesti haudan täyttömaahan luontaisesti kuopan umpeenluomisen yhteydessä päätyneitä. Tarkemmin analysoitaviksi jäi siis 36 hautakiveä, jotka on otettu talteen 20:stä pohjaan tutkitusta ja neljästä tutkimatta jätetystä haudasta (Kuvat 18 ja 21–24).

Kivilajianalyysi on tehty silmämääräisellä tarkastelulla ja sen on toteuttanut FM, geologi ja arkeologi Jussi Kinnunen. Liitteen 4 kivilajitaulukko perustuu Kinnusen (*pers. comm.* 27.8.2018) tekemän julkaisemattoman analyysin tuloksiin. Kivistä on

määritetty niiden keskimääräinen raekoko, päämineraalien suhteelliset osuudet ja kiven mahdollinen suuntautuminen. Lisäksi, mikäli mahdollista, on yleistä kivilajinimikettä tarkennettu ja kivistä kirjattu ylös mahdollisia muita huomioita. Liitteen 4 lopussa on kokoamani lyhyt aakkosellinen sanasto, jossa selitetään analyysissa ja tässä luvussa käytetyt geologiset käsitteet.

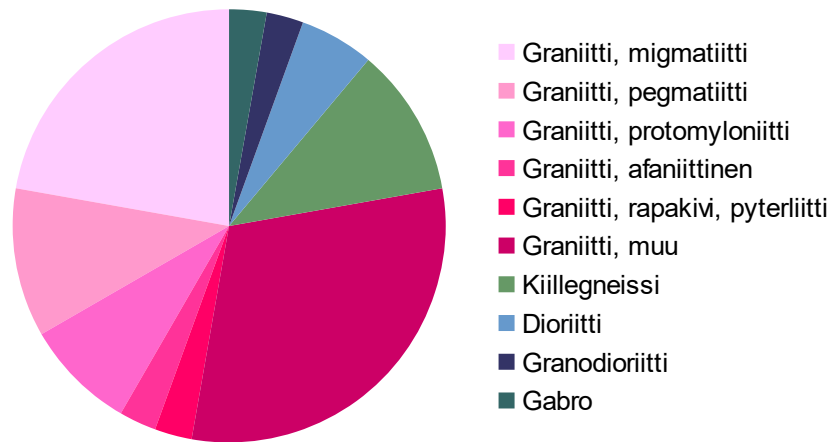
Kuva 18. Haudat, joiden hautakivien kivilajit on analysoitu. Kirjaimilla A–D on merkitty hautoja, joita ei ole tutkittu pohjaan (A=537, B=551, C=1011 ja D=1054). Kartta: Siiri Tuomenoja.

Kivet on analyysissa jaettu raekooltaan kolmeen ryhmään. Karkearakeisiksi luokitellaan kivet, joiden mineraalirakeet ovat kooltaan 5–30 millimetriä (Eklund *et al.* 2005: 6). Saman luokitusjärjestelmän mukaan keskikarkeassa tekstuurissa rakeet ovat kooltaan 1–5 millimetriä ja hienossa tekstuurissa alle 1 millimetrin kokoisia mutta yhä paljaalla

silmällä erotettavia. Kivien mineraalikoostumuksessa on keskitytty kvartsin, plagioklaasin, kalimaasylvän, kiilteiden ja sarvivälkkeen prosentiosuuksien määrittämiseen silmämääräisen arvion perusteella. Lisäksi on huomioitu muita suurempina rakeina kivissä esiintyvät hajarakeet eli porfyroblastit.

Analysoidusta 36 kivistä noin 78 prosenttia (28 kiveä) on graniittia (Kaavio 14, Kuva 19). Kiillegneissia on noin 11 prosenttia (4 kiveä) aineistosta ja dioriittia noin 6 prosenttia (2 kiveä). Lisäksi hautakivistä löytyy yksi gabro ja yksi granodioriitti. Graniitin suuri määrä ei ole yllättävää, sillä se on erittäin yleinen kivilaji ja jopa Suomen kansalliskivi (ks. esim. Grotzinger & Jordan 2010: 94 ja 100–101; Aluehallintovirasto 2013). Yli 60 prosentille graniiteista Kinnunen on voinut lisäksi määrittää kivilajin tarkennuksen. Näistä hieman alle puolet (8 kiveä) on migmatiittia, hieman alle neljäsosa (4 kiveä) pegmatiittia ja hieman alle viidesosa (3 kiveä) protomyloniittia. Lisäksi yksi kivistä on afaniittinen ja yksi rapakivi ja pyterliitti.

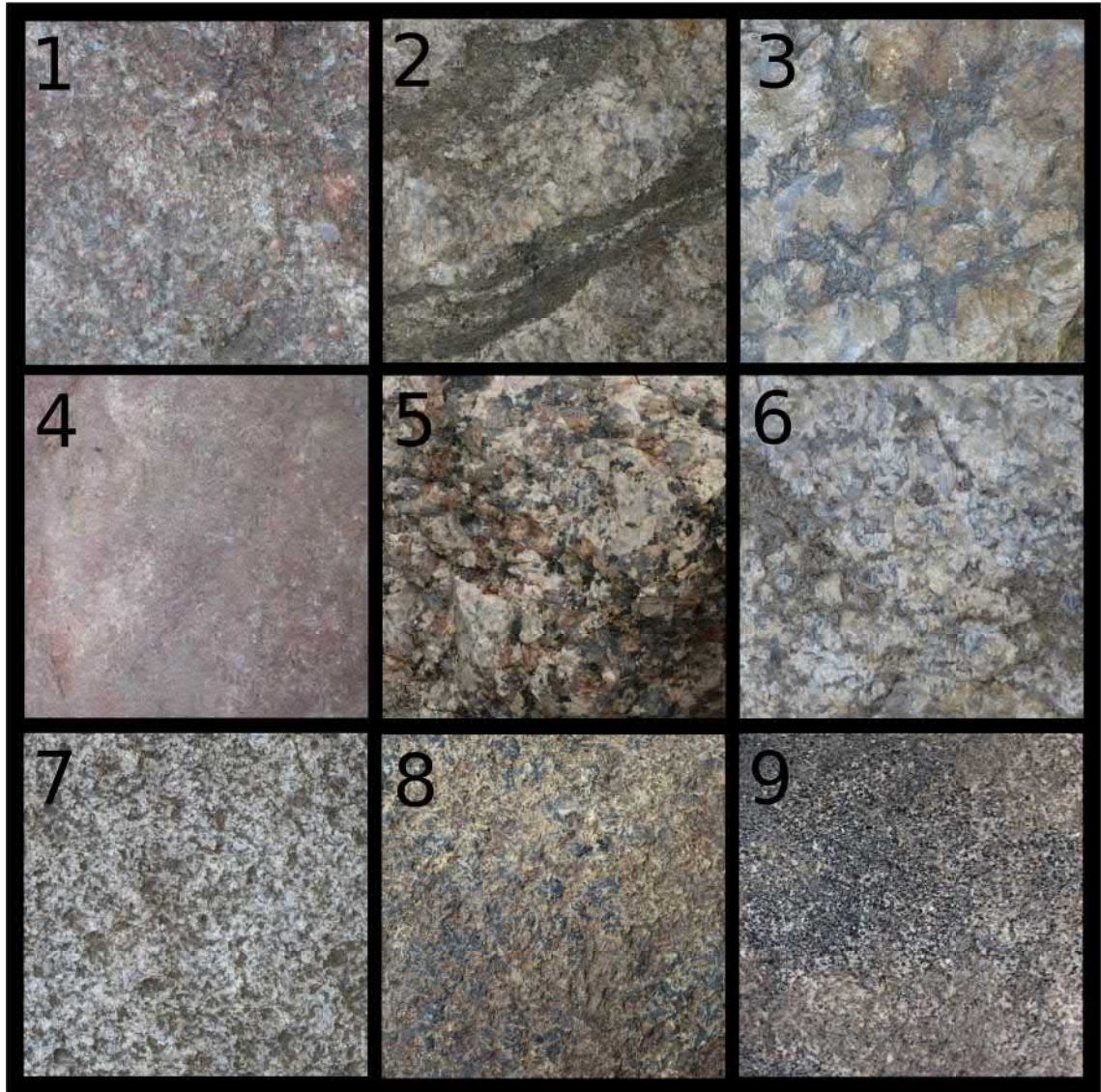
Paljon käytetyssä migmatiitissa vaalea kivilajia on tunkeutunut tumman kivilajin sekaan esimerkiksi raitoina ja sitä esiintyy yleisesti Turun seudulla (Eklund *et. al.* 2005: 3 ja 50).

Kaavio 14. Hautakiviin valikoituneiden kivilajien osuudet analysoiduissa 36 kivessä.

Kivilajeissa ei tullutkaan vastaan yllätyksiä, sillä Kinnusen mukaan (*pers. comm.* 27.8.2018) kaikkia hautakivistä tavattuja kivilajeja, rapakiveä lukuunottamatta, esiintyy Ristimäen lähialueiden kallioperässä. Lisäksi irtomaalajitteiden joukosta löytyvät irtokivet voivat hänen mukaansa olla kulkeutuneet jäätikön mukana satojakin kilometrejä. Alun perin kaivauksilla hiekkakiviksi arvelletut punaiset ja hienorakeiset kivet Kinnunen määrittää afaniittiseksi graniitiksi tai kvartsi-maasälpagneissiksi. Lisäksi hän huomioi vaaleita kivilajeja suosittujen tummien kustannuksella.

Yli puolet analysoiduista kivistä on raekooltaan keskikarkeaa, vajaa viidesosa karkeaa, vajaa seitsemäsosa hienoa ja loput sijoittuvat raekokoluokituksen määreiden väliin. Raekoolla ja sen vaikutuksella kiven ulkonäköön ei siis vaikuta olleen ainakaan selvästi havaittavaa yhteyttä hautakivien valikoimiseen. Mineraaleista hautakivissä on eniten kalimaasälpää, joka muodostaa keskimäärin noin 37 prosenttia kivien mineraalien jakaumasta. Kvartsia ja plagioklaasia on molempia noin 25 prosenttia jakaumasta ja kiilteitä noin 12 prosenttia. Yhden kiven mineraaleista noin puolet on sarvivälkettä, mutta muutoin sitä esiintyy hautakivissä vain satunnaisesti. Lisäksi kolmessa hautakivessä on halkaisijaltaan jopa kahden senttimetrin kokoisia hajarakeita granaattia ja yhdessä kordieriittia (Kuva 20). Ne ovat metamorfisten kivilajien porfyroblasteista tavallisimpia (Eklund *et al.* 2005: 22–24, 47 ja 49). Kvartsia, plagioklaasia ja kalimaasälpää on graniitissa ja granodioriitissa päämineraaleina, plagioklaasia on paljon myös dioriitissa sekä gabrossa ja kiillegneissi saa nimensä siinä esiintyvistä kiilteistä.

Kuva 19. Analysoituihin hautakiviin valikoituneet kivilajit lähikuivissa. 1. Graniitti, protomyloniitti (H26), 2. Graniitti, migmatiitti (H27), 3. Graniitti, pegmatiitti (H55), 4. Graniitti, afaniittinen (H26), 5. Graniitti, rapakivi, pyterliitti (H27), 6. Granodioriitti (H1054), 7. Dioriitti (H34), 8. Gabro (H47), 9. Kiillegneissi (H23). Kuvat: Siiri Tuomenoja.

Kuva 20. Haudan 52 (36/2016) graniittihautakivessä esiintyvä granaattiporfyroblasti. Kuva: Siiri Tuomenoja.

Kinnusen analyysin (*pers. comm.* 27.8.2018) mukaan kaikki hautakivet ovat muokkaamattomia, pyöristyneitä irtokiviä. Hän epäilee niitä kerätyn muun muassa ympäröiviltä pelloilta raivauksen ja viljelyn yhteydessä. Tarvetta hautakivien muokkaukselle ei siis Ristimäellä ole ollut. Mielestäni kivien valinnassa on kuitenkin selkeästi ollut tiettyjä kriteereitä eikä satunnaista pelloilta

pellolta pois raivattua kiveä ole välttämättä valittu hautamerkiksi. Valinnasta kertovat kivien värit, muutamat niissä esiintyvät geologiset ilmiöt ja erityisesti kivien muoto. Näihin ovat voineet vaikuttaa sekä kristilliset että esikristilliset tavat ja uskomukset.

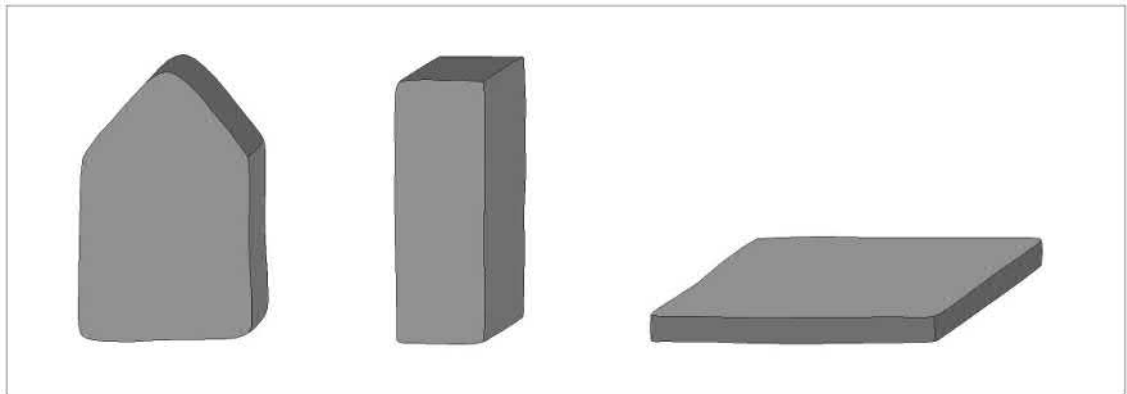

Kuvat 21–24. Neljän tutkimatta jätetyn haudan hautakivet, jotka on otettu mukaan kivilajianalyysiin. Vasemmalta oikealle: H537, H551, H1011 ja H1054. Muiden hautakivien kuvat löytyvät liitteestä 1. Kuvat: Siiri Tuomenoja.

Tutkin hautakivistä pääasiassa kolmea muotoa, jotka vaikuttavat toistuvan Ristimäellä läpi haudausten (Kuvat 25–32). Pitkänomaiset kivet ovat muodoltaan säännöllisiä ja silmää miellyttäviä. Ne saattavat olla esimerkiksi nelisärmäisiä ja neljästä pitkästä ja tasaisesta sivusta koostuvia tai sitten muodoltaan ennemminkin pyöristyneitä. Osa niistä on tasapaksuja ja päättyy kahteen tasaiseen pätyyn, kun osa taas on teräväkärkisiä kaventuen toista päätä kohden. Usein ne löytyvät haudasta pystyasennosta tai kallistuneina. Toisena ryhmänä ovat muodoltaan viisikulmiota muistuttavat kivet. Säännöllisessä viisikulmiossa kaikki kulmat ovat yhtä suuret ja sivut yhtä pitkät (Weisstein 2018). Ristimäen hautakivissä tyypillisin versio on talon profiilia muistuttava viisikulmio: pitkä ja suorakaiteinen alaosa, jolla on kolmionmallinen ”hattu”. Muutama hautakivi on myös muodoltaan selkeän kolmiomainen ikään kuin symboloiden tätä viisikulmion yläosaa. Monet viisikulmion mallisista hautakivistä ovat litteähköjä, mutta kivet voivat myös olla melko tasapaksuja joka puolelta. Myös viisikulmion malliset kivet on usein asetettu hautaan pystyasentoon. Hautakivien kolmas ryhmä on hautalaakat. Ne ovat litteitä ja laakeita kiviä, joiden koko vaihtelee keskikokoisesta suureen. Osa laakakivistä on selvästi asetettu hautaan pystyasennossa, kun osa taas on voinut alun perinkin maata lappeellaan hautakuopan pinnalla.

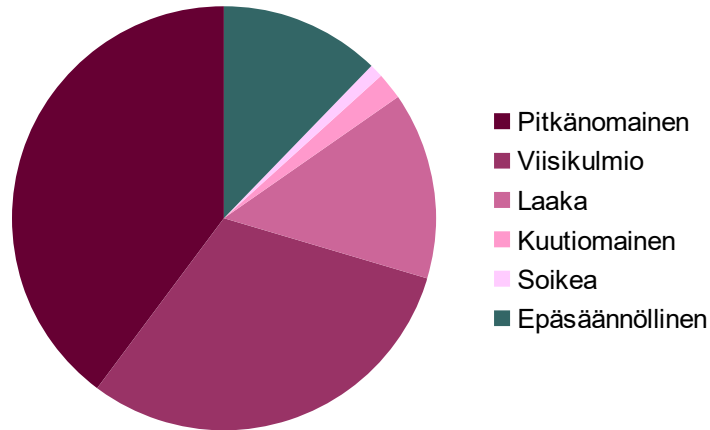
Hautakiven pitkänomainen muoto on Ristimäellä kaikkein tavallisin. 98:sta tutkittuihin hautoihin liittyvästä kivistä noin 40 prosenttia (39 kappaletta) on pitkiä ja pylväsmäisiä (Kaavio 15). Todennäköisesti tämän mallisia kiviä on eniten löydettävissä

lähiympäristöstä, ainakin hieman pyöristyneitä versioita muodosta. Toiseksi yleisin hautakivien muoto on viisikulmio, jota on lähes kolmasosa aineistosta (30 kappaletta). Niistä esteettisesti miellyttävimmät ovat muodoltaan hyvinkin säännöllisiä, mutta osa kivistä muistuttaa viisikulmiota vain yhdestä katselusuunnasta. Viisikulmiota muistuttavien hautakivien runsaus on kuitenkin mielenkiintoista, sillä tämän muotoisia kiviä tuskin on löydettävissä valtavasti pieneltä alueelta. Kolmatta ryhmää, laakamaisia ja usein muutoinkin varsin säännöllisen muotoisia kiviä, on noin 14 prosenttia aineistosta (14 kappaletta). Lisäksi haudassa 55 (39/2016) on kaksi kuutiomaista kiveä, ja haudan 52 (26/2016) rakenteen päätykivi on säännölliseksi pyöristynyt soikio. Epäsäännöllisen muotoisia kiviä on noin 12 prosenttia aineistosta (12 kappaletta). Ne ovat aina osa suurempaa kiveystä eivätkä muodosta hautamerkkiä yksinään. Epäsäännöllisten kivien pieni määrä kokonaisuudesta kertoo mielestäni selkeästi kivien tarkoituksellisesta valikoinnista hautamerkkiä varten.

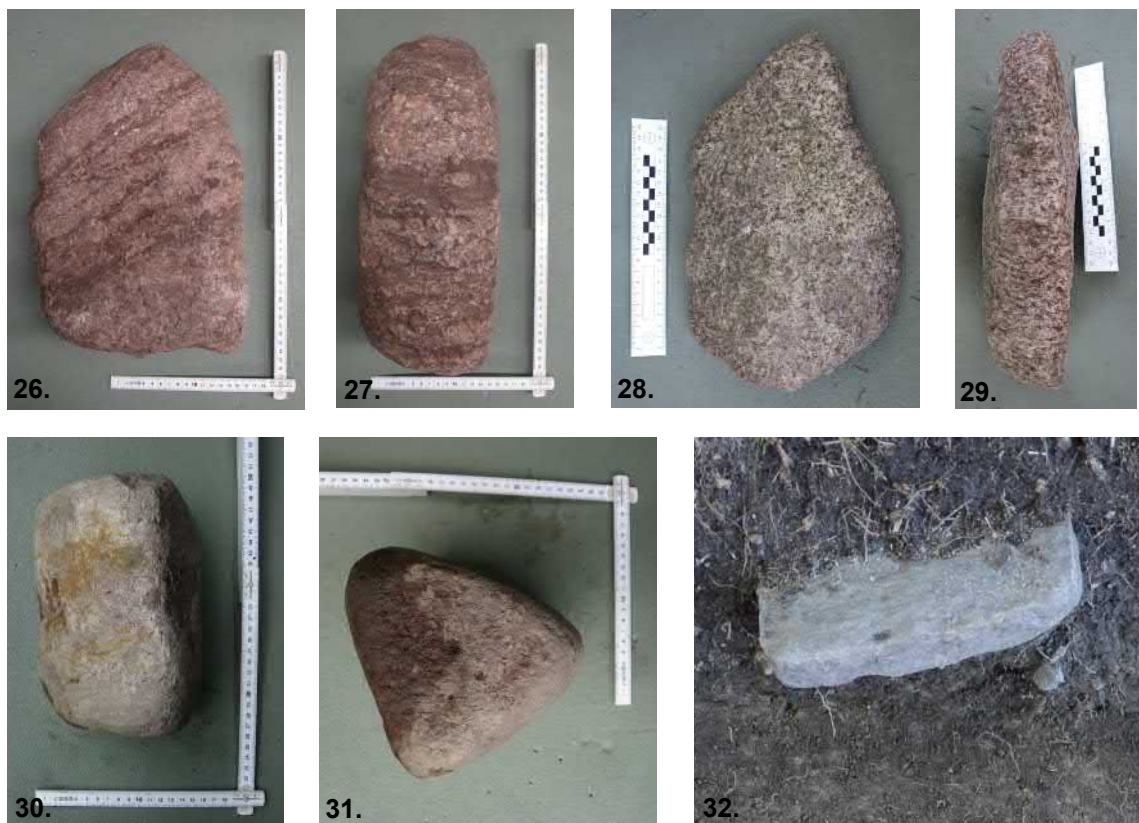

Kuva 25. Ristimäen hautakivien tyypilliset muodot korostettuina: viisikulmio, pitkänomainen ja laaka. Piirros: Siiri Tuomenoja.

Muodon lisäksi merkityksellistä hautakivissä vaikuttaa olevan niiden väri. Kuten edellä todettiin, on hautakivien yleisin mineraali Ristimäellä kalimaasälpä. Vaikka se onkin sekä magma- ja sedimenttikivissä että metamorfisissa kivissä varsin yleisesti esiintyvä mineraali (Grotzinger & Jordan 2010: 75), tuntuu sen kokonaismäärä tutkituissa hautakivissä silti suurelta. Kalimaasälvän väri voi vaihdella, mutta usein se on tunnistettavissa lohenpunaisesta sävystä. Ristimäen hautarakenteissa onkin käytetty suhteellisen paljon punaisia tai punertavia kiviä (Kuvat 33–35). Usein, joskaan ei aina, suuri osa näiden kivien mineraaleista on nimenomaan kalimaasälpää. Ainakin 17 haudassa rakenteeseen on valittu punainen hautakivi ja joissain tapauksissa myös useampia (haudat 1, 9–11, 16, 18, 26, 27, 36, 42–44, 46, 47, 51, 52 ja 56). Osa kivistä

Kaavio 15 ja Kuvat 26–32. Yllä hautakivien muotojen suhteelliset osuudet tutkituissa 98 kives-
sä. Alla esimerkkikuvia hautakivien tyypillisistä muodoista. Ylärivissä litteitä ja muodoltaan
viisikulmiota muistuttavia kiviä kuvattuina edestä ja sivulta: vasemmalla haudan 18 (3/2015) ja
oikealla haudan 34 (18/2016) kivet. Alarivissä vasemmalla pitkänomainen ja kolmisärmäinen
kivi haudasta 44 (28/2016 ja yksikkö 23) kuvattuna sivulta ja ylhäältä päin ja oikealla haudan
7 (1/2014) laakamainen kivi osittain näkyvissä in situ. Kuvat: Siiri Tuomenoja ja Juha Ruoho-
nen.

on selkeästi punertavia myös kuivina ja osassa punainen sävy tulee esille lähinnä kiven
kastuttua. Hiomattomassa kivessä vain märkä pinta tuokin värin intensiteetin kunnolla
esiin (Sederholm 1913: 27). Punaisella värillä on mielestäni voinut olla hautakiviä
valinneille ihmisille erityinen merkitys, jonka takia sitä on käytetty niin paljon
Ristimäellä. Punaisen on veren värinä tulkittu olleen merkityksellinen jo paleoliittisen

kivikauden ihmisille, jotka käyttivät punaista okraa haudoissa (Eliade 1978: 9). Esimerkiksi Vantaan Jönsaksen kivikautisissa ruumishaudoissa punamullan on tulkittu edustavan elämää (Purhonen 1998: 29). Joskus sen sijainti haudassa on myös liittynyt vainajan sukupuoleen niin, että naisilla punainen väri on keskittynyt lantion alueelle ja miehillä käsiin ja jalkoihin (Handsman 1991: 339–340). Ristimäellä punaiset kivet on asetettu hautaan useimmiten keskivartalon tai jalkojen alueelle, muutamat myös pään kohdalle. Sijainnissa ei kuitenkaan vaikuta olevan säännönmukaisuutta eikä yhteyttä vainajan sukupuoleen tai ikään.

Ulkonäkönsä vuoksi on saatettu valita myös neljä porfyroblasteja sisältävää hautakiveä (haudat 28, 38 ja 52), sillä pallomaiset hajarakeet tekevät kivistä erikoisen näköisiä. Neljässä hautakivessä (haudat 18, 27, 28 ja 38) on lisäksi niiden poikki diagonaalisesti kulkevia tummempia juovia, jotka tekevät niistä esteettisesti kauniita. Toisaalta Suomen kallioperässä tällaista migmaattista graniittia on paljon (Sederholm 1913: 27–28), joten juovikkuus voi olla myös sattumaa. Juovikkuuden ja pilkullisuuden lisäksi Ristimäen kivet eroavat nykyisistä hautakivistä myös vaalean yleisilmeensä vuoksi. Moderneissa hautakivissä kun on jo pitkään suosittu tummia ja tasavärisiä kivilajeja (Sederholm 1913: 28 ja 33). Vaaleita kivilajeja on kuitenkin saattanut olla Ristimäen ympäristössä vain enemmän kuin tummia, mafisia kiviä.

Kuvat 33–35. Esimerkkejä punaisista hautakivistä. Vasemmalla haudan 18 (3/2015) rakenteeltaan kerroksellinen kivi, keskellä haudan 26 (10/2015) massamainen kivi ja oikealla haudan 42 (26/2016) karkearakeinen kivi. Kuvat: Siiri Tuomenoja ja Juha Ruohonen.

Suurin osa hautakivistä vaikuttaa olleen asetettu hautakuopan täyttömaan yläosaan pystyasennossa. Osa kivistä on jopa löydetty kaivauksilta pystyasennossa mutta monet ovat vuosisatojen aikana kallistuneet tai kaatuneet lappelleen. Vain kahdessa haudassa (7 ja 47) kivet ovat saattaneet alun perinkin olla asetettu makaamaan haudan päälle ja

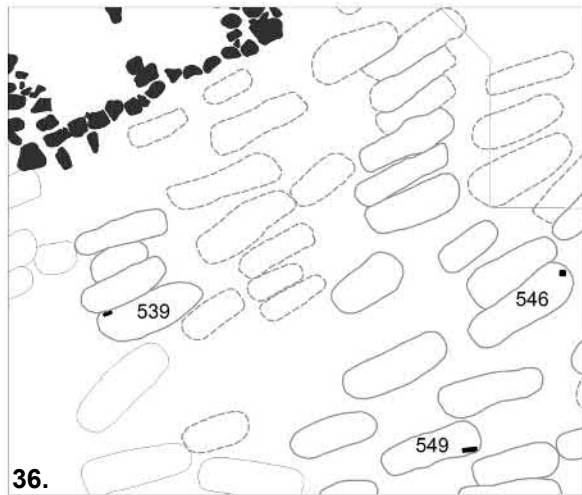
ne ovat näkyneet silti hyvin silloselle maanpinnalle. Molemmissa haudoissa kyse on laakamaisista kivistä. Kooltaan suurin osa hautakivistä on melko vaatimattomia verrattuna esimerkiksi vanhimpiin kaiverrettuihin hautakiviin tai Ruotsissa käytettyihin hautarakenteisiin. Vaikuttaakin siltä, että yksi hautakiven valinnassa vaikuttanut kriteeri on ollut sen suhteellisen helppo siirrettävyys. Lähes kaikki kivet ovat olleet yhden ihmisen kannettavissa, joten ehkä hautakiven valitseminen ja paikalle tuominen on ollut yhden omaisen tehtävä sen sijaan, että vainajan sukulaiset olisivat lähteneet yhdessä etsimään sopivaa kiveä. Poikkeuksen tästä muodostavat hautojen 38, 47 ja 58 hautakivet sekä hautoja 41 ja 60 merkinnyt kivi. Nämä neljä kiveä ovat vaatineet ainakin kaksi ihmistä paikalle tuomiseen elleivät kivet sitten ole sijainneet niin lähellä hautoja, että ne on esimerkiksi ollut mahdollista vierittää paikalle.

4.4 Puisten hautarakenteiden erityispiirteitä

Yli puolessa Ristimäen merkityistä hautauksista on tulkintani mukaan käytetty puurakenteita joko yksinään tai hautakivien kanssa osana hautamerkkiä. Puiset rakenteet ovat voineet olla hautausmaalla vielä tätäkin yleisempiä, sillä välttämättä ne eivät jätä mitään jälkiä myöhemmin havaittaviksi. Suorin puurakenteisiin liittyvä löytö on hiiltynyt puu. Hiiltyminen ei välttämättä tarkoita puun suoranaista palamista, sillä ajan myötä puu tummuu maaperässä ja alkaa muistuttaa liekeissä palanutta puuta. Kemiallisesti maatumisen onkin hidasta palamista (Kuusisto 2009: 6). Ristimäen 24 haudasta, joissa on viitteitä puurakenteiden käytöstä, yhdeksässä haudassa (1, 17, 18, 33, 36, 40, 46, 47 ja 55) on selviä hiilijäänteitä ja kahdessa haudassa (32 ja 35) hiilen liittyminen hautarakenteeseen on epävarmaa. Hautojen, joissa tulkitsin hiililäikkien voivan liittyä hautarakenteisiin, tuli muutoin olla täyttömaaltaan vähähiilisiä. Lisäksi hiilen tuli sijaita hautakuopan täyttömaan yläosissa. Joissain tapauksissa hiiltä on säilynyt vain pienellä alueella, mutta usein se näkyy hautakuopassa suurempana, epämääräisen muotoisena läikkänä. Vain haudassa 36 (20/2016) hiili muodostaa selkeän pyöreän, halkaisijaltaan noin 15 cm läikän, niin sanotun paalunsijajäljen (Kuva 42).

Ristimäeltä löydettiin myös kolme suurempaa hiiltyneen puun kappaletta (Kuvat 36–39). Ne voivat liittyä myös kirkon rakenteisiin, mutta koska kaikki puujäänteet sijaitsevat tutkimattomien hautakuoppien päätyjen kohdalla, pidän niiden todennäköisenä

alkuperänä hautarakenteita. Ainakin yksi hiilistä on selvästi peräisin lankkumaisesta puusta. Yli 20 senttimetriä pitkä hiiltynyt puu löydettiin nyrkinkokoisten kivien keskeltä. Se on ajoitettu ja C14-ajoitus kalibroitu mahdollisesti vuosien 1157–1215 AD välille, jolloin puurakenne todennäköisesti olisi kirkon käytön aikainen riippumatta siitä, onko hautamerkkiin käytetty uutta vai kierrätettyä puuta.

Kuvat 36–39. Kolmesta kirkon eteläpuolella sijaitsevasta, tutkimattomasta haudasta löydetty suuret hiiltyneen puun kappaleet. Oikealla ylhäällä haudan 549, alhaalla vasemmalla haudan 539 ja alhaalla oikealla haudan 546 hiili. Kuvat: Siiri Tuomenoja ja Juha Ruohonen.

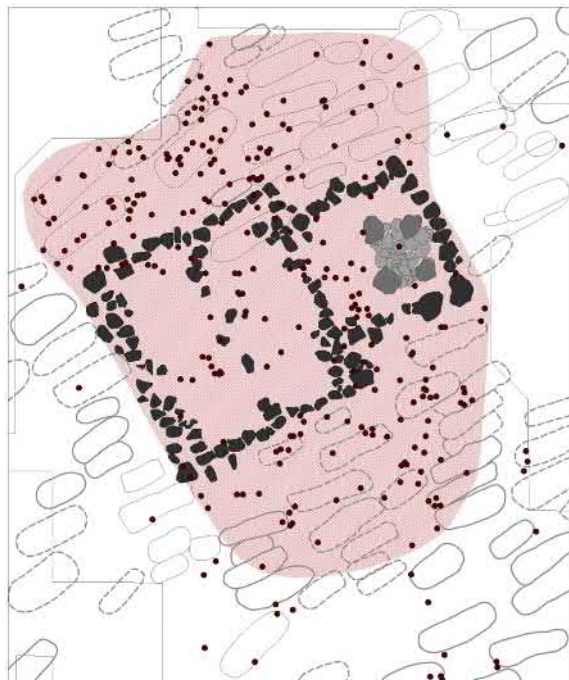
Osassa hautoja puurakenteita on selvästi tuettu pystyyn kivien avulla (Kuvat 40 ja 41). Tuki löytyy 16 haudasta eli noin kahdesta kolmasosasta puurakenteita sisältäviä hautoja. Yleensä tukikiveys koostuu 1–5 keskikokoisesta kivistä, joiden väliin jää noin 5–15 senttimetrin kokoinen aukko. Muutamissa tapauksissa (haudat 40, 42 ja 61) tukikiveys on kuitenkin rakennettu pääasiassa paljon pienemmistä, noin nyrkin kokoisista kivistä. Tukikiveyksen käyttö viittaa siihen, että hautaa merkinnyt puurakenne ei ole ollut mitättömän pieni. Suurin osa tukikiveyksistä on kuitenkin sen kaltaisia, että ne ovat voineet pitää pystyssä vain melko vaatimattoman kokoista merkkiä. Poikkeuksen tästä muodostavat haudat 18 (3/2015) ja 46 (30/2016), joihin rakennetut kiveykset ovat niin jyrkät, että ne ovat voineet pitää pystyssä suurehkoja rakenteita (Kuvat 12 ja 49).

Kolmas puisista hautarakenteista Ristimäellä kertova löytöryhmä on rautanaulat. Olen määrittänyt Ristimäen löytöaineistosta 38 naulaa, jotka todennäköisesti liittyvät hautarakenteisiin. Ne ovat peräisin 19 hautakuopan täyttömaan yläkerroksista tai niiden

Kuvat 40–42. Esimerkkejä hautoja merkinneiden puurakenteiden jäänteistä. Vasemmalla aivan kirkkomaan eteläreunassa sijaitsevan, tutkimattoman haudan 1060 länsipäätyyn pienistä kivistä tehty tuki. Keskellä haudan 28 (12/2015) länsipäädyn puurakennetta tukemaan asetetut kivet. Oikealla haudan 36 (20/2016) pyöreähkö hiililäikkä, johon ei liity tukikiveystä. Kuvat: Juha Ruohonen.

välittömästä läheisyydestä. Aivan kirkon vieressä naulojen tulkitseminen käy mahdottomaksi, sillä erityisesti suoraan rakennuksen pohjois- ja eteläpuolelta on paljon nauloja, joista suurin osa todennäköisesti liittyy kirkon rakenteisiin (Kuva 43). Nämä alueet onkin jätetty hautarakenteisiin liittyvien naulojen osalta tulkinnan ulkopuolelle. Valitut naulat tarkkoine tietoineen on listattu liitteeseen 5.

Kuva 43. Kirkon ympäristöstä löydetty nauilat (muut kuin arkunnaulat) ja niiden katkelmat kartalla. Punaisella viivoituksella merkittynä alue, joka on jätetty pois hautamerkkien naulojen tutkimisesta, sillä se sisältää paljon todennäköisesti kirkkoon liittyviä nauloja. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Lähes 80 prosenttiin mahdollisesti puurakenteita sisältävistä haudoista kuuluu nauloja. Nauloja on yhtä hautaa kohden 1–4 kappaletta. Keskimääräinen naualuku haudoissa on noin 2,1, mutta koska osa katkenneista ja eri kohtaa talletetuista löydöistä voi kuulua samaan naulaan, on luku todellisuudessa todennäköisesti

alle 2. Kokonaisina säilyneiden naulojen pituus vaihtelee 39–100 millimetrin välillä ja on keskimäärin noin 67 millimetriä (Kuvat 44–46). Puisiin hautarakenteisiin liittyvät nauilat ovat siis yllättävän suuria. Naulojen varren poikkileikkaus vaihtelee neliön, suorakaiteen ja litteän välillä, ja yhdessä naulassa varsi on muodoltaan pyöreä. Tyypillisin poikkileikkaus on kuitenkin neliö (21 naulaa). Varren paksuus vaihtelee 3–9

millimetrin välillä ja on keskimäärin noin 5 millimetriä. Naulojen kannat voivat olla muodoltaan pyöreitä, soikeita, suorakaiteisia tai neliöitä. Joissakin nauloissa kanta on myös muodoltaan hyvin epämääräinen, tosin yleensä raudan korrodoitumisen seurauksena. Eri muotoisia kantoja on joukossa melko tasaisesti eikä mikään niistä nouse erityisen suosituksi. Myös kannan koko vaihtelee paljon sijoittuen 9–27 millimetriä välille. Keskimäärin kantojen halkaisija on noin 18 millimetriä. Selvästikään puurakenteisiin käytetyissä nauloissa ei siis ole ollut tiettyä tyyppiä, vaan rakentamiseen on todennäköisesti käytetty niitä nauloja, joita on ollut saatavilla.

Kuvat 44–46. Esimerkkejä puurakenteissa käytetyistä rautanauloista. Ylimpänä suurin, noin 10 cm pitkä naula, TYA 933:16, haudasta 35. Alhaalla vasemmalla parhaiten säilyneenä löytynyt naula, TYA 933:9, haudasta 36 ja oikealla haudan 3 naulan katkelma, TYA 882:880, konservoituna. Kuvat: Juha Ruohonen ja TMK.

Ristimäen nauloja on tarkastellut arkeologianopiskelija Arttu Tokoi (2015: 9–12) tutkiessaan kirkon rakennustekniikkaa. Suurin osa kirkon läheisyydestä löytyneistä nauloista on pituudeltaan 50–90 millimetriä. Selvimmin rakennukseen liittyviksi Tokoi tulkitsee kuitenkin

lyhyet, alle 35 millimetrin pituiset naulat sekä jyvät, 90–100 millimetrin pituiset naulat. Erityisesti ensimmäisen ryhmän nauloilla hän näkee olleen jonkinlaisen erikoiskäyttötarkoituksen. Kaikista pienimpiä nauloja ei tutkimieni hautarakenteiden yhteydestä löytynytäkään, mikä tukee Tokoin tulkintaa. Kolme lyhyintä hautarakenteeseen liittyvää naulaa on pituudeltaan 39–46 millimetriä. Niistä kaksi sijaitsee haudan 9 (3/2014) yhteydessä ja liittyy hautakuoppaa mahdollisesti ympäröineeseen aitaan. Sen rakentamiseen on siis voitu käyttää hieman ohuempaa puuta. Kolmas lyhyt naula kuuluu hautaan 46 (30/2016) ja on osa kolmen naulan rykelmää. Kuten edellä todettiin, haudassa on voinut olla tavanomaista suurempi puurakenne, ja kyseinen naula onkin voinut kiinnittää siinä jotain tiettyä yksityiskohtaa.

Suurin osa hautarakenteiden nauloista on pituudeltaan 60–80 millimetriä muistuttaen kirkon yleisimpiä rakennusnauloja.

Naulojen perusteella on vaikea tulkita tarkemmin, millaisia puurakenteita haudoissa on käytetty. Naulojen runsas määrä viittaa kuitenkin siihen, että hautausmaalla olisi ollut vähemmistössä vain yhdestä puunkappaleesta valmistetut hautamerkit, esimerkiksi pystypaalut, ja merkkeinä olisi suosittu pikemminkin moniosaisia rakenteita. Kahdessa naulassa (TYA 882:101 ja 933:1098) on säilynyt puujäänteitä poikkittain varteen nähden, joten ainakin näissä rakenteissa naula on lyöty kohtisuoraan toisen puunkappaleen läpi (Kuva 47). Kuudessa naulassa on myös näkyvissä käytön jättämää taipumista. Kaksi naulaa (TYA 933:16 ja 933:1102) on taipunut varreltaan kaarimaiseen muotoon. Kolme nauloista (TYA 914:462, 914:767 ja 933:240) on saatettu kotkata eli niiden kärki on puusta läpi lyömisen jälkeen lyöty vasten puun pintaa, näissä nauloissa 30–45 asteen kulmaan, mikä tekee liitoksesta tukevamman (Kuva 48). Lisäksi yhdessä naulassa (TYA 933:135) on 50 asteen taitos lähellä kantaa.

Kahden kokonaisena löytyneen, kotkatun naulan perusteella ne olisi lyöty läpi 3,5 ja 4 senttimetrin paksuisista puista. Mikäli nauloilla on kiinnitetty kaksi puuosaa toisiinsa, on laudan paksuus ollut noin 1,7–2 senttimetriä. Tukikiveysten perusteella suurin osa puurakenteiden alaosista on ollut paksuudeltaan noin 2–10 senttimetriä, mutta haudoissa on jälkiä myös muutamista paksummista, halkaisijaltaan noin 15 senttimetrisistä rakenteista. Myös naulojen keskimääräisen suuri koko viittaa siihen, että rakenteet eivät

Kuvat 47–49. Esimerkkejä puurakenteissa käytetyistä rautanauloista. Ylhäällä oikealla haudan 3 (Kuvio 6/2011) puujäänteitä säilyttänyt naula, TYA 882:101. Alhaalla vasemmalla haudan 41 (25/2016) taivutettu naula, TYA 933:240. Alhaalla oikealla haudan 18 (3/2015) tukikiveyksen välistä löytynyt naula, TYA 914:188, in situ, ympyröitynä punaisella. Kuvat: Juha Ruohonen ja TMK.

ole olleet aivan pieniä. Toisaalta mikäli naulat ovat kierrätettyjä, esimerkiksi vanhoja rakennusnauloja, eivät ne välttämättä kerro suoraan hautarakenteiden koosta. Halkaisijaltaan suurimmat rakenteet ovat kuitenkin voineet olla esimerkiksi puiden rungoista veistettyjä paaluja. Lautamaisten rakenteiden käyttöön liittyvät löydöt taas viittaavat siihen, että hautausmaalla olisi saattanut olla jopa puisia ristejä. Varmoja todisteita tästä ei kuitenkaan ole.

Yksi jo aiemmin mainittu hauta nousee Ristimäen aineistosta esiin muista poikkeavalla puurakenteella. Haudassa 9 (3/2014) hautakuopan pohjoisreunalla on kolme tasaisin välein ja symmetrisesti hautaan nähden löytynyttä naulaa. Lisäksi hautakuopan reunaa ympäröi noin 20–30 senttimetrin päähän toisistaan asetetut pienehköt kivet. Löydöt voisivat viitata hautaa ympäröineeseen puuaitaan. Sitä olisivat kiinnittäneet noin metrin välein lyödyt lyhyet rautanaulat ja mahdollisesti tiheämmässä, pienten tukikivien kohdalla, olisi ollut puu- tai köysiliitoksin kiinnitettyjä väliseipäitä. Haudan eteläpuolista maa-aluetta ei kuitenkaan ole kaivettu, joten tulkinta jää epävarmaksi ennen kuin tiedetään, onko viitteitä aidasta myös haudan toiselta pitkältä sivulta.

Hautoja merkinneet puurakenteet ovat voineet olla hyvinkin koristeellisia, mutta tästä kertovia löytöjä on säilynyt Ristimäellä vain vähän. Haudan 11 (5/2014) itäpäädyistä löydettiin noin 20 cm nykyistä maanpintaa syvemmältä pitkänomainen rautaesine, TYA 912:332. Noin 4 senttimetriä pitkässä ja 4 millimetriä paksussa esineessä on noin 8 millimetriä pitkä, suorahko varsi, jonka jälkeen esine muuttuu kierteiseksi (Kuva 53). Selvästi kyseessä on ennemminkin osa koristetta kuin puurakenteiden kiinnittämiseen tarkoitettu esine. Löytö on tutkielman tekoajkaan yhä konservoinnissa, joten sen tarkempi tutkiminen ei ole mahdollista, mutta esineen kierteinen rakenne muistuttaa yhtä Savukosken Mukkalan saamelaiskalmistosta löytynyttä rautaristiä (Kuva 55). Arkeologi Jorma Leppäahon (1937: 138–143) mukaan pienet ristit ovat olleet kiinni puupaaluissa, joilla on merkitty 1600-luvulle ajoittuvia hautauksia. Ajallisesti lähempänä Ristimäen löytöä on Hiitolan Kalmistomäeltä löydetty, noin 3 senttimetriä pitkä ja kierteinen pronssilenkki (Laakso & Belskiy 2018: 87–88 ja 264) (Kuva 54). Se on mahdollisesti kiinnittänyt puukontuppea 1200–1300-lukujen taitteeseen ajoittuvassa haudassa. Ristimäen esine voi olla puvusta irronnut osa, mutta sen löytökontekstin ja valmistusmateriaalin perusteella pidän todennäköisempänä sen liittymistä puiseen hautarakenteeseen.

Toinen mahdollisesti puurakenteiden koristamiseen viittaava löytöryhmä on savi- ja lasihelmet. Niitä tavattiin Ristimäeltä irtolöytöinä viisi kappaletta, joista kaksi tutkittujen hautojen yhteydestä. Pyöristyneen nelikulmion muotoinen savihelmi, TYA 900:468, löydettiin haudan 11 länsipäädyn ja haudan 12 (6/2014) itäpäädyn kohdalta kerroksesta 1,5 (Kuva 52). Samasta ruudusta löydettiin rautanaulan varsi, joten paikalla on saattanut olla puurakenne. Toinen helmi, TYA 914:824, on sylinterin muotoinen ja se löydettiin kerroksesta 1, hautojen 41 (25/2016), 42 (26/2016) ja kahden tutkimattoman haudan keskeltä (Kuva 51). Myös kaksi muuta kirkkomaan pintakerroksista löytynyttä savihelmeä, TYA 914: 159 ja 933: 1547, sijaitsevat tutkimattomien hautakuoppien päätyjen läheisyydessä. Viides irtolöytö on lasihelmi, joka tavattiin kirkkomaan aidan alta. Kaikki helmet on kuitenkin talletettu vain kaivausruudun tarkkuudella, mikä vaikeuttaa tulkintojen tekemistä. Lisäksi on huomioitava, että helmet saattavat olla myös esimerkiksi rikkoutuneesta kaulanauhasta tipahtaneita tai liittyä jo alueen varhaisempaan rautakautiseen käyttöön.

Kuvat 50–55. Puisiin hautarakenteisiin mahdollisesti liittyviä löytöjä. Ylimpänä terän katkelma, TYA 933:17, jonka alla suurireikäinen ja tasaisen sylinterimäinen savihelmi, TYA 914:824,

sekä harmaa ja sileäpintainen helmi, TYA 900:468. Alimpana vasemmalla kierteisen rautaesineen kappale, TYA 912:332, ja sen vieressä vertailuaineistona Hiitolan Kalmistomäeltä löytynyt pronssista kierretty lenkki sekä Savukosken Mukkalasta löytynyt kierteinen rautaristi.

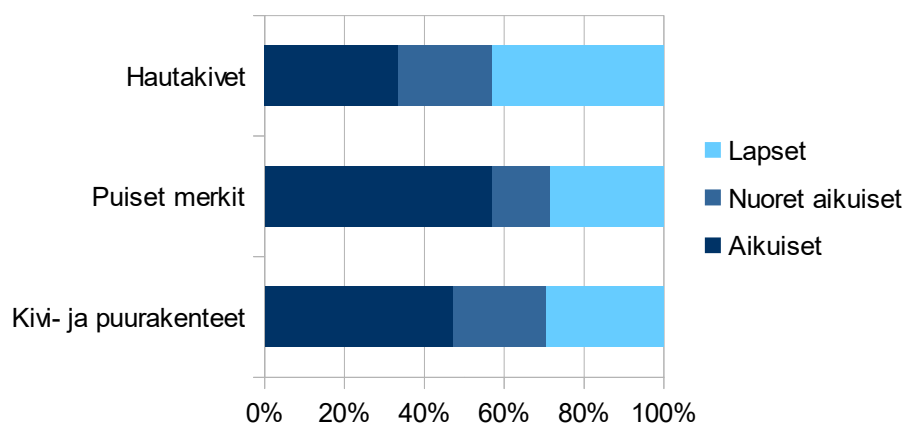
Kuvat: Siiri Tuomenoja, Juha Ruohonen, Ville Laakso ja Stanislav Belskiy (2018: 88) sekä Jorma Leppäaho (1937: 140).

Ristimäeltä löydettiin myös litteähkö rautaesineen katkelma, TYA 933:17, joka voi liittyä puisen hautarakenteeseen (Kuva 50). Noin 6,5 senttimetriä pitkä esine löytyi haudan 36 (20/2016) itäpäädyssä sijaitsevan, jo aiemmin mainitun, pyöreähkön hiililäikän kohdalta kerroksesta 1. Jyrkästi toista päätyä kohti kapenevassa katkelmassa on molemmilla sivuilla leikkaavat pinnat, ja kyse lieneekin keihäänkärjen tai nuolen katkelmasta. Sitä on todennäköisesti käytetty puisessa hautarakenteessa naulan tapaan. Käytäntö ei ole Ristimäellä täysin tuntematon, sillä haudassa 28 (12/2015) arkun kannen kiinnittämiseen on käytetty puukkoa.

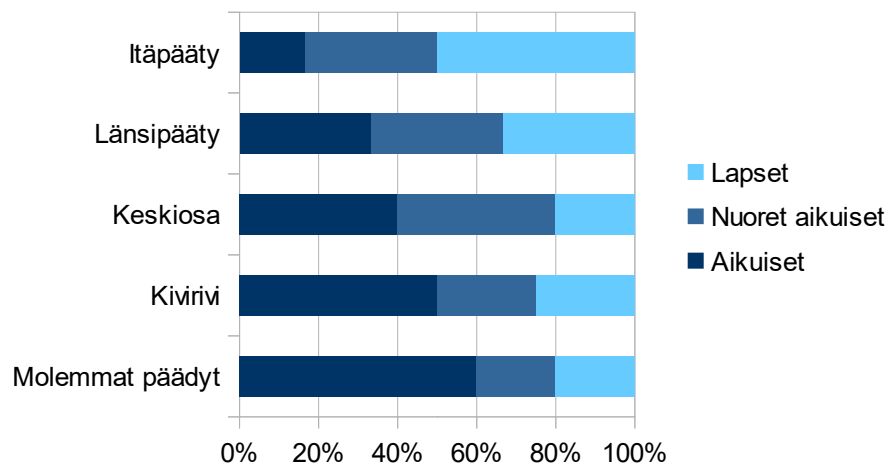
4.5 Hautamerkkien käytön erityispiirteitä

Hautamerkit saattavat kertoa enemmän ne rakentaneista ihmisistä, todennäköisesti vainajan sukulaisista, ja kuolleeseen liitettäviksi halutuista mielikuvista kuin vainajasta itsestään. Hautamerkkien käyttötapoja tarkastelemalla voidaan kuitenkin yrittää päästä lähemmäksi niitä pystyttäneitä yhteisöä. Jo aiemmin todettiin vainajan korkeamman iän kasvattavan todennäköisyyttä sille, että hänelle pystytetään hautamerkki. Myös hautamerkkien käytön yksityiskohdissa vaikuttaa olevan joitakin ikään liittyviä piirteitä. Hautamerkkien rakennusmateriaaleista puu vaikuttaa ehkä hieman yllättäen liittyvän vahvemmin aikuisten hautoihin ja kivi lapsiin (Kaavio 16). Pelkästään kivistä rakennetuista merkeistä noin 43 prosenttia kuuluu lastenhautoihin ja vain noin 33 prosenttia aikuisille. Vastaavasti pelkästään puurakenteilla merkityistä haudoista noin 57 prosenttia on aikuisten hautoja ja noin 29 prosenttia lastenhautoja. Kiven ja puun yhdistäminen rakenteissa sijoittuu näiden kahden väliin. Kokonaisuudessaan aikuisten hautoja on noin 41 prosenttia Ristimäen aineistosta ja lastenhautoja noin 38 prosenttia.

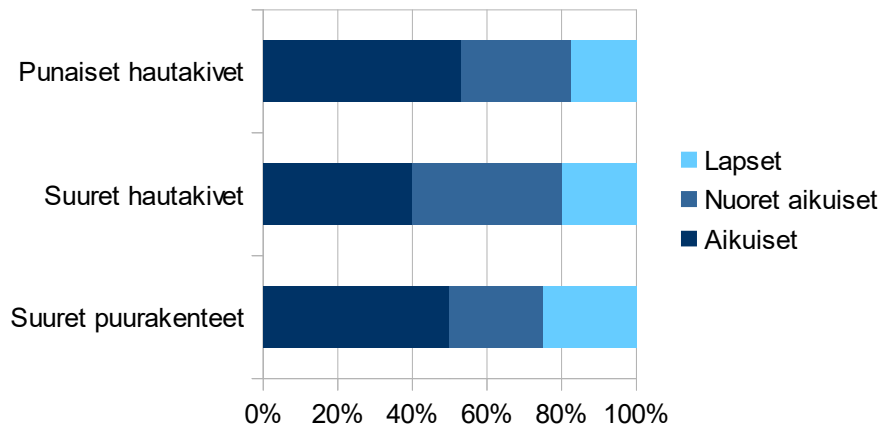
Kaavio 16. Eri materiaalien käyttö hautamerkeissä vainajan ikäryhmän mukaan.

Myös rakenteiden sijoittelussa hautakuopan päälle vaikuttaa olevan jonkinlaisia eroja eri-ikäisten vainajien kohdalla. Kuopan molempia päätäjä merkitsevät rakenteet ovat suosituin hautamerkkien tyyppi Ristimäellä, mutta niitä on käytetty erityisen paljon aikuisten haudoissa (Kaavio 17). 60 prosenttia näistä merkeistä kuuluu aikuisille, kun lapsille merkeistä on pystytetty vain 20 prosenttia. Samanlainen käytötapa vaikuttaa olevan haudan pituussuunnan mukaisesti rakennetuilla kivriveillä, joista 50 prosenttia kuuluu aikuisten hautoihin ja 25 prosenttia lapsille. Sitä vastoin haudan itäpäättyyn pystytetty merkki vaikuttaa olleen käytössä erityisesti lasten ja nuorten aikuisten hautauksissa, sillä vain noin 17 prosenttia itäpäädyn merkeistä sijaitsee aikuisten haudoissa. On kuitenkin huomioitava, että tulokset voivat suuremmalla aineistolla muuttua, sillä monia hautamerkkityyppejä on vielä melko vaatimaton määrä.

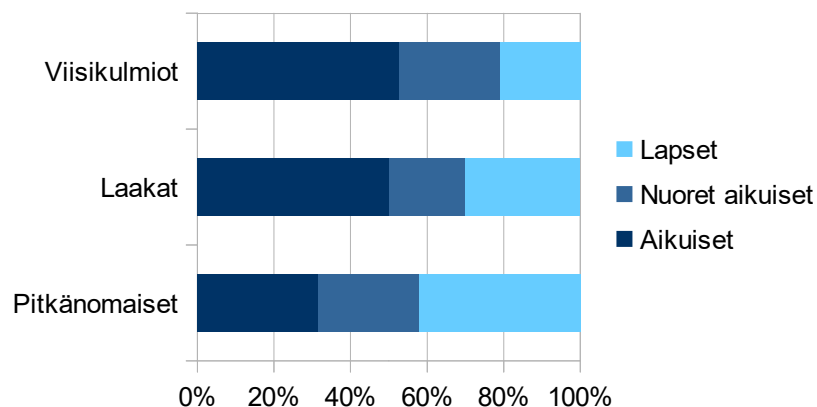
Kaavio 17. Hautamerkin sijainti hautakuopassa vainajan ikäryhmän mukaan.

Vainajan ikä on voinut vaikuttaa myös pienempiin valintoihin hautarakenteissa. Kaikki aineistosta selkeimmin erottuvat hautamerkkien piirteet vaikuttavat olevan käytössä yleisimmin aikuisten ja nuorten aikuisten haudoissa (Kaavio 18). 17 haudasta, joissa merkkiin kuuluu selkeän punainen kivi, aikuisille kuuluu noin 53 prosenttia ja lapsille vain noin 18 prosenttia. Vastaavasti kaikista suurimmat hautakivet on pystytetty vähintään nuoruuteen asti selvinneille vainajille. Ainoan lapsen hautaa merkitsevän suuremman kiven olen tulkinnut merkitsevän samalla myös aikuisen hautaa (haudat 41 ja 60). Myös puurakenteista ne, jotka olen tulkinnut kooltaan suurimmiksi tai muutoin näyttävimmiksi (haudat 9, 18, 36 ja 46) sijaitsevat enimmäkseen aikuisten ja nuorten aikuisten haudoissa. Vain yksi näistä suuren tukikiveyksen vaatineista ja eniten rautanauloja sisältäneistä merkeistä kuuluu lapsenhautaan.

Kaavio 18. Hautamerkkien yksityiskohtia vainajan ikäryhmän mukaan.

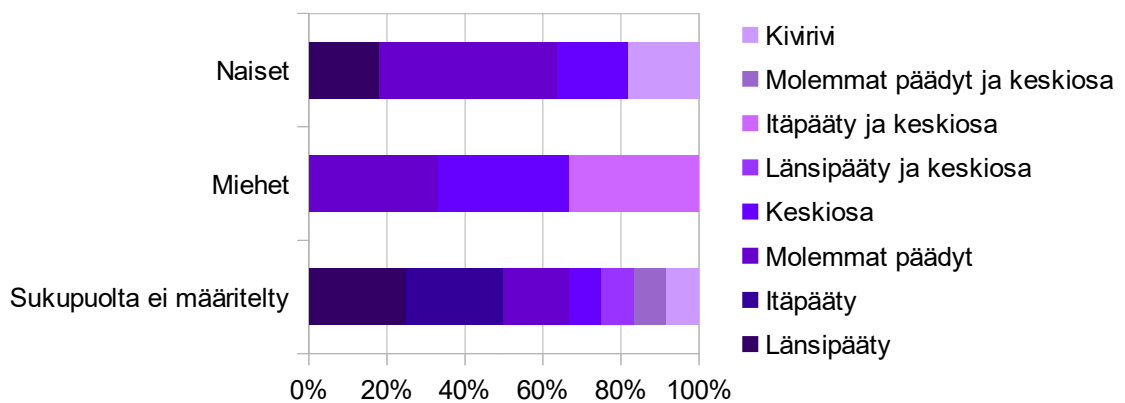
Hautakivien muodolla vaikuttaa myös olevan jonkinasteinen yhteys vainajan ikään (Kaavio 19). Analysoitavana oli 98 kiveä 38 eri haudasta. Viisikulmiota muistuttavista hautakivistä noin 53 prosenttia sijaitsee aikuisten haudoissa ja vain noin 21 prosenttia lasten haudoissa. Myös hautalaakoista 50 prosenttia kuuluu aikuisille ja 30 prosenttia lapsille. Pitkänomaiset hautakivet vaikuttavat sitä vastoin olleen suosittuja lasten hautamerkeissä. Noin 42 prosenttia pylväsmäisistä kivistä löytyy lasten haudoista ja noin 32 prosenttia aikuisilta.

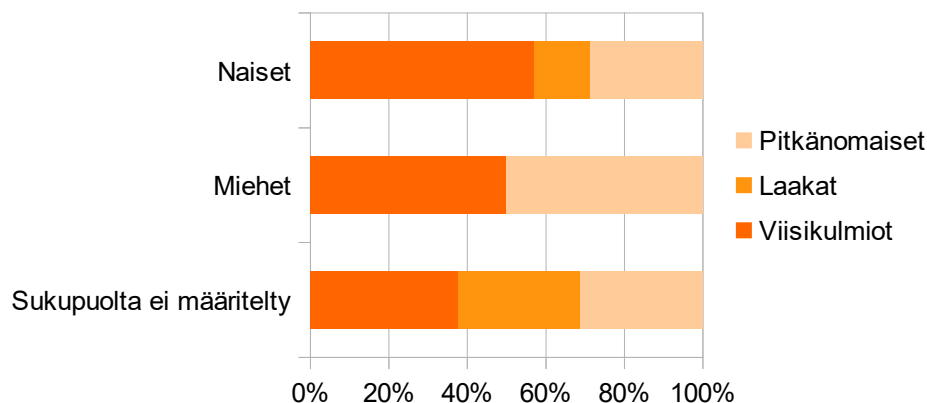
Kaavio 19. Erimuotoisten hautakivien käyttö vainajan ikäryhmän mukaan.

Sukupuolten välillä erot hautamerkkien käyttötavoissa ovat häilyvämmät. Asian tutkimista vaikeuttaa myös tunnettujen miesten hautojen vähäinen lukumäärä. Kuten jo aiemmin tuotiin esiin, hautamerkkitutkimukseen soveltuvia miesten hautoja on vain kolme. Aikuisten tai nuorten aikuisten naisten hautoja, joissa on käytetty hautamerkkiä on 11. Lisäksi vertailuaineistona olen käyttänyt 16 aikuisen tai nuoren aikuisen hautaa, joita on merkitty hautarakenteilla mutta joissa vainajan sukupuolesta ei ole pystytty tekemään tulkintoja.

Hautamerkin tyypillä eli rakenteiden sijainnilla hautakuopan päällä ei vaikuta olevan juurikaan yhteyttä vainajan sukupuoleen, vaan merkkien käyttö jakautuu melko sattumanvaraisesti eri ryhmien välille (Kaavio 20). Ainoana poikkeuksena saattaa olla haudan molempiin päihin pystytetty rakenne, joka muodostaa noin 45 prosenttia naisten hautojen merkeistä, mutta vain noin 17 prosenttia vertailuaineistosta. Myöskään hautakiven muodon valinta ei vaikuta johtuvan vainajan sukupuolesta (Kaavio 21). Suosituimpia kaikissa ryhmissä ovat viisikulmiota muistuttavat kivet, ja naisilla niitä on käytetty jopa noin 57 prosentissa hautoja. Miesten haudoista ei tunneta yhtään laakakiveä, mutta todennäköisesti kyse on pienestä aineistosta johtuvasta sattumasta.

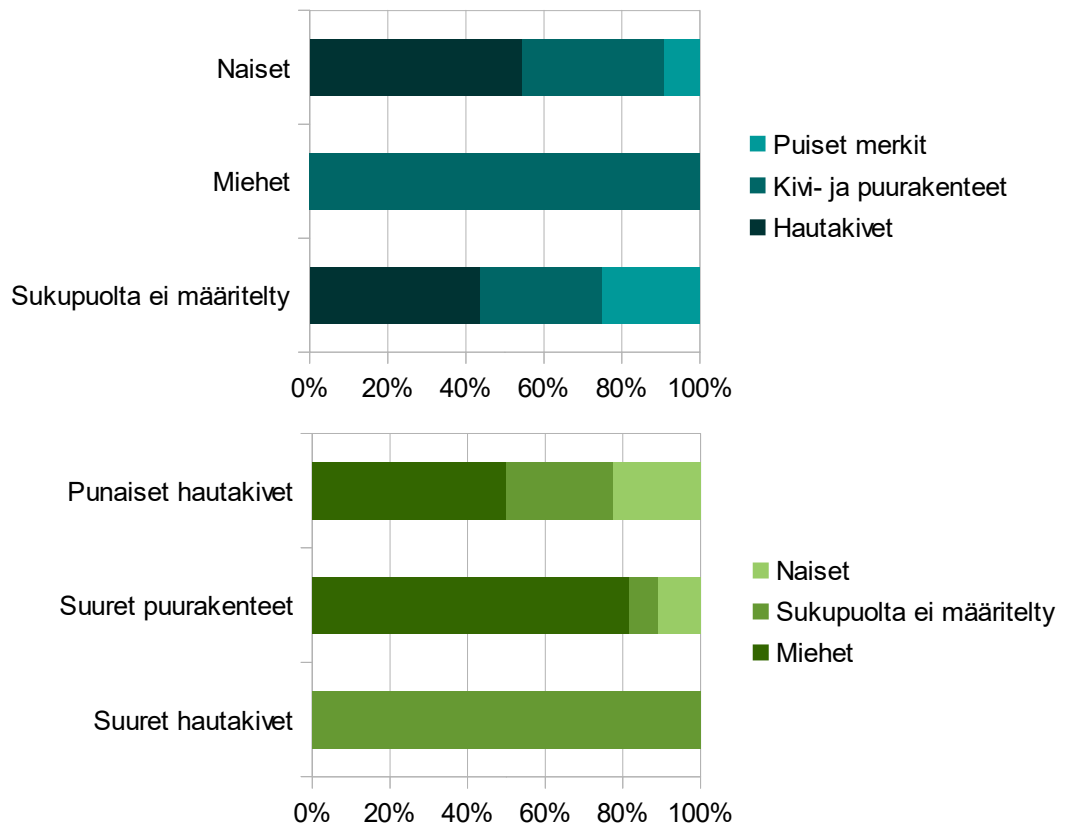

Kaaviot 20 ja 21. Yllä hautamerkkien sijainti hautakuopassa ja alla erimuotoisten hautakivien käyttö vainajan sukupuolen mukaan aikuisten ja nuorten aikuisten haudoissa.

Vainajan sukupuolella on sen sijaan saattanut olla jonkin verran vaikutusta hautamerkkien yksityiskohtiin ja materiaalivalintoihin (Kaaviot 22 ja 23). Kaikissa miesten haudoissa merkeissä on yhdistetty kiviä ja puurakenteita. Naisten haudoissa ja sukupuoleltaan määrittelemättömässä vertailuaineistossa materiaalien yhdistelmää on käytetty vain noin kolmasosassa hautoja, kun taas pelkillä hautakivillä on merkitty noin puolta näistä haudoista. Vastaavasti kahdessa kolmasosassa miesten hautoja käytetty puurakenne on ollut tavanomaista suurempi, kun muissa ryhmissä niiden suhteellinen

osuus jää alle 10 prosenttiin. Kaikista miesten haudoista löytyy myös selkeästi punainen hautakivi, kun muutoin niitä on noin joka toisessa aikuisen ja nuoren aikuisen haudassa.

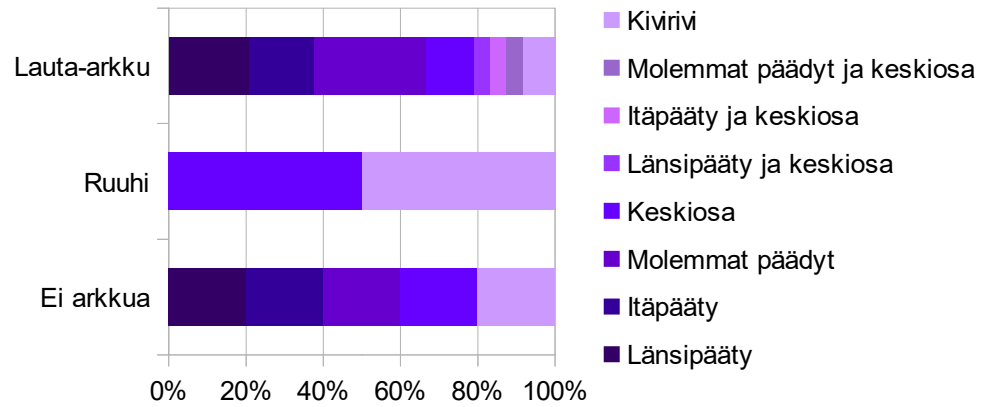

Kaaviot 22 ja 23. Yllä eri materiaalien käyttö vainajan sukupuolen mukaan aikuisten ja nuorten aikuisten haudoissa. Alla hautamerkkien yksityiskohtia sukupuolen mukaan aikuisten ja nuorten aikuisten haudoissa suhteutettuna tutkitun ryhmän kokoon.

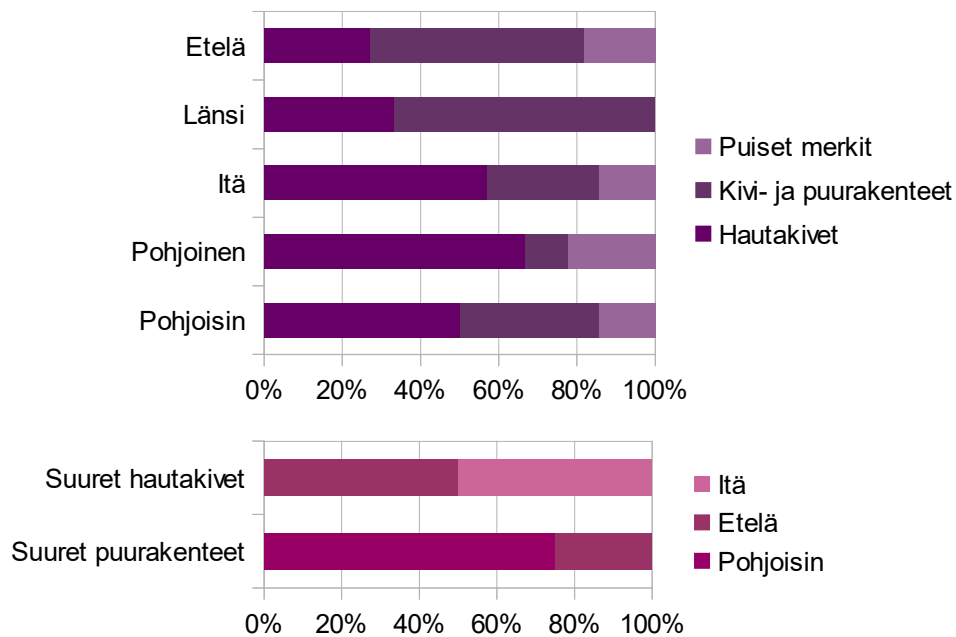
Arkun käytöllä ei Ristimäellä vaikuta olevan yhteyttä hautamerkin valintaan. Kuten aiemmin todettiin, on hautamerkkejä käytetty yhtä usein arkullisten ja arkuttomien hautausten yhteydessä, vähiten ruuhihautauksissa. Hautauksen arkuttomuutta ei myöskään ole kompensoitu suuremmalla tai peittävämmällä hautamerkillä (Kaavio 24). Arkuttomissa haudoissa käytetyt hautamerkkityypit jakautuvat tasaisesti eri ryhmiin. Ruuhiarkkujen yhteydessä käytetyt hautarakenteet poikkeavat jonkin verran lauta-arkuista ja arkuttomista haudoista, mutta kyse voi olla ruuhiaineiston pienuuden aiheuttamasta sattumasta.

Luvussa 4.1 todettiin, että hautamerkkien käyttö vaikuttaa olleen yleisintä kirkkomaan eteläpuolella ja vähiten niitä on käytetty pohjoisosassa ja mahdollisesti länsipuolella. Eri hautamerkkityyppien välillä ei ole suurta alueellista eroa, vaan eri ryhmiin kuuluvia rakenteita on käytetty tasaisesti eri puolilla kirkkomaata (Kuva 56). Jonkinlaista jakoa

hautausmaalla voi kuitenkin olla materiaalivalinnoissa (Kaavio 25). Ristimäen pohjois- ja itäpuolella on suosittu pelkistä kivistä rakennettuja merkkejä, kun taas etelässä ja lännessä kivi on useimmiten yhdistetty puurakenteisiin. Pelkästään puurakenteilla merkityt haudat ovat vähemmistössä joka puolella. Suuria puurakenteita on suosittu mäen pohjoispuolella, kun taas suuret kivet sijoittuvat etelä- ja itäpuolelle (Kaavio 26).

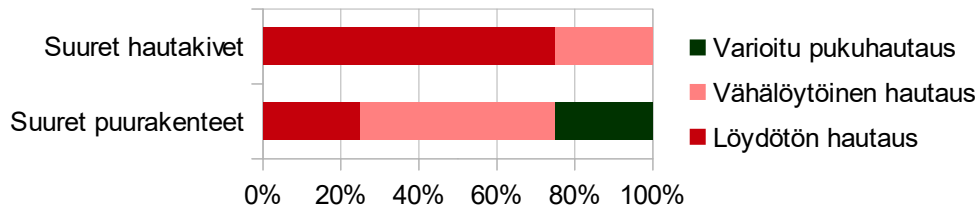
Kaavio 24. Hautamerkkien sijainti hautakuopassa suhteessa arkun käyttöön.

Kaaviot 25 ja 26. Yllä eri materiaalien käyttö ja alla suurten rakenteiden käyttö eri puolilla hautausmaata.

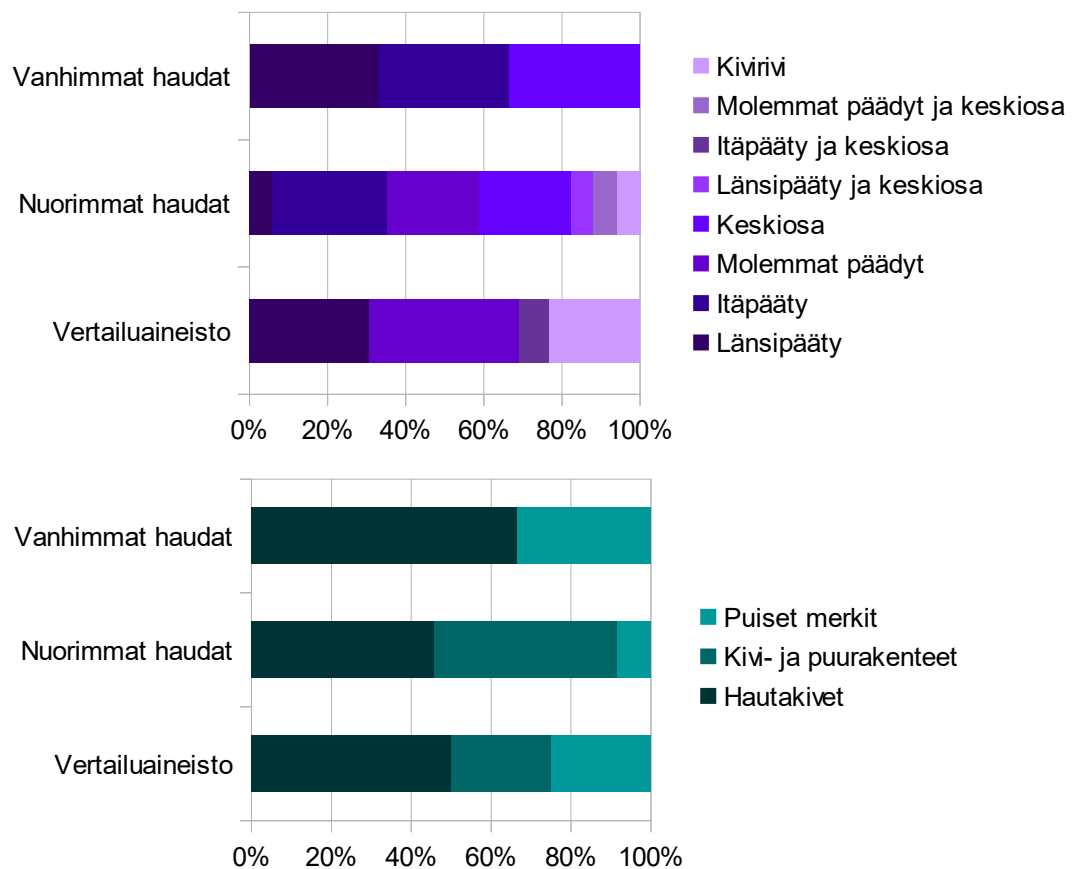
Hautamerkkejä vaikutetaan käytetyn suunnilleen yhtä paljon riippumatta varsinaisen hautauksen varustelun tasosta, vaikkakin näyttävimpien hauta-asujen kohdalla ehkä hieman vähemmän, kuten aiemmin todettiin. Hautapuvun loistokkuus ei ole vaikuttanut myöskään merkin materiaalivalintaan, vaan puuta ja kiveä on käytetty suunnilleen saman verran erilaisissa hautauksissa. Hautamerkin tyyppi tai hautakiven muoto eivät

nekään vaikuta olevan riippuvaisia hauta-antimista. Sen sijaan erityisen suurista hautakivistä 75 prosenttia sijaitsee hautausasoltaan löydöttömissä haudoissa ja 25 prosenttia vähälöytöisissä (Kaavio 27). Myös suurista puurakenteista 75 prosenttia on pystytetty löydöttömien tai vähälöytöisten hautojen päälle.

Kaavio 27. Suurten hautarakenteiden käyttö suhteessa hauta-antimien määrään.

Hautamerkkien käyttö on todennäköisesti lisääntynyt Ristimäellä ajan myötä, kuten luvussa 4.1 todettiin. Myös hautamerkkien ulkomuodossa vaikuttaa tapahtuneen joitakin muutoksia kalmiston käytön aikana. Kirkkoa vanhemmiksi määrittelemistäni haudoista kolme sisältää hautamerkin ja kirkon käytön aikaisista 24. Lisäksi vertailuaineistonani on 16 rakenteilla merkittyä hautaa, joita ei ole voitu ajoittaa edes karkeasti suhteessa kirkon rakentamiseen.

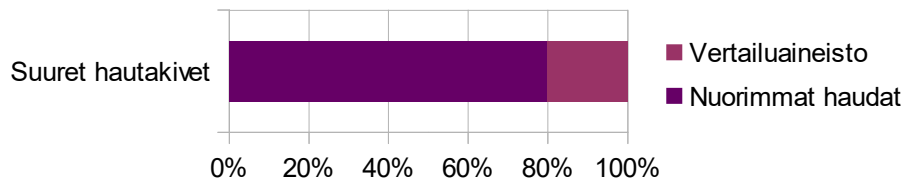
Kaaviot 28 ja 29. Yllä hautamerkkien sijainti hautakuopassa ja alla eri materiaalien käyttö hautamerkeissä suhteessa haudan ajoitukseen.

Hautakiville valittu muoto jakautuu melko tasaisesti vanhimmissa ja nuorimmissa haudoissa sekä vertailuaineistossa. Suurimpia puurakenteita ja punaisia hautakiviä ei ole vanhimpien hautojen joukossa, mikä kuitenkin todennäköisesti johtuu vain niiden vähäisestä määrästä, sillä nuorimmissa haudoissa ja vertailuaineistossa molempia on käytetty suunnilleen yhtä paljon. Sen sijaan erityisen suuret hautakivet saattavat olla nuorimpiin hautoksiin liittyvä ilmiö, sillä kivistä 75 prosenttia liittyy näihin (Kaavio 30). Myös puun ja kiven yhdistäminen rakennusmateriaaleina vaikuttaa liittyvän enemmän kirkon käytön aikaisiin hautoksiin (Kaavio 29). Vanhimmissa haudoissa

Kuva 56. Ristimäen tutkitut haudat hautamerkkeineen kartalla. Tummanharmaalla merkittynä maanpinnalle näkyneet hautakivet, vaaleanharmaalla tukikiveykset ja oranssilla puurakenteet. Yksityiskohtaiset karttakuvat haudoista löytyvät liitteestä 1. Kartta: Siiri Tuomenoja.

kaksimateriaalisia merkkejä ei ole yhtään, kun nuorimmissa haudauksissa ne käsittävät noin 46 prosenttia hautamerkeistä. Vertailuaineistosta niitä on 25 prosenttia. Vastaavasti on mahdollista, että hautakuopan länsipäätyyn pystytetyn merkin suosio on laskenut ajan myötä, sillä nuorimmissa haudauksissa sellainen on enää noin 6 prosentissa, kun sekä vanhimmissa haudauksissa että vertailuaineistossa länsipäädyn merkki muodostaa noin kolmasosan aineistosta (Kaavio 28).

Kaavio 30. Suurten hautakivien käyttö suhteessa haudan ajoitukseen.

5. Yhteenveto tutkimustuloksista

Ravattulan Ristimäen tutkimusaineiston pohjalta muodostuu kuva erilaisten hautamerkkien käytöstä erittäin yleisenä tapana varhaiskristillisellä kirkkomaalla. Vähintään kaksi kolmasosaa haudoista on ollut merkittynä maanpinnalle puu- tai kivirakenteilla ja viitteitä tätäkin laajemmasta hautamerkkien käytöstä löytyy. Ristimäelle hautaaminen on alkanut 1100-luvulla, mahdollisesti jo 1000-luvun puolella, ja jatkunut ainakin 1200-luvun ensimmäisille vuosikymmenille asti tai hieman pidempäänkin. Silti vähintään 93 prosenttia tutkituista 61 haudasta on säilynyt ehjänä myöhemmin kaivetuilta hautauksilta. Osa haudoista lienee merkitty kevyillä ja yksinkertaisilla, todennäköisesti puusta valmistetuilla rakenteilla, joista ei ole säilynyt mitään jäänteitä nykypäivään.

Kivet ovat olleet hautamerkkien pääasiallinen rakennusmateriaali Ristimäellä. Lähes puolet merkeistä on rakennettu pelkästään kivistä ja noin kolmasosassa kivet on yhdistetty puurakenteisiin. Vain noin kuudesosa hautamerkeistä on ollut kokonaan puisia. Materiaalin huonon säilyvyyden vuoksi puurakenteiden määrä on kuitenkin todennäköisesti ollut todellisuudessa tätä korkeampi. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että materiaalina kiveä on arvostettu hautarakenteissa. Taustalla vaikuttavia syitä voivat olla esimerkiksi sen pysyvyys nopeasti lahoavaan puuhun verrattuna, materiaalin hyvä saatavuus, puun varaaminen muuhun rakennustoimintaan sekä muualta tulleet vaikutukset siitä, miltä kristillisen hautamerkin tulisi näyttää.

Hautamerkit jakautuvat typologisesti yhdeksään luokkaan Ristimäellä. Näistä tärkeimmät ovat hautakuopan päätyyn asetettu rakenne, haudan keskelle pystytetty merkki, hautakuopan suuntainen rivirakenne ja haudan ulkopuolinen merkki. Muut merkintätavat ovat lähinnä yhdistelmiä ja variaatioita näistä. Yleisin hautamerkki, joka muodostaa lähes kolmasosan aineistosta, on hautakuopan molempiin päätyihin asetettu kivi tai puinen rakenne. Jos siinä on käytetty eri materiaalien yhdistelmää, on hautakivi sijoitettu useimmiten itäpäätyyn, vainajan jalkojen kohdalle. Hautamerkkityypin yleisyys voi johtua sen toimivuudesta haudan merkitsijänä suhteessa sen pystyttämisen vaatimaan kohtuulliseen työmäärään esimerkiksi kiviriveihin verrattuna. Noin viidesosa merkeistä on pelkästään hautakuopan itäpäätyyn pystytettyjä rakenteita, ja lähes yhtä

paljon on käytetty pelkästään länsipäätyyn pystytettyä rakennetta. Jos päätyrakenne on tehty kivistä, on useimmiten käytetty vain yhtä suurehkoa kiveä. Joissain tapauksissa on hyödynnetty myös maaperässä luontaisesti esiintyviä suuria kiviä. Alle kymmenesosa haudoista on merkitty kuoppaa laajemmin peittävällä rakenteella, jossa kiviä on käytetty 7–15 kappaletta hautaa kohden. Yhtä paljon on käytetty hautakuopan keskelle pystytettyä merkkiä, joka voi koostua yhdestä kivistä tai todennäköisesti puurakennetta tukeneesta suuremmasta kiveyksestä.

Kivilajiensa puolesta Ristimäen merkkikivet ovat olleet suhteellisen helposti hankittavissa. Lähes 80 prosenttia kivistä on graniittia ja muutkin käytetyt kivilajit vaikuttavat olevan paikallista alkuperää. Ne koostuvat yleisistä mineraaleista, pääasiassa kalimaasälvästä, kvartsista ja plagioklaasista. Kaikki kivet vaikuttavat olevan muokkaamattomia, mikä todennäköisesti johtuu graniitin vaikeasta työstettävyydestä ja siitä, että tarvetta muokkaamiselle ei ole ollut. Niitä on kuitenkin selvästi valikoitu käyttötarkoitukseen muotonsa perusteella. Erityisesti on käytetty pitkänomaisia, viisikulmion tai kolmion mallisia ja laakamaisia kiviä. Vain noin 12 prosenttia hautakivistä on täysin epäsäännöllisen muotoisia. Yleisimpiä ovat pitkänomaiset ja useimmiten pystyyn asetetut kivet, jotka muodostavat noin 40 prosenttia koko aineistosta. Lähes kolmasosa kivistä on ylöspäin suippenevia muistuttaen viisikulmiota tai kolmiota. Useimmiten kivet on asetettu hautaan pystyasennossa, mutta muutamissa tapauksissa laakamainen kivi on saattanut alun perinkin olla haudan päällä makaavassa asennossa. Kiviä on todennäköisesti valittu myös värisävyn perusteella, sillä ainakin 17 haudassa on käytetty yhtä tai useampaa punertavaa kiveä. Niiden valinnalla on voinut olla symbolista merkitystä.

Puisia rakenteita on Ristimäellä pystytetty vaihtelevasti eri puolille hautakuoppaa ja mahdollisesti aitamaisella rakenteella on voitu jopa ympäröidä hautaa. Tukikiveysten perusteella puurakenteiden paksuus on vaihdellut 5–15 senttimetrin välillä ja ainakin osa niistä on alaosaltaan ollut pyöreitä puupaaluja. Myös lautamaisten, ehkä noin 2 senttimetriä paksujen rakenteiden käytöstä on viitteitä. Ristien käyttö hautausmaalla on mahdollista, mutta siitä ei ole suoria todisteita. Suurin osa puurakenteista on todennäköisesti ollut kooltaan melko vaatimattomia, mutta kahdessa haudassa tukikiveys on niin massiivinen, että niihin on todennäköisesti liittynyt jokin kookkaampi rakenne.

Kirkkomaalta on löytynyt kymmeniä rautanauvoja tai sellaisten katkelmia, jotka todennäköisesti liittyvät puisiin hautamerkkeihin. Tutkittujen hautojen yhteydestä niitä on 38 kappaletta. Naulat ovat kooltaan melko suuria, useimmiten 6–8 senttimetrin pituisia, joten ne saattavat olla esimerkiksi kierrätettyjä rakennusnauloja. Naulalöydöt kertovat siitä, että ainakaan kaikki puiset merkit eivät ole olleet yksinkertaisia hautapaaluja, vaan ne ovat koostuneet useammasta toisiinsa liitetystä osasta. Koska puuta oltaisiin voitu helposti kiinnittää myös muilla tavoin, on rautanauvoilla, jotka edustavat arvokkaampaa rakennusmateriaalia, voinut olla jokin erityinen merkitys. Muutamaan hautamerkkiin liittyy niin monta naulaa, että ne ovat saattaneet olla myös rakenteeltaan monimutkaisempia. Hautamerkkeihin voivat liittyä myös kaksi rautaesineä, joista toista on mahdollisesti käytetty naulan tapaan kiinnittämiseen ja toinen taas on luonteeltaan selvästi koristeellisempi. Suurin osa potentiaalisista koristamismenetelmistä, kuten puun veistäminen tai nauhojen kiinnittäminen, ei kuitenkaan jätä arkeologisia jälkiä. Toki useimmat rakenteet ovat myös saattaneet olla muodoltaan yksinkertaisia ja karkeatekoisia.

Vainajan ikä on vaikuttanut Ristimäellä hautamerkin pystyttämiseen. Lasten haudoista varmuudella merkittyinä on ollut noin puolet, kun aikuisikään ehtineistä vainajista ainakin kolme neljäsosaa on saanut jonkinlaisen hautamerkin. Toisaalta pienten lasten hautoja on kaivettu tarkoituksellisesti aikuisten ja nuorten aikuisten hautojen viereen, joten mahdollisesti samaa hautarakennetta on käytetty merkitsemään useaa hautaa. Hautakuopan itäpäätyyn pystytetyn merkin käyttö on selvästi suosituinta lasten hautausten yhteydessä. Nuorilla aikuisilla haudan keskelle asetettu rakenne on yleisin, joskin heidän haudoissaan on käytetty melko tasaisesti kaikkia merkkityyppejä. Aikuisilla ehdottomasti suosituin merkintätapa on hautakuopan molempiin päätyihin asetettu rakenne. Lapsilla merkkikivien käyttö vaikuttaa olevan hieman yleisempää kuin puurakenteiden käyttö tai puun ja kiven yhdistäminen verrattuna aikuisten hautoihin. Syynä voivat olla erot materiaalien työstettävyydessä, sillä puusta on haluttaessa saatu veistettyä näyttävämpiä ja yksilöllisempiä merkkejä aikuisille vainajille. Ainakin suurimmat ja näyttävimmät hautakivet ja sellaisiksi tulkitut puurakenteet sekä punertavien kivien käyttö vaikuttavat liittyvän ensisijaisesti aikuisten ja nuorten aikuisten hautoihin. Myös mahdollisesti vaikeammin löydettäviä, laakamaisia ja viisikulmiota muistuttavia hautakiviä on käytetty enemmän vähintään nuoruuteen ehtineiden vainajien kohdalla, kun taas pitkänomaiset hautakivet ovat tyypillisiä

lastenhaudoille.

Hautarakenteiden käytössä ei vaikuta olevan niin suuria eroja sukupuolten välillä kuin eri ikäryhmien kohdalla. Merkkejä on pystytetty yhtä usein sekä naisten että miesten haudoille. Haudan molempiin päätyihin tehtyä rakennetta on saatettu käyttää hieman useammin naisten kuin miesten hautauksissa. Miesten haudoilla taas on voitu käyttää näyttävämpiä hautamerkkejä, jotka ovat koostuneet sekä hautakivistä että puuosista, tavallista suurempia rakenteita ja enemmän punaisia kiviä. Tunnettujen miestenhautojen vähäinen määrä kuitenkin tekee sukupuoliin liittyvät tulkinnat melko epävarmoiksi.

Arkun käytöllä ei ole ollut Ristimäellä vaikutusta siihen, onko vainajalle pystytetty hautamerkki. Hautauksen arkuttomuutta ei myöskään ole kompensoitu esimerkiksi tavallista suuremmalla kivimäärällä. Maansisäisiä rakenteita on vain kahdessa haudassa, joissa molemmissa arkun päälle on asetettu yksi kivi. Mikään ei viittaakaan siihen, että vainajia oltaisiin erityisesti pelätty ja heidän haudassa pysymisensä haluttu varmistaa kivien käytöllä. Hautarakenteiden tarkoitus ei myöskään selvästi liity vainajan suojelemiseen petoeläimiltä arkuttomissa hautauksissa. Vaikka aineistoa on tulkintojen tekemiseen melko vähän, vaikuttaa kuitenkin siltä, että ruuhiarkkujen kanssa hautamerkkejä olisi käytetty harvemmin.

Hautamerkkien käyttö vaikuttaa yleistyneen kirkkomaalla kirkon rakentamisen myötä, erityisesti aikuisten ja nuorten aikuisten haudoissa. Hautoja on selvästi merkitty jo kalmiston varhaisessa käyttövaiheessa, mutta mahdollisesti vain kolmasosa aikuisista ja nuorista aikuisista on tällöin saanut hautamerkin. Samassa ryhmässä määrä kasvaa yli 80 prosenttiin nuorempien hautausten kohdalla. Koska hautamerkkien pystyttäminen on ollut yleisintä nimenomaan kirkon käyttöaikana, ei vaikuta todennäköiseltä, että kyse olisi esikristilliseltä ajalta käyttöön jääneestä tavasta, vaan ennemminkin kristinuskoon liittyvästä piirteestä. Eri hautamerkkityyppien välistä kronologiaa ei Ristimäellä voida muodostaa, vaan merkkejä on käytetty paljolti rinnakkain. Hautakuopan länsipäätyyn eli vainajan pään kohdalle pystytetyn hautamerkin suosio vaikuttaa kuitenkin vähentyneen ajan myötä. Hauta-antimien määrällä ei ole suoraa yhteyttä hautamerkkien käytön yleisyyteen. Sen sijaan suurimpia merkkikiviä ja puurakenteita on käytetty pääsääntöisesti löydöttömien tai hyvin vähälöytöisten hautojen yhteydessä. Suuret hautakivet sekä kiven ja puun yhdistäminen rakennusmateriaaleina vaikuttavat liittyvän

myös nuorempiin hautauksiin. Onkin mahdollista, että merkin näyttävyydellä on kompensoitu hauta-asun vaatimattomuutta. Kristinuskon vaikutuksen myötä hautaustavat ovat todennäköisesti keskimäärin yksinkertaistuneet ja hautamerkki on voinut nousta uudeksi keinoksi korostaa vainajan sosiaalista asemaa.

Hautamerkkien käyttötavoissa on joitain eroja myös eri puolilla kirkkomaata. Vähiten merkkejä löytyy sen pohjoisreunalta, kun taas lähempänä kirkkoa merkkejä on käytetty useammin ja erityisesti rakennuksen eteläpuolella merkittynä saattaa olla jopa 90 prosenttia tutkituista haudoista. Erot voivat johtua hautojen ajoituksesta mutta myös esimerkiksi perhe- tai talokohtaisista tavoista ja mieltymyksistä. Koska hautamerkkien ja niiden käyttötapojen variaatio on Ristimäellä niin suuri, vaikuttaa selvältä, että yhteisössä ei ole ollut vain yhtä hyväksyttyä mallia tai vakiintunutta tapaa haudan merkitsemiselle. Samalla merkkien monimuotoisuus voi kuvastaa varhaiskristillisellä ajalla elettyä murrosvaihetta.

Pohjaan tutkitut haudat muodostavat vain noin kolmasosan Ristimäeltä esiin kaivetuista hautaläikistä, jotka puolestaan ovat vain osa Ristimäen hautojen kokonaismäärästä. Kaikkien hautaläikkien hautamerkkien tutkiminen tarjoaisi varmasti arvokasta lisätietoa. Vaikka pohjaan kaivamattomien hautojen kohdalla hautamerkkejä ei voida täysin tarkastella kontekstissaan – suhteessa niiden alle haudattuun vainajaan – saataisiin niiden avulla tarkennettua kuvaa erityisesti hautamerkkien typologiasta ja hautakivien sekä puurakenteiden yksityiskohdista. Lisäksi voitaisiin tarkastella suuremmalla aineistolla merkkien käyttöä eri puolilla kirkkomaata sekä hautojen jäsentymistä mahdollisiin ryhmiin tai rivimäisiin muodostelmiin merkkien avulla. Lisäksi vainajan iän suhdetta hautamerkin käyttöön olisi mahdollista tarkastella karkeasti hautakuoppien pituuden pohjalta.

Ristimäen hautamerkeissä on sekä selviä eroja että yhtäläisyyksiä muihin Suomesta todettuihin varhaiskristillisiin hautamerkkeihin. Hautakuopan pituussuunnan mukaisesti asetettuja maanpäällisiä kivirivejä on käytetty myös esimerkiksi Ulvilan Liikistössä, Hiittisten Kyrksundetissa ja Euran Luistarissa, joissa kahdessa ensin mainitussa merkintätapa on ollut hyvin yleinen. Myös hautakuopan päätyyn asetettu pystykivi tai kiveys löytyy lähes kaikista kalmistoista, joista hautamerkkejä on tutkittu. Esimerkiksi Liikistössä, Paimion Räpälässä, Kaarinan Kirkkomäellä ja Nousiaisten Moision

Myllymäellä kivet on sijoitettu enimmäkseen haudan länsipäätyyn, vainajan pään kohdalle, kun taas esimerkiksi hieman nuoremmalla ja ortodoksisen kirkon vaikutuspiiriin kuuluneella Uukuniemen Papinniemellä ne on asetettu yleensä haudan jalkopäätyyn. Ristimäen yleisin merkintätapa, hautakuopan molempiin päätyihin asetettu rakenne, vaikuttaa kuitenkin monella muulla kohteella olleen harvinaisempi. Sen sijaan Ristimäeltä ei löydy lainkaan esimerkiksi hautaa ympäröiviä nelikulmaisia latomuksia, joita on käytetty varhaiskristillisillä kalmistoilla sekä Itä- että Länsi-Suomessa.

Hautakiviin valikoituneet kivilajit vaihtelevat maantieteellisesti, ja esimerkiksi Satakunnassa on käytetty paljon enemmän hiekkakiveä kuin Ristimäellä, jossa sitä ei juuri luontaisesti esiinny. Kivilajien paikallisuudesta ja niiden ominaispiirteistä johtuen monissa kalmistoissa on käytetty myös laakamaisia hautakiviä paljon enemmän kuin Ristimäellä. Paikallisilla kivilajeilla on kuitenkin pyritty ilmentämään varhaiskristillisten hautamonumenttien piirteitä. Kivien viisikulmainen, ylöspäin kapeneva muoto on tuttu esimerkiksi Ruotsin 1000–1100-lukujen pystyyn asetetuista hautakivistä, ja siihen on selvästi pyritty myös Paimion karkeasti muokatuissa hautakivissä. Samoin punaisia kivilajeja on käytetty useammassa kalmistossa, Ristimäen lisäksi ainakin Kyrksundetissa, Liikistössä ja Koroistenniemellä. Esikristillisten uskomusten lisäksi tavalle on löydettävissä myös kristillisiä vastineita, sillä osassa Suomen varhaiskeskiaikaisia kaiverretuja hautakiviä on käytetty punertavaa kalkkikiveä ja ainakin Ruotsissa hautamonumentit on joskus myös maalattu kirkkain värein.

Puisten hautamerkkien käytöstä on muilta ruumiskalmistoilta vain vähän viitteitä kirjallisuudessa. Todennäköisesti tämä johtuu kuitenkin vain kattavamman tutkimuksen puuttumisesta. Esimerkiksi liesimäisiksi kuvaillut latomukset saattavat hyvinkin olla puurakenteiden tukikiveyksiä, varsinkin kun monet niistä vaikuttavat sijaitsevan hieman syvemmällä hautakuopassa. Ylipäätään hautamerkkejä on todennäköisesti käytetty paljon enemmän, kuin mitä yleensä esitetään. Enimmillään yli puolesta hautoja on löydetty merkkikiviä, kuten Hiitolan Kalmistomäeltä, mutta useimmiten merkittyjen hautojen osuus on jäänyt tutkimuksessa vain muutamiin prosentteihin.

Hautamerkkien käytön yhteyttä vainajan sukupuoleen on tutkittu vasta hyvin vähän.

Ristimäen havainnot ovat kuitenkin yhteneväisiä Luistarin kanssa, jossa merkkejä on pystytetty molemmille sukupuolille mutta miesten hautarakenteet ovat saattaneet olla näyttävämpiä. Myös ikään liittyvät havainnot ovat melko yhteneväisiä niillä harvoilla kohteilla, joissa vainajan iän vaikutusta hautamerkin käyttöön on tutkittu. Ristimäen lisäksi myös ainakin Luistarissa ja Liedon Ristinpellolla aikuisten hautoja on merkitty lapsia useammin.

Eniten ristiriitaisuuksia tutkimuksessa on vielä hautamerkkien käytön ajoittamisessa sekä siinä, liitetäänkö ne vahvemmin esikristilliseksi vai kristilliseksi tavaksi. Esimerkiksi Sakari Pälsi 1938 (: 33–35), Ella Kivikoski (1961: 242–246), Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander (1982a: 21–25, 2000: 180) ja Paula Purhonen (1998: 121, 160–161 ja 165) ovat tulkinneet hautojen kiveykset tutkimissaan kalmistoissa ensisijaisesti esikristillisiksi, polttohautausten jatkumoksi tai lähinnä varhaisimpiin arkuttomiin ruumishautauksiin liittyviksi. Ristimäen aineisto kuitenkin muuttaa kokonaiskuvaa jonkin verran, sillä sen lisäksi, että hautamerkkejä on siellä pystytetty varhaiselle kirkkomaalle, on niiden käyttö myös lisääntynyt ajan ja kirkon rakentamisen myötä. Pidän kuitenkin mahdollisena, että osa hautarakenteista liittyy myös esikristillisiin tapoihin. Esimerkiksi maansisäisiä, arkun päälle kasattuja kiveyksiä, jotka ovat Ristimäellä hyvin harvinaisia, on käytetty monessa muussa kalmistossa, kuten Euran Luistarissa, Nousiaisten Myllymäellä, Valkeakosken Toppolanmäellä ja Mikkelin Visulahdessa, ja ne on usein liitetty esikristilliseen pelkoon vainajien vaeltamisesta.

Ristimäen hautamerkkien kattavampi vertailu muihin varhaiskristillisiin kalmistoihin on tutkielman rajausten vuoksi jätettävä tuleviin tutkimuksiin. Tutkimustulosten laajempi analyysi todennäköisesti toisi lisätietoa hautamerkkien esikuvista, paljastaisi sekä alueellisia että ajallisia eroja ja yhtäläisyyksiä niiden käyttötavoissa ja valottaisi uudesta näkökulmasta aikansa yhteiskuntaa ja kristillistymisprosessia. Kaiken kaikkiaan Ristimäen aineiston tutkiminen osoitti, että hautamerkkien yksityiskohtaisella analysoinnilla on mahdollista saada uutta tietoa kristinuskon omaksumisen vaikutuksesta hautaustapoihin ja vainajien muistamiseen sekä merkkejä käyttäneestä yhteisöstä, kuten sen arvoista, uskomuksista ja kuolemankulttuurista.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Tutkielmassa käytetyt lyhenteet

KA = Kansallisarkisto

MHA = Maanmittaushallituksen uudistusarkisto

MML = Maanmittauslaitos

Mj-rek = Museoviraston muinaisjäännösrekisteri

TMK = Turun museokeskus

TYA = Turun yliopiston arkeologian oppiaineen kokoelma

Henkilökohtaiset tiedoksiannot

Jussi Kinnunen, sähköposti, 27.8.2018.

Juha Ruohonen, suullinen tiedonanto, 28.6.2019.

Tietokannat ja ohjelmistot

Bronk Ramsey, Christopher 2020. OxCal 4.4.2. [<https://c14.arch.ox.ac.uk/oxcal/OxCal.html>] Käytetty 10.12.2020.

Muinaisjäännösrekisteri. [https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_default.aspx] Käytetty 27.10.2020.

Kaarina Ravattula Ristimäki 2020. MapInfo-pohjainen paikkatietokanta digitoiduista tasokartoista, tehdyistä takymetrimittauksista ja muista kaivaushavainnoista.

Kaarinan Ravattulan Ristimäen kuvatietokanta. Vuosien 2010–2020 aikana otettujen digitaalisten kaivaus- ja löytökuvien kokoelma.

Arkistolähteet

MHA A22:39/1–2. *Geometrisk Charta öfver Ravattula bys åkrar och Ängar... 1759. Jac. Stålström*. Kansallisarkisto, Maanmittaushallituksen uudistusarkisto.

MML 1939. *Ravattulan alueen ilmakekuva*. Maanmittauslaitoksen ilmakekuva-arkisto.

Painetut lähteet

Pyhä Raamattu 1943. Vanha testamentti yhdennessatoista, vuonna 1933 pidetyn yleisen kirkolliskokouksen käytäntöön ottaman suomennoksen mukaan ja Uusi testamentti kahdennessatoista, vuonna 1938 pidetyn yleisen kirkolliskokouksen

käytäntöön ottaman suomennoksen mukaan. Sortavala: Suomen kirkon sisälähetysseura.

Painamattomat lähteet

- Aluehallintovirasto 2013. Maakuntatunnukset. [https://www.avi.fi/web/avi/ita-suomi-maakuntatunnukset?p_p_id=122_INSTANCE_aluevalinta&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_r_p_564233524_resetCur=true&p_r_p_564233524_categoryId=14400] Käytetty 1.10.2020.
- Asplund, Henrik 1994. Dragsfjärd (ent. Hiittinen), Kyrksundet. Rautakautisen ja keskiaikaisen muinaisjäännösalueen tutkimukset 2–20.8.1993. Tutkimusraportti. Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.
- Cleve, Nils 1950. Lieto, Sauvala, Ristinpelto. Kertomus kaivauksista vv. 1949 ja 1950. Tutkimusraportti. Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.
- Daniell, Christopher 1997. *Death and Burial in Medieval England 1066–1550*. London: Routledge.
- Haggrén, Georg; Rosendahl, Ulrika; Holappa, Maija; Knuutinen, Tarja; Kunnas, Olli; Salonen, Anna-Maria & Tevali, Riikka 2006. Espoo, Suomenoja, Finnon kylätontti. Kaivauskertomus. Museovirasto.
- Eerola, Julius 2019. Reflectance Transformation Imaging (RTI) Suomen historiallisen ajan arkeologiassa: Tapaustutkimukset Nousiaisten Moisioin monumentaalihaudasta sekä Raaseporin ja Helsingin Vanhankaupungin lyijyplompeista. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- Eklund, Olav; Nyström, Annika; Kilpeläinen, Timo & Ylander, Ilkka 2005. Kivilajit. Opintomoniste. Geologian laitos, Turun yliopisto, Turku.
- Irissou, Yann 2020. Crusade Period Knives. Typological Analysis of Knives from Ravattula Ristimäki Graveyard in South-West Finland. Kandidaatintutkielma, Turun yliopisto.
- Itä-Suomen yliopiston kasvututkimusryhmä 2011a. Kasvukäyrät / tytöt / 1–19-vuotiaat. [http://kasvukayrat.fi/wp-content/uploads/2018/08/kasvukayrat_tytot_1-19v_tulos_02.pdf] Käytetty 2.11.2020.
- Itä-Suomen yliopiston kasvututkimusryhmä 2011b. Kasvukäyrät / pojat / 1–20-vuotiaat. [<http://kasvukayrat.fi/wp-content/uploads/2018/08/Pojat-1-20v1.pdf>] Käytetty 2.11.2020.
- Jäkärä, Tiina 1997. Turun Kirkkomäen ja Raisioin Ihalan vanhan kansakoulun kalmistojen hautarakenteet. Pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto.

- Kaarina Ravattula Ristimäki. 146 kappaletta radiohiiliajoituksia, jotka teetetty Helsingin yliopiston Ajoituslaboratoriossa, Ruotsissa Uppsalan yliopiston Tandem-laboratoriossa, Puolassa Poznańin radiohiililaboratoriossa ja Japanissa Yamagatan yliopiston AMS-keskuksessa. Ravattulan Ristimäki -hankkeen arkisto.
- Kaarina Ravattula Ristimäki. Kaivauskarttojen konseptit 2010–2016. Ravattulan Ristimäki -hankkeen arkisto.
- Kallio-Seppä, Titta; Kuha, Annaliina & Kerola, Artturi 2018. Hautamuistomerkit. Teoksessa Kallio-Seppä, Titta; Hakonen Aki; Meriläinen-Hyvärinen, Anneli; Moisio, Kari & Tranberg, Annemari (toim.). Haukiputaan vanhan hautausmaan dokumentointi 2018: 13–64. Tutkimusraportti. Oulun yliopisto, arkeologia ja kulttuuriantropologia.
- Kotimaisten kielten keskus 2020. Kielitoimiston sanakirja. [<https://www.kielitoimistonanakirja.fi>] Käytetty 2.11.2020.
- Kuusisto, Tuomas 2009. Pommikalorimetria palamislämpötilojen määrittämisessä. Opinnäytetyö, Kemianteleknikan koulutusohjelma, Satakunnan ammattikorkeakoulu.
- Lehtonen, Hannele; Mäntylä, Sari & Uotila, Kari 2005. Tutkimusraportti. Köyliö, Yttilän Otta. Koekaivaus 6.6.–22.6.2005. Museovirasto.
- Lehtonen, Kaisa 1998. Kaarinan muinaisjäännösinventointi. Tutkimusraportti. Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.
- Leppäaho, Jorma 1957. Ristiretkiäikäisen muinaiskalmiston tutkiminen v. 1954–55 Mikkelin Visulahdessa. Tutkimusraportti. Museovirasto.
- Liira, Anne-Mari 2020. Kaarina, Ravattula Ristimäki, TYA 914 ja 933, 2015–2016. Osteologinen analyysi. Tutkimusraportin käsikirjoitus.
- Liira, Anne-Mari 2014. Kaarina Ravattula Ristimäki, TYA 912, 2014. Osteologinen analyysi. Tutkimusraportin käsikirjoitus.
- Planting, Hildur 1871. Inventering av fasta fornlämningar i Hitis. Tutkimusraportti. Museovirasto.
- Ruohonen, Juha; Riikonen, Jaana ja Tuomenoja, Siiri 2020. Ravattulan Ristimäellä vuosina 2010–2016 kaivetut haudat uusimman tutkimustiedon valossa. Julkaisematon käsikirjoitus. Ravattulan Ristimäki -hankkeen arkisto.
- Ruohonen, Juha 2016a. Kaarina Ravattula Ristimäki. Arkeologiset tutkimukset 2016. Tutkimusraportin käsikirjoitus.
- Ruohonen, Juha 2015a. Kaarina Ravattula Ristimäki. Arkeologiset tutkimukset 2015. Tutkimusraportin käsikirjoitus.

- Ruohonen, Juha 2014. Kaarina Ravattula Ristimäki. Arkeologiset tutkimukset 2014. Tutkimusraportti. Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.
- Ruohonen, Juha 2013a. Kaarina Ravattula Ristimäki. Arkeologiset tutkimukset 2013. Tutkimusraportti. Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.
- Ruohonen, Juha 2012. Kaarina Ravattula Ristimäki. Arkeologiset tutkimukset 2012. Tutkimusraportti. Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.
- Ruohonen, Juha 2011. Kaarina Ravattula Ristimäki – Arkeologiset tutkimukset 2011. Tutkimusraportti. Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.
- Ruohonen, Juha 2010. Kaarina Ravattula Ristimäki – Kivikautisen asuinpaikan ja rautakautisen ruumiskalmiston kaivaus 2010. Tutkimusraportti. Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.
- Ruohonen, Juha 2005. Rauha eläville, lepo kuolleille – Kirkkomaan ulkopuoliset hautapaikat arkeologisen aineiston, historiallisten lähteiden, paikannimistön ja perimätiedon kuvaamana. Pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto.
- Salo, Unto 1958. Raisio, Ihala, Vanha kansakoulu. Kertomus intendentti Jorma Leppäahon kaivauksista. Tutkimusraportti. Museovirasto.
- Salonen, Anna-Maria 2014. Kristittyjä kalmistoissa? Esineettömät hautaukset Ala-Satakunnan ja Varsinais-Suomen ruumiskalmistoissa rautakauden ja keskiajan taitteessa. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- Simpsonen-Robins, Lajja & Hämäläinen, Heikki 2017. Arkeologinen perintömme -esiselvityshankkeen inventointiraportti. Alavus, Kuortane, Ähtäri. Museovirasto.
- Tokoi, Arttu 2015. Ravattulan Ristimäen kirkko ja sen rakenne naulalöytöjen perusteella. Kandidaatintutkielma, Turun yliopisto.
- Tuomisalo, Laura 2019. Ravattulan Ristimäen arkkurakenteet. Julkaisematon käsikirjoitus. Ravattulan Ristimäki -hankkeen arkisto.
- Tuomisalo, Laura 2015. Viimeinen naula arkkuun. Arkkurakenteet Kaarinan Ravattulan Ristimäen haudoissa. Kandidaatintutkielma, Turun yliopisto.
- Ylönen, Raija 1998. Ristiretkiäikaiset ruumishaudat lasten aseman kuvastajina. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- Veijo, Riina 2018. Tyrnävän vanhan hautausmaan hautamuistomerkit. Teoksessa Väre, Tiina (toim.). Tyrnävän vanhan kirkon paikan ja kirkkomaan hautojen kartoittaminen. Kenttätyöt Tyrnävän vanhalla hautausmaalla 2017: 24–153. Tutkimusraportti. Oulun yliopisto, arkeologia ja kulttuuriantropologia.
- Weisstein, Eric W. 2018. Regular Pentagon. Math World – Wolfram Web Resources.

Wolfram Research. [<https://mathworld.wolfram.com/RegularPentagon.html>]
Käytetty 19.10.2020.

Painettu kirjallisuus

- Ainiala, Terhi 1994. Ähtärinjärven Ruumissaaret (ja muita Suomen Ruumis-nimisiä paikkoja). *Ympyräinen* 1994: 8–9.
- Aspelin, Johan Reinhold 1885. *Suomen asukkaat pakanuuden aikana*. Helsinki: K. E. Holm.
- Appelgren-Kivalo, Hjalmar 1907. *Suomalaisia pukuja myöhemmältä rautakaudelta*. Helsinki: Suomen valtio.
- Cinthio, Maria 2002. De första stadsborna. Medeltida gravar och människor i Lund. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- Cleve, Nils 1978. *Skelettgravfälten på Kjuloholm i Kjulo 2. Vikingatid och korståg*. *Gravfältet C* (Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 44:2). Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Cleve, Nils 1948. Spår av tidig kristendom i västra Finland. *Finskt Museum* 47–48: 67–85.
- Dahlbäck, Göran 1982. *Helgeandsholmen: 1000 år i Stockholms ström*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Effros, Bonnie 2010. Death and Burial. In Bornstein, Daniel E. (ed.). *Medieval Christianity* (A People's History of Christianity 4): 53–74. Minneapolis: Fortress Press.
- Eliade, Mircea 1978. *A History of Religious Ideas 1: From the Stone Age to the Elusian Mysteries*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Etu-Sihvola, Heli 2017. Queer-arkeologia – kummajaisesta osaksi uutta holistista tutkimussuuntausta? *Kalmistopiiri*, 16.3.2017. [<https://kalmistopiiri.fi/2017/03/16/queer-arkeologia-kummajaisesta-osaksi-uutta-holistista-tutkimussuuntausta/>]
Käytetty 3.11.2020.
- Gardell, Sölve 1937. *Gravmonument från Sveriges medeltid. Typologi och kronologi. 1 Text*. Göteborg: Elanders Boktryckeri Aktiebolag.
- Grotzinger, John & Jordan, H. Thomas 2010. *Understanding Earth*. Sixth edition. New York: W. H. Freeman and Company.
- Gräslund, Anne-Sofie 2001. *Ideologi och Mentalitet – Om religionskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont* (Occasional Papers in Archaeology 29). Uppsala: Uppsala universitet.

- Gräslund, Anne-Sofie 1985. Den tidiga missionen i arkeologisk belysning – problem och synpunkter. *Tor* 20: 291–313.
- Haavisto-Hyvärinen, Maija & Kutvonen, Harri 2007. *Maaperäkartan käyttöopas*. Espoo: Geologian tutkimuskeskus. [www.gtk.fi/export/sites/fi/tietopalvelut/kartat/GTK_maaperakartan_kayttoopas.pdf] Käytetty 28.6.2019.
- Haggrén, Georg 2015. Keskiajan arkeologia. Teoksessa Haggrén, Georg; Halinen, Petri; Lavento, Mika; Raninen, Sami & Wessman, Anna *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*: 369–536. Viljandi:Gaudeamus.
- Handsman, Russell G. 1991. Whose Art Was Found at Lepenski Vir? Gender Relations and Power in Archaeology. In Gero, Joan M & Conkey, Margaret W. (eds.) *Engendering Archaeology. Women and Prehistory*: 329–365. Oxford: Blackwell Publishers.
- Hausen, Reinhold 1887. *Anteckningar gjorda under en Antiquarisk forskningsresa sommaren 1876 i Östra Nyland*. Helsingfors.
- Hausen, Reinhold 1872. *Anteckningar gjorda under en Antiquarisk forskningsresa sommaren 1870 i Vestra Nyland*. Helsingfors: Finska Litteratur-sällskapets tryckeri.
- Heikkilä, Tuomas 2006. *Pyhän Henrikin legenda* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1039). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hengt, Bey 1994. *Hautausmaat arkipäivän asioina*. Helsinki: Kirjaneliö.
- Herva, Vesa-Pekka 2001. Miinoja avioliittokentässä: yksilö ja seksuaalisuus Suomen esihistoriassa. *Muinaistutkija* 2001:3: 26–37.
- Hiekkanen, Markus 2020. *Finlands medeltida stenkyrkor*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Hiekkanen, Markus 2011. Two Medieval Grave Slabs with Engraved Human Figures in the Churches of Ulvila and Pyhtää. In Harjula, Janne; Helamaa, Maija & Haarala, Janne (eds.). *Times, Things & Places. 36 Essays for Jussi-Pekka Taavitsainen*: 130–137. Turku: J.-P. Taavitsainen Festschrift Committee.
- Hirsjärvi, Tarmo 1932. *Uvilan seurakunta*. Forssa: Ulvilan seurakunta.
- Hirviluoto, Anna-Liisa 1985. Hollolan vaiheet ennen kristinuskon tuloa – kivikaudesta keskiaikaan. Teoksessa Mantere, Heikki (toim.). *Hollolan kirkko: asutuksen, kirkon ja seurakunnan historiaa*: 9–36. Hollola: Hollolan seurakunta.
- Hirviluoto, Anna-Liisa 1958. Yläneen Anivehmaanmäen hauta LXII. *Suomen Museo* 65: 44–57.

- Jokipii, Mauno 2000. Hämeen ristiretki. Teoksessa Peltovirta, Jukka (toim.) *Hämeen käräjät 1*: 232–279. Hämeenlinna & Harjavalta: Hämeen Heimoliitto & Emil Cedercreutzin Säätiö.
- Jokipii, Mauno 1985. Suomen vanhimmista kaupungeista ja Itämeren piirin kaupunkijärjestelmästä keskiajalla. *Suomen Museo* 92: 37–84.
- Jäkärä, Tiina 2001. Vainajien käsivarsiasennoista – Turun Koroinen, Ulvilan Liikistö ja Hollolan Kirkailanmäki. *SKAS* 2001:1: 12–19.
- Kanvall, Petra 1995. Barn i förhistorik tid. En teoretisk diskussion kring begreppet ”barn”. I Johnsen, Barbro & Welinder, Stig (red.). *Arkeologi om barn* (Occasional Papers in Archaeology 10): 7–12. Uppsala: Societas Archaeologica Upliensis.
- Karisto, Maikki; Kirjavainen, Heini; Riikonen, Jaana & Ruohonen, Juha 2020. *Ravattulan puku – Hautalöytö muinaispuvun perustana*. Turku: Suomen muinaistutkimuksen tuki ry.
- Kauhanen, Riku 2015. Kiviä haudoissa, kertomuksia arkistoissa. *Muinaistutkija* 2015:2: 15–27.
- Kivikoski, Ella 1969. Esihistoriallinen aika. Teoksessa Kivikoski, Ella & Koivisto, Olavi 1969. *Laitilan historia I*: 1–69. Laitila: Laitilan kunnan ja seurakunnan asettama historiatoimikunta.
- Kivikoski, Ella 1961. *Suomen esihistoria. Suomen historia 1*. Porvoo: WSOY.
- Kivikoski, Ella 1955. Kalevalasonens liebryne. *Suomen Museo* 62: 65–70.
- Kivikoski, Ella 1952. Untamalan Kalevalanpojan viikatteentikka. *Kotiseutu* 1952:5–7: 161–164.
- Knapas, Marja Terttu 1970. Varhaiskeskiaikainen hautakivilöytö. *Suomen Museo* 77: 79–81.
- Knuutila, Jyrki 1994. Suomalaiset hautamuistomerkit hautauskäsitusten valossa. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 82–83, 1992–1993: 71–104.
- Koponen, Tiina & Pelttari, Paula 2017. Hiiltyneitä hirsiiä ja kivettömiä kivikuoppia – Keminmaan Valmarinniemen keskiaikainen kirkonpaikka. *Faravid* 2017:43: 55–79.
- Kronqvist, Ilkka. 1938. Varhaisen keskiajan hautamerkeistä. *Suomen Museo* 45: 54–64.
- Kuokkanen, Tiina 2008. Sukupuolisuus ja sukupuoliarkeologia hautauksissa. *Muinaistutkija* 2008:1: 2–13.
- Laakso, Ville & Belskiy, Stanislav 2018. *The Kalmistomäki cemetery of the Kylälahti pogost in Hiitola, Karelia. Archaeological materials from excavations in 2006–*

- 2009 (Archaeologia Medii Aevi Finlandiae 25). Turku: Suomen keskiajan arkeologian seura.
- Laakso, Ville 2014. *Papinniemi in Uukuniemi and Related Archaeological Sites of the Eastern Orthodox Cultural Area* (Archaeologia Medii Aevi Finlandiae 19). Turku: Suomen keskiajan arkeologian seura.
- Laaksonen, Hannu 1992a. Turun seudun 1200-luvun hautakiviä. Teoksessa Julku, Kyösti (toim.). *Suomen varhaishistoria. Tornion kongressi 14.–16.6.1991* (Studia Historica Septentrionalia 21): 231–240. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.
- Laaksonen, Hannu 1992b. Solhjulsstenen i Reso. *Finsk Tidskrift* 1992:10: 581–585.
- Laaksonen, Hannu 1984. *Turun latinankieliset piirtokirjoitukset* (Turun maakuntamuseon raportteja 7). Turku: Turun maakuntamuseo.
- Laulumaa, Vesa 1994. Vaalan Manamansalon vanha hautausmaa. *Kentältä poimittua 2: kirjoitelmia arkeologian alalta, Museoviraston arkeologian osaston julkaisu n:o 4*: 51–55.
- Lavento, Mika 2008. Ryhmittelevät menetelmät. Teoksessa Halinen, Petri; Immonen, Visa; Lavento, Mika; Mikkola, Terhi; Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.). *Johdatus arkeologiaan*: 236–250. Helsinki: Gaudeamus.
- Lavento, Mika 2003. Maannos, maaperä ja niiden tutkimuksen menetelmät; arkeologin näkökulma. *Arkeologipäivät* 2003: 46–60.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 2000. *Luistari – A History of Weapons and Ornaments. Luistari 4* (Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 107). Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1988. Esihistorian vuosituhattonet Savon alueella. Teoksessa Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa & Pirinen, Kauko. *Savon historia 1: Esihistorian vuosituhattonet ja keskiaika*: 11–264. Kuopio: Kustannuskiila.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1984. *Suomalaisia muinaispukuja*. Helsinki: Suomen arkeologinen seura.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1982a. *Luistari 1. The Graves* (Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 82:1). Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1982b. *Luistari 3. A Burial-Ground Reflecting The Finnish Viking Age Society* (Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 82:3). Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Lempiäinen, Pentti; Nickels, Brita & Hietakangas-Koch, Auli 1990. *Viimeiset*

- leposijamme – Hautausmaat ja hautamuistomerkit*. Helsinki: SLEY-kirjat.
- Leppäaho, Jorma 1937. Savukosken Mukkalan lappalaiskalmisto. *Kotiseutu* 1937:3–4: 134–144.
- Lindroos, Heikki 1991. Nuoren maan maanoskehityksestä Keski-Pohjanmaalla. *Geologian tutkimuskeskus – Tutkimusraportti* 105: 65–74.
- Ljung, Cecilia 2016. *Under rundristad häll. Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige* (Stockholm Studies in Archaeology 67:1). Stockholm: Explicare.
- Loit, Mari 2004. *Trapezoid tombstones in Estonia*. Tallinn: National Heritage Board.
- Luoma, Helena; Riikonen, Jaana; Tomanterä, Leena & Holst, Leena 2003. *Sinihameet kultavyöt – Suomalaisia muinaispukuja*. Tampere: Pirkanmaan käsi- ja taideteollisuus ry.
- Marttila, Erkki; Liimatainen, Jyrki & Yli-Kyyny, Kari 1996. Yleisimpien mineraalien tunnistaminen. Opintomoniste. Turun yliopisto. *Geologian ja mineralogian osaston julkaisuja n:o 33*.
- Mejsholm, Lotta 2009. *Gränsland. Konstruktion av tidig barndom och begravningsritual vid tiden för kristnandet i Skandinavien* (Occasional papers in archaeology 44). Uppsala: Uppsala Universitet. [<http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:173502/FULLTEXT01.pdf>] Käytetty 4.11.2020.
- Moilanen, Ulla 2017. Nokian kartanon kappelin pystykivi: hautakivi vai jotain muuta? *Kalmistopiiri* 28.1.2017. [<https://kalmistopiiri.fi/2017/01/28/nokian-kartanon-kappelin-pystykivi-hautakivi-vai-jotain-muuta/>] Käytetty 24.11.2020.
- Moilanen, Ulla 2015. Keskiajan naisia ja miehiä Suomen kirkkojen vanhimmissa hautakivissä. *Kalmistopiiri* 6.12.2015. [<https://kalmistopiiri.fi/2015/12/06/keskiajan-naisia-ja-miehia-suomen-kirkkojen-vanhimmissa-hautakivissa/>] Käytetty 24.11.2020.
- Moisio, Jussi 2016. Lisiä Maarian Kärsämäen kalmiston tutkimuksiin – androsentrismistä kohti monipuolisempaa tulkintaa. *Muinaistutkija* 2016:4: 18–32.
- Nilsson, Bertil 1989. *De sepulturis – Gravrätten i Corpus Iuris Canonici och i medeltida nordisk lagstiftning* (Bibliotheca theologicae practicae 44). Uppsala: Uppsala universitet.
- Nordman, Carl Axel 1980. *Finlands medeltida konsthantverk*. Helsingfors: Museiverket.
- Nordman, Carl Olof 1939. Medeltidskyrkogården i Hitis. *Finskt Museum* 46: 12–27.
- Näränen, Jari 2005. Vanhoja hautakiviä Raision kirkossa. *Arkeologia nyt* 2005:2: 20–21.

- Okko, Veikko 1964. Maaperä. Teoksessa Rankama, Kalervo (toim.) *Suomen geologia*: 239–332. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Oja, Aulis 1946. Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla. Teoksessa Kivikoski, Ella & Oja, Aulis. *Kaarinan pitäjän historia 1*: 37–309. Turku: Kaarinan historiatoimikunta.
- Pentikäinen, Juha 1990. *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 530). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pirinen, Kauko 1991. *Suomen kirkon historia 1: Keski-aika ja uskonpuhdistuksen aika*. Helsinki: WSOY.
- Purhonen, Paula 1998. *Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskontoarkeologinen tutkimus*. (Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 106). Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Pälsi, Sakari 1938. Om gravar med obrända lik. *Finskt Museum* 45: 29–36.
- Pöykkö, Kaarina 1989. Surevat hautamuistomerkeissä. Teoksessa Lahtinen, Simo; Pennanen, Tapani; Holthoer, Rotislav & Luke, Roger (toim.). *Synty ja kuolema: 1.6.–10.9.1989*: 125–131. Tampere: Tampereen taidemuseo.
- Raninen, Sami & Wessman, Anna 2015. Rautakausi. Teoksessa Haggrén, Georg; Halinen, Petri; Lavento, Mika; Raninen, Sami & Wessman, Anna *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*: 215–365. Viljandi: Gaudeamus.
- Rasila, Viljo 1977. *Tilastolliset menetelmät historiantutkimuksessa*. Helsinki: Otava.
- Ratilainen, Tanja 2018a. Rakennukset ja rakenteet. Teoksessa Harjula, Janne; Hukantaival, Sonja; Immonen, Visa; Ratilainen, Tanja ja Salonen, Kirsi (toim.). *Koroinen – Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus* (Turun historiallinen arkisto 71): 85–126. Turku: Turun historiallinen yhdistys.
- Ratilainen, Tanja 2018b. Kirkkomaa ja hautaukset. Teoksessa Harjula, Janne; Hukantaival, Sonja; Immonen, Visa; Ratilainen, Tanja ja Salonen, Kirsi (toim.). *Koroinen – Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus* (Turun historiallinen arkisto 71): 145–172. Turku: Turun historiallinen yhdistys.
- Redin, Lars 1976. *Lagmanshejdan: Ett gravfält som spegling av sociala strukturer i Skanör* (Acta archaeologica Lundensia, Series in 4°: 10). Lund: Lunds universitets historiska museum.
- Reimer, Paula J.; Austin, William E. N.; Bard, Edouard; Bayliss, Alex; Blackwell, Paul G.; Bronk Ramsey, Christopher; Butzin, Martin; Cheng, Hai; Edwards, R. Lawrence; Friedrich, Michael; Grootes, Pieter M.; Guilderson, Thomas P.;

- Hajdas, Irka; Heaton, Timothy J.; Hogg, Alan G.; Hughen, Konrad A.; Kromer, Bernd; Manning, Sturt W.; Muscheler, Raimund; Palmer, Jonathan G.; Pearson, Charlotte; van der Plicht, Johannes; Reimer, Ron W.; Richards, David A.; Scott, E. Marian; Southon, John R.; Turney, Christian S. M.; Wacker, Lukas; Adolphi, Florian; Büntgen, Ulf; Capano, Manuela; Fahrni, Simon M.; Fogtmann-Schulz, Alexandra; Friedrich, Ronny; Köhler, Peter; Kudsk, Sabrina; Miyake, Fusa; Olsen, Jesper; Reinig, Frederick; Sakamoto, Minoru; Sookdeo, Adam & Talamo, Sahra 2020. The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon* 62:4: 725–757.
- Riikonen, Jaana 2017. Havaintoja naisten vaatetuksesta ristiretkiajalla Ravattulan Ristimäen hautalöytöjen valossa. *Arkeologia nyt* 2017:1: 6–9.
- Riikonen, Jaana & Ruohonen, Juha 2016. Hihansuusta sääriseiteisiin – Palasia Ravattulan Ristimäen tekstiililöydöistä. *Hiisi* 2016:2: 20–27.
- Riikonen, Jaana 1999. *Kaarinan kirkkomäki – myöhäisrautakautinen kalmisto*. Turku: Turun maakuntamuseo.
- Rimpiläinen, Olavi 1971. *Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isovihaa* (Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 84). Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Rinne, Juhani 1941. *Turun tuomiokirkko keskiaikana 1. Tuomiokirkon rakennushistoria*. Turku: Turun tuomiokirkon isännistö.
- Rinne, Juhani 1932. *Pyhä Henrik – piispa ja marttyyri* (Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 33). Helsinki: Otava.
- Ruohonen, Juha 2020. Aidalla rajatut – Ravattulan Ristimäki ja keskiaikaiset kirkkoaidat. *SKAS* 2020:1: 22–53.
- Ruohonen, Juha 2018a. Identifying a Stone Structure in the Medieval Church at Ravattula in Finland – Reflections on Free-Standing Crosses in Northern Europe. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 46: 113–136.
- Ruohonen, Juha 2018b. Viimeisistä polttohautauksista ensimmäisiin kirkkoihin: Aura- ja Vähäjokilaaksojen kristillistyminen hautausapojen ja kalmistojen perusteella. Teoksessa Harjula, Janne; Hukantaival, Sonja; Immonen, Visa; Ratilainen, Tanja ja Salonen, Kirsi (toim.). *Koroinen – Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus* (Turun historiallinen arkisto 71): 51–65. Turku: Turun historiallinen yhdistys.
- Ruohonen, Juha 2017. Ristimäki in Ravattula: On the Remains of the Oldest Known Church in Finland. In Harjula, Janne; Hukantaival, Sonja; Immonen, Visa; Randla, Anneli & Ratilainen, Tanja (eds.). *New Visits to Old Churches: Sacred*

- Monuments and Practices in the Baltic Sea Region: 46–60.* Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Ruohonen, 2016b. Built of Wood and Turned to Soil: Perspectives of Research History and New Observations Concerning Finland's Oldest Churches with Reference to Ristimäki in Ravattula. In Uino, Pirjo & Nordqvist, Kerkko (eds.). *New Sites, New Methods. Proceedings of the Finnish-Russian Archaeological Symposium, Helsinki, 19–21 November, 2014.* (Iskos 21): 229–245. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Ruohonen, Juha 2015b. Lähetyskauden muistoja: Ravattulan Ristimäen kalmisto, kirkko ja kirkkomaa. Teoksessa Haggrén, Georg; Halinen, Petri; Lavento, Mika; Raninen, Sami ja Wessman, Anna. *Muinaisuutemme jäljet – Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle: 395–397.* Helsinki: Gaudeamus.
- Ruohonen, Juha 2013b. Kirkollisen kulttuurin alkulähteillä – Kaarinan Ravattulan varhaiskeskiaikainen kirkko ja kirkkomaa. *Historiallinen aikakauskirja* 2013:4: 433–440.
- Salminen, Viktor 1905. *Köyliön pitäjän historia* (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 47, Pitäjänkertomuksia 7). Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Salonen, Anna-Maria 2016. Naudan hampaita ja nauriskuoppia – Kyläkalmistot muinaisjäänöstyyppinä. *SKAS* 2016:2: 16–24.
- Salo, Unto 1997. Nousiaisten Moisio – ikkuna Suomen uskonto- ja yhteiskuntahistoriaan. *Suomen Museo* 104: 23–60.
- Savela, Aino-Maija 1989. Ristintekijät. Teoksessa Taipale, Matti & Vanhalukkarla, Eija (toim.). *Elämän merkit* (Turun arkkihiippakunnan vuosikirja 38): 94–101. Turku: Turun arkkihiippakunta.
- Sawyer, Birgit & Sawyer, Peter 1993. *Medieval Scandinavia. From Conversion to Reformation circa 800–1500* (The Nordic Series 17). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Sederholm, Jakob Johannes 1925. *The average composition of the earth's crust in Finland* (Bulletin de la Commission Géologique de Finlande 70). Helsinki: Suomen geologinen komissioni.
- Sederholm, Jakob Johannes 1913. Suomen graniittien teknillisistä ominaisuuksista. *Geoteknillisiä tiedonantoja* 8. Suomen geologinen toimisto.
- Sellevoid, Berit Jansen 1997. Children's Skeletons and Graves in Scandinavian Archaeology. In Boe, Guy De & Verhaeghe, Frans (eds.). *Death and burial in*

- Medieval Europe. Papers of the "Medieval Europe Brugge 1997" Conference 2:* 15–25. Zellik: Institute for the Archaeological Heritage.
- Sellebold, Berit Jansen; Lund Hansen, Ulla & Balslev Jørgensen, Jørgen 1984. *Iron Age man in Denmark: Prehistoric man in Denmark 3*. København: Det kgl. nordiske Oldskriftselskab.
- Seppälä, Olli 2005. *Surun ja toivon kuvat: hautamuistomerkkien sanoma*. Helsinki: Kirjapaja.
- Sjölund, Anna-Kaisa 2000. Ulvilan Liikistön varhaisvaiheista. *SARKA* 2000: 86–99.
- Suvanto, Seppo 1973. *Keskiaika. Satakunnan historia 3*. Pori: Satakunnan maakuntaliitto.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 1991. Cemeteries or refuse heaps. Archaeological formation processes and the interpretation of sites and antiquities. *Suomen Museo* 98: 5–14.
- Tallgren, Aarne Michaël 1918. *Suomen esihistorialliset ja ajaltaan epämääräiset kiinteät muinaisjännökset*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Talve, Ilmar 1988. Kalmisto – hautausmaa – kirkkotarha. Kulttuurihistoriaa Suomen hautausmailla. *Turun arkkihiippakunta 1989, Vuosikirja* 38: 55–75.
- Tapio, Olavi. 1970. Rasion kirkon rakennushistoriallista problematiikkaa. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 58–59, 1968–1969: 13–31.
- Valk, Heiki 2001. *Rural Cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD* (CCC Papers 3). Visby & Tartu: Gotland University College & University of Tartu.
- Valk, Heiki 1995. Reflections of folk-religion and beliefs in Estonian burial customs of the 13th–19th centuries. Archaeology, folklore and written data. In Jansson, Ingmar (ed.). *Archaeology East and West of the Baltic: Papers from the Second Estonian-Swedish Archaeological Symposium, Sigtuna, May 1991* (Thesis and Papers in Archaeology N.S. A 7): 131–153. Stockholm: Department of Archaeology, Stockholm University.
- Valli, Raine 2001. *Johdatus tilastolliseen tutkimukseen*. Jyväskylä: Gummerus.
- Vasko, Tiina 2019. Kyrksundet – saaristokappeli keskiajalta. Teoksessa Harjula, Janne; Immonen, Visa & Ruohonen, Juha (toim.). *Puukenkien kopinaa – Henrik Asplundin juhla- ja muistokirja* (Karhunhammas 19): 191–208. Turku: Arkeologia, Turun yliopisto.
- Voss, Barbara L. 2000. Feminism, queer theories, and the archaeological study of past sexualities. *World Archaeology* 32:2: 180–192.
- Wessman, Anna 2010. *Death, Destruction and Commemoration – Tracing ritual*

activities in Finnish Late Iron Age cemeteries (AD 550–1150) (Iskos 18).

Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys ry.

Wirkkala, Ilmari 1945. *Suomen hautausmaiden historia*. Helsinki: WSOY.

Liite 1: Ravattulan Ristimäen haudat ja hautamerkit

Liitteessä käydään läpi kaikki Ravattulan Ristimäellä vuosien 2010–2016 aikana kaivauksilla tutkitut haudat. Hautojen numerointitapa, tärkeimmät tekstissä käytetyt käsitteet ja tekemäni ryhmittelyn perusteet selitetään tarkemmin sivuilla 3–6 ja 34–42. Liitteessä esitetään lyhyesti hautojen tutkimushistoria, sijainti kirkkomaalla, tärkein löytöaineisto ja luonnontieteelliset ajoitukset. Yksityiskohtaisemmin käsitellään hautoihin liittyviä hautamerkkejä.

Sanallisen kuvauksen lisäksi hautamerkit esitetään kartoilla ja valokuvilla. Karttoihin on merkitty myös hautamerkkeihin liittyviä ilmiöitä. Varsinaisten hautakivien lisäksi tällaisia ovat mahdollisiin puisiin merkkeihin liittyvät rautanaulat, nokimaaläikät, hiilenkappaleet ja tukirakenteet. Kaivausruudun tarkkuudella talletetut naulat on merkitty ruudun keskelle ja takymetrillä mitatut naulat tarkkaan löytöpaikkaansa ja myös -asentoonsa, mikäli se on ollut tiedossa. Lisäksi kartoissa esitetään hautoihin liittyvät maansisäiset kivirakenteet, mikäli ne on tulkittu hautakuoppiin tarkoituksella asetetuiksi. Kiviin on merkitty niistä kaivauksilla takymetrillä mitatut pinaluvut, sillä ne vaikuttavat tulkintaan kivien näkymisestä käyttöaikanaan maanpinnalle (ks. hautausten aikaisesta maanpinnasta sivut 42–45). Monet hautakivistä on löydetty kaatuneina, joten pinaluvut eivät aina kerro kivien todellisia korkeuslukuja niiden käyttöaikana vaan tilanteen kaivausajankohtana. Pohjalukuja ei ole merkitty, sillä ne eivät kiven asennosta riippuen usein kerro luotettavasti sen koosta. Karttoihin merkityt maanpinnat ovat keskiarvioita hautojen nykyisistä maanpinnoista.

Hautakarttoihin on muutamia maansisäisiä kiveyksiä lukuun ottamatta merkitty vain ilmiöitä, jotka ovat hautausaikaan oletettavasti näkyneet maanpinnalle. Useimmiten nämä sijaitsevat teknisissä kaivaustasoissa 1–3. Karttoihin ei ole merkitty kaikkia hautojen täyttömaassa olleita kiviä, sillä haudankaivuun yhteydessä vastaan tulleet kivet tietenkin päätyvät sen umpeen luomisessa takaisin maaperään. Yleisesti ottaen Ristimäen hautojen täyttömaa ei tarkoitukselliset rakenteet pois lukien kuitenkaan vaikuta olevan erityisen kivistä. Seuraavalla sivulla on esitetty hautojen sijaintia kirkkomaalla kuvaava kartta selitteineen sekä selite liitteessä myöhemmin käytetyille hautakartoille.

Liitteen teossa on käytetty lähteinä Ravattulan Ristimäen kaivausraportteja vuosilta 2010–2014 sekä vuosien 2015 ja 2016 kaivausraporttien käsikirjoituksia löytöluetteloiheen ja karttoineen, kaivauskarttojen alkuperäisiä konsepteja, luulöytöjen osteologisia raportteja, hautalöydöistä teetettyjä radiohiiliajoituksia, hautakivistä tehtyä kivilajianalyysia (liite 4), Ristimäen valokuvista luomaani tietokantaa, Ristimäen paikkatietoaineistosta luomaani MapInfo-pohjaista tietokantaa sekä vuosien 2019–2020 aikana yhdessä Juha Ruohosen ja Jaana Riikosen kanssa tekemiäni yksityiskohtaisia hautakuvauksia. Samoja lähteitä on käytetty liitteissä 2 ja 3, joissa esitän taulukkomuodossa hautamerkeistä ja haudoista kokoamani tiedot.

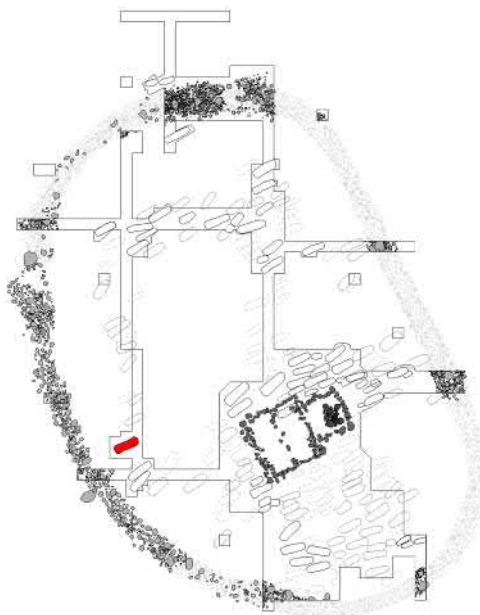
Yllä Ristimäen kirkkomaan, hautakuviot ja kaivausalueiden ulkoreunat. Alla kirkkomaan kartan ja myöhemmin esitettyjen hautakarttojen selitteet. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Kirkkomaan kartan selite:	
	Kirkon kivijalka
	Muistoristin perustus
	Kirkkomaan aidan esiin kaivetut osat
	Kirkkomaan aidan mahdollinen sijainti
	Vuosien 2010-2016 kaivausalueet
	Tutkitut haudat
	Todennäköiset haudat
	Mahdolliset haudat

Hautakarttojen selite:	
	Hautakivet
	Maansisäiset rakenteet
	Nokimaaläikät
	Naulat
	Hautakuopat
	Kivien pintaluvut

Hauta 1 (1/2010)

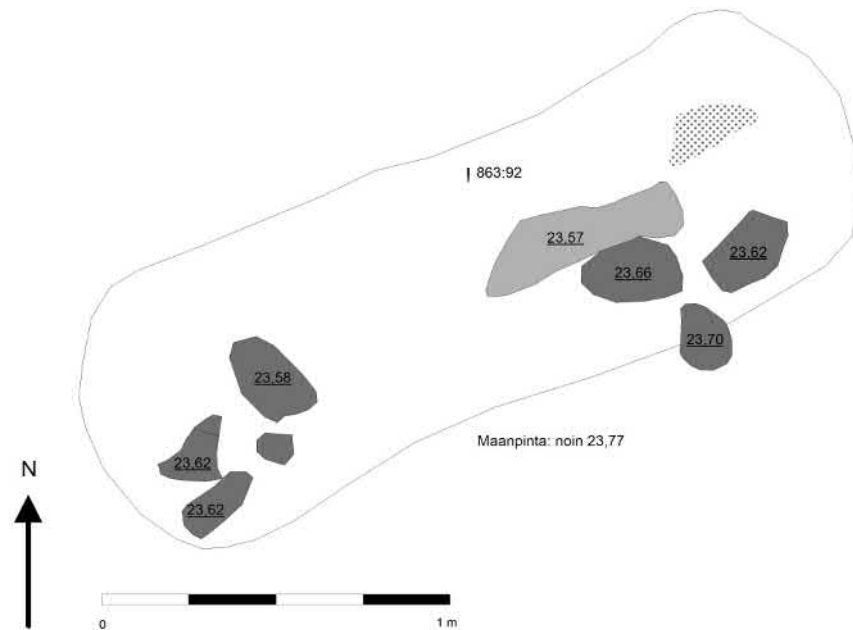
Hauta 1 sijaitsee kirkkomaan länsireunalla, koeojan 2 ja siihen tehdyn laajennuksen alueella, ruuduissa 169–170/795–797. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2010. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus noin 200 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudasta löydettiin pronssinen vyönsolki (TYA 863:217) ja puukko (TYA 863:224). Esineiden sijainti haudassa ja niiden yhteydessä säilyneet tekstiili- ja turkisjäänneet kertovat vainajan olleen arkussa todennäköisesti hautapuvussa. Esineistö viittaa enemmän miehen hautaukseen, sillä vyönsolkia ei ole tulkittu naisten pukujen osiksi. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan länsipäädystä on kolme suurehkoa pitkänomaista kiveä, jotka vaikuttavat asentonsa puolesta viistosti lappeelleen kaatuneilta. Niiden pinta on noin 15–20 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä, joten käyttöaikanaan ne ovat ainakin pystyasennossa todennäköisesti näkyneet maanpinnalle. Kivien keskelle jäävän, halkaisijaltaan noin 10–20 cm kokoisen aukon perusteella ne ovat myös voineet toimia tukikiveyksenä puiselle hautamerkille, vaikka hiiltä tai puujäänneitä ei tästä kohtaa hautaa löydettykään. Haudan itäpäädystä on myös kolme suurehkoa pitkänomaista kiveä, jotka kaivettaessa olivat yhä pystyasennossa tai kallellaan. Niiden pinta on noin 10–20 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä, joten todennäköisesti ne ovat käyttöaikanaan näkyneet osittain maanpinnalle. Näidenkin kivien keskelle jää halkaisijaltaan noin 10 cm kokoinen aukko, joten kyse voi olla tukikiveyksestä. Kivien pohjoispuolella on haudan täyttömaassa tasossa 3 noin 15 x 25 cm kokoinen nokimaaläikkä, joka voi liittyä paikaltaan kaatuneeseen puisen hautamerkkiin tai voi olla syntynyt täyttömaahan muilla tavoin. Hauta-alueelta löydettiin kerroksesta 2 myös rautanaulan varsiatkelma (TYA 863:92), joka voi liittyä puisen hautamerkkiin. Koska naula on otettu talteen kaivausruudun tarkkuudella, se voi sijaintinsa perusteella liittyä joko itä- tai länsipäädyn hautamerkkiin tai johonkin haudan pohjoispuolella sijaitsevaan ilmiöön, kuten toiseen hautaan.

Itäpäädyn kivirakenteen vieressä, noin 10–20 cm hautamerkeiksi tulkittuja kiviä syvemmällä, on pitkänomainen, noin 60 cm mittainen kivi. Lappeelaan makaava kivi ei vaikuta siltä, että se olisi missään vaiheessa ollut haudassa pystyasennossa eikä siis ole syvyytensä puolesta näkynyt maanpinnalle. Kyseessä on todennäköisesti joko maansisäinen hautarakenne tai hautakuopan kaivamisen yhteydessä maaperästä sattumalta löytynyt kivi. Kiven sijainti suoraan hautaustason yläpuolella viittaa kuitenkin sen tarkoitukselliseen asettamiseen arkun päälle täyttövaiheessa.

Hautamerkki: Maansisäinen rakenne, päätykiveykset haudan molemmissa päissä ja niihin mahdollisesti liittyvät puurakenteet (1WE + 3WE)

Haudan 1 hautamerkin ja maansisäisen rakenteen jäänteet. Naulan sijainti on suuntaa-antava. Kartta: Siiri Tuomenoja.

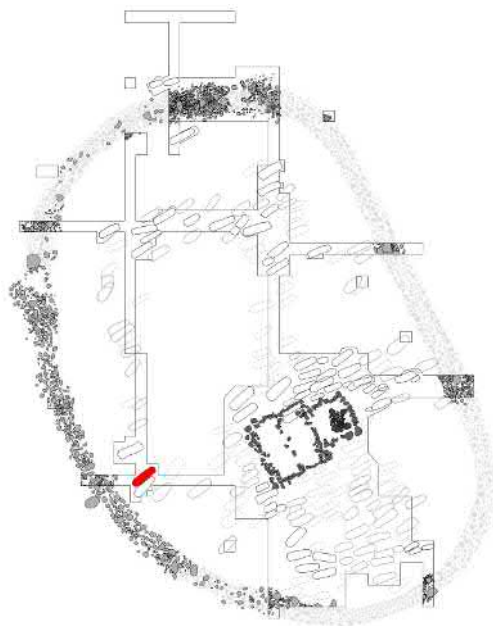
Vasemmalla hauta 1 tasossa 3 kuvattuna länteen. Kuvassa hautakuopan molempiin pätyihin asetetut kiveykset. Oikealla hauta syvemmällä tasossa 3 kuvattuna länteen. Kuvassa arkun päälle asetettu suuri kivi. Kuvat: Juha Ruohonen.

Hauta 2 (1/2011)

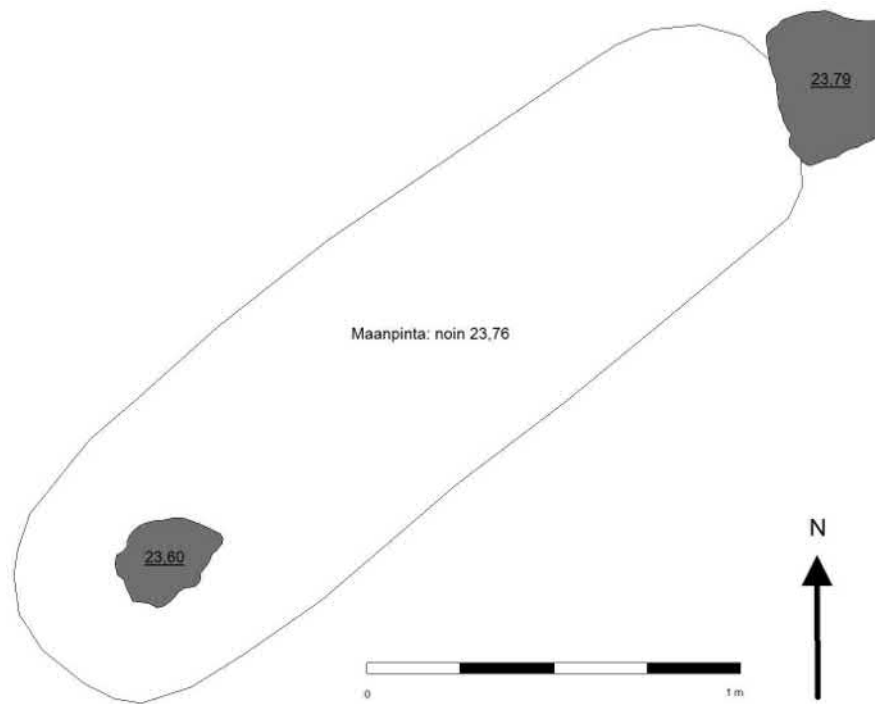
Hauta 2 sijaitsee kirkkomaan länsireunalla, alueella 4S, ruuduissa 166–168/796–798. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2011. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on ainakin 210 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudasta löydettiin ohimokoristelaite (TYA 882:926) vainajan vatsan paikkeilta ja vyölaitteen rautainen nippuvarrasketju (TYA 882:930) arkun jalkopäädystä tai arkun ulkopuolelle asetettuna. Löytöjen sijainnin perusteella ne eivät todennäköisesti ole olleet osana hautapukua, vaan esineet on laitettu

arkkuun irrallisina, esimerkiksi käärinliinoihin kiedotun vainajan mukaan. Esineistö viittaa enemmän naisen hautaukseen, sillä ohimokoristeita ei ole tulkittu miesten pukujen osiksi. Koska koristeita ei kuitenkaan ole puettu vainajan päälle jää tulkinta hieman epävarmaksi. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan länsipäädystä on viisikulmainen, suurehko kivi. Löytyessään se oli noin 45 asteen kulmassa, jolloin kiven pinta oli noin 15 cm nykyisen maanpinnan alapuolella. Todennäköisesti kivi onkin alun perin ollut pystyasennossa ja näkynyt käyttöaikanaan maanpinnalle. Haudan itäpäädystä on osittain profiiliin jäänyt suurehko kivi, joka vaikuttaa muodoltaan myös teräväkärkiseltä. Lappeellaan makaavan kiven pinta tuli esille noin 5 cm nykyisen maanpinnan alapuolelta, joten pystyasennossa se on käyttöaikanaan näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle.

Hautamerkki: Päätykivet haudan molemmissa päissä (1WE)

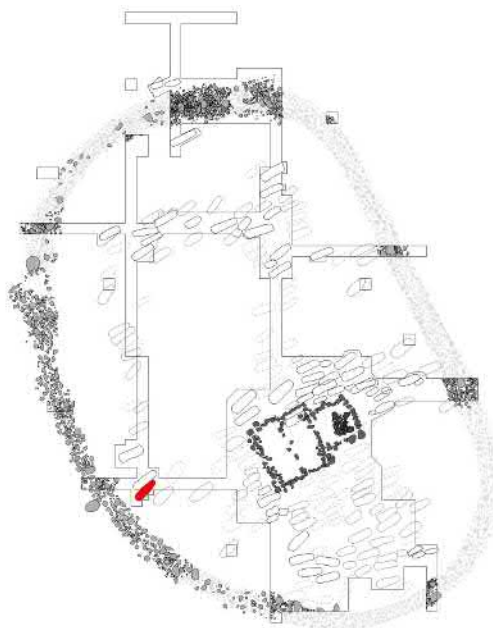
Haudan 2 hautakivet. Itäpäädyn kivi on jäänyt osittain avatun alueen ulkopuolelle. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Hauta 2 tasossa 3, vasemmalla kuvattuna koilliseen ja oikealla lounaaseen. Kuvissa hautakuopan molempiin pätyihin pystytetyt hautakivet. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Kuvat: Juha Ruohonen.

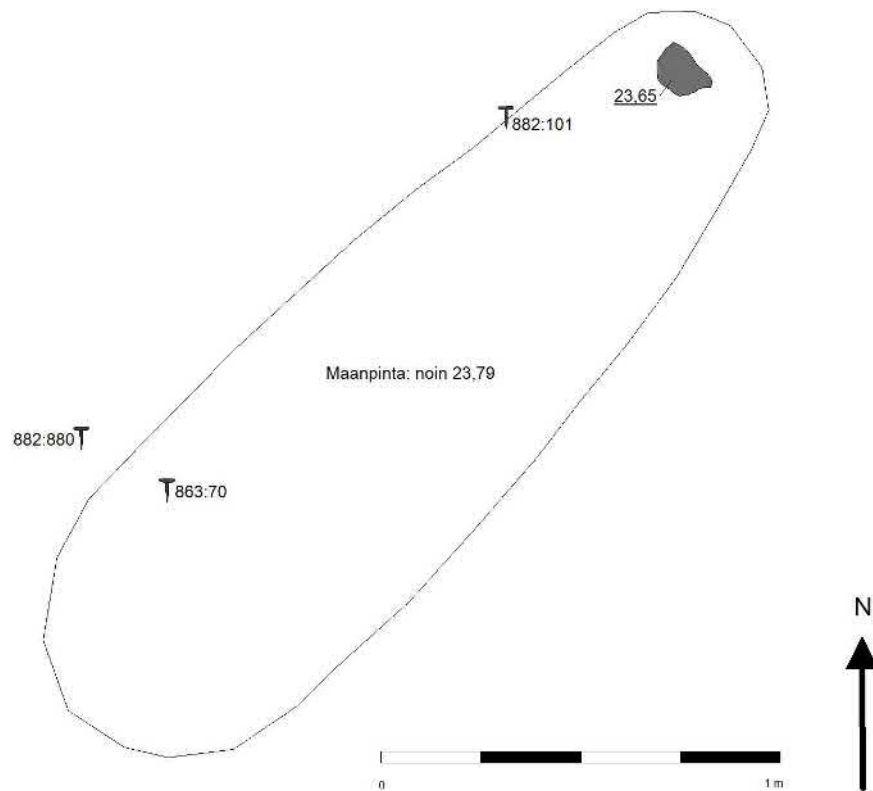
Hauta 3 (Kuvio 6/2011)

Hauta 3 sijaitsee kirkkomaan länsireunalla, alueella 4S, ruuduissa 166–167/796–798. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2011. Vainaja on todennäköisesti haudattu ilman arkkua. Hautakuopan pituus on noin 230 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudasta löydettiin esiliinan kulmakoriste (TYA 863:182), joka voi sijaintinsa perusteella olla vainajan päälle puetun esiliinan vasemmasta yläkulmasta. Mahdollisesti vainaja on siis saanut pukuhautauksen, mutta tulkinta on vähäisen löytöaineiston vuoksi epävarma. Esiliina on todennäköisemmin kuulunut naisen kuin miehen hautaan, joskin tämäkin tulkinta jää epävarmaksi. Spiraalikoriste löytyi melko matalalta, noin 33 cm syvyydeltä, mutta myös hautakuoppa oli kaivettu varsin matalaksi (koristeen kohdalla pohja tuli vastaan noin 8 cm syvemmällä), minkä vuoksi kuviota ei aluksi tulkittu haudaksi. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan itäpäädyssä on ylöspäin kapeneva, muodoltaan viisikulmiota muistuttava kivi. Löytyessään se oli pystyasennossa, jolloin kiven pinta jäi noin 15 cm nykyisen maanpinnan alapuolelle. Kivi on todennäköisesti näkynyt yläosiltaan maanpinnalle käyttöaikanaan. Noin 40 cm päässä kivistä löydettiin rautanaulan varsi kerroksesta 2 (TYA 882:101). Sen toiseen päähän on kiinnittyneinä puujäänteitä, poikittain varteen nähden. Mahdollisesti hautakuopan itäpäädyssä onkin ollut puinen hautamerkki, jota pystykivi on saattanut tukea. Lisää nauvoja löydettiin haudan länsipäädyn yhteydestä, jossa on myös saattanut olla puinen merkki. Kerroksesta 1 löytynyt takonaula (TYA 863:70) on suuri, pituudeltaan 73 mm ja kannaltaan soikea. Noin 25 cm päässä tästä löydettiin kerroksesta 2 pyöreäkantainen naulan katkelma (TYA 882:880). Mahdolliseen puiseen hautamerkkiin ei liity länsipäädyssä tukikiveystä.

Hautamerkki: Päätykivi haudan itäpäässä ja mahdolliset puurakenteet molemmissa päissä (1E + 3WE)

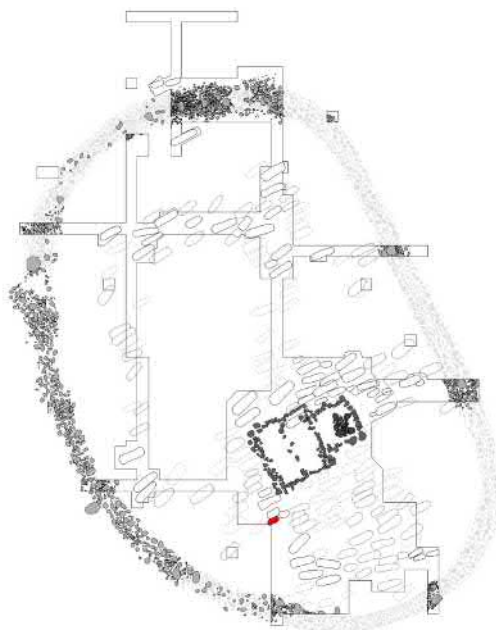
Haudan 3 hautamerkin jäänteet. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Vasemmalla hauta 3 tasossa 3,5 kuvattuna länsilounaaseen. Kuvassa hautakuopan itäpäättyyn pystytetty kivi ja sen takana pohjaan kaivettu hauta 2. Oikealla sama kivi ja haudan 3 hautakuvio tasossa 3 kuvattuna lounaaseen. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Kuvat: Juha Ruohonen.

Hauta 4 (1/2012)

Hauta 4 sijaitsee noin 2 metrin päässä kirkosta, sen lounaispuolella, koejassa 5S ja länsipään osalta alueella 4E-D, ruuduissa 163–164/808–809. Haudan keskiosa ja itäpäätty on kaivettu pohjaan vuonna 2012. Haudan länsipään kohta avattiin vuonna 2014, mutta sitä ei kaivettu. Hautakuoppa on saatu kokonaisuudessaan näkyviin eri vuosien aikana lukuun ottamatta aivan sen lounaiskulmaa, joka jää avaamattomalle alueelle.

Vainaja on todennäköisesti haudattu ilman arkkua. Hautakuopan pituus on noin 110 cm, joten vainaja on lapsi. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa. Sen sijaan hauta 4 leikkaa hieman sen pohjoispuolella sijaitsevan haudan 5 eteläreunaa, joten hauta ei todennäköisesti ole kirkkomaan vanhimpia. Haudan täyttömaan hiilestä tehty C14-ajoitus kalibroitu ajallisesti niin laajalti, 1000–1200-luvuille, että se ei tarkenna ajoitusta.

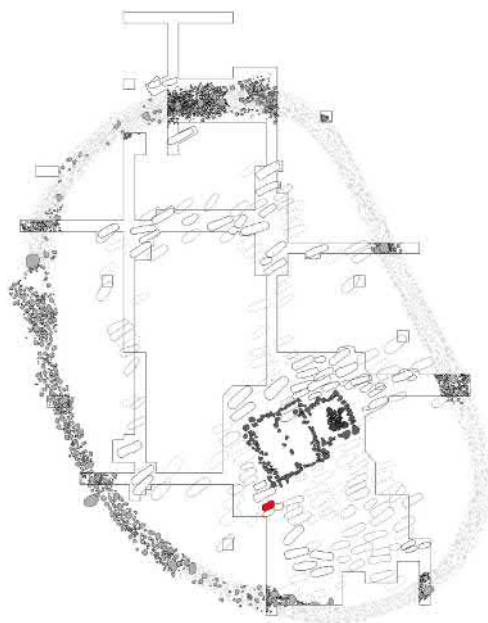
Haudan täyttömaa on hyvin vähäkivistä eikä hautaukseen selvästi kuulu hautakiveä. Noin 50 cm päässä haudan itäpäädyistä löydettiin kerroksesta 1,5 rautanaulan kantakatkelma (TYA 912:1029). Sijaintinsa puolesta se kuitenkin liittyy todennäköisemmin johonkin alueen muista haudoista tai kirkkorakennukseen. Haudassa ei ole muita mahdolliseen puiseen hautamerkkiin viittaavia löytöjä.

Hautamerkki: Ei viitteitä hautamerkistä

Hauta 5 (2/2012 ja 7/2014)

Hauta 5 sijaitsee reilun metrin päässä kirkosta, sen lounaispuolella, koejassa 5S ja länsipäädyn osalta alueella 4E-D, ruuduissa 164–165/808–809.

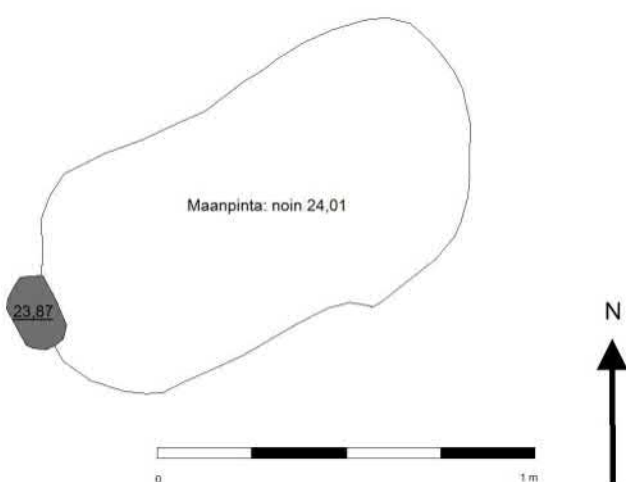
Haudan keskiosa ja itäpääty on kaivettu pohjaan vuonna 2012 ja länsipääty vuonna 2014. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 100 cm, joten kyseessä on lapsi. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Varsinainen hautaustaso on ehjä, mutta hauta 4 leikkaa hieman haudan 5 hautakuopan eteläreunan yläosia. Lisäksi hauta 5 leikkaa

hieman sen itäpuolella sijaitsevan haudan 6 luoteiskulmaa. Haudat on voitu tarkoituksella kaivaa mahdollisimman lähelle toisiaan tai kyse on sattumasta. Hauta 5 ei ole kirkkomaan vanhimpia mutta ei myöskään nuorimpia hautauksia.

Haudan länsipäädystä on pitkänomainen, noin 20 x 11 cm kokoinen kivi, joka on voinut toimia hautamerkinä. Löytyessään kivi makasi lappeellaan, noin 15–20 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä, joten pystyasennossa se on näkynyt käyttöaikanaan maanpinnalle. Kivi on kooltaan melko vaatimaton, joten sen tulkinta hautakiveksi on epävarma.

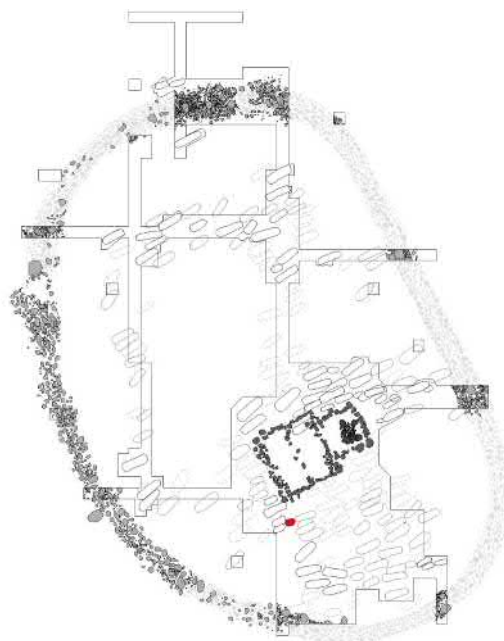
Hautamerkki: Mahdollisesti päätykivi haudan länsipäädssä (1W)

Vasemmalla haudan 5 mahdollinen hautakivi. Hautakuopan eteläreuna on leikkautunut nuorempaan hautaukseen. Oikealla hauta 5 tasossa 2 kuvattuna länteen. Kuvan keskellä on mahdollinen hautakivi lappeelleen kaatuneena. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuva: Juha Ruohonen.

Hauta 6 (3/2012 ja 12/2014)

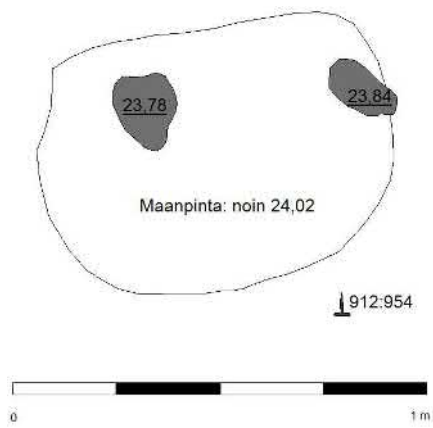
Hauta 6 sijaitsee noin 1,5 metrin päässä kirkosta, sen lounaispuolella, alueella 4E-C ja länsipäädyn osalta koeajassa 5S, ruuduissa 164–165/809–810. Haudan länsipääty on kaivettu pohjaan vuonna 2012 ja keskiosa sekä itäpääty vuonna 2014. Haudan itäpäätyä kaivettaessa löydettiin arkunnaula, joka luultavasti kuuluu kuitenkin koillispuolella sijaitsevaan hautaan 518. Haudan 6 vainaja onkin todennäköisesti haudattu ilman arkkua. Hautakuopan pituus on noin 85 cm, joten vainaja on lapsi. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan

laitetuista esineistä. Varsinainen hautaustaso on ehjä, mutta hauta 5 leikkaa hieman haudan 6 hautakuopan luoteiskulman yläosia. Kaikki kolme lastenhautaa (4, 5 ja 6) on voitu tarkoituksella kaivaa mahdollisimman lähelle toisiaan. Näistä hauta 6 vaikuttaisi olevan stratigrafian perusteella vanhin.

Haudan länsipäädystä on laakamainen, noin 18 x 16 cm kokoinen kivi, joka löytyessään makasi lappeellaan noin 24 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä. Pystyasennossa se on käyttöaikanaan todennäköisesti näkynyt osittain maanpinnalle. Haudan itäpäädystä on pitkänomainen, noin 19 x 10 cm kokoinen kivi, joka löytyessään makasi myös lappeellaan noin 18 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä. Pystyasennossa sekin on käyttöaikanaan todennäköisesti näkynyt osittain maanpinnalle. Kivet ovat kooltaan kuitenkin melko vaatimattomia ja pidän todennäköisenä, että hautamerkkiä on korostettu myös puuosilla ja kivien roolina on osittain voinut olla tukirakenteena toimiminen. Haudan kaakkoispuolelta löydettiinkin 7 mm pitkä ja kannaltaan suorakulmainen rautanaula (TYA 912:954). Länsipäädyn hautakiven vieressä on myös rykelmä pikkukiviä, jotka ovat voineet olla osa tukirakennetta. Tällaisia nyrkinkokoisia kiviä on maaperässä kuitenkin runsaasti luontaisesti eivätkä ne muodosta haudassa selkeää rakennetta, joten ne ovat luultavasti päätyneet sattumalta yhteen kasaan hautakuopan täyttövaiheessa.

Hautamerkki: Mahdollisesti päätykivi haudan länsipäässä ja puurakenne itäpäässä (1W + 3E)

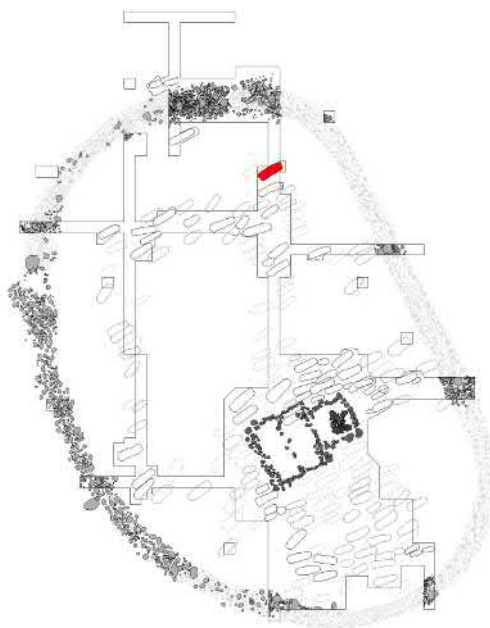
Haudan 6 hautamerkin jäänteet. Hautakuopan luoteiskulma on leikkautunut nuorempaan hautaukseen. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Vasemmalla hauta 6 tasossa 3 kuvattuna pohjoiseen. Kuvassa haudan molempiin pätyihin asetetut kivet. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Oikealla hauta syvemmällä tasossa 3 kuvattuna koilliseen. Kuvan etualalla länsipäädyn laakamainen hautakivi. Kuvat: Juha Ruohonen.

Hauta 7 (1/2014)

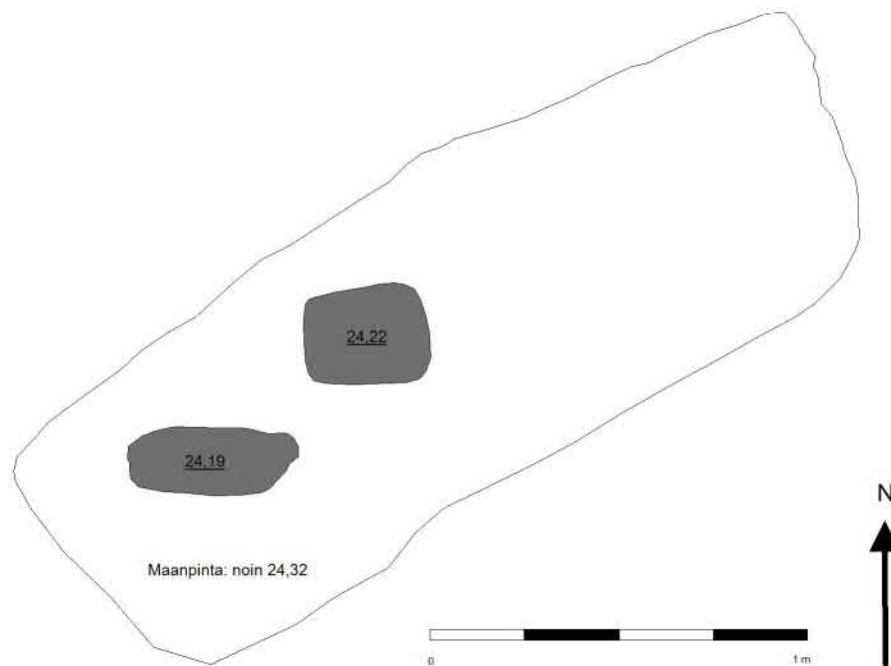
Hauta 7 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koeojan 5N ja siihen tehtyjen laajennusten alueella, ruuduissa 194–196/808–810. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2014. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 190 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Arkun etelälaidassa on kahdeksan niittiä, jotka voivat olla peräisin esimerkiksi arkkupuuksi kierrätetystä veneestä. Puusta tehty C14-ajoitus osoittaa sen kasvaneen 800–900-luvuilla. Koska ei tiedetä, mistä kohtaa puun kasvukautta ajoitus on eikä sitä, kuinka kauan puutavara on ollut käytössä ennen päätymistään arkunlaidaksi, ei hautausta ole perusteltua pitää erityisen vanhana.

Haudasta löydettiin pronssinen hevosenkenkäsolki (TYA 912:492), joka on sijaintinsa perusteella ollut vainajan oikealla olalla. Solki on voinut kiinnittää esimerkiksi viittaa, hametta tai käärinliinaa. Sen perusteella ei siis voida tehdä tulkintoja vainajan sukupuolesta tai hautavaatetuksesta. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan länsipäädystä on pitkänomainen ja teräväkärkinen, kooltaan noin 44 x 16 x 25 cm kokoinen kivi, joka löytyi lappeeltaan makaamasta, noin 14 cm nykyistä maanpintaa syvemmältä. Samalla korkeudella, parinkymmenen senttimetrin päässä tästä sijaitsee litteä ja laakamainen kivi, myöskin lappeellaan makaamassa. Noin 25 cm leveän ja 4 cm paksun kiven dokumentointi jäi kaivauksilla puutteelliseksi, joten sen tarkkaa pituutta ei tiedetä. Molemmat kivet ovat todennäköisesti näkyneet käyttöaikanaan maanpinnalle alkuperäisestä asennostaan riippumatta. Länsipäädyn pitkänomainen kivi on löytöasentonsa perusteella ollut pystyasennossa, todennäköisesti itäpäädyn terävä kärki ylöspäin. Laakakivi on voinut olla haudan keskiosassa joko lappeellaan tai pystyyn asetettuna.

Hautamerkki: Kivet haudan länsipäädystä ja keskellä (1WM)

Haudan 7 hautakivet. Haudan keskiosassa sijaitsevan kiven pituus ja länsipuolen muoto ovat epävarmoja dokumentointipuutteiden vuoksi. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Vasemmalla hauta 7 tasossa 3 kuvattuna länteen. Kuvassa länsipäädyn suuri hautakivi. Oikealla hauta tasossa 4 kuvattuna länteen. Keskellä hautaa sijaitsevan laakamaisen kiven itäpuoli töröttää profilista tasossa 2. Kuvat: Juha Ruohonen.

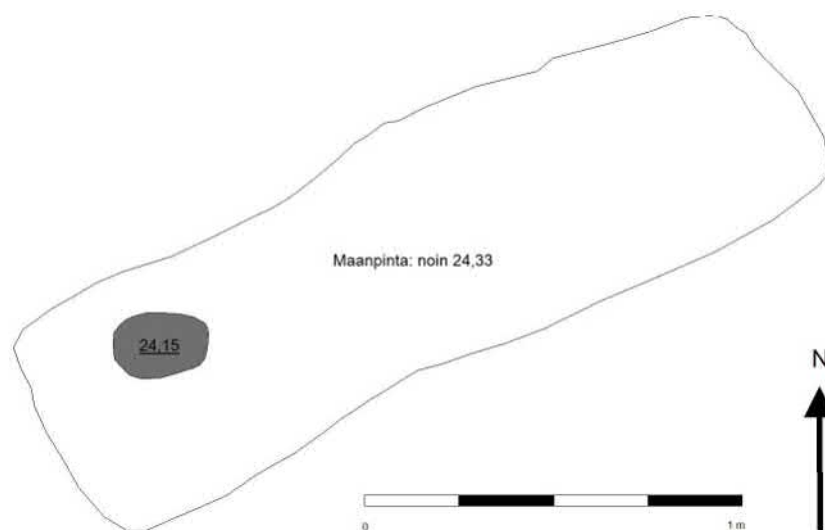
Hauta 8 (2/2014)

Hauta 8 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koeojan 5N ja siihen tehtyjen laajennusten alueella, ruuduissa 193–194/808–810. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2014. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on ainakin 175 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudasta löydettiin vainajan kallon jättämä jälki, esiliinan kulmakoriste (TYA 912:2009) ja puukko niiteillä ja helalla koristellussa tupessa (TYA 912:497–498) sekä useammasta kohtaa tekstiilijäänteitä. Löytöjen sijainnin perusteella esiliina on ollut puettuna vainajan ylle ja puukko

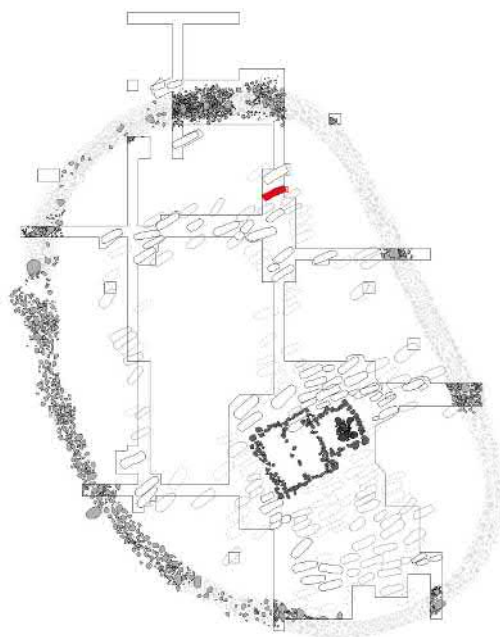
on roikkunut vyötäisiltä, joten todennäköisesti kyseessä on pukuhaudaus. Esiliinan perusteella vainaja on todennäköisesti nainen. Tekstiilimytyyn sisältä löydetystä hiilestä tehty C14-ajoitus kalibroitu todennäköisimmin 1100-luvun loppupuolelle tai 1200-luvun alkupuolelle. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan länsipäädystä on yhdeltä sivultaan viisikulmiota muistuttava, lappeellaan makaava ja noin 25 x 15 x 25 cm kokoinen kivi, jonka pinta oli löydettyäessä noin 18 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä. Pystyasennossa kivi on todennäköisesti näkynyt osittain maanpinnalle käyttöaikanaan.

Hautamerkki: Päätykivi haudan länsipäässä (1W)

Haudan 8 hautakivi. Kartta: Siiri Tuomenoja.

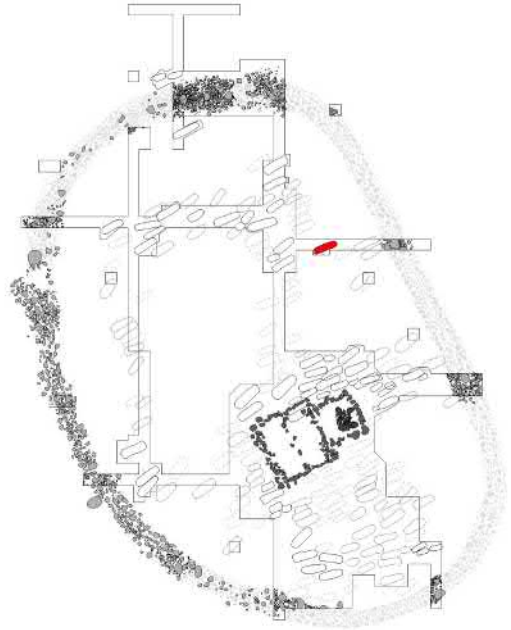

Vasemmalla hauta 8 tasossa 3 kuvattuna pohjoiseen. Kuvassa länsipäädyn lappeelleen kaatunut hautakivi, joka muistuttaa tästä suunnasta muodoltaan viisikulmiota. Oikealla sama kivi tasossa 3 kasteltuna ja kuvattuna länteen. Kuvat: Juha Ruohonen.

Hauta 9 (3/2014)

Hauta 9 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koeojan 6 ja siihen tehdyn laajennuksen alueella, ruuduissa 187–188/812–814. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2014. Vainaja on haudattu ruuhiarkussa. Koko arkun pituus on noin 200 cm, mutta kaivaushavaintojen perusteella siihen koverrettu tila on alle 130 cm pitkä, joten todennäköisesti kyseessä on lapsen haudaus. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

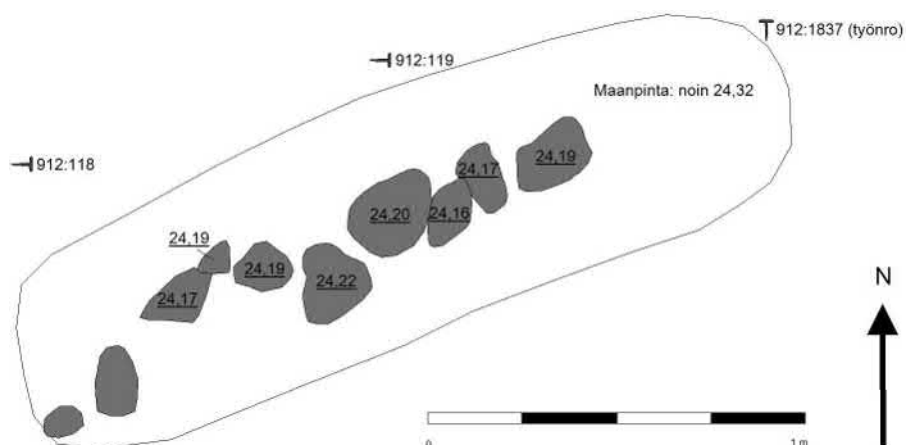

Haudan keskellä, sen pituussuunnan mukaisesti kulkee kymmenestä kivistä koostuva rivi. Kivet ovat pääasiassa epäsäännöllisen muotoisia, osa kuitenkin pitkänomaisia, ja pituudeltaan keskimäärin 20–25 cm kokoisia. Osa kivistä makasi löytyessään lappeellaan ja osa kallistuneessa asennossa, ja kivirivi vaikuttaa siltä, että se on alunperin rakennettu pystyasentoon ja vieri viereen asetelluista kivistä. Rakenne alkaa noin 50 cm päässä hautakuopan itäpäädyistä ja jatkuu noin 160 cm pituudelta kuopan länsipäätyyn asti. Kivien pinta on keskimäärin noin 15 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä, joten käyttöaikanaan ne ovat erityisesti pystyasennossa näkyneet hyvin silloiselle maanpinnalle. Kolme haudan länsipuolen kiveä vaikuttaa siirtyneen hieman alkuperäiseltä paikaltaan, mutta muutoin kivirivi on pysynyt hyvin paikoillaan vuosisatojen ajan.

Hautakiveyksen pohjoispuolelta löydettiin kerroksesta 1 kolme rautanaulaa (TYA 912:118, 119 ja työnnumero 1837). Naulat sijaitsevat säännöllisesti hautakuoppaan nähden, sen molemmissa päissä ja keskellä ja noin 30–50 cm päässä kivirivistä. Nauloista läntisin on kannaltaan neliömäinen ja pituudeltaan 46 mm. Keskimäinen naula on kannaltaan pyöreähkö katkelma. Itäisin naula on soikeakantainen katkelma, joka löydettiin seulasta, mutta jonka tarkka sijainti tiedetään aiemmin havaitun metallisignaalin perusteella.

Naulojen sijainti viittaa siihen, että ainakin haudan pohjoisreunalla on kulkenut jonkinlainen puurakenne. Haudan eteläpuolista maa-aluetta ei ole kaivettu, joten on mahdollista, että hauta on ympäröity puisella aidalla, vaikka naulalöytöjä ei tältä puolelta vielä olekaan. Hautakuopan pohjoisreunan kohdalla on myös hahmotettavissa rivistö harvaan, noin 20–30 cm päähän toisistaan asetettuja pienehköjä kiviä, jotka olisivat voineet tukea kevytrakenteista aitaa. Kivet ovat kuitenkin voineet päätyä hautakuopan reunoille myös luontaisesti täyttövaiheessa. Toisena vaihtoehtona puurakenteille pidän jonkinlaisia kivirivin yhteyteen pystytettyjä, vähintään 50 cm korkeita puisia merkkejä, jotka ovat lahotessaan kaatuneet pohjoiseen ja koilliseen.

Hautamerkki: Kivirivi haudan keskellä ja siihen mahdollisesti liittyviä puurakenteita (2 + 3WEM)

Haudan 9 hautamerkin jäänteet. Itäpäädyn kivet sijaittivat laajennusalueella, samassa tasossa muiden kivien kanssa ja niiden pintalukuja ei mitattu. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Alla hauta 9 tasossa 2 kuvattuna etelään. Keskellä kuvaa haudan pituussuunnan mukaisesti kulkeva kivirivi. Kuvan alalaidassa ja sen oikeassa reunassa hahmotettavissa hautakuopan reunaa myötäilevät pikkukivet. Hauta jatkuu profiilin sisään. Oikealla laajennusalueella esiin otettu haudan länsipääty tasossa 3 kuvattuna etelään ja kuva karkeasti paikoilleen asemoituna. Kuvan kivet ovat tasossa 2 maakumpareiden päälle jätettyinä. Kuvat: Juha Ruohonen.

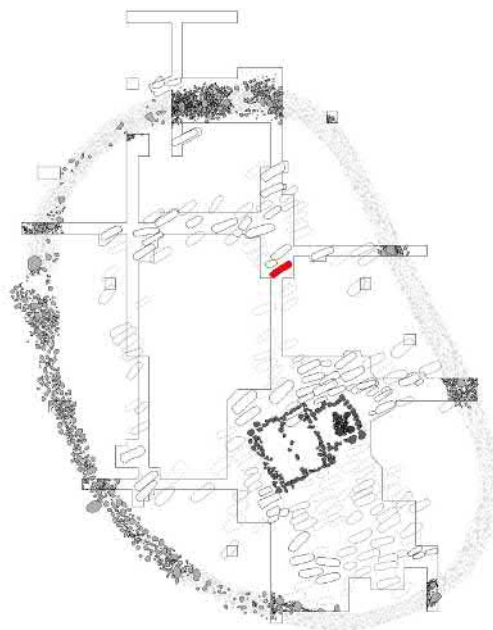
Hauta 10 (4/2014)

Hauta 10 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koeojan 5N ja siihen tehtyjen laajennusten alueella, ruuduissa 186–187/808–810. Haudan keskiosa saatiin esille jo vuonna 2013, mutta hautakuoppa otettiin kokonaisuudessaan esille ja kaivettiin pohjaan vuonna 2014.

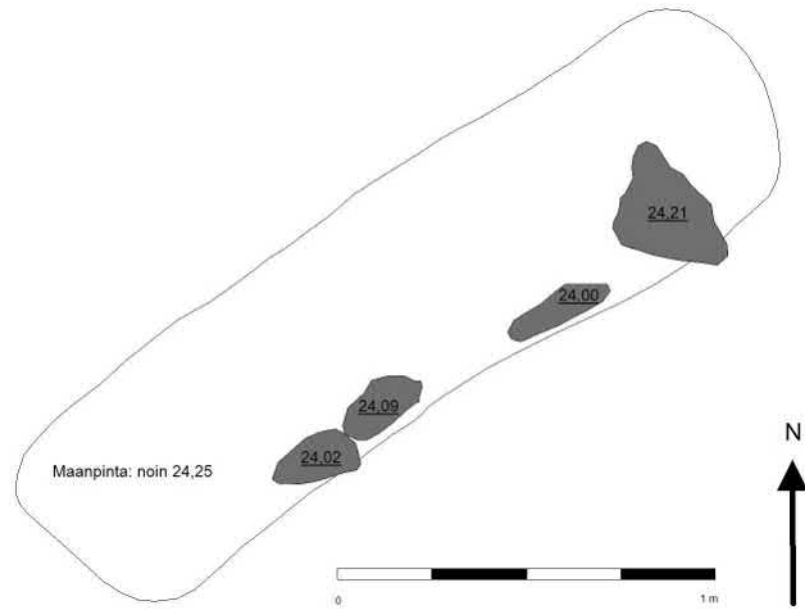
Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on 196–200 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudasta löydettiin vainajan pään alle asetettu puukko leveässä pronssitupessa (TYA 912:523), kaksi lasihelmeä kaulan kohdalta (TYA 912:506–507) ja pronssisen hevosenkenkäsoljen katkelmia vasemman olan kohdalta (TYA 912:510–511). Esinelöytöjen ja niiden yhteydessä säilyneiden erilaisten tekstiilien ja turkisten jäänteiden perusteella kyseessä on naiselle kuulunut pukuhautaus. Vainajasta on säilynyt hieman luujäänteitä, hammaskiillettä ja hiuksia. Tupen nahasta tehty C14-ajoitus kalibroitu 1100-luvun loppupuolelle – 1200-luvun alkupuolelle ja tekstiilistä tehty ajoitus 1000-luvulta 1200-luvun alkuun. Mahdollisesti hauta voisi siis olla 1100–1200-lukujen vaihteesta. Arkkupuu ajoittuu tätä vanhemmaksi. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan itäpäädyssä on pitkänomainen, teräväkärkinen ja mitoiltaan noin 35 x 25 x 35 cm kokoinen kivi. Löytyessään kivi oli kallellaan, jolloin sen pinta jäi noin 4 cm nykyistä maanpintaa syvemmälle. Pystyasennossa kivi onkin käyttöaikanaan näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Kivi on väriltään punertava ja se muodostuu teräväsärmäisistä, joskin todennäköisesti täysin luonnollisista lohkopinnoista.

Hautakuopan länsipäädyssä on kaksi itäpäädyn kiveä muistuttavaa mutta sitä hieman pienempää kiveä. Noin 23 x 11–12 x 21–22 cm kokoiset kivet makasivat löytyessään lappeellaan tai osittain kallistuneessa asennossa vierekkäin noin 50 cm päässä kuopan länsipäädyssä. Niiden pinta on noin 20–25 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä, joten pystyasennossa ne ovat voineet käyttöaikanaan näkyä osittain silloiselle maanpinnalle. Itäpäädyn pystykivi on joka tapauksessa hallinnut hautauksen ilmettä.

Hautamerkki: Päätykivi haudan molemmissa päissä (1WE)

Haudan 10 hautakivet. Kartta: Siiri Tuomenoja.

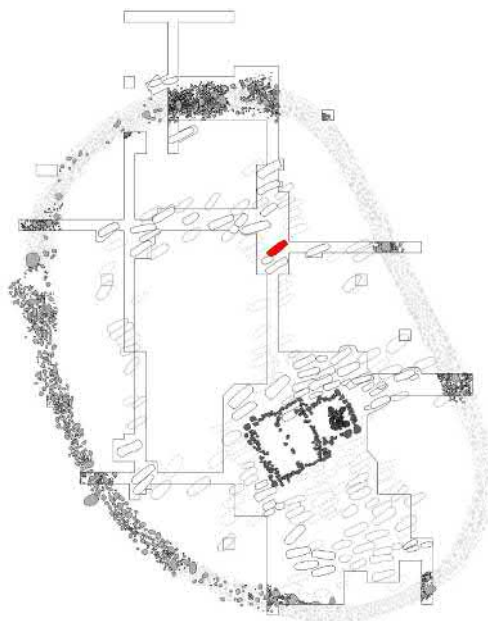
Alla hauta 10 tasossa 3 kuvattuna itään. Kuvan vasemmassa yläkulmassa haudan itäpäätyn pystytetty kivi ja keskellä kuvaa haudan länsipäädyn kivet. Oikealla itäpäädyn hautakivi osittain kasteltuna, jolloin sen punertava sävy tulee esille. Kuvat: Juha Ruuhonen.

Hauta 11 (5/2014)

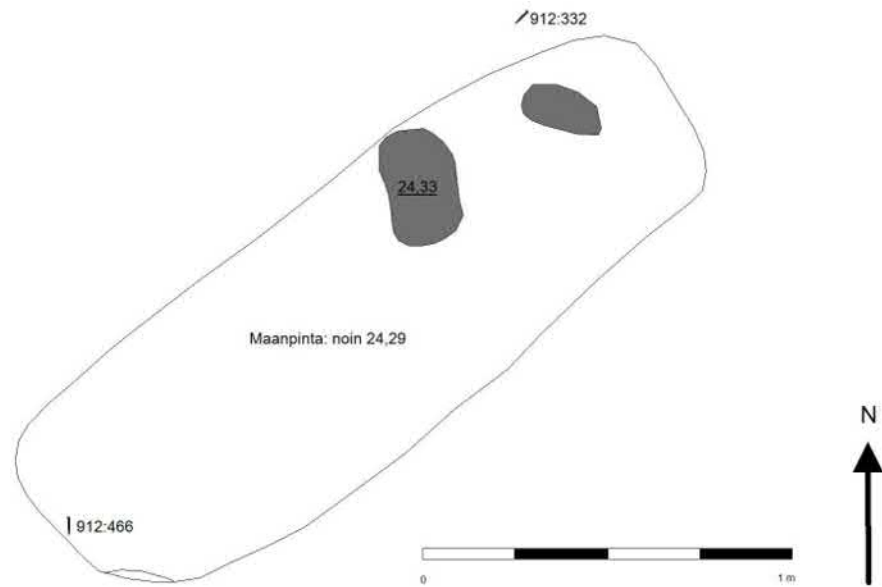
Hauta 11 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koeojan 5N ja siihen tehtyjen laajennusten alueella, kaakkoiskulmansa osalta koeojassa 6, ruuduissa 187–189/808–810. Haudan länsipuoli saatiin esille jo vuonna 2013, mutta hautakuoppa otettiin kokonaisuudessaan esille ja kaivettiin pohjaan vuonna 2014.

Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 184–190 cm. Arkun koon perusteella kyseessä voisi olla aikuinen, mutta haudassa säilyneen hammaskiilteen (TYA 912:562–566) ja sen kulumattomuuden perusteella vainaja on osteologisesti arvioitu nuoreksi aikuiseksi. Lisäksi hampaiden koko viittaa naiseen, mitä haudan esinelöydöt tukevat. Haudasta löydettiin 27 lasihelmeä vainajan kaulan kohdalta (TYA 912:526–528, 531–537 ja 545–561), pronssisten hevosenkenkäsolkien katkelmia ja tekstiilijäänteitä olkien kohdalta (TYA 912:530 ja 539) sekä puukko vyötärön oikealta puolelta (TYA 912: 538). Löytöjen perusteella vainaja on saanut pukuhautauksen. Hammaskiilteen lisäksi vainajasta on säilynyt kallon jättämä värjäymä ja pitkälle maatunutta käsivarren luuta (TYA 912:2010). Tekstiilistä tehty C14-ajoitus kalibroitu 1300-luvulta 1400-luvun alkuun eikä todennäköisesti ole luotettava. Hautojen 11 ja 12 hautakuoppien yläosat leikkaavat toisiaan muutamien senttimetrien matkalta.

Haudan itäpuolella on kaksi suurehkoa ja todennäköisesti hautamerkinä toiminutta kiveä. Noin 60 cm päässä hautakuopan itäpäädyssä on 40 x 31 x 19 cm kokoinen kivi, joka muistuttaa yhdeltä sivultaan muodoltaan viisikulmiota. Löytyessään kivi oli pystyasennossa, jolloin sen pinta oli noin 4 cm nykyistä maanpintaa korkeammalla. Käyttöaikanaan kivi onkin näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Noin 23 cm päässä edellisestä, lähellä hautakuopan itäpäädyä, on lohkopintainen ja viisikulmiota muistuttava kivi. Se löytyi kallistuneessa asennossa, jolloin kiven pinta oli valokuvien perusteella joitakin senttimetrejä nykyistä maanpintaa syvemmällä, mutta pystyasennossa tämäkin kivi on todennäköisesti näkynyt käyttöaikanaan hyvin silloiselle maanpinnalle. Molemmat kivet ovat väritään punertavia. Alle 20 cm päässä itäisimmästä kivistä löydettiin kerroksesta 2 pitkänomainen rautaesine (TYA 912:332). Se on pituudeltaan 39 mm, halkaisijaltaan 4 mm ja varreltaan kierteinen. Hautamerkkiin on voinut kuulua puurakenteita, mutta kyse ei vaikuta olevan naulasta, vaan koristeellisemmasta esineenkatkelmasta, joka on voinut esimerkiksi olla kiinnitettynä puuhun. Haudan länsipäädyssä löydettiin kerroksesta 2 myös pitkänomainen esine (TYA 900:466), joka vaikuttaa kuitenkin olevan rautanaulan varsi. Mahdollisesti siis tässäkin päädyssä on ollut puurakenne.

Hautamerkki: Päätykiveys haudan itäpäässä ja mahdollisesti puurakenteet molemmissa päissä (1E + 3WE)

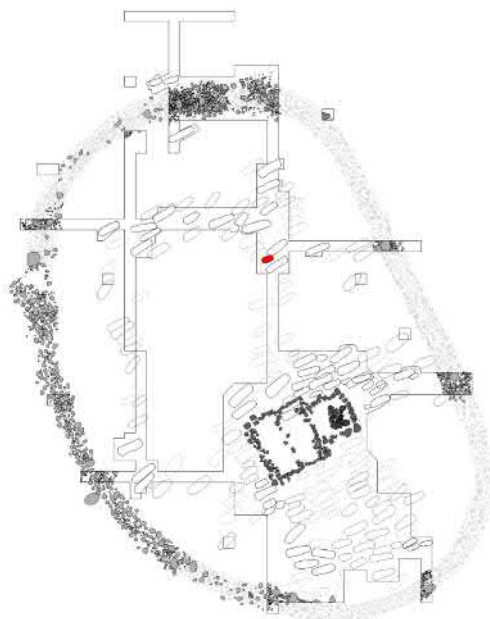

Yllä haudan 11 hautamerkin jäänteet. Itäisimmän kiven pintalukemaa ei ole mitattu. Hautakuopan lounaiskulma menee muutamien senttimetrien matkalta päällekin haudan 12 kanssa. Alla vasemmalla suurempi hautakivi pohjaan kaivetun Koeojan 6 päädyn profiiliin jätettynä, kuvattuna länsiluoteeseen. Alla oikealla itäisin hautakivi tasossa 3 kuvattuna itään. Alimpana hautakivet tasossa 4 kuvattuna pohjoiseen ja kasteltuina, jolloin niiden punertava sävy tulee esille. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen.

Hauta 12 (6/2014)

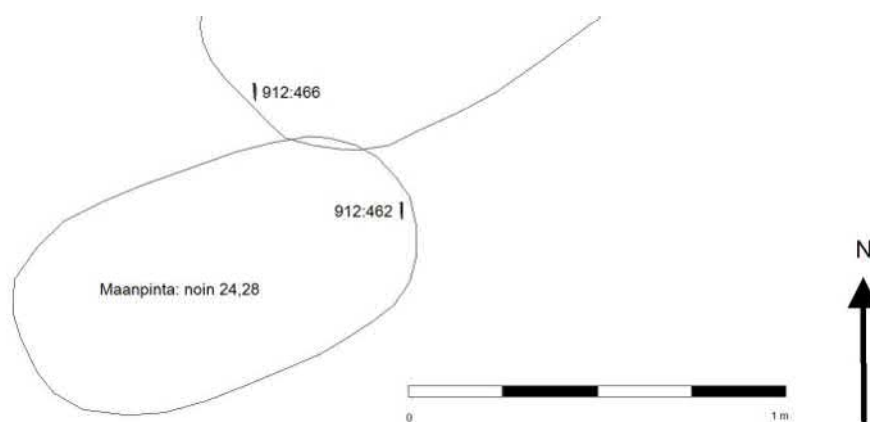
Hauta 12 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koeojan 5N ja siihen tehdyn laajennuksen alueella, ruuduissa 186–187/808–809. Hautakuopan itäpuoli saatiin esille vuonna 2013 ja länsipuoli vuonna 2014, jolloin hauta myös kaivettiin pohjaan. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 75 cm, joten kyseessä on lapsi. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Hautojen 11 ja 12 hautakuoppien yläosat leikkaavat toisiaan muutamien senttimetrien

matkalta, mutta niiden välistä ikäsuhdetta ei pystytty selvittämään kaivauksilla. Molemmissa haudoissa varsinaiset hautaustasot ovat säilyneet ehjinä. Haudat on saatettu tarkoituksella kaivaa mahdollisimman lähelle toisiaan, sillä niiden arkut ovat niin lähekkäin, että ne ovat todennäköisesti koskettaneet toisiaan kulmistaan (haudan 11 arkun lounaiskulma ja haudan 12 arkun koilliskulma).

Haudassa ei ole kivisiä hautamerkkejä. Haudan itäpäädyn ympäristöstä löydettiin kerroksesta 0 rautanaulan varsikatkelma (TYA 900:462). Pintakerroksesta on tehty Ristimäellä resentejä naulalöytöjä, mutta muotonsa ja ruostumisasteensa puolesta naula ei vaikuta modernilta. Se saatiin talteen kaivausruudun tarkkuudella, joten tarkkaa löytösijaintia ei tiedetä. Naula voi liittyä myös esimerkiksi haudan 11 länsipäädyn mahdolliseen puurakenteeseen. Sama rakenne on voinut myös merkitä molempia hautoja.

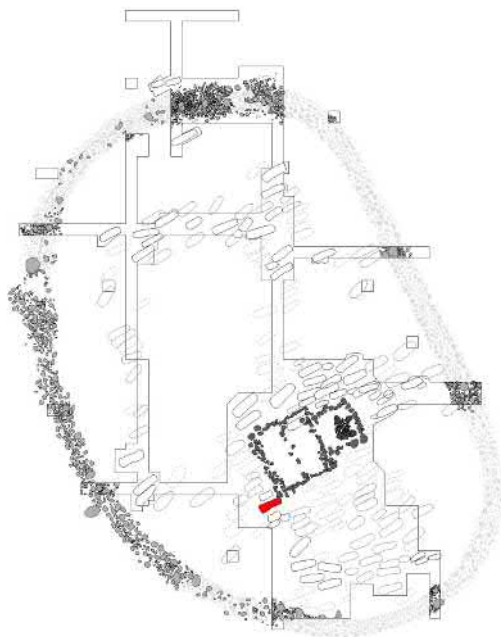
Hautamerkki: Ei luotettavia viitteitä hautamerkistä

Hauta 12 ja haudan 11 hautakuopan lounaiskulma. Naulan 462 sijainti on suuntaa-antava. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Hauta 13 (8/2014)

Hauta 13 sijaitsee kirkon lounaiskulmassa, ruuduissa 165–166/807–809. Haudan itäpääty saatiin näkyviin jo vuonna 2011 alueelta 4E. Vuonna 2012 alue avattiin uudelleen ja lisäksi hautakuopan eteläreunaa saatiin näkyviin hieman lisää koeojasta 5S. Vuonna 2014 hautakuoppa saatiin kokonaan näkyville alueille 4E ja 4E-D ja hauta kaivettiin pohjaan. Hautakuopan koilliskulma ulottuu noin 3 cm matkalta kirkon kulmakiven alle. Kuoppa on voitu silti kaivaa hieman viistoten myös kirkon rakentamisen jälkeen, jos hauta on haluttu mahdollisimman lähelle rakennusta.

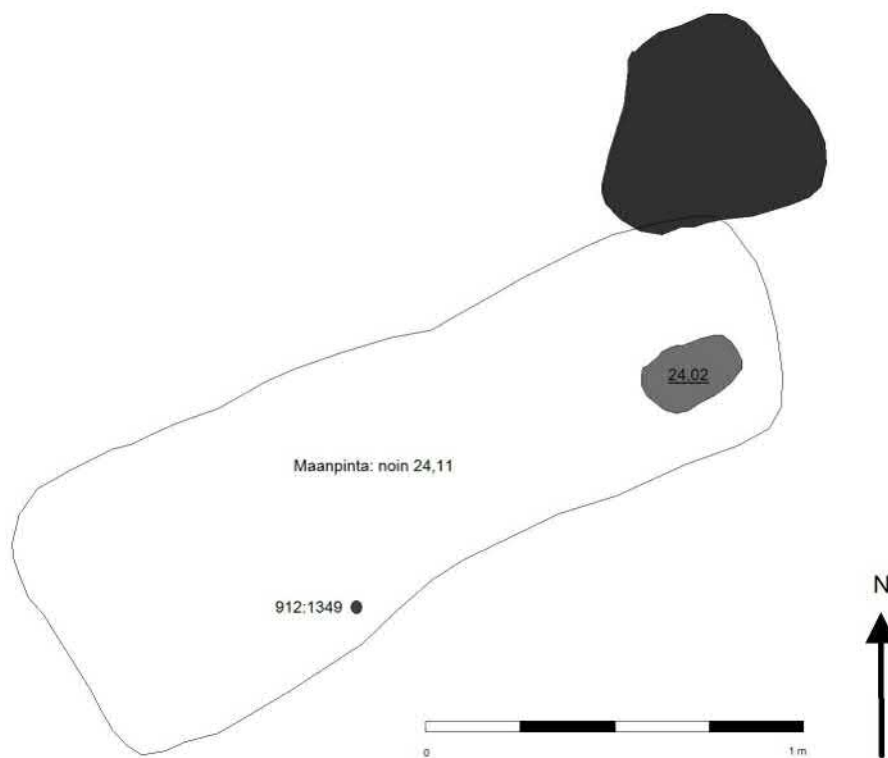

Kulmakivi on voinut myös liikkua muutamia senttejä vuosisatojen aikana. Haudassa säilyneestä langasta on tehty C14-ajoitus, joka kuitenkin kalibroittu ajallisesti niin laajalti, 1000–1200-luvuille, ettei siitä ole apua haudan tarkemmassa ajoituksessa. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 192–196 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudasta löydettiin muutama pronssispiraali ja niiden säilyttämää lankaa (TYA 912:1430) vainajan vatsan kohdalta. Vainajasta on säilynyt maatuneen kallon jättämä jälki. Koska ei tiedetä, mihin vaatekappaleeseen spiraalit ovat kuuluneet, ei vainajan sukupuolta voida määrittää. Löytöaineiston vähäisyyden vuoksi ei myöskään ole varmaa, onko vainajalla ollut hautapuku vai onko arkkuun vain laitettu mukaan yksittäinen vaatekappale.

Haudan itäpäädyssä on laakamainen kivi, joka löytyi kaltevassa asennossa, jolloin kiven pinta oli noin 10 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä. Pystyasennossa se onkin näkynyt käyttöaikanaan hyvin silloiselle maanpinnalle. Kivi vaikuttaa tuetun pystyyn sen lounaispuolelta, hieman syvemmältä maasta löytyneiden pienempien kivien avulla. Haudan itäpäädyn lähetyviltä löydettiin useita nauvoja, mutta ne kuuluvat alueelle, jossa on todennäköisesti paljon kirkkorakennukseen liittyviä nauvoja, joten jätän ne huomiotta. Haudan länsipuolelta kuitenkin löydettiin kerroksesta 1,5 rautanaulan kanta (TYA 912:1349), joka voidaan luotettavammin tulkita hautaukseen liittyväksi. Joko haudan länsipäädyssä tai sen keskiosassa on siis voinut olla puurakenne.

Hautamerkki: Päätykivi haudan itäpäässä ja mahdollisesti puurakenne (1E + 3)

Ylhäällä haudan 13 hautamerkin jäänteet. Haudan koilliskulman päällä on kirkon lounaisnurkan kivi. Vasemmalla itäpäädyn hautakivi tasossa 3 kuvattuna itään. Kiveä on voitu tukea pystyyn pienempien kivien avulla. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Alhaalla sama hautakivi tasossa 3 kuvattuna luoteeseen. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen.

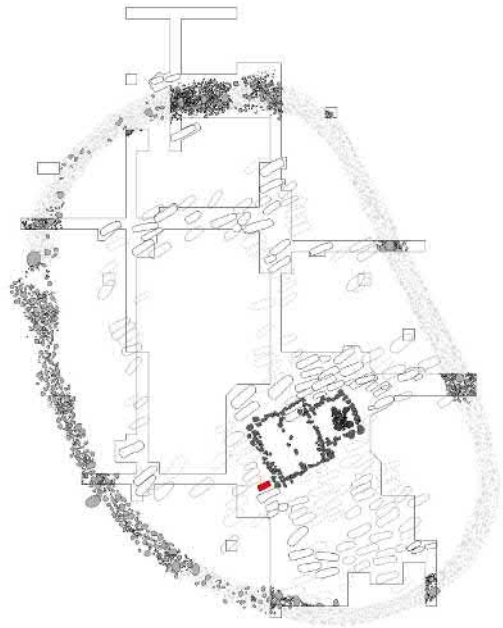
Hauta 14 (9/2014)

Hauta 14 sijaitsee noin 30 cm päässä kirkosta, sen länsipuolella, ruuduissa 166–167/807–809. Hautakuopan itäpuolta saatiin esille vuonna 2011 koeojasta 4 ja kaakkoiskulma alueelta 4E. Alue 4E avattiin uudestaan vuonna 2012 ja hauta saatiin kokonaisuudessaan esiin vuonna 2014 alueen 4E-D avaamisen myötä. Tällöin hauta myös kaivettiin pohjaan.

Vainaja on todennäköisesti haudattu ilman arkkua. Hautakuopan pituus on 116–121 cm, joten kyseessä on lapsi. Hautakuoppa on pohjaltaan vain noin 10 cm leveä, mikä osaltaan myös viittaa arkuttomuuteen ja vainajan pieneen kokoon. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan täyttömaa on hyvin vähäkivistä eikä hautaukseen selvästi kuulu hautakiveä. Haudassa ei myöskään ole puiseen hautamerkkiin viittaavia löytöjä.

Hautamerkki: Ei viitteitä hautamerkistä

Hauta 15 (11/2014)

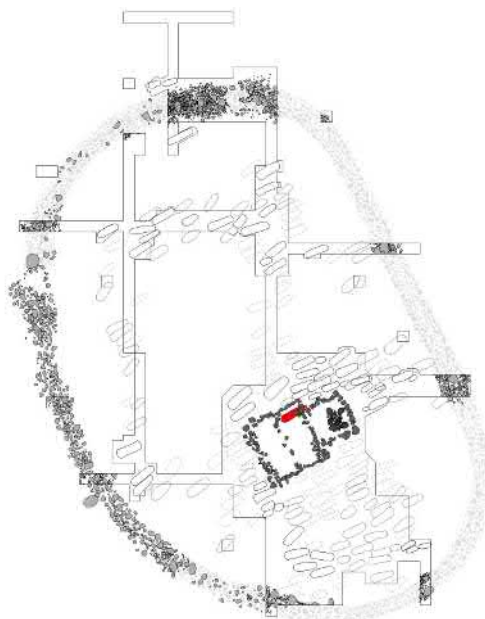
Hauta 15 sijaitsee ainoana hautana kirkon alla, ruuduissa 172–174/810–812. Hautakuoppa saatiin esiin vuonna 2013 alueelta 4E, kun kirkon itäpuoli avattiin ensimmäisen kerran, mutta haudan olemassaolosta ei tällöin vielä tiedetty. Kirkko otettiin kokonaisuudessaan näkyviin vuonna 2014, jolloin myös hauta kaivettiin pohjaan.

Hauta sijaitsee kirkkosalin koillisnurkassa ja jalkopään osalta kirkon kivijalan alla. Hautakuoppa on jäänyt kivijalan alle noin 50 cm matkalta, joten se on varmuudella kirkkoa vanhempi. Hautamerkkien osalta vaikuttaisi siis siltä, että joko niitä ei tässä haudassa ole ollut tai niistä ei ole välitetty kirkon paikkaa valittaessa. Haudassa säilyneestä tekstiilistä ja turkiksesta tehdyt C14-ajoitukset kalibroituivat suunnilleen 1100-luvun loppupuolelta 1200-luvulle (nahasta tehty ajoitus epäonnistui materiaalin liian vähäisen määrän vuoksi). Todennäköisesti hautaus ei siis ole kovin paljon kirkkoa vanhempi. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Vainaja on todennäköisesti haudattu ilman arkkua. Hautakuopan pituus on 220–245 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Myös hautaustasossa havaitun tummemman maan alueen perusteella vainaja on ollut varsin pitkä. Haudasta löydettiin keihäänkärki vainajan lantion oikealta puolelta (TYA 912:1630), pronssinen vyönsolki (ja sen yhteydessä tekstiiliä, nahkaa ja turkista) ja toistaiseksi tunnistamaton rautaesine lantion vasemmalta puolelta (TYA 912:1631–1632) sekä puukko ja pienempi tunnistamaton rautaesine vasemman reiden kohdalta (TYA 912:1633). Vainajasta on säilynyt pitkälle maaton luuta lantion ja reisien kohdalta (TYA 912:2011A–D). Luujäänteet ovat liian huonokuntoisia sukupuolen osteologiseen määrittämiseen, mutta esineistön perusteella vainaja on todennäköisesti mies. Hänet on todennäköisesti haudattu hautapuvussa, mahdollisesti kankaaseen tai turkikseen käärittynä.

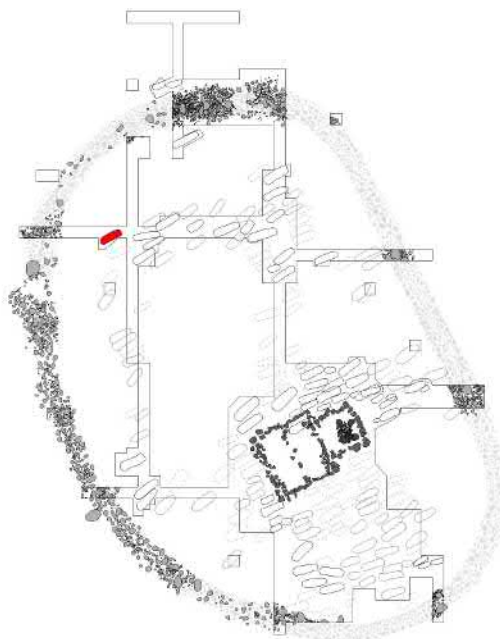
Hautakuopan päällä on useita kiviä ja sen ympäristöstä on löydetty monia rautanauvoja, mutta molemmat ilmiöt liittyvät erittäin todennäköisesti kirkkoon. Mikäli hauta on ollut merkitty, on hautarakenteet todennäköisesti raivattu pois kirkon rakentamisen yhteydessä.

Hautamerkki: Ei tiedetä

Hauta 16 (1/2015)

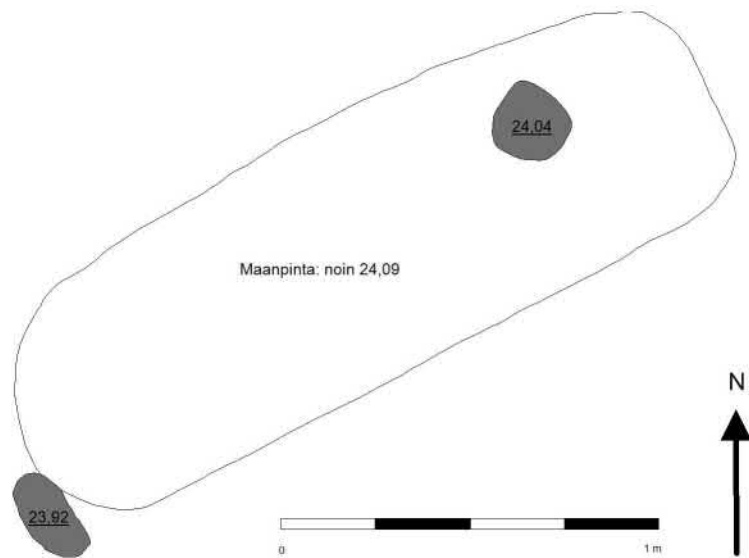
Hauta 16 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koeojan 2W ja siihen tehdyn laajennuksen alueella ruuduissa 189–190/793–795. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2015. Vainaja on haudattu ruuhiarkussa, jonka kokonaispituus on noin 158 cm. Ruuhen sisäosan pituus on noin 153 cm, ja vainajasta säilyneiden jäänteiden perusteella hän on ollut noin 130–135 cm pitkä. Pituuden perusteella kyseessä voisi olla lapsi, mutta löytöaineiston perusteella vainaja on todennäköisemmin nuori aikuinen.

Haudasta löydettiin muun muassa hiusnuttura (TYA 914:1259:11), 31 helmeä vainajan kaulan kohdalta (TYA 914:1259:3), eläimen sarvi pään oikealle puolelle asetettuna (TYA 914:1259:10), pronssinen hevosenkenkäsolkki ja ketjulaite oikean olan kohdalta (TYA 914:1259:1), esiliinan ja viitan pronssispiraalikoristelua (TYA 914:1259:4 ja 6) sekä puukko (TYA 914:1259:2) ja päähineen jäännökset (TYA 914:1259:6–8) vainajan lantion kohdalta. Esinelöytöjen yhteydessä on säilynyt orgaanisia aineita kuten ristikko- ja lautanauhaa sekä tekstiiliä ainakin hameesta, esiliinasta, viitasta, päähineestä ja arkun vuoraukseen käytetystä täkistä. Löytöjen perusteella vainaja on todennäköisesti nainen. Hautalöydöistä on tehty kolme C14-ajoitusta, joista ainakin kaksi epäonnistui selkeästi kalibroituen 1400–1900-luvuille. Hiusten ajoitus kalibroitu 1200-luvulta 1400-luvun alkuun, eikä tulos välttämättä ole luotettava. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan molemmissa päädyissä on pystykivet. Itäpäädyn hautakivi on muodoltaan pitkänomainen ja kooltaan noin 27,5 x 23 x 14 cm. Löytyessään se oli yhä pystyasennossa, jolloin kiven pinta oli noin 5cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Kivilajiltaan se on graniittia ja tarkemmin määriteltynä raekoeltaan keskikarkeaa protomyloniittia, jossa mineraaleista eniten mukana on kiillettä. Väriltään kivi on punertava. Sen kaakkoispuolella on kaksi pienempää kiveä, joita on voitu käyttää hautakiven tukirakenteena. Haudan länsipäädyn kivi on suurehko, muodoltaan laakamainen ja sen sileä sivu osoittaa kohti hautausta. Kivi oli löytyessään kallellaan, jolloin sen pinta oli noin 17cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Molemmat kivet ovat käyttöaikanaan näkyneet silloiselle maanpinnalle.

Hautamerkki: Päätykivet haudan molemmissa päissä (1WE)

Ylhäällä haudan 16 hautakivet. Alhaalla vasemmalla haudan länsipäädyn kivi tasossa 3 kuvattuna koilliseen ja taustalla hautaustasoon kaivettu hautakuoppa. Kiven vieressä ja osittain sen päällä kasvaneen puun juurakko on voinut liikuttaa sitä alkuperäiseltä paikaltaan. Alimpana itäpäädyn hautakivi tukirakenteineen tasossa 3 kuvattuna etelään. Oikealla sama kivi lähikuvassa. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen ja Siiri Tuomenoja.

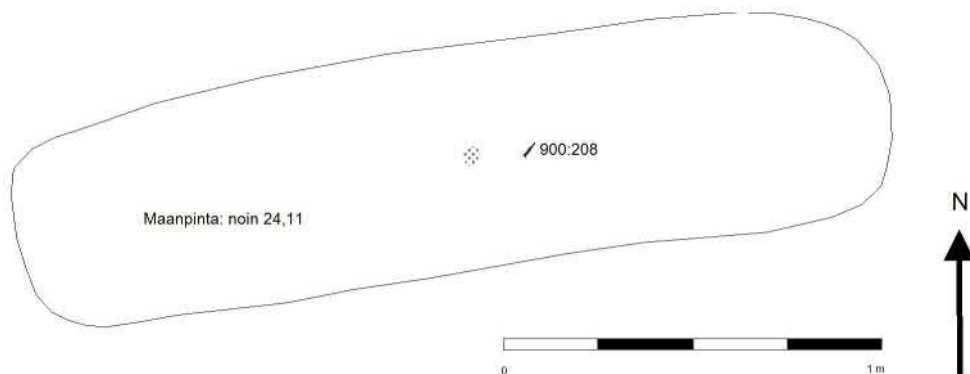
Hauta 17 (2/2015)

Hauta 17 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koeojan 2N ja siihen tehtyjen laajennusten alueella, ruuduissa 189–190/796–798. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2015. Vainaja on haudattu ruuhiarkussa, jonka pituus on noin 213 cm. Hautalöytöjen perusteella vainaja on ollut ainakin 160 cm pitkä, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Vainajasta säilyneestä hammaskiilteestä (TYA 914:1269:7) tehty osteologinen analyysi vahvistaa tulkintaa. Haudasta löydettiin hiusnuttura (TYA 914:1269:9), ohimokoristeita (TYA 914:1269:7

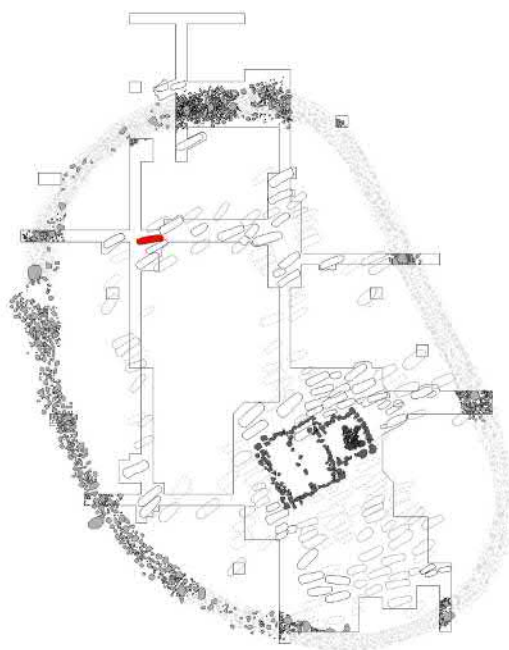
ja 10), 44 lasihelmeä vainajan kaulan kohdalta (TYA 914:1269:10), pronssiset hevosenkenkäsoljet molempien olkien kohdalta (TYA 914:1269:1 ja 2), kolmas hevosenkenkäsolki rinnan oikealta puolelta (TYA 914:1269:3), esiliinan ja viitan pronssispiraalikoristelua (TYA 914:1269:3, 4 ja 6) sekä ristikkonauhaa vyötärön kohdalta (TYA 914:1269:5). Esinelöytöjen yhteydessä on säilynyt orgaanisia aineita kuten vainajan ihoa ja tekstiiliä ainakin hameesta, esiliinasta ja viitasta. Löytöjen perusteella kyseessä on todennäköisesti naisen pukuhautaus. Haudan tekstiilistä tehty C14-ajoitus kalibroitu ajallisesti laajalti, mutta todennäköisimmin kuitenkin 1100-luvulle tai 1200-luvun alkuun. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Hautaan ei kuulu kivistä hautamerkkiä. Hautakuopan keskiosasta, kerroksesta 2 löydettiin rautanaulan kärkikatkelma (TYA 914:208). Noin 15 cm päässä siitä löydettiin kerroksesta 3 hiiltä, jota ei haudan täyttömaassa muuten tavattu. Haudan keskellä on siis voinut olla kevytrakenteinen puinen hautamerkki.

Hautamerkki: Mahdollisesti puurakenne haudan keskellä (3M)

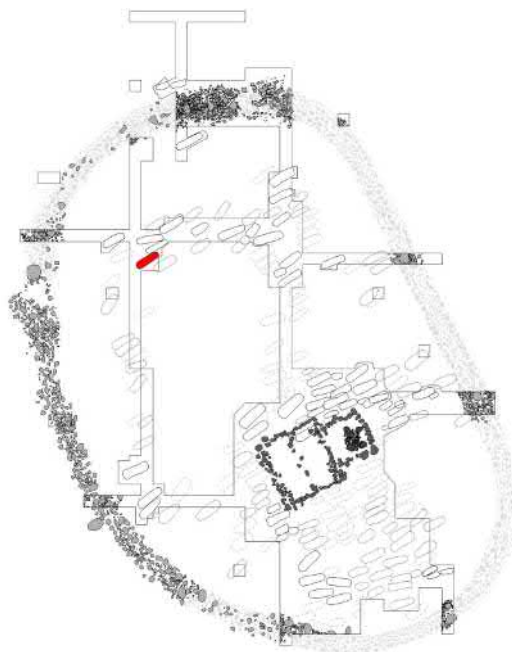

Haudan 17 hautamerkin jäänteet. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Hauta 18 (3/2015)

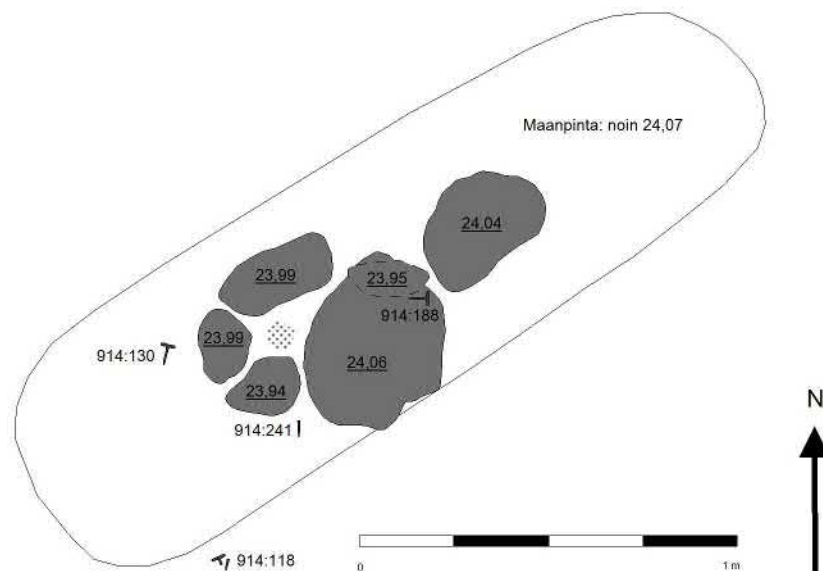
Hauta 18 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koeojan 2N ja siihen tehtyjen laajennusten alueella, ruuduissa 187–189/796–798. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2015. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 160 cm. Vainaja on tällöin todennäköisesti alle 150 cm pitkä, joten kyseessä voisi olla nuori aikuinen. Arkun jalkopäästä, poikittain vainajaan nähden asetettuna löydettiin puukko (TYA 914:1276:1). Lisäksi jalkopäässä on säilynyt turkista (TYA 914:1276:2), joka on voinut joko kuulua vainajan hautapukuun tai sitä on käytetty arkun vuoraamiseen. Löytöjen perusteella ei voida määrittää vainajan sukupuolta. Turkiksesta tehty C14-ajoitus kalibroitu todennäköisimmin 1100-luvun loppupuolelta 1200-luvulle. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan keskiosassa on näyttävä hautarakenne. Rakenteen itäisin osa on viisikulmion muotoinen hautakivi, kooltaan 33,5 x 23,5 x 9,2 cm. Löytyessään kivi makasi lappeellaan, joilloin sen pinta oli vain hieman nykyistä maanpintaa syvemmillä. Pystyssä ollessaan kivi on sijainnut leveä sivu kohti hautausta ja näkynyt käyttöaikanaan hyvin silloiselle maanpinnalle. Kivilajiltaan se on graniittia ja tarkemmin määriteltynä raekooltaan karkeaa migmatiittia, jossa mineraaleista eniten mukana on kalimaasälpää.

Suoraan kiven lounaispuolella sijaitsee viidestä kookkaasta, pitkänomaisesta tai epäsäännöllisen muotoisesta kivistä koostuva rakenne, jota täydentää muutama pienempi kivi. Kivistä suurin on halkaisijaltaan noin 45 cm, väriltään punertava, ja sen pinta sijaitsee lähes nykyisen maanpinnan tasolla. Neljä muuta kiveä ovat leveydeltään noin 20–30 cm ja sijaitsevat noin 8–13 cm maanpinnan alla, joten kaikki kivet ovat käyttöaikanaan näkyneet ainakin osittain silloiselle maanpinnalle. Kivet muodostavat kehän, jonka sisäpuolelle jää halkaisijaltaan noin 10–15 cm kokoinen kivetön alue. Maaperä on siinä tummaa ja noensekaista, ja kiveys on todennäköisesti tukenut puista rakennetta. Paikalta löydettiinkin useita rautanauvoja. Kerroksesta 1 löydettiin 70 mm pituinen ja kannaltaan suorakaiteinen naula noin 10 cm rakenteen länsipuolelta (TYA 914:130) sekä kannaltaan soikea ja kahteen osaan hajonnut naula noin 40 cm sen lounaispuolelta (TYA 914:118). Kerroksesta 2 löydettiin 75 mm pituinen ja kannaltaan soikea naula kahden kiven välistä rakenteen koillisosasta (TYA 914:188). Lisäksi kerroksesta 4 löydettiin naulan varsikatkelma noin 5 cm rakenteen eteläpuolelta (TYA 914:241).

Hautamerkki: Hautakivi ja mahdollinen puurakenne haudan keskellä (1M + 3M)

Yllä haudan 18 hautamerkin jäänteet. Katkoviivalla merkitty kivi ja naula 914:188 ovat sijainneet suuren kiven päällä. Alla hauta tasossa 2 kuvattuna pohjoiseen. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Alimpana vasemmalla hauta samassa tasossa kuvattuna itäkoilliseen. Viisikulmion muotoinen hautakivi on nostettu pystyyn, sen oletettuun alkuperäiseen asentoon.

Alimpana oikealla mahdollista puurakennetta tukenut kiveys tasossa 3 kuvattuna itään. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruuhonen.

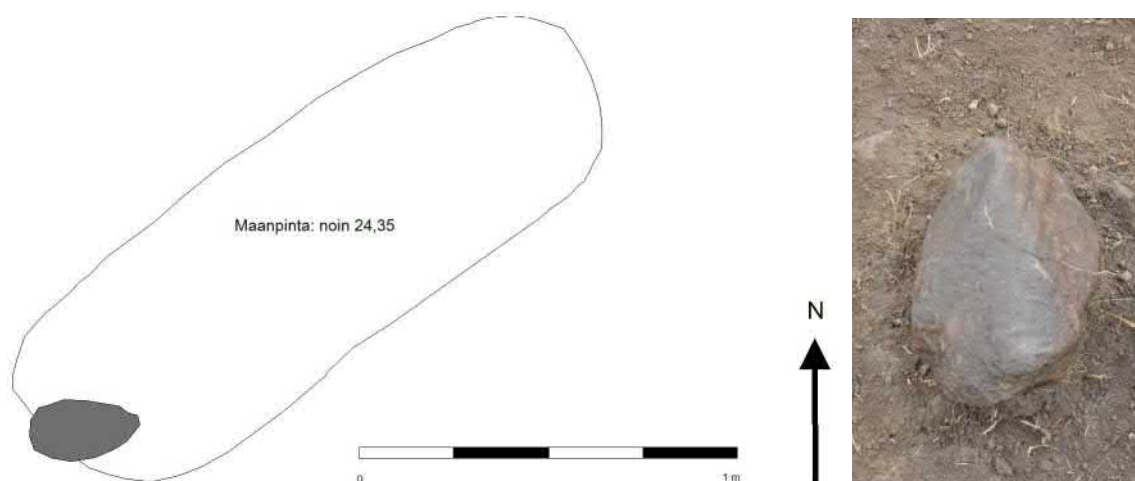
Hauta 19 (4/2015)

Hauta 19 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koeojan 5N ja siihen tehtyjen laajennusten alueella, ruuduissa 191–192/808–809. Haudan itäpuoli saatiin esille vuonna 2013 ja kokonaisuudessaan hautakuoppa saatiin näkyviin vuonna 2014. Aluetta avattiin uudelleen vuonna 2015, jolloin hauta kaivettiin pohjaan.

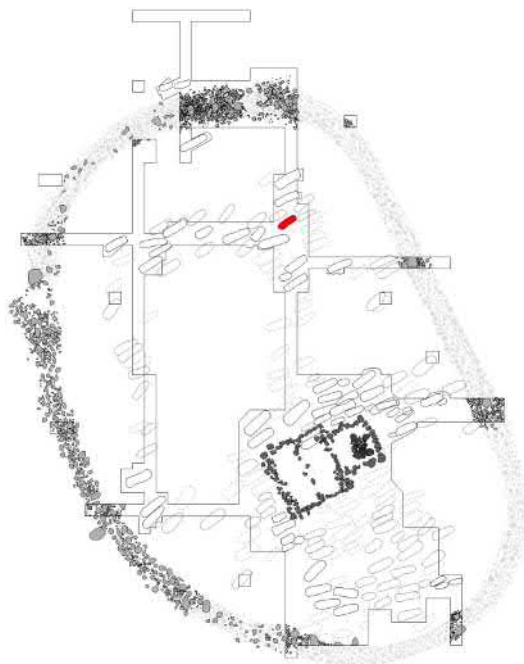
Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on 88–90 cm, joten kyseessä on lapsi. Hautakuoppa on poikkeuksellisesti paljon arkkua pidempi, noin 175 cm. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Haudan täyttömaan hiilestä tehty C14-ajoitus kalibroitu 1000–1100-luvuille. Ei ole kuitenkaan varmaa, ajoittaako hiili varsinaisen hautaustapahtuman. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan länsipäädystä on pitkänomainen ja toiseen päähän kapeneva kivi, joka saatiin esille kerroksesta 1. Noin 28cm pitkä kivi makasi löytyessään lappeellaan noin 10cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Pystyasennossa se on näkynyt käyttöaikanaan hyvin silloiselle maanpinnalle. Haudan täyttömaassa on melko paljon muitakin kiviä, mutta löytökorkeutensa ja kokonsa puolesta ne tuskin on tarkoitettu hautarakenteiksi.

Hautamerkki: Päätykivi haudan länsipäässä (1W)

Vasemmalla haudan 19 hautakivi. Kiven pintalukemaa ei mitattu takymetrillä. Oikealla sama hautakivi tasossa 1,5 kuvattuna itään. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuva: Juha Ruohonen.

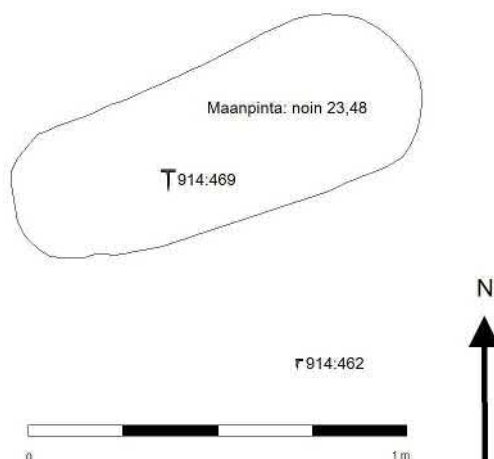
Hauta 20 (5/2015)

Hauta 20 sijaitsee kirkkomaan eteläreunalla, ruuduissa 160–161/821–822. Hautakuopan luoteiskulma saatiin näkyviin vuonna 2014 koeajasta 7. Kokonaisuudessaan hauta saatiin näkyviin alueelle 7S vuonna 2015, jolloin se kaivettiin pohjaan.

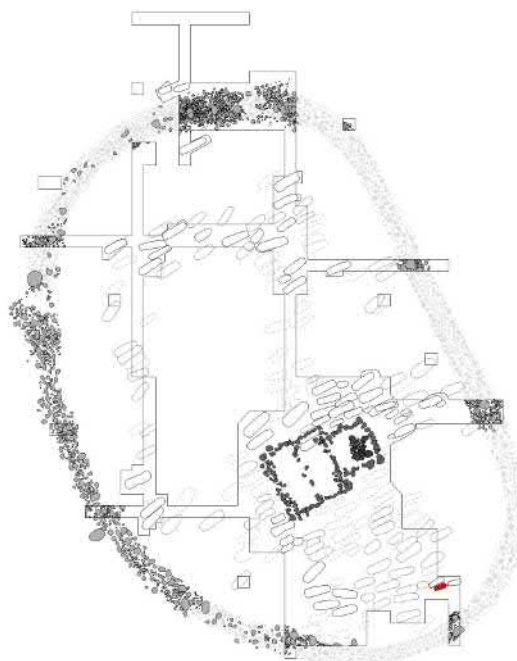
Vainaja on todennäköisesti haudattu ilman arkkua. Hautakuopan pohjan pituus on noin 93 cm, joten kyseessä on lapsen haudaus. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Haudan 20 ja sen itäpuolella sijaitsevan haudan 32 hautakuoppien yläosat leikkaavat toisiaan, mutta molemmissa varsinaiset hautausastot ovat ehjät. Mahdollisesti haudat on saatettu haluta kaivaa mahdollisimman lähelle toisiaan. Hautojen keskinäistä ikäjärjestystä ei pystytty selvittämään kaivauksilla.

Hautaukseen ei kuulu hautakiviä. Hautakuopan koilliskulman päällä on suurehko kivi, mutta todennäköisesti se on haudan 20 pohjoispuolella sijaitsevaan hautaan 33 kuuluva pystykivi, joka on kaatunut alkuperäisestä asennostaan. Noin 40 cm päässä haudan 20 länsipäädystä löydettiin pyöreäkantainen ja 78 mm pitkä rautanaula kerroksesta 2 (TYA 914:469). Samasta kerroksesta löydettiin 45 asteen kulmaan taittunut rautanaulan varren katkelma (TYA 914:462). Se on talletettu ruudun tarkkuudella, joten katkelma on voinut sijaita haudan täyttömaan eteläreunassa tai haudan eteläpuolella. Mahdollisesti hautaa on merkitty puurakenteella, joka naulalöytöjen perusteella on voinut sijaita haudan länsipäädystä tai sen keskellä.

Hautamerkki: Mahdollisesti puurakenne haudan päällä (3)

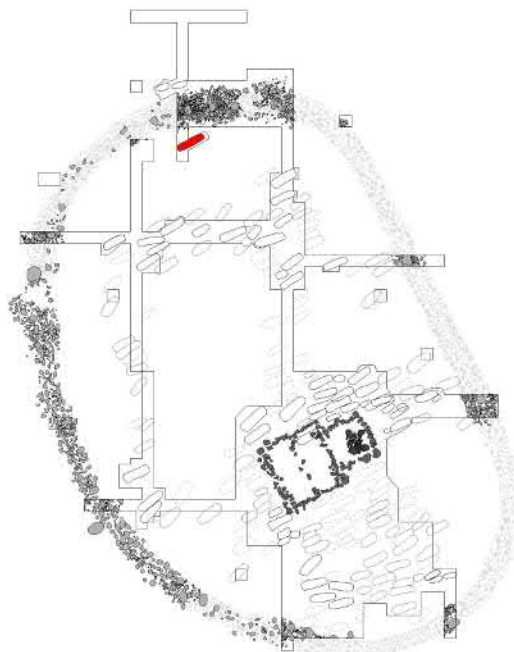

Haudan 20 hautamerkin jäänteet. Naulan 914:462 sijainti on suuntaa-antava. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Hauta 21 (6/2015)

Hauta 21 sijaitsee kirkkomaan pohjoisreunalla, koeojan 8 ja siihen tehdyn laajennuksen alueella, ruuduissa 197–199/800–802. Hauta on pohjoisin Ristimäen tunnetuista, kirkkomaan rajojen sisäpuolella sijaitsevista haudauksista. Se on kaivettu pohjaan vuonna 2015. Vainaja on haudattu ruuhiarkussa, jonka pituus on noin 207 cm. Löytöjen perusteella vainaja on todennäköisesti noin 145–155 cm pitkä. Kyseessä voi siis olla nuori aikuinen, vaikka tulkinta jääkin epävarmaksi.

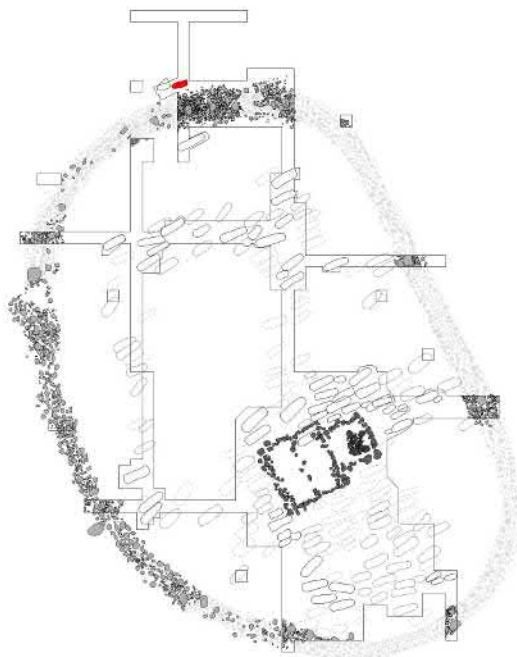
Vainajasta on säilynyt hiusnuttura (TYA 914:1316:6), hammaskiillettä (TYA 914:1316:7) sekä ihon ja luun kappaleita (TYA 914:1316:1 ja 2). Haudasta löydettiin myös pronssiset hevosenkenkäsolkjet vainajan molempien olkien kohdalta (TYA 914:1316:3 ja 4), kolmas hevosenkenkäsolki sekä pronssinen kupurasolki rinnan kohdalta (TYA 914:1316:1 ja 2), rautainen avain lantion kohdalta (TYA 914:1316:5) ja esiliinan pronssispiraalikoristeita (TYA 914:1316:8). Esinelöytöjen yhteydessä on säilynyt muun muassa tekstiiliä hameesta, esiliinasta ja aluspaidasta. Löytöjen perusteella vainaja on todennäköisesti pukuhaudauksen saanut nainen. Hiuksista tehty C14-ajoitus kalibroitu 1200-luvulle, mutta ei ole varmaa, voidaanko sitä pitää luotettavana. Myöhemmät haudaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan täyttömaa on hyvin vähäkivistä eikä hautaukseen selvästi kuulu hautakiveä. Haudassa ei myöskään ole puiseen hautamerkkiin viittaavia löytöjä.

Hautamerkki: Ei viitteitä hautamerkistä

Hauta 22 (7A/2015)

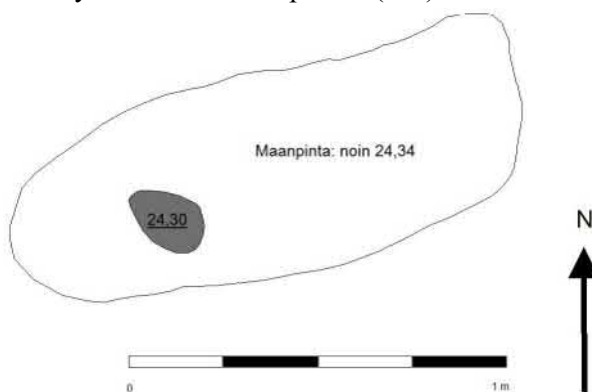
Hauta 22 sijaitsee Ristimäen pohjoispuolella, kirkkomaata ympäröivän aidan ulkopuolella, ruuduissa 203/799–800. Hauta on koeojan 8 ja siihen tehdyn laajennuksen alueella, ja se on kaivettu pohjaan vuonna 2015. Haudan länsipuolella on toinen haudaus, jota pidettiin alunperin haudan 22 länsipäätynä. Jälkitöiden yhteydessä ilmiö tulkittiin kuitenkin kahdeksi lyhyemmäksi ja lähes peräkkäin kaivetuksi hautakuopaksi. Haudat sijaitsevat noin 50–80 cm päässä kirkkomaan aidanpohjan ulkoreunasta ja ovat Ristimäen ainoita tunnettuja, aidan ulkopuolelle kaivettuja hautauksia.

Vainaja on todennäköisesti haudattu arkussa. Arkun pituus on epäselvä, mutta koska hautakuoppa on vain noin 140 cm pitkä, on kyseessä lapsen haudaus. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Hautojen 22 ja 23 hautakuoppien yläosat saattavat leikata toisiaan hiukan, mutta molempien hautaustasot ovat ehjät. Haudat on saatettu tarkoituksella kaivaa mahdollisimman lähelle toisiaan.

Haudan länsipäädystä on noin 31 x 22 x 15 cm kokoinen kivi. Se löytyi haudasta pystyasennossa, jolloin sen pinta oli vain muutaman senttimetrin nykyistä maanpintaa syvemmällä. Käyttöaikanaan se on siis näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Kivi on muodoltaan lähes pyramidimainen, tasaisen pohjan päällä seisova ja kärkeä kohti kapeneva. Haudan jalkopäädystä katsottaessa se muistuttaa muodoltaan viisikulmaisia hautakiviä. Kivilajiltaan se on raekooltaan hienoa kiillegneissia. Kivi on suuntautunut ja noin puolet sen mineraaleista on kvartssia.

Hautamerkki: Päätükivi haudan länsipäädssä (1W)

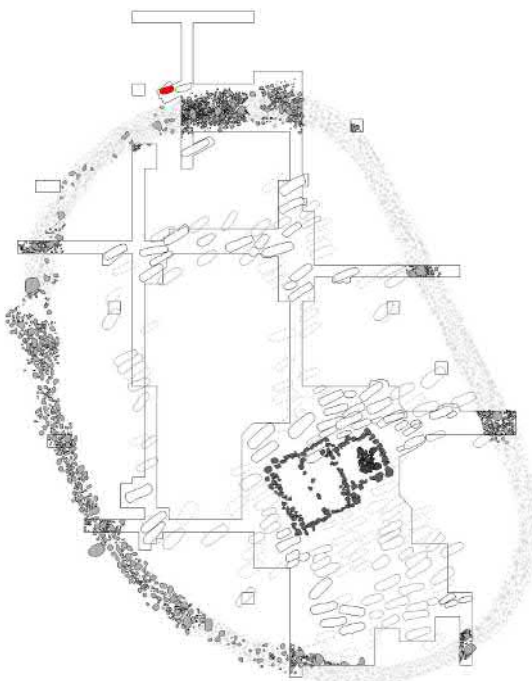
Haudan 22 hautakivi. Hautakuopan rajat ovat erityisesti länsipäädyn osalta hieman epävarmat. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Yllä hauta 22 tasossa 3 kuvattuna luoteeseen. Kuvassa haudan länsipäädyn hautakivi ja muutama pienempi, haudan täyttömaahan kuuluva kivi. Vasemmalla hautakivi lähikuvassa löytöasennossaan. Kiven kameraa kohti osoittava tasainen pinta oli haudassa kohti jalkopäätä. Kuvat: Juha Ruuhonen ja Siiri Tuomenoja.

Hauta 23 (7B/2015)

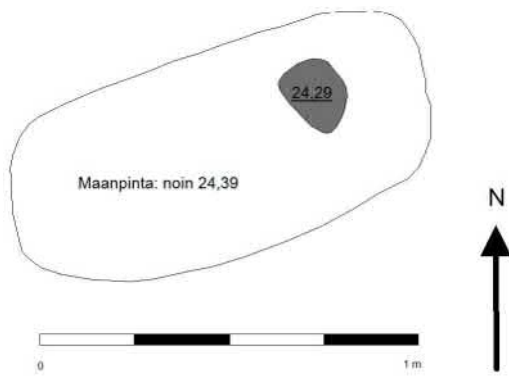
Hauta 23 sijaitsee Ristimäen pohjoispuolella, kirkkomaata ympäröivän aidan ulkopuolella, ruuduissa 203/798–799. Hauta on koejojan 8 tehdyn laajennuksen alueella, ja se on kaivettu pohjaan vuonna 2015. Haudan itäpuolella on toinen haudaus, jota pidettiin alunperin haudan 23 itäpäätynä. Jälkitöiden yhteydessä ilmiö tulkittiin kuitenkin kahdeksi lyhyemmäksi ja lähes peräkkäin kaivetuksi hautakuopaksi. Haudat sijaitsevat noin noin 50–80 cm päässä kirkkomaan aidanpohjan ulkoreunasta ja ovat Ristimäen ainoita tunnettuja, aidan ulkopuolelle kaivettuja hautauksia.

Vainaja on todennäköisesti haudattu ilman arkkua. Hautakuopan pituus on noin 115 cm, joten kyseessä on lapsen haudaus. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Hautojen 23 ja 22 hautakuoppien yläosat saattavat leikata toisiaan hiukan, mutta molempien hautaustasot ovat ehjät. Haudat on saatettu tarkoituksella kaivaa mahdollisimman lähelle toisiaan. Haudan 23 täyttömaan hiilestä tehty C14-ajoitus kalibroitu todennäköisimmin 1000-luvun lopulta 1100-luvun puoliväliin. Hiili on löytökorkeutensa puolesta peräisin todennäköisesti hautaustasosta, mutta ei ole varmaa, ajoittaako hiili hautaustapahtuman. Mikäli näin kuitenkin on, on hauta 23 (ja luultavasti myös hauta 22) todennäköisesti kirkkomaan aitaa vanhempi eikä sitä siis tulisi tulkita suhteessa aidan sijaintiin.

Haudan itäpäädyssä on noin 20 x 15 cm kokoinen, laakamainen kivi. Löytyessään se makasi lappeellaan, jolloin kiven pinta oli noin 10 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Pystyssä ollessaan se on käyttöaikanaan näkynyt silloiselle maanpinnalle. Kivilajiltaan se on raekooltaan hienoa kiillegneissia. Kivi on suuntautunut ja noin puolet sen mineraaleista on kvartssia, aivan kuin haudassa 22.

Hautamerkki: Päätykivi haudan itäpäässä (1E)

Yllä vasemmalla haudan 23 hautakivi. Hautakuopan rajat ovat erityisesti itäpäädyn osalta hieman epävarmat. Yllä oikealla hautakivi lähikuvassa sen oletetussa alkuperäisessä asennossa. Alimpana hauta tasossa 3 kuvattuna luoteeseen. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Kuvassa itäpäädyn hautakivi lappeelleen kaatuneena. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen ja Siiri Tuomenoja.

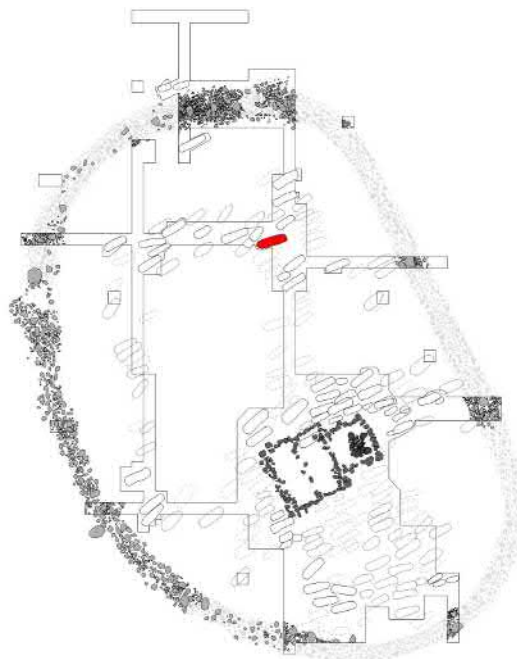
Hauta 24 (8/2015)

Hauta 24 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koeojan 5N ja siihen tehtyjen laajennusten alueella, ruuduissa 189–190/806–809. Hautakuopan itäpäätyä saatiin esiin hieman jo vuonna 2013 ja laajemmin vuonna 2014. Kokonaisuudessaan hauta otettiin esille vuonna 2015, jolloin se myös kaivettiin pohjaan.

Vainaja on haudattu ruuhiarkussa, jonka pituus on noin 233 cm. Löytöjen perusteella vainajan pituus on noin 170–175 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Hammaskiilteestä (TYA 914:1367:8) tehty osteologinen analyysi tukee tulkintaa. Hampaiden lisäksi vainajasta on säilynyt hiusnuttura (TYA 914:1367:7) ja luuta ainakin kallosta (TYA 914:1367:22), leukaluusta (TYA 914:1367:8) ja ylävartalosta (TYA 914:1367:5 ja 15). Haudasta löydettiin muun muassa 31 lasihelmestä koostuva nauha (TYA 914:1367:6), pronssiset hevosenkenkäsoljet vainajan molempien olkien kohdalta (TYA 914:1367:4 ja 5), hopeinen hevosenkenkäsolki rinnan kohdalta (TYA 914:1367:1), vatsan päälle asetettuina päähine (TYA 914:1367:2), puukko pronssituppineen (TYA 914:1367:3), tuohirasia (TYA 914:1367:9) ja neulakintaat (TYA 914:1367:13) sekä pronssispiraalein koristellun esiliinan jäännöksiä (TYA 914:1367:3, 10, 13, 18 ja 20). Esinelöytöjen yhteydessä on säilynyt tekstiiliä muun muassa hameesta, sääriseiteistä, ristikko- ja lautanauvoista sekä arkkua vuoranneesta täkistä. Löytöjen perusteella vainaja on todennäköisesti pukuhautauksen saanut nainen. Hautalöydöistä tehdyt kolme C14-ajoitusta kalibroituvat ajallisesti eri kohtiin 1200-luvun loppupuolelta 1500-luvulle eivätkä todennäköisesti ole luotettavia. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan täyttömaa on hyvin vähäkivistä eikä hautaukseen selvästi kuulu hautakiveä. Haudassa ei myöskään ole puiseen hautamerkkiin viittaavia löytöjä.

Hautamerkki: Ei viitteitä hautamerkistä

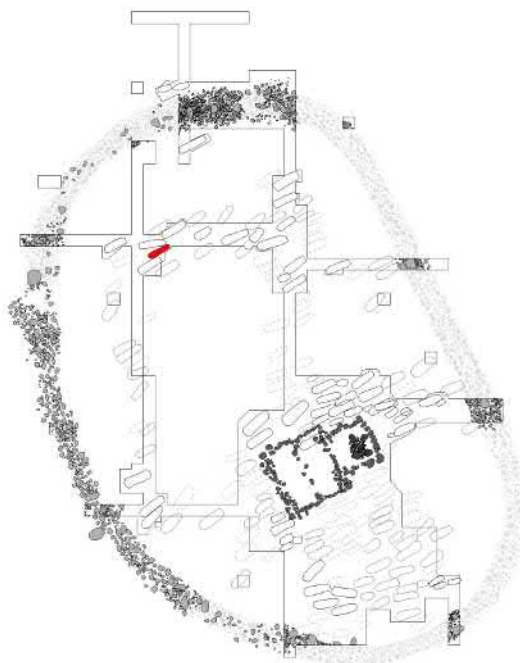
Hauta 25 (9/2015)

Hauta 25 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koejoaan 2N tehtyjen laajennusten alueella, ruuduissa 188–190/797–799. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2015. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 175 cm. Vainajasta on säilynyt hammaskiillettä (TYA 914:1376:3), jonka osteologisen analyysin mukaan kyseessä voisi olla nuori aikuinen.

Haudasta löydettiin hampaiden lisäksi tekstiiliä kahdesta kohtaa (TYA 914:1376:1 ja 2). Löytöjen perusteella ei tiedetä, onko vainaja ollut arkussa yksinkertaisessa hautapuvussa vai esimerkiksi käärinliinoihin kiedottuna. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

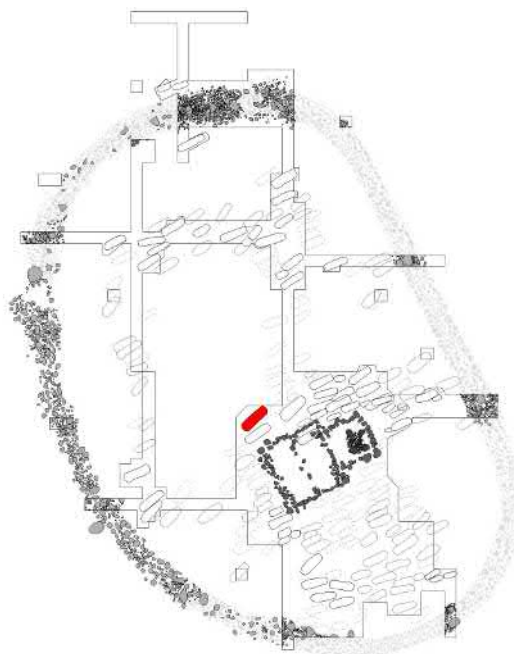
Haudan täyttömaa on hyvin vähäkivistä eikä hautaukseen selvästi kuulu hautakiveä. Haudassa ei myöskään ole puiseen hautamerkkiin viittaavia löytöjä.

Hautamerkki: Ei viitteitä hautamerkistä

Hauta 26 (10/2015)

Hauta 26 sijaitsee kirkon pohjoispuolella, alle 2 metrin päässä sen luoteisnurkasta, alueella 4E-A, ruuduissa 173–175/805–807. Hautakuoppa saatiin esille vuonna 2014, ja alue avattiin uudelleen vuonna 2015, jolloin hauta kaivettiin pohjaan. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 199 cm. Haudassa säilyneen hammaskiilteen (TYA 914:1419:4) osteologisen analyysin mukaan kyseessä voisi olla nuori aikuinen ja mahdollisesti nainen. Haudasta löydettiin puukko vainajan rinnan kohdalta (TYA 914:1419:1) sekä kaksi koukkumaista esinettä (TYA 914:1419:2 ja 3), mahdollisesti vaateneulaa, rinnan ja lantion kohdilta. Löytöjen perusteella ei tiedetä, onko vainaja ollut hautapuvussa vai esimerkiksi käärinliinoihin kiedottuna, sillä neulat ovat voineet kiinnittää kumpaa tahansa eikä puukkokaan ole sijaintinsa perusteella roikkunut vainajan vyötäisiltä. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Suurimman osan hautakuopasta peittää viidestätoista suuresta tai keskikokoisesta kivistä muodostuva rakenne. Kiveys alkaa haudan itäpäädyssä ja jatkuu yhtenäisenä sen länsipuolelle. Haudan länsipäädyssä on kivetöntä aluetta noin 35 cm matkalta ja aivan kuopan länsireunassa on kaksi suurehkoa kiveä. Rakenteen kivet ovat muodoltaan pääasiassa laakamaisia tai pitkänomaisia ja niiden pituus vaihtelee yli 40 senttimetrinä noin 20 cm. Itäpäädyssä on yksi rapakivi, joka on todennäköisesti ollut alunperin nykyistä kokoaan suurempi. Suurin osa kivistä makasi löytyessään lappeellaan tai kallistuneessa asennossa, jolloin niiden pinta oli noin 5–20 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä. Pystyasennossa ne ovat siis käyttöaikanaan näkyneet hyvin silloiselle maanpinnalle.

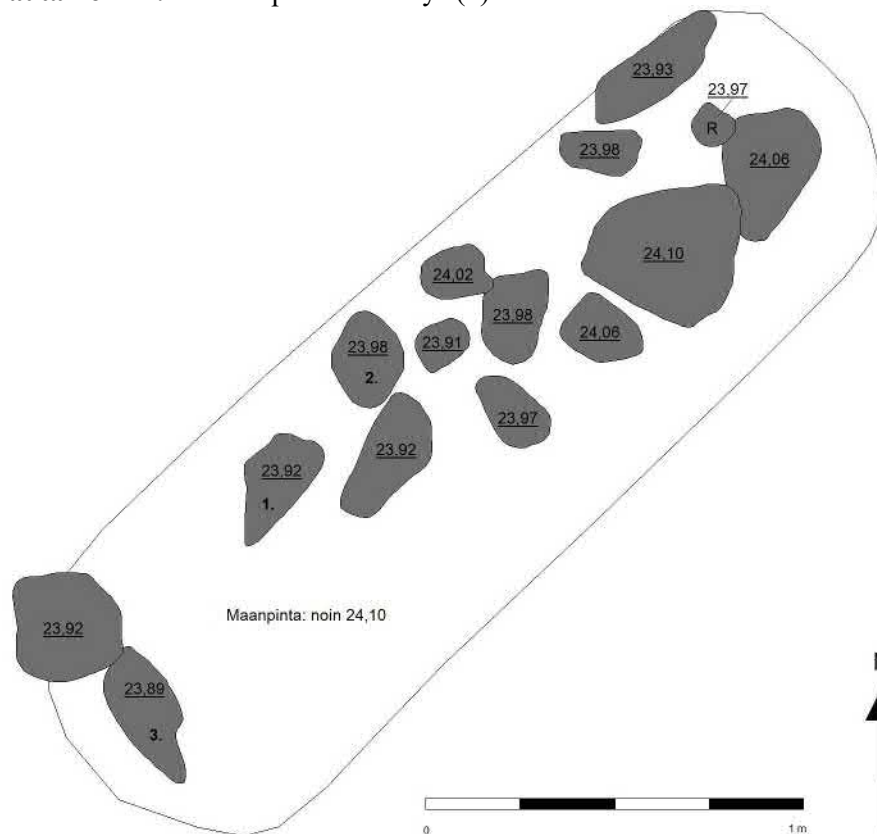
Rakenteen suurin kivi sijaitsee haudan itäpuolella ja muistuttaa muodoltaan viisikulmiota. Viistosti lappeelleen kaatuneen kiven pinta oli löytyessään vain muutamia senttimetrejä nykyistä maanpintaa syvemmillä. Pystyasennossa se onkin kohonnut selvästi muita kiviä korkeammalle ja hallinnut hautamerkin ilmettä. Kiveyksen rakentaminen on ilmeisesti aloitettu asettamalla pystykivet haudan molempiin pätyihin, sillä rakennetta purettaessa ne jäivät viimeisinä paikoilleen. Länsipäädyn kivi löytyi kallistuneessa asennossa ja itäpäädyn kivi yhä lähes pystyssä. Molemmat ovat todennäköisesti yläosiltaan näkyneet maanpinnalle.

Kolmesta rakenteen kivistä on määritetty niiden kivilaji ja ne ovat kaikki graniittia. Tarkemmin määriteltynä kivi 2 (numerot hautakartassa) on raekooltaan keskikarkea ja suuntautunut protomyloniitti, jonka päämineraalit jakautuvat melko tasaisesti kvartsin, plagioklaasin ja

kalimaasälvän välillä. Kivi 3 on raekooltaan keskikarkea migmatiitti, jossa mineraaleista eniten on kalimaasälpää. Kivi 1 on niin hienorakeinen ja massamainen, että sen mineralogia ei ole erotettavissa. Väriältään se on punertava.

Hautakuopan kohdalta löydettiin yhteensä kymmenen rautanaulaa tai sellaisen katkelmaa kerroksista 1-2,5. Hautamerkkiin on siis saattanut kuulua myös puisia rakenteita. Koska hauta kuitenkin sijaitsee alueella, josta löydettiin runsaasti todennäköisesti kirkkoon liittyviä rakennusnauloja, ei puurakenteista voida tehdä luotettavia tulkintoja.

Hautamerkki: Haudan peittävä kiveys (2)

Yllä haudan 26 hautarakenne. Numeroilla 1–3 merkityt kivet on otettu kaivauksilla talteen ja niiden kivilajit on määritetty myöhemmin. R-kirjaimella merkitty kivi on rapakiveä. Alla hauta tasossa 3 kuvattuna luoteeseen. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuva: Juha Ruohonen.

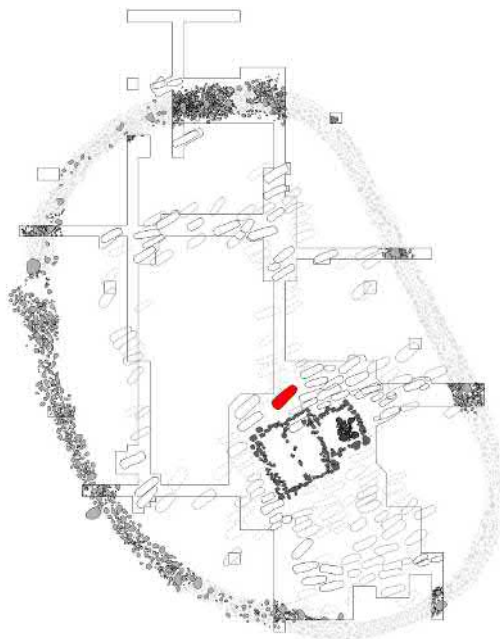

Yllä hauta 26 tasossa 3 kuvattuna etelään. Oikealla hautakuoppa kiveyksen poiston jälkeen, noin tasossa 3,5 ja kuvattuna koilliseen. Molemmissa päädyissä on yhä paikoillaan syvimmälle asetetut kivet. Alhaalla lähikuvissa talteen otetut hautakivet: oikealla kivi 1, keskellä kivi 2 ja vasemmalla kivi 3. Kuvat: Juha Ruohonen ja Siiri Tuomenoja.

Hauta 27 (11/2015)

Hauta 27 sijaitsee kirkon pohjoispuolella, noin 120 cm päässä sen seinästä, ruuduissa 174–176/808–810. Hautakuopan länsipuolta saatiin näkyviin jo vuonna 2012 koejasta 5N ja lisää vuonna 2014 alueilta 4E-A ja 4E-B. Kokonaan hauta otettiin esille vuonna 2015, jolloin se myös kaivettiin pohjaan. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 210 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Hautakuopan pohjalla on kaksi lankkumaista puuta, jotka todennäköisesti eivät kuitenkaan liity arkkuun eivätkä hautamerkkiin. Haudasta

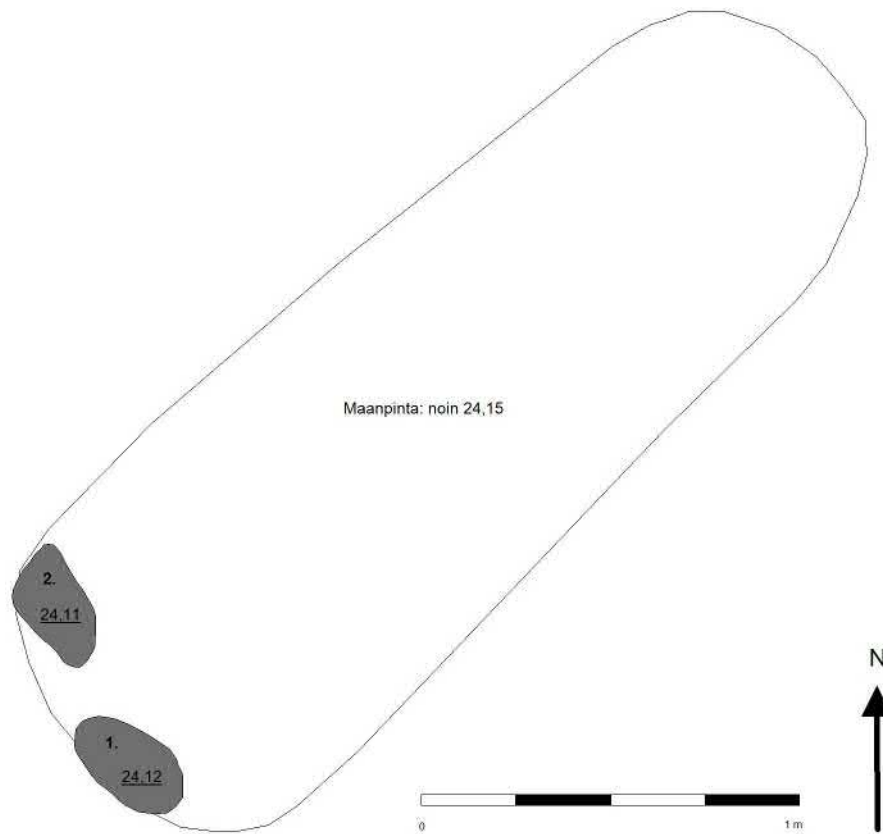

löydettiin puukko (TYA 914:1466:1) vainajan rinnan kohdalta. Todennäköisesti se ei siis ole roikkunut vyötäisiltä, vaan on saatettu asettaa arkkuun irrallisena. Vainajan sukupuolta tai sitä, onko hän ollut yksinkertaisessa hautapuvussa vai esimerkiksi käärinliinoihin kiedottuna, ei tiedetä. Haudan täyttömaan hiilestä tehty C14-ajoitus kalibroitu 1000-luvulta 1100-luvun puoliväliin, mutta ei ole varmaa, ajoittaako hiili varsinaista hautausajankohtaa. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan länsipäädystä on kaksi suurehkoa kiveä. Löytyessään ne makasivat lappeellaan, jolloin kivien pinta oli vain muutaman senttimetrin nykyistä maanpintaa syvemmillä. Käyttöaikanaan ne ovat siis näkyneet hyvin silloiselle maanpinnalle asennostaan riippumatta. Mikäli hautakivet ovat olleet pystyasennossa, on ne todennäköisesti pystytetty leveämmän ja tasaisen päädyn päälle. Tällöin ne ovat sijainneet hautakuopan lounais- ja luoteisnurkissa, noin 60 cm päässä toisistaan. Hautakivistä eteläisempi (kivi 1) on kooltaan 33 x 15,5 x 22 cm ja muistuttaa muodoltaan viisikulmiota. Kivilajiltaan se on graniittia ja tarkemmin määriteltynä raekooltaan karkeaa rapakiveä ja pyterliittiä, jonka mineraaleista suurin osa on kalimaasälpää. Pohjoisempi hautakivi (kivi 2) on kooltaan 31 x 21,5 x 15 cm. Se on tasasivuinen, pitkänomainen ja pystyasennossa kärkeä kohti kapeneva. Kivilajiltaan se on graniittia ja tarkemmin määriteltynä raekooltaan karkeaa migmatiittia, jonka mineraaleista suurin osa on kalimaasälpää.

Haudasta löydettiin jonkin verran hiiltä, erityisesti sen länsipäädystä. Lisäksi hautakuopan kohdalta löydettiin kerroksista 1–1,5 ainakin 14 rautanaulaa tai sellaisen katkelmaa. Hautamerkkiin on siis saattanut kuulua myös puisia rakenteita. Koska hauta kuitenkin sijaitsee alueella, josta löydettiin runsaasti todennäköisesti kirkkoon liittyviä rakennusnauloja, ei puurakenteista voida tehdä luotettavia tulkintoja.

Hautamerkki: Päätykivet haudan länsipäädssä (1W)

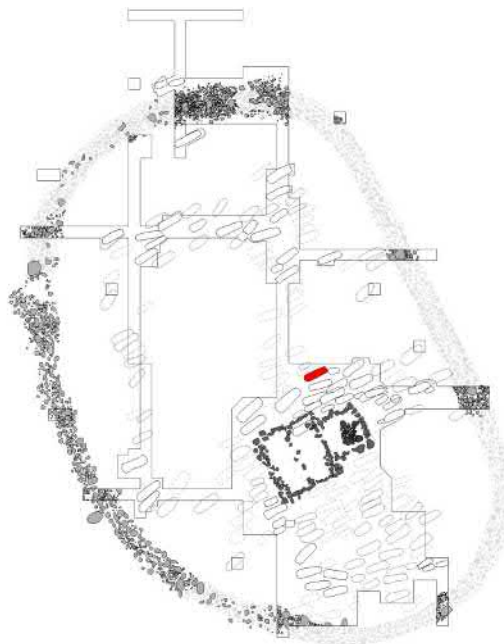

Yllä haudan 27 hautakivet numeroituina karttaan. Alla oikealla hauta tasossa 3 kuvattuna länteen. Hautakuopan muut kivet ovat todennäköisesti päätyneet täyttömaahan luontaisesti haudan umpeenluomisen yhteydessä. Vasemmalla kivi 1 nostettuna pystyyn, oletettuun alkuperäiseen asentoonsa. Kivi on muodoltaan esteettisesti miellyttävä ja siinä on kaksi laakeaa pintaa kuten nykyisissäkin hautakivissä. Alla vasemmalla kivi 2 nostettuna pystyyn, oletettuun alkuperäiseen asentoonsa. Molemmat kivet ovat saattaneet rapautua jonkin verran vuosisatojen aikana. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen ja Siiri Tuomenoja.

Hauta 28 (12/2015)

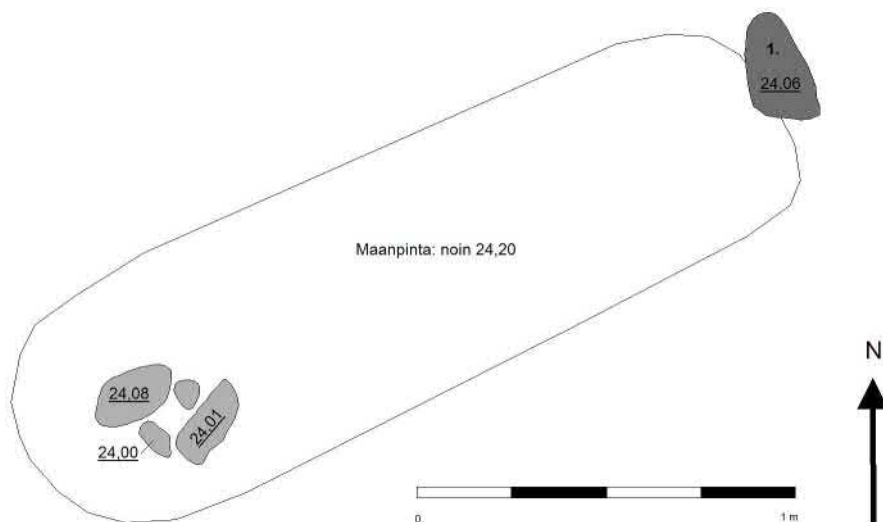
Hauta 28 sijaitsee kirkon pohjoispuolella, alueella 4E-B, ruuduissa 177–178/811–813. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2015. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 197 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Sen sijaan rautanaulan tilalla arkun kannen kiinnityksessä on käytetty puukkoa (TYA 914:1500). Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan länsipäätä peittää tasoissa 1–2 pienistä kivistä muodostuva epämääräinen ladelma, joka voi olla tarkoituksella rakennettu tai hautakuopan täyttämisen yhteydessä luonnollisesti syntynyt. Kivien pinta on 10–20 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä, joten ne ovat todennäköisesti pintaosiltaan näkyneet käyttöaikanaan maanpinnalle. Kivikerran poistamisen jälkeen niiden alapuolelta, tasosta 3, paljastui kahdesta pystyyn asetetusta ja laakamaisesta kivistä ja niiden välissä symmetrisesti sijaitsevista, kahdesta pienemmästä kivistä koostuva rakenne. Sen keskelle jää halkaisijaltaan noin 8 cm kokoinen tyhjä tila, ja kiveys onkin voinut toimia puiseen rakenteen tukena. Tukikiveys on todennäköisesti ollut pääasiassa maan alla ja näkynyt käyttöaikanaan korkeintaan yläosiltaan. Ylempänä sijaitseva pikkukivien ladelma on voinut toimia lisätukena puurakenteelle. Hautakuopan lounaispuolelta löydettiin kerroksista 0–1 useita rautanauvoja tai sellaisten katkelmia, joista lähimmät kolme sijaitsevat alle 70 cm päässä rakenteesta. Koska ne kuitenkin sijaitsevat alueella, josta löydettiin runsaasti todennäköisesti kirkkoon liittyviä rakennusnauvoja, ei niiden liittymisestä mahdolliseen puiseen hautarakenteeseen voida tehdä luotettavia tulkintoja.

Haudan itäpäädyssä on laakamainen ja toiseen pätyyn kapeneva kivi, kooltaan 30 cm x 16,5 x 13 cm. Löytyessään kivi makasi lappeellaan, hieman viistossa asennossa, jolloin sen pinta oli alle 15 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä. Pystyasennossa kivi on siis käyttöaikanaan näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Kivilajiltaan se on graniittia ja tarkemmin määriteltynä raekooltaan keskikarkeaa migmatiittia, jota täplittävät granaattiporfyroblastit. Myös haudan itäpäädyssä löydettiin kerroksesta 1 rautanaulan katkelma, joka voi kuitenkin liittyä myös kirkkorakennukseen.

Hautamerkki: Päätykivi haudan itäpäässä ja mahdollinen puurakenne länsipäässä (1E + 3W)

Yllä haudan 28 hautamerkin jäänteet. Numerolla 1 merkitty kivi on otettu kaivauksilla talteen ja sen kivilaji on määritetty myöhemmin. Vasemmalla kivi 1 nostettuna pystyyn, oletettuun alkuperäiseen asentoonsa, sen leveän ja tasainen pääty maata kohti. Alla vasemmalla sama kivi in situ, tasossa 2 kuvattuna kaakkoon. Alla oikealla haudan länsipääty tasossa 2 kuvattuna eteläkaakkoon. Kuvassa päätyä peittänyt epämääräinen kiveys. Alimpana hauta tasossa 3 kuvattuna etelään. Kuvassa kiveyksen vierestä ja alta paljastunut tukirakenne. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruuhonen ja Siiri Tuomenoja.

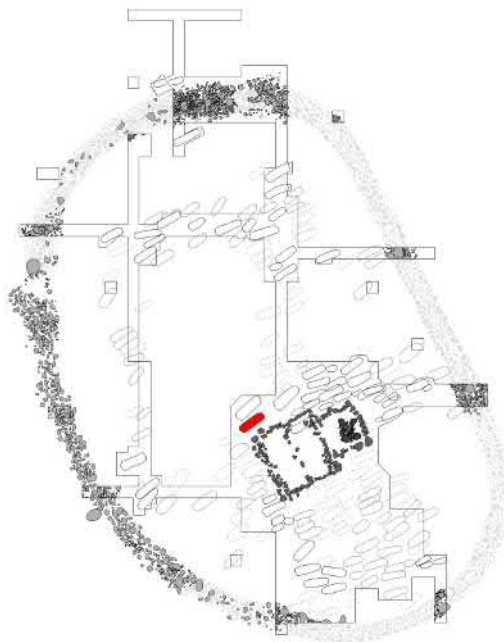
Hauta 29 (13/2015)

Hauta 29 sijaitsee kirkon pohjoispuolella, noin 70 cm päässä sen luoteisnurkasta, alueella 4E-A, ruuduissa 172–174/805–807. Hautakuopan lounaiskulmaa saatiin esille jo vuonna 2012 ja vuonna 2014 hautakuoppa saatiin kokonaan näkyville. Vuonna 2015 alue avattiin uudelleen ja hauta kaivettiin pohjaan.

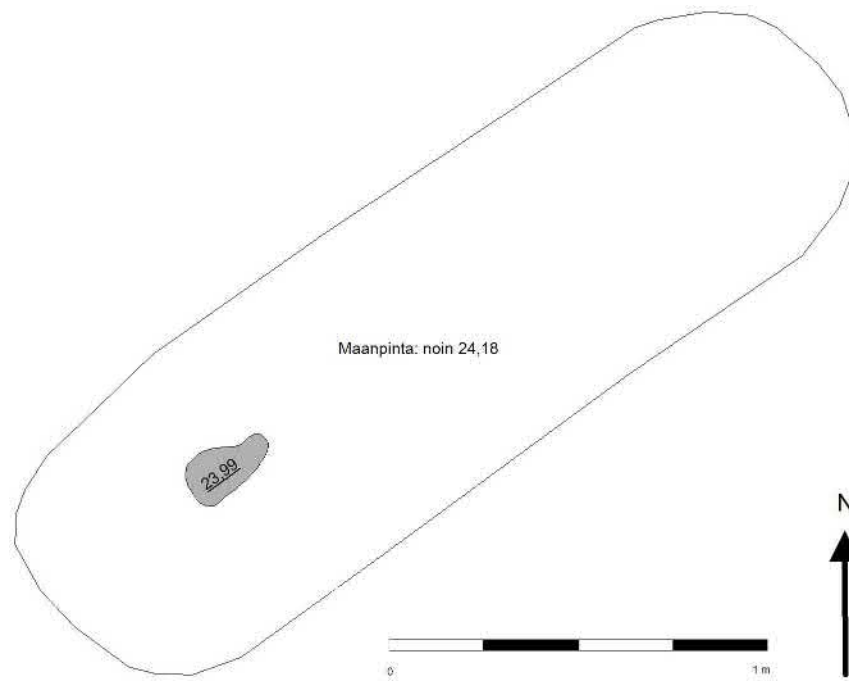
Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 190 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudasta löydettiin puukko terä ylöspäin asetettuna vainajan rinnan tai vyötärön kohdalta (TYA 914:1541:1). Sijaintinsa ja asentonsa perusteella puukko ei ole roikkunut vyötäisiltä, joten ei tiedetä, onko vainaja ollut yksinkertaisessa hautapuvussa vai esimerkiksi käärinliinoihin kiedottuna. Myöskään vainajan sukupuolta ei tiedetä. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudassa ei ole maanpinnalle näkyneitä hautakiviä. Sen sijaan haudan länsipäädyssä on ilmeisesti suoraan arkunkannen päälle asetettu laakamainen kivi. Noin 25 cm korkea kivi löytyi pystyasennosta, jolloin sen pohja oli arkun kansinaulojen tasalla ja pinta noin 20 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä. Käyttöaikanaan kivi ei siis todennäköisesti ole näkynyt silloiselle maanpinnalle. Kivi voi jäädä hautakuoppaan pystyyn myös sattumalta, kun se heitettäessä uppoaa vielä ilmavan täyttömaan sekaan. Kiviä tuskin on kuitenkaan heitelty suoraan arkun päälle sen vaurioitumisriskin vuoksi, joten kyseinen kivi on todennäköisesti tarkoituksella paikoilleen asetettu.

Hautakuopan alueelta tai aivan sen välittömästä läheisyydestä löydettiin ainakin 14 rautanaulaa tai sellaisen katkelmaa kerroksista 1–2,5. Koska hauta kuitenkin sijaitsee alueella, josta löydettiin runsaasti todennäköisesti kirkkoon liittyviä rakennusnauloja, ei puurakenteista voida tehdä luotettavia tulkintoja.

Hautamerkki: Maansisäinen rakenne, ei viitteitä maanpäällisestä hautamerkistä

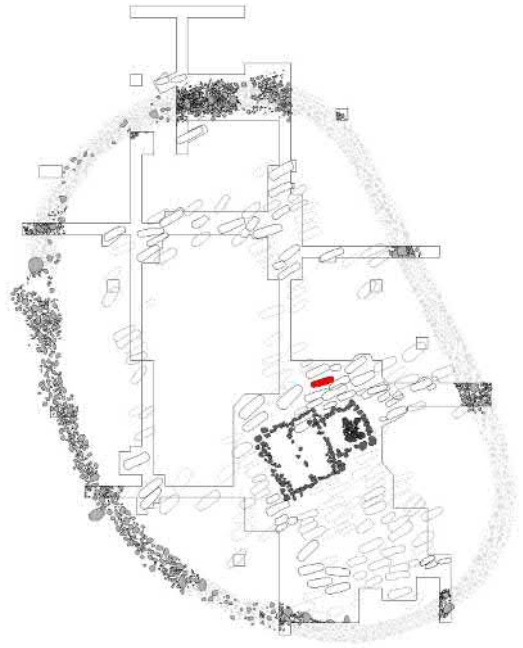

Yllä haudan 29 maansisäinen rakenne. Vasemmalla sama kivi syvemmälle kaivetussa hautakuopassa, tasossa 4 kuvattuna koilliseen. Ympyröityinä arkun kannen ja laitojen läpi lyödyt naulat. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuva: Juha Ruohonen.

Hauta 30 (14/2015)

Hauta 30 sijaitsee kirkon pohjoispuolella, alueella 4E-B, ruuduissa 176–177/811–813. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2015. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on 174–185 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

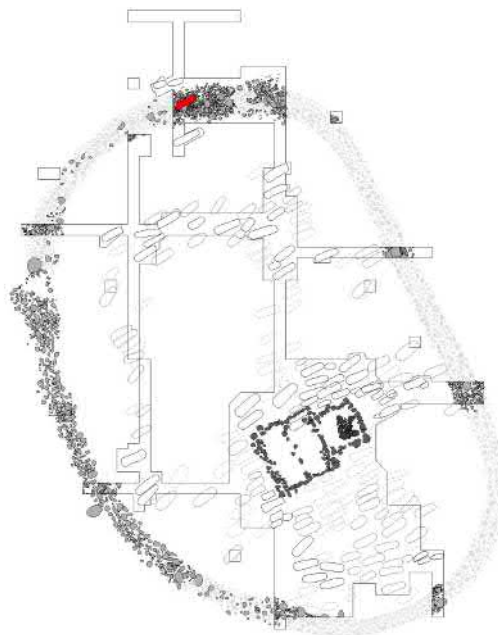
Haudassa ei ole maanpinnalle näkyneitä hautakiviä. Haudan täyttömaassa on melko paljon keskikokoisia kiviä, erityisesti sen länsipuolella, joista osa on voinut toimia tukena puiselle merkille. Kivet eivät kuitenkaan muodosta selkeitä rakenteita, joten tulkinta jää epävarmaksi. Haudasta löydettiin kaksi rautanaulan katkelmaa sen länsipäädystä, kerroksista 1–2 ja kaksi katkelmaa sen itäpäädystä samoista kerroksista. Koska hauta kuitenkin sijaitsee alueella, josta löydettiin runsaasti todennäköisesti kirkkoon liittyviä rakennusnauloja, ei haudan puurakenteista voida tehdä luotettavia tulkintoja.

Hautamerkki: Ei viitteitä hautamerkistä

Hauta 31 (15/2015)

Hauta 31 sijaitsee Ristimäen pohjoispuolella, kirkkomaata ympäröivän aidan alla, ruuduissa 201–202/800–802. Hauta on koeojan 8 ja siihen tehdyn laajennuksen alueella, ja se on kaivettu pohjaan vuonna 2015.

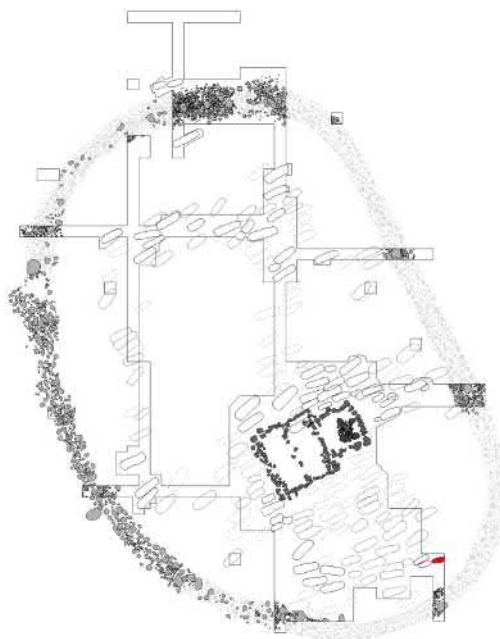
Vainaja on haudattu ruuhiarkussa, jonka pituus on ainakin 164 cm. Hautalöytöjen perusteella vainaja on alle 150 cm pitkä, joten kyseessä voisi olla nuori aikuinen. Vainajasta on säilynyt mahdollisesti yksittäisiä hiuksia (TYA 914:1607:13C), kolme kynttä (TYA 914:1607:9) ja pitkälle maatuneita luujäänteitä (TYA 914:1607:9A). Haudasta löydettiin myös muun muassa 17 lasihelmeä vainajan kaulan kohdalta (TYA 914:1607:15), kaksi pronssista hevosenkenkäsolketa rinnan kohdalta (TYA 914:1607:1 ja 2), pronssinen rannerengas vatsan kohdalta (TYA 914:1607:8), puukko lantion kohdalta (TYA 914:1607:14) ja viitan pronssispiraalikoristelua (TYA 914:1607:17 ja 18). Esinelöytöjen yhteydessä on säilynyt muun muassa turkista, lauta- ja ristikkonauhaa sekä tekstiiliä hameesta, aluspaidasta, viitasta ja täkistä. Löytöjen perusteella vainaja on todennäköisesti pukuhautauksen saanut nainen.

Hauta on selvästi aitarakennetta vanhempi, sillä sen päällä on noin 40–50 suurta tai keskikokoista aitaan kuuluvaa kiveä. Haudasta on tehty kolme C-14-ajoitusta, joista yksi on selkeästi epäonnistunut kalibroituksen 1400-luvulle. Kahden muun ajoituksen perusteella hauta voisi ajoittua aikaisintaan 1100-luvun loppupuolelle. Mahdollisesti hautaus ei siis ole kovin paljoa aitia vanhempi. Hautamerkkien osalta vaikuttaisi siis siltä, että joko niitä ei tässä haudassa ole ollut tai niistä ei ole välitetty aidan paikkaa valittaessa. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Hautamerkki: Ei tiedetä

Hauta 32 (16/2015)

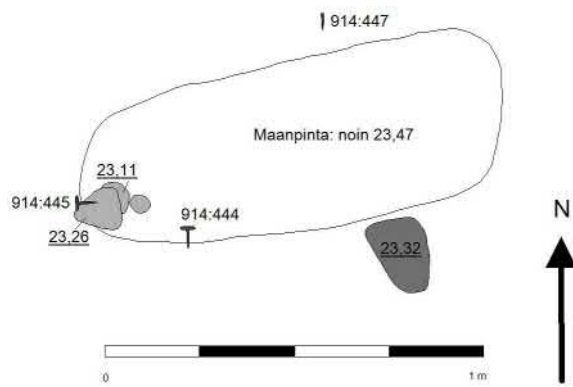
Hauta 32 sijaitsee kirkkomaan eteläreunalla, alueella 7S, ruuduissa 161/822–824. Hauta kaivettiin pohjaan vuonna 2015. Vainaja on mahdollisesti haudattu arkussa, mutta tulkinta jäi kentällä hieman epävarmaksi. Hautakuopan pohjan pituus on noin 117 cm, joten kyseessä on lapsen haudaus. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Haudan 32 ja sen länsipuolella sijaitsevan haudan 20 hautakuoppien yläosat leikkaavat toisiaan, mutta molemmissa varsinaiset hautaustasot ovat ehjät. Mahdollisesti haudat on saatettu haluta kaivaa mahdollisimman lähelle toisiaan. Hautojen keskinäistä ikäjärjestystä ei pystytty selvittämään kaivauksilla.

Haudan eteläpuolella, lähellä sen itäpäätyä on laakamainen ja muodoltaan viisikulmiota muistuttava kivi. Noin 20 x 15 x 9 cm kokoinen kivi makasi löytyessään lappeellaan, jolloin sen pinta oli noin 15 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä. Pystyasennossa se on siis käyttöaikanaan näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Hautakuopan toiselta puolelta, kiveen nähden symmetrisesti löydettiin kerroksesta 1 rautanaulan varsikatkelma (TYA 914:447). Mahdollisesti tällä kohtaa on sijainnut puinen rakenne.

Myös haudan länsipäädyssä on viitteitä puisesta rakenteesta ja sitä tukeneesta maansisäisestä kiveyksestä. Aivan päädyssä on kolmisivuinen ja pitkänomainen kivi, joka löytyi pystyasennossa. Kiven pinta oli noin 20 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä, joten käyttöaikanaan se ei ole todennäköisesti näkynyt silloiselle maanpinnalle. Pystykiven länsipuolella on toinen, pienempi kivi, ja suoraan sen alla kolmas kivi, jotka olisivat voineet auttaa puurakenteen tukemisessa. Kiveyksen päältä löydettiin kerroksesta 1 pyöreäkantainen ja 78 mm pitkä rautanaula (TYA 914:445). Toinen rautanaula löydettiin noin 15 cm päässä kiveyksestä kerroksesta 1 (TYA 914:444). Se on myös pyöreäkantainen ja pituudeltaan noin 76 mm. Haudan täyttömaa on kauttaaltaan melko hiilensekaista, joten mahdollisesti puisiin rakenteisiin liittyvää hiiltä on mahdoton erottaa.

Hautamerkki: Päätykivi haudan itäpäässä ja mahdollisesti puurakenteet molemmissa päissä (1E + 3WE)

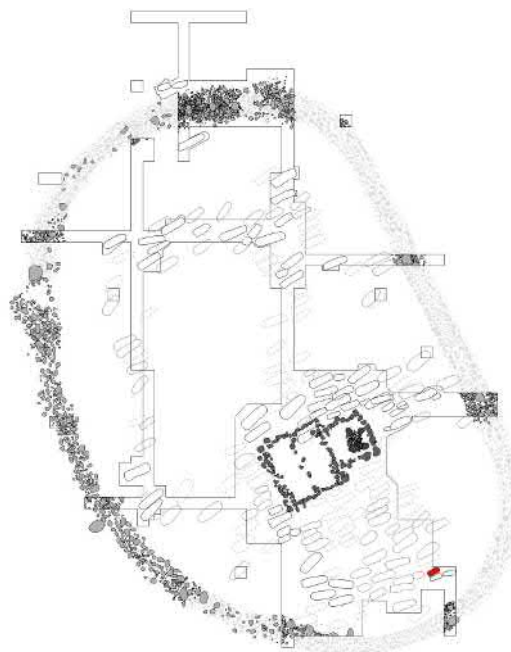

Yllä vasemmalla haudan 32 hautamerkin jäänteet. Yllä oikealla itäpäädyn hautakivi tasossa 2 kuvattuna etelään. Oikealla haudan länsipäädyn mahdollinen maansisäinen tukikiveys tasossa 3 kuvattuna koilliseen. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen.

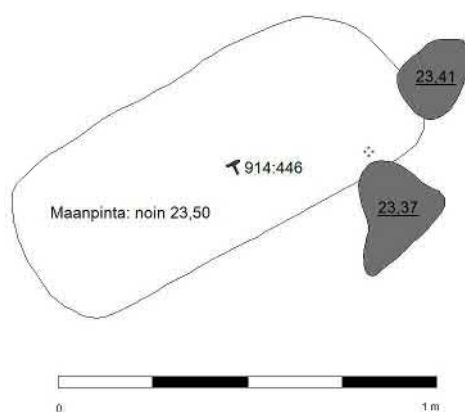
Hauta 33 (17/2015)

Hauta 33 sijaitsee kirkkomaan eteläreunalla, ruuduissa 160–161/821–822. Hautakuopan länsipuoli saatiin esille vuonna 2014 koeojasta 7. Kokonaisuudessaan hauta saatiin näkyviin alueelle 7S vuonna 2015, jolloin se myös kaivettiin pohjaan. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on enintään 90 cm, joten kyseessä on lapsi. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan itäpäädyssä on kaksi suurehkoa hautakiveä. Niistä eteläisempi on muodoltaan pitkänomainen ja toista päätä kohti kapeneva, kooltaan noin 22 x 16 cm. Löytyessään se makasi kallellaan viistossa asennossa, jolloin kiven pinta oli alle 10 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä. Vajaan 15 cm päässä tästä on noin 29 x 23 x 12 cm kokoinen, pitkänomainen ja teräväkärkistä kolmiota muistuttava kivi. Löytyessään se makasi lappeellaan, jolloin kiven pinta oli noin 13 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä. Pystyasennossa molemmat kivet ovat käyttöaikanaan näkyneet hyvin silloiselle maanpinnalle. Kivet on todennäköisesti pystytetty leveämpien päätjensä päälle, jolloin ne ovat seisonet lähellä toisiaan hautakuopan kaakkoiskulmassa. Noin 40 cm päästä hautakivistä löydettiin kannaltaan suorakulmaisen rautanaulan katkelma kerroksesta 1 (TYA 914:446). Lisäksi eteläisemmän kiven vieressä havaittiin hiiltä kerroksessa 1 muuten haudan melko vähähiilisessä täytömaassa. Mahdollisesti kivet ovat siis myös tukeneet puista rakennetta.

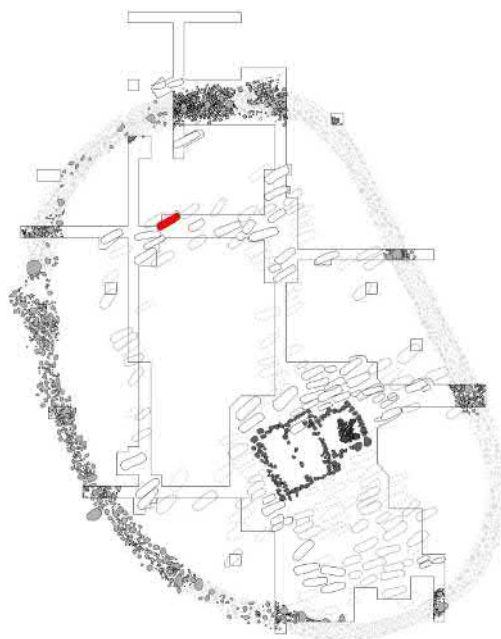
Hautamerkki: Päätykivet haudan itäpäässä ja mahdollinen puurakenne (1E + 3E)

Yllä vasemmalla haudan 33 hautamerkin jäänteet. Yllä oikealla itäpäädyn hautakivet tasossa 2 kuvattuna etelään. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuva: Juha Ruohonen.

Hauta 34 (18/2016)

Hauta 34 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koeojan 9 ja siihen tehtyjen laajennusten alueella, ruuduissa 190–192/798–800. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2016. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 195 cm. Säilyneestä hammaskiilteestä (TYA 933:173:15) tehdyn osteologisen analyysin perusteella kyseessä voisi olla nuori aikuinen.

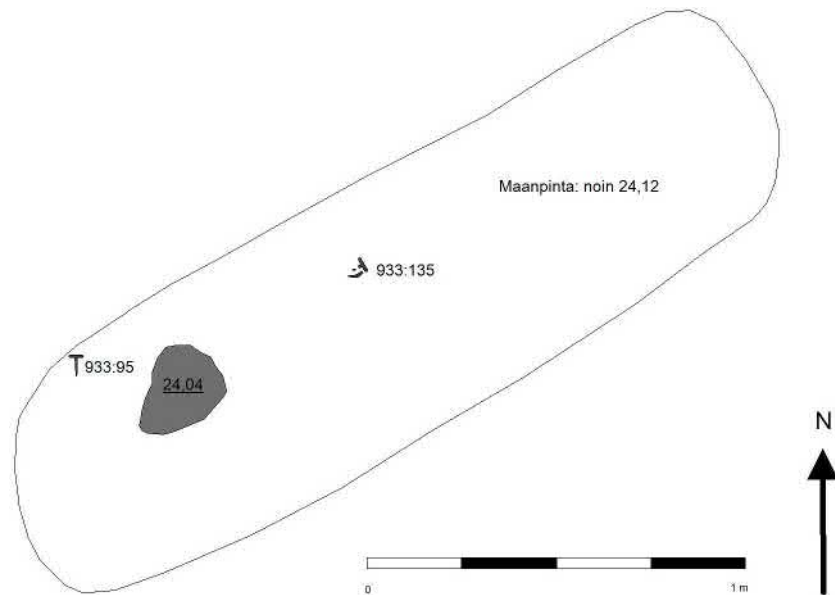

Vainajasta on säilynyt myös hiusnuttura (TYA 933:173:14) ja pieniä luunkappaleita (TYA 933:173:3K ja 8). Lisäksi haudasta löydettiin muun muassa hopearaha ja lasihelmi vainajan kaulan kohdalta (TYA 933:173:13), pronssiset hevosenkenkäsoljet molempien olkien kohdalta (TYA 933:173:1 ja 2), hopeinen hevosenkenkäsolki rinnan kohdalta (TYA 933:173:3), koristeellinen puukko (TYA 933:173:11) ja päähine (TYA 933:173:10) vatsan kohdalta, sirppi arkun jalkopäädystä (TYA 933:173:12) sekä pronssispiraalikoristelua viitasta ja esiliinasta (TYA 933:173:1, 3, 7 ja 10C). Esinelöytöjen yhteydessä on säilynyt muun muassa lauta- ja ristikkonauhaa, turkista sekä tekstiiliä hameesta, viitasta, mahdollisesta hunnusta ja täkistä. Löytöjen perusteella kyseessä on todennäköisesti naisen pukuhautaus. Löydöistä on tehty kaksi C-14-ajoitusta, joista toinen epäonnistui selkeästi kalibroituen 1300–1400-luvuille. Toisen perusteella hauta voisi ajoittua 1200-luvulle. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Noin 40 cm päässä hautakuopan länsipäädystä on laakamainen ja muodoltaan viisikulmiota muistuttava hautakivi. 30,5 x 18 x 6 cm kokoinen kivi makasi löytyessään lappeellaan, jolloin sen pinta oli alle 10 cm keskimääräistä nykyistä maanpintaa syvemmällä. Käyttöaikanaan kivi on siis pystyasennossa näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Kivilajiltaan se on raekooltaan keskikarkeaa dioriittia, jossa mineraaleista eniten mukana on plagioklaasia.

Hautakuopasta tai aivan sen lähetyviltä löydettiin myös kaksi rautanaulaa kerroksesta 2,5. Nauloista itäisempi (TYA 933:135) otettiin talteen ruudun tarkkuudella haudan keskiosasta. Kannaltaan neliömäinen ja 80 mm pituinen naula oli hajonnut kolmeen osaan ja sen varsi taittunut noin 50 asteen kulmaan. Haudan luoteiskulmasta löydettiin neljännesruudun tarkkuudella rautanaula tai sellaisen katkelma, josta ei löytöluettelossa ole lisätietoja (TYA 933:95). Mahdollisesti hautamerkkiin on siis kuulunut myös puurakenteita. Koska heti haudan luoteis- ja pohjoispuolella on toinen hautaus, 500, saattavat naulat kuitenkin liittyä myös siihen.

Hautamerkki: Päätykivi haudan länsipäässä ja mahdollisesti puurakenteita länsipäässä ja keskiosassa (1W + 3WM)

Yllä haudan 34 hautamerkin jäänteet. Naulojen sijainti on suuntaa-antava. Alla hauta tasossa 2 kuvattuna pohjoiseen. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Kuvassa haudan länsipäädyn kivi osittain esillä kaivausalueen kulmassa. Vasemmalla sama kivi tasossa 2 kuvattuna länteen, kokonaan näkyvissä koejojan tehdyn laajennuksen jälkeen. Kaivausten aikaan hautakiven päällä kasvoi puu, jonka juurakko on voinut hieman liikuttaa kiveä. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruuhonen.

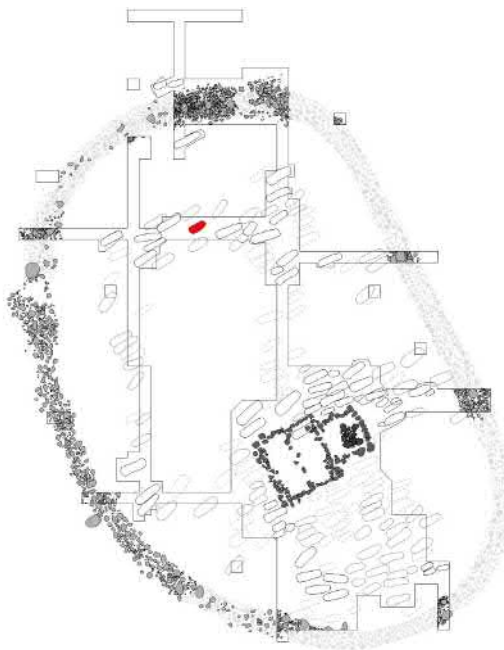
Hauta 35 (19/2016)

Hauta 35 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koeojassa 9, ruuduissa 190–191/801–802. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on 115–120cm, joten kyseessä on lapsi. Vainajasta säilyneestä hammaskiilteestä (TYA 933:194:4) tehty osteologinen analyysi tukee tulkintaa.

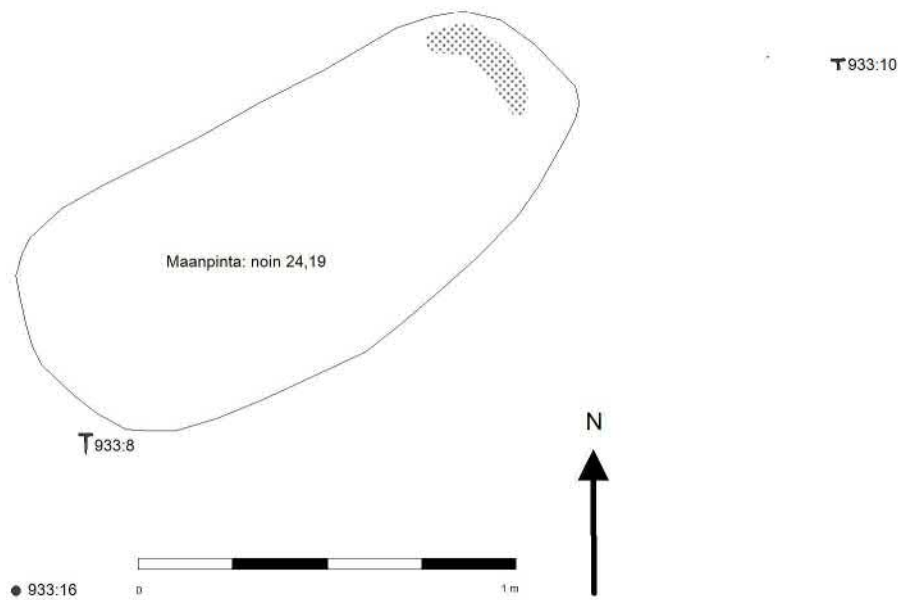
Haudasta löydettiin myös kolme lasihelmeä vainajan rinnan kohdalta (TYA 933:194:1–3). Löytöjen perusteella ei tiedetä, onko vainaja haudattu yksinkertaisessa hautapuvussa vai esimerkiksi käärinliinoihin kiedottuna. Helmet eivät lapsella ole välttämättä olleet osa pukua eikä niiden perusteella voida myöskään tehdä tulkintoja vainajan sukupuolesta. Täyttömaan hiilestä tehty C14-ajoitus kalibroitu ajallisesti niin laajalti, 1100–1200-luvuille, ettei siitä ole apua tarkemman hautausajankohdan selvittämisessä. Ei myöskään ole varmaa, ajoittaako hiili varsinaisen hautaustapahtuman. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Hautaukseen ei kuulu hautakiviä. Hautakuopan täyttömaassa on muutamia keskikokoisia kiviä, jotka eivät kuitenkaan ole näkyneet maanpinnalle eivätkä näytä muodostavan myöskään maansisäisiä rakenteita. Sen sijaan haudassa on muutamia puisiin rakenteisiin viittaavia ilmiöitä. Haudan länsipäädystä tai sen lähetyviltä löydettiin ruudun tarkkuudella kerroksesta 0 kannaltaan neliömäinen ja 49 mm pituinen rautanaula (TYA 933:8). Lisäksi noin 50 cm päässä haudan länsipäädystä löydettiin kerroksesta 1 rautanaula, josta ei löytöluettelossa ole lisätietoja (TYA 933:16). Haudan itäpuolelta löydettiin ruudun tarkkuudella kerroksesta 0 kannaltaan neliömäinen naulan katkelma (TYA 933:10). Sijaintinsa puolesta se voi kuitenkin liittyä myös haudan 35 koillispuolella sijaitsevaan hautaan 531 tai kaakkoispuolella sijaitsevaan hautaan 36.

Aivan hautakuopan itäpäädyssä on lisäksi pitkänomainen, noin 30 cm mittainen keskittymä hiiltä. Ilmiö alkaa tasossa 3 ja jatkuu hautaustasoon asti, jääden arkun jalkopäädyn ulkopuolelle. Haudan täyttömaassa on kuitenkin myös muita, pienempiä hiiliesiintymiä, joten tulkinta läikän liittymisestä mahdolliseen puurakenteeseen jää epävarmaksi.

Hautamerkki: Mahdollisesti puurakenteita molemmissa päädyissä (3WE)

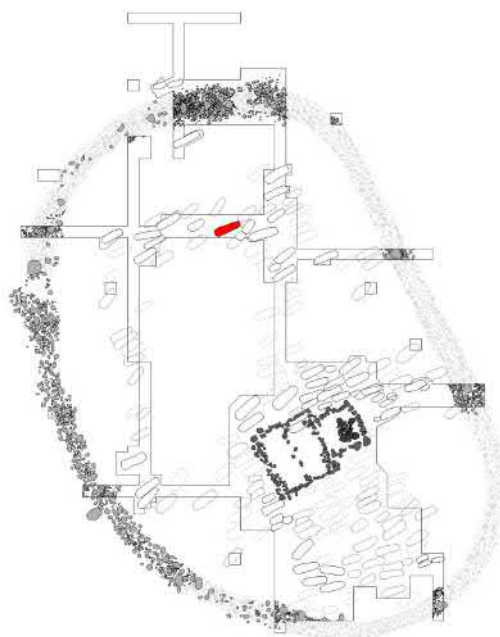

Yllä haudan 35 hautamerkin jäänteet. Naulojen 8 ja 10 sijainti on suuntaa-antava. Alla vasemmalla haudan itäpäätty tasossa 3 kuvattuna pohjoiseen. Kuvassa haudan hiilikeskittymä ja täyttömaan kiviä. Alla oikealla haudan itäpäätty hautausasossa kuvattuna luoteeseen. Hiilikeskittymä säilyi maassa useiden kaivauskerrosten ajan. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa ja pilttipurkkien kannet osoittavat arkun kulmia. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen.

Hauta 36 (20/2016)

Hauta 36 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koejassa 9, ruuduissa 190–191/803–805. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2016. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 186 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Säilyneen hammaskiilteen (TYA 933:214:32) osteologisen analyysin mukaan vainaja voisi olla vanhempi yksilö. Vainajasta on säilynyt myös hiusnuttura (TYA 933:214:17), orgaanista kudosta pään alueelta (TYA 933:214:17A), kynsi (TYA 933:214:24:16), hieman ihoa (TYA 933:214:8A) ja luunkappaleita (TYA 933:214:11A, 13, 19, 27, 30A, 31, 33 ja 34). Lisäksi haudasta löydettiin päähine vainajan kasvojen päältä (TYA 933:214:16), 57 lasihelmeä ja neljä hopearahaa kaulan kohdalta (TYA 933:214:5–9), pronssiset hevosenkenkäsöljet molemmilta olilta (TYA 933:214:1 ja 2), pronssinen ja hopeinen hevosenkenkäsolkki rinnan kohdalta (TYA 933:214:3 ja 4), puukko leveässä pronssitupessa (TYA 933:214:18) sekä kasa lauta- ja ristikkonauhoja vyötäröltä (TYA 933:214:24:1–16), ohimokoristeita (TYA 933:214:14 ja 24) sekä pronssispiraalikoristelua ainakin viitasta ja esiliinasta (TYA 933:214:10–12, 19, 20, 22, 24, 27, 28 ja 31). Esinelöytöjen yhteydessä on säilynyt muun muassa turkista sekä tekstiiliä hameesta, aluspaidasta, esiliinasta, viitasta, neulakintaista ja säärystimistä. Löytöjen perusteella vainaja on todennäköisesti pukuhautauksen saanut nainen. Hautalöydöistä ja arkkupuusta on tehty useita C14-ajoituksia, joista ainakin yksi on selkeästi epäonnistunut kalibroituksen 1400–1600-luvuille. Onnistuneiden ajoitusten sekä arkkupuun lustoajoituksen perusteella hauta voisi ajoittua 1100-luvun loppupuolelta 1200-luvun alkupuolelle. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudassa vaikuttaisi olleen sen pituussuunnan mukaisesti kulkenut rivimäinen hautamerkki, joka on koostunut sekä kivistä että puurakenteista. Hautakuopan länsipäädystä on pystyasennossa pitkänomainen kivi, joka on käyttöaikanaan todennäköisesti jäänyt silloisen maanpinnan alle. Se on kuitenkin voinut tukea puista rakennetta toisen, vierestä löytyneen pienemmän kiven kanssa. Niiden vierestä löydettiin kerroksesta 1 soikeakantaisen rautanaulan katkelma (TYA 933:18). Lisäksi haudan länsipäädystä tai sen lähetyviltä löydettiin ruudun tarkkuudella kerroksesta 0 kannaltaan neliömäinen ja pituudeltaan 78 mm taottu rautanaula (TYA 933:9).

Noin 20 cm länsipäädyn kivistä koilliseen on pyöreähkö, halkaisijaltaan noin 15 cm kokoinen hiililäikkä. Parhaiten se erottuu tasossa 3 muuten haudan hyvin vähähiilisessä täyttömaassa. Läikän päältä kerroksesta 1 löydettiin 64 mm pitkä litteän rautaesineen katkelma (TYA 933:17).

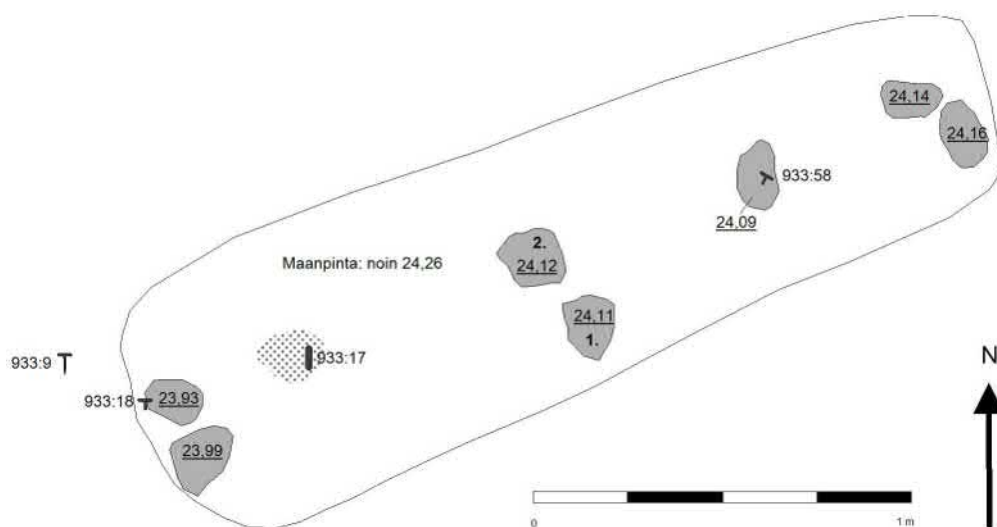
Esine voi liittyä haudassa mahdollisesti olleeseen puiseen rakenteeseen.

Hautakuopan keskellä on pystyasennossa kaksi kiveä. Niiden pinta on noin 15 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä, joten käyttöaikanaan ne ovat todennäköisesti näkyneet silloiselle maanpinnalle vain yläosiltaan. Kivet kuitenkin sijaitsevat noin 5 cm päässä toisistaan ja ovat voineet tukea puista rakennetta. Kivistä eteläisempi (kivi 1) on pitkänomainen, nelisärmäinen ja kooltaan 17 x 13,5 x 15,5 cm. Kivilajiltaan se on raekooltaan keskikarkeaa graniittia, jossa mineraaleista eniten on mukana kalimaasälpää. Väriltään se on punertava. Pohjoisempi kivi (kivi 2) on laakamainen ja muodoltaan viisikulmiota muistuttava, kooltaan 22 x 16 x 7,5 cm. Kivilajiltaan se on graniittia ja tarkemmin määriteltynä raekooltaan keskikarkeaa migmatiittia, jossa mineraaleista eniten mukana on plagioglaasia ja kalimaasälpää.

Noin 50cm päässä haudan keskelle pystytetyistä kivistä on väriltään punertava, pitkänomainen kivi, joka makasi löytyessään lappeellaan 15–20 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Pystyasennossa se on käyttöaikanaan näkynyt korkeintaan yläosiltaan silloiselle maanpinnalle. Kiven poistamisen jälkeen suoraan sen alta, kerroksesta 2 löydettiin rautanaulan katkelma, todennäköisesti kannasta (TYA 933:58). Mahdollisesti tämäkin kivi on siis tukenut puista rakennetta.

Noin 40 cm päässä tästä, hautakuopan itäpäädyssä on pitkänomainen, lappeellaan makaava kivi. Sen pinta on noin 15 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä, joten pystyasennossa se on käyttöaikanaan näkynyt ainakin osittain silloiselle maanpinnalle. Kiven vierestä löydettiin lisäksi muutamia pienempiä kiviä, joten myös itäpäädyn kiveys on voinut tukea puista rakennetta. Hautakuoppaan nähden hautamerkki vaikuttaa olleen symmetrinen, viidestä osasta koostuva rivimäinen rakenne, jossa kivet ovat tukeneet puuosia.

Hautamerkki: Kivirivi, joka tukenut mahdollisia puurakenteita (2 + 3)

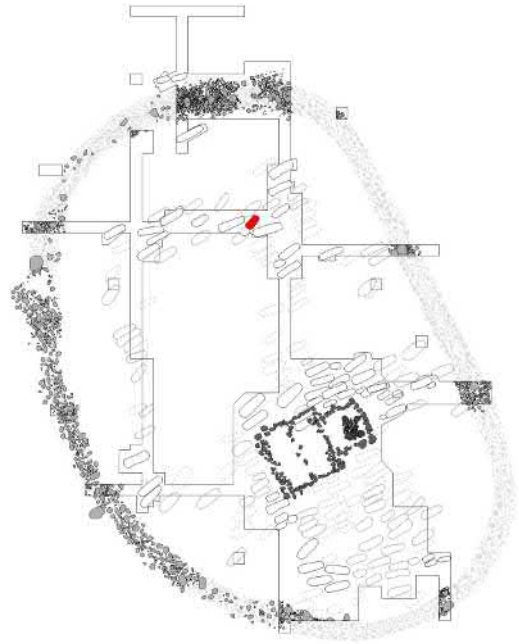
Haudan 36 hautamerkin jäänteet. Naulan 9 sijainti on suuntaa-antava ja naula 58 löydettiin kiven alta. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Ylimpänä hauta 36 tasossa 2 kuvattuna pohjoiseen. Kuvassa haudan itäpäädyn kivirakenteet, haudan keskellä olevien pystykivien yläosat ja muita hautakuopan täyttömaahan kuuluneita, pinempiä kiviä. Alemmassa kuvassa hauta tasossa 3 kuvattuna pohjoiseen. Kuvassa haudan länsipäädyn ja keskiosan kivirakenteet ja niiden välissä pyöreähkö hiililäikkä. Katkoviivoilla merkittynä hautakuopat. Vasemmalla ylhäällä talteen otettu hautakivi 1 ja sen alla hautakivi 2. Kuvat: Juha Ruohonen ja Siiri Tuomenoja.

Hauta 37 (21/2016)

Hauta 37 sijaitsee kirkkomaan pohjoispuolella, koejassa 9, ruuduissa 190–191/806–807. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2016. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 85 cm, joten kyseessä on lapsi. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Haudan 37 ja sen lounaispuolella sijaitsevan haudan 532 hautakuopat leikkaavat toisiaan hieman, mutta niiden keskinäistä ikäjärjestystä ei pystytty selvittämään kentällä. Molempien hautojen hautaustasot ovat todennäköisesti säilyneet ehjinä.

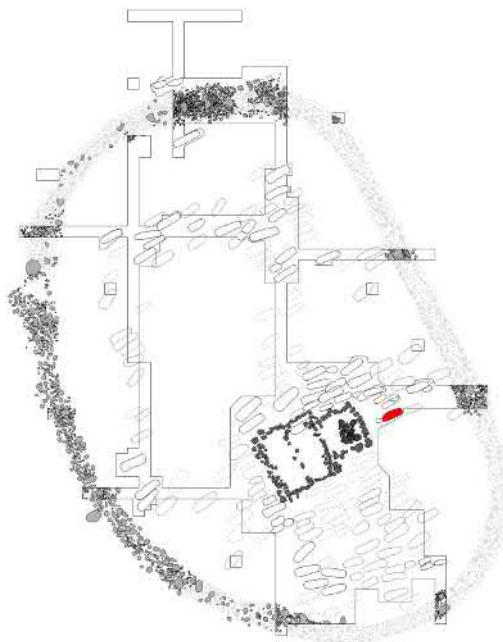

Haudan täyttömaa on hyvin vähäkivistä eikä hautaukseen selvästi kuulu hautakiveä. Haudasta ei löydetty myöskään viitteitä puisista rakenteista.

Hautamerkki: Ei viitteitä hautamerkistä

Hauta 38 (22/2016)

Hauta 38 sijaitsee kirkon itäpuolella, noin 1,5 metrin päässä kuorin itäseinästä, koejoaan 10 tehdyn laajennuksen alueella, ruuduissa 173–174/818–820. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2016. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 157 cm, joten kyseessä on todennäköisesti nuori aikuinen. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Hauta leikkaa sen lounaispuolella sijaitsevan haudan 44 hautakuoppaa, joten todennäköisesti hauta 38 ei ole kirkkomaan vanhimpia.

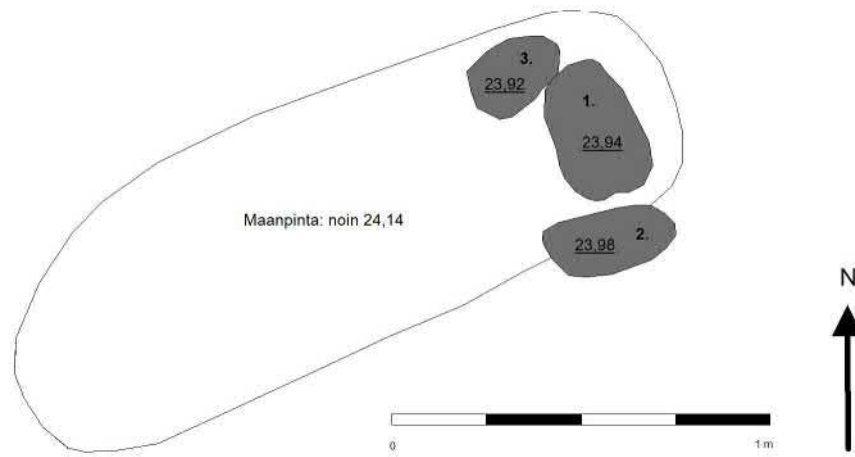
Hautakuopan itäpäädyssä on kolmesta suurehkosta ja vieri vieressä sijaitsevasta kivistä muodostuva rakenne. Kivistä suurin (kivi 1) on kooltaan 25 x 24 x 18 cm ja sijaitsee rakenteen keskellä. Kokonaisuudessaan se on muodoltaan epäsäännöllinen, mutta kivi on asetettuna pystyyn niin, että sen epäsäännöllisempi puoli jää kohti maata toisen puolen muodostaessa haudalle kolmionmallisen päädyn. Kivilajiltaan se on graniittia ja tarkemmin määriteltynä raekooltaan karkeaa migmatiittia, jossa mineraaleista eniten mukana on kalimaasälpää.

Kivistä eteläisin (kivi 2) on laakamainen ja muistuttaa muodoltaan viisikulmiota. 27 x 18 x 13 cm kokoinen kivi oli löytyessään noin 90 asteen kulmassa kiveen 1 nähden ja pystyssä, pitkän sivunsa päälle asetettuna. Kivi on voinut alunperin sijaita myös pystyssä lyhyen sivunsa päällä, jolloin sen kolmionmallinen pääty on ollut ylöspäin. Kivilajiltaan se on raekooltaan keskikarkeaa dioriittia, jossa mineraaleista eniten mukana on plagioklaasia.

Kivistä pohjoisin (kivi 3) on myös laakamainen ja muodoltaan viisikulmiota muistuttava. 22 x 16 x 10 cm kokoinen kivi oli löytyessään noin 90 asteen kulmassa kiveen 1 nähden ja makasi lappeellaan. Todennäköisesti se on alunperin sijainnut pystyssä, joko lyhyen sivunsa päällä ja kolmionmallinen pääty ylöspäin tai samassa asennossa, josta kivi 2 löydettiin, pitkän sivunsa päälle tuettuna ja kolmionmallinen kärki osoittamassa koilliseen.

Hautakivien pinta oli noin 15–20 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Suoraan kivirakenteen päällä kuitenkin kasvoi kaivausten aikaan metsähaapa, jonka juurakko on voinut liikutella kiviä jonkin verran. Lisäksi haudan eteläpuolelle kasattu moderni kiviröykkiö ulottui osittain rakenteen päälle. Kivien pinta sijaitsi suunnilleen röykkiön pohjaksi määritellyllä tasolla. Käyttöaikanaan kivet ovat siis näkyneet hyvin silloiselle maanpinnalle asennostaan riippumatta.

Hautamerkki: Päätykivet haudan itäpäässä (1E)

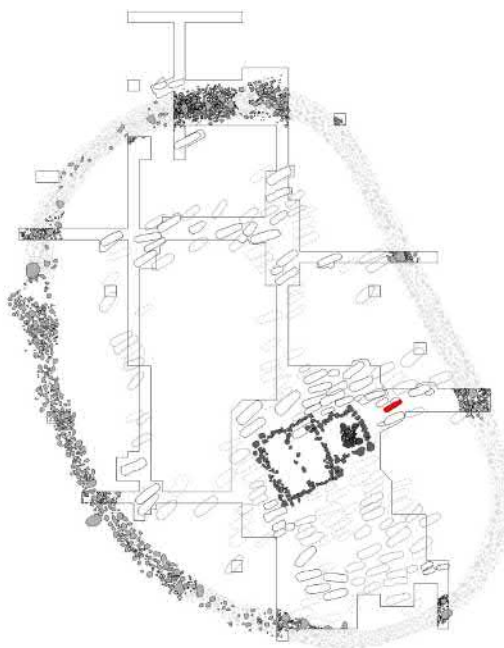

Ylimpänä haudan 38 hautakivet. Kivet ovat voineet myös tukea puisia rakenteita, mutta niistä ei löydetty kaivauksilla viitteitä. Yllä vasemmalla haudan itäpäätty koeojan 10 laajennusalueella tasossa 2 kuvattuna pohjoiseen. Kuvassa hautakivet 3 ja 1. Yllä oikealla haudan itäpäätty tasoissa 2,5 ja 3 kuvattuna kaakkoispohjoiseen. Kuvassa hautakivet 1 ja 2 kiven 3 poistamisen jälkeen. Alhaalla vasemmalla kivi 3 kuvattuna edestä, keskellä kivi 1 kuvattuna ylhäältäpäin ja oikealla kivi 2 kuvattuna edestä. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruuhonen ja Siiri Tuomenoja.

Hauta 39 (23/2016)

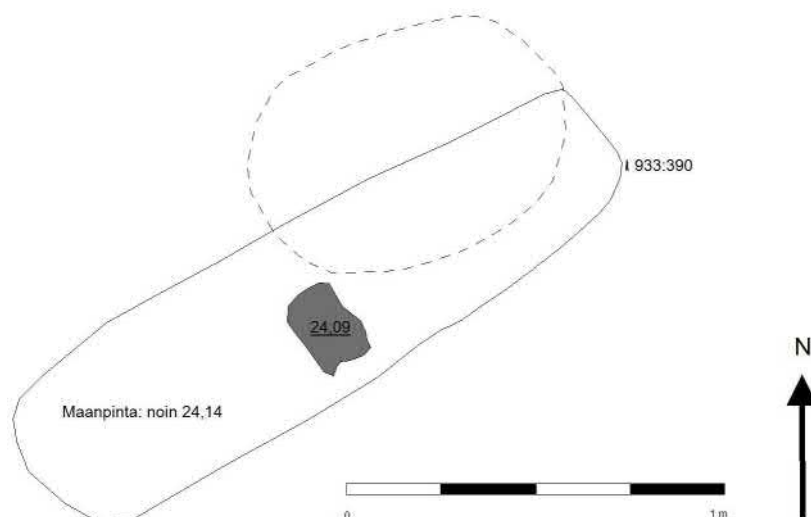
Hauta 39 sijaitsee kirkon itäpuolella, noin 2 metrin päässä kuorin itäseinästä, koeojan 10 ja siihen tehdyn laajennuksen alueella, ruuduissa 174–176/818–819. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2016. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 157 cm, joten todennäköisesti kyseessä on nuori aikuinen. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Hautakuopan itäpuolen päälle on kaivettu nuorempi hauta 51. Haudan 39 hautaustaso sijaitsee kuitenkin paljon syvemmällä maassa, joten se on säilynyt ehjänä.

Mahdollisesti haudat on tarkoituksella kaivettu mahdollisimman lähelle toisiaan. Haudan täyttömaan hiilestä tehty C14-ajoitus kalibroitu ajallisesti 1000-luvulta 1100-luvun puoliväliin. Ei ole kuitenkaan varmaa, ajoittaako hiili varsinaista hautaustapahtumaa.

Hautakuopan keskellä on nelisärmäinen, säännöllisen muotoinen ja ylöspäin kapeneva kivi. Löytyessään kivi oli pystyasennossa, jolloin sen pinta oli noin 5cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Käyttöaikanaan se on siis näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Alle 30 cm päässä tästä koilliseen on vielä suurempi, ylöspäin kapeneva kivi, joka kuitenkin on haudan 51 päällä ja todennäköisesti merkitsee tätä hautaa. Haudan 39 itäpäädyssä kerroksesta 2,5 löydettiin rautanaulan kärkikatkelma (TYA 933:390). Päädyssä on siis voinut olla puurakenne. Koska hautojen 39 ja 51 itäpäädyt sijaitsevat hyvin lähekkäin, on myös mahdollista, että naula kuuluu myöhäisempaan hautaan.

Hautamerkki: Kivi haudan keskellä ja mahdollisesti puurakenne itäpäädyssä (1M +3E)

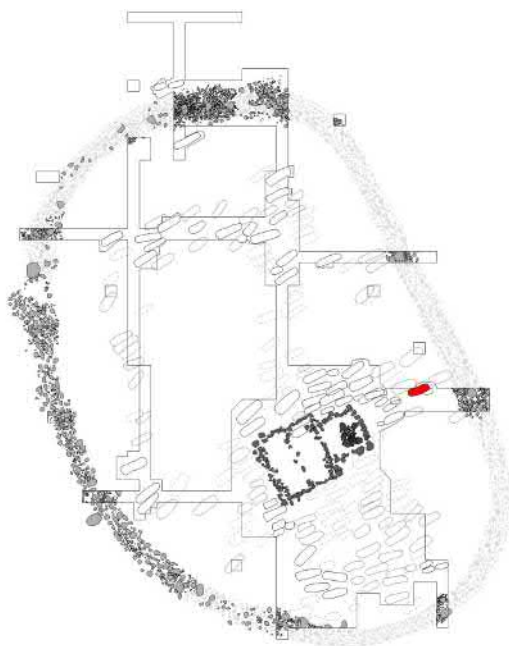
Haudan 39 hautamerkin jäänteet. Katkoviivalla merkittynä hauta 51. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Haudan 39 keskiosa tasossa 2 kuvattuna pohjoiseen. Kuvan keskellä pystyasennossa löytynyt hautakivi. Vasemmassa alakulmassa nuoremman haudan 51 hautakivi. Kuva: Juha Ruohonen.

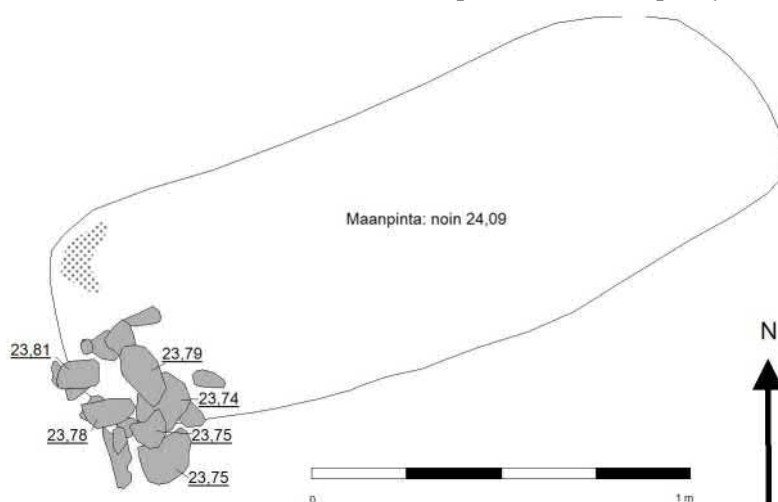
Hauta 40 (24/2016)

Hauta 40 sijaitsee kirkon itäpuolella, koeojan 10 ja siihen tehdyn laajennuksen alueella, ruuduissa 176–177/820–822. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2016. Vainaja on haudattu todennäköisesti ilman arkkua. Hautakuopan pituus on hautausasossa noin 150 cm, joten todennäköisesti kyseessä on nuori aikuinen. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Haudan 40 ja sen kaakkoispuolella sijaitsevan haudan 45 hautakuoppien yläosat leikkaavat toisiaan, mutta hautojen keskinäistä ikäjärjestystä ei pystytty selvittämään kaivauksilla. Molempien hautojen varsinaiset hautausasot ovat ehjät ja mahdollisesti haudat onkin kaivettu tarkoituksella mahdollisimman lähelle toisiaan.

Haudan länsipäädyssä on 15–20 pienestä kivistä koostuva rykelmä. Suurimpien kivien halkaisija on noin 15 cm ja suurin osa kivistä on tätä pienempiä. Kivet sijaitsevat tasoissa 3–3,5, noin 30–35 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä, joten ne eivät hautausaikaan ole näkyneet silloiselle maanpinnalle. Kivet kuitenkin muodostavat kehämäisen rakenteen, jonka keskelle jää 5–10 cm kokoinen aukko. Rakenteen tarkoituksena on voinut olla puurakenteen tukeminen. Kiveyksen pohjoispuolella onkin vajaan 20 cm mittainen hiililäikkä tasossa 3,5. Hautakuopan täyttömaa on muutoin melko vähähiilistä ja -kivistä.

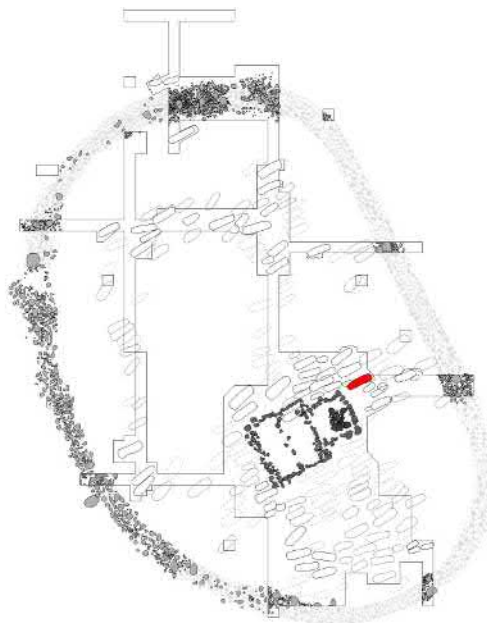
Hautamerkki: Mahdollisesti puurakenne länsipäädyssä (3W)

Yllä haudan 40 hautamerkin jäänteet. Oikealla ylhäällä haudan länsipääty tasossa 3 kuvattuna pohjoiseen. Kuvassa kiveyksen ylin kerros. Oikealla alhaalla sama kohta tasossa 3,5 kuvattuna pohjoiseen. Kuvassa kiveyksen alempi kerros ja sen viereinen hiililäikkä. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen.

Hauta 41 (25/2016)

Hauta 41 sijaitsee kirkon itäpuolella, noin 80 cm päässä kuorin itäseinästä, ruuduissa 175–177/816–818. Haudan länsipäätä saatin esille alueelta 4E jo vuosina 2013 ja 2014. Suurin osa hautakuopasta saatiin näkyviin vuonna 2015. Vuonna 2016 alue 4E/10 avattiin uudelleen ja hautakuopan itäpäätä saatiin näkyviin koeojan 10 ja siihen tehdyn laajennuksen alueelta. Samana vuonna hauta myös kaivettiin pohjaan.

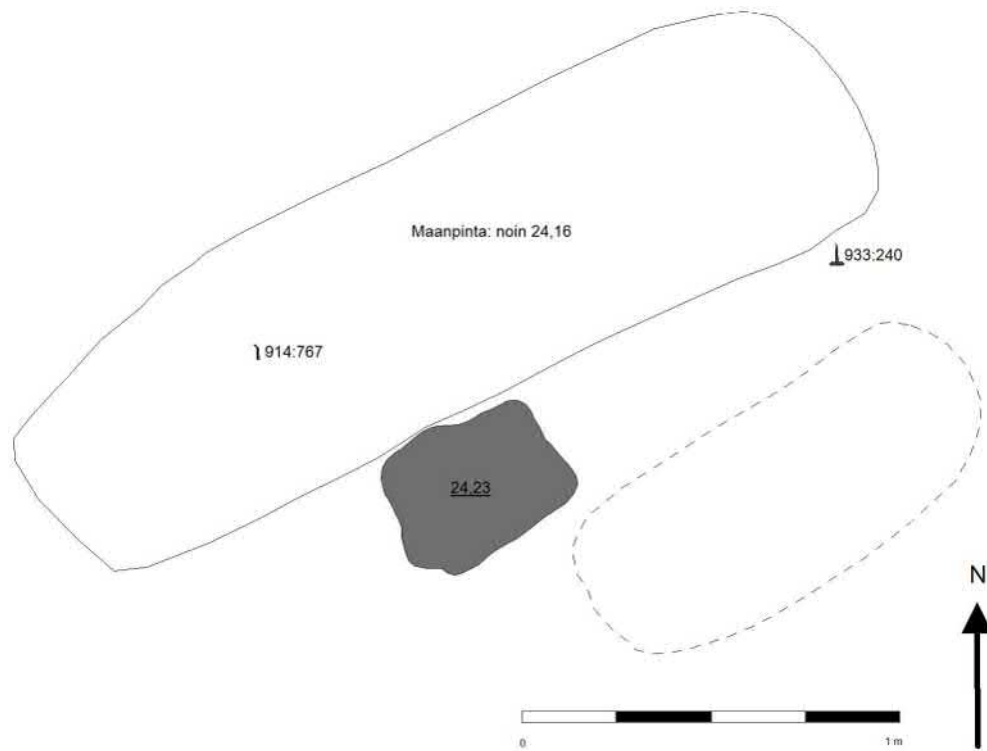
Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 200 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Hauta 41 on leikannut haudan 50 hautakuopan kaakkoiskulmaa. Lisäksi hauta 41 on kaivettu haudan 59 päälle. Sen hautakuoppa on kuitenkin niin syvä, että varsinainen hautaustaso on säilynyt ehjänä. Kolme hautaa on voitu tarkoituksella kaivaa mahdollisimman lähelle toisiaan tai kyse voi olla sattumasta. Hauta 41 on näistä nuorin.

Haudan eteläpuolella, aivan hautakuopan reunan myötäisesti on pystyssä suuri kivi. Se on Ristimäen hautakivistä suurin, korkeudeltaan 58 cm, leveydeltään 18–54 cm ja syvyydeltään 26 cm. Se on myös hautakivistä ainoa, joka ulottui nykyisen maanpinnan yläpuolelle, sillä kiven pinta on 2–9 cm maanpintaa korkeammalla ja tuli näkyviin pintakasvillisuuden poiston jälkeen. Hautakivi on nelisärmäinen ja säännöllisen muotoinen. Sen ylöspäin kapeneva profiili saa kiven muistuttamaan kolmiota tai viisikulmiota.

Kivellä on mahdollisesti haluttu merkitä kahta hautaa. Se sijaitsee noin 60 cm päässä haudan 41 länsipäädystä ja noin 120 cm päässä sen itäpäädystä. Kiven kaakkoispuolella on kuitenkin toinen hauta, jonka länsipäädyn kohdalla se sijaitsee. Hauta 60 on samansuuntainen sekä haudan 41 että kiven asettelun kanssa, ja hautakuoppien itäpäädyt ovat lähes linjassa keskenään. Mahdollisesti haudat on siis kaivettu samaan aikaan tai lyhyen aikavälin sisään toisistaan.

Lisäksi läheltä hautakuopan molempia pätyjä löydettiin kerroksesta 1 rautanauulat. Noin 35 cm päässä haudan itäpäädystä löydettiin 51 mm pitkä ja kannaltaan epämääräinen naula (TYA 933:240). Noin 65 cm päässä haudan länsipäädystä löydettiin 30 asteen kulmaan taipunut naulan varsikatkelma (TYA 914:767). Kirkon läheisyys vaikeuttaa naulojen tulkintaa, mutta on mahdollista, että hautaa on merkitty myös puurakenteilla.

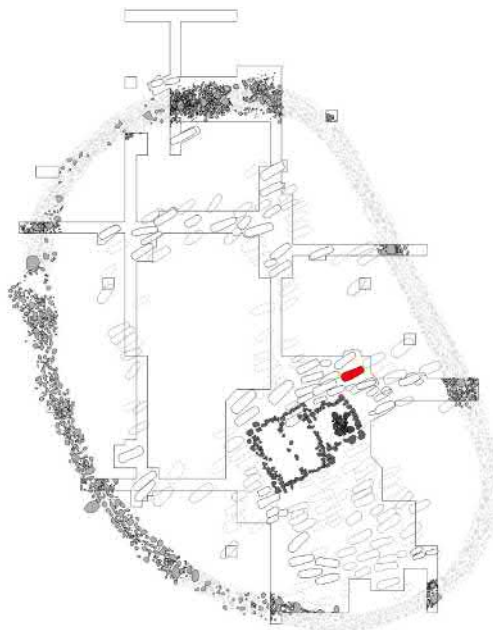
Hautamerkki: Kivi haudan eteläpuolella ja mahdollisesti puurakenteet molemmissa päidyissä (1 + 3WE)

Ylimpänä haudan 41 hautamerkin jäänteet. Katkoviivalla merkittynä hauta 60. Yllä oikealla hauta tasossa 3 kuvattuna länsilounaaseen. Yllä vasemmalla hautakivi tasossa 3,5 kuvattuna kaakkoon. Kuvan alareunassa hauta 41 hautaustasossa. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen.

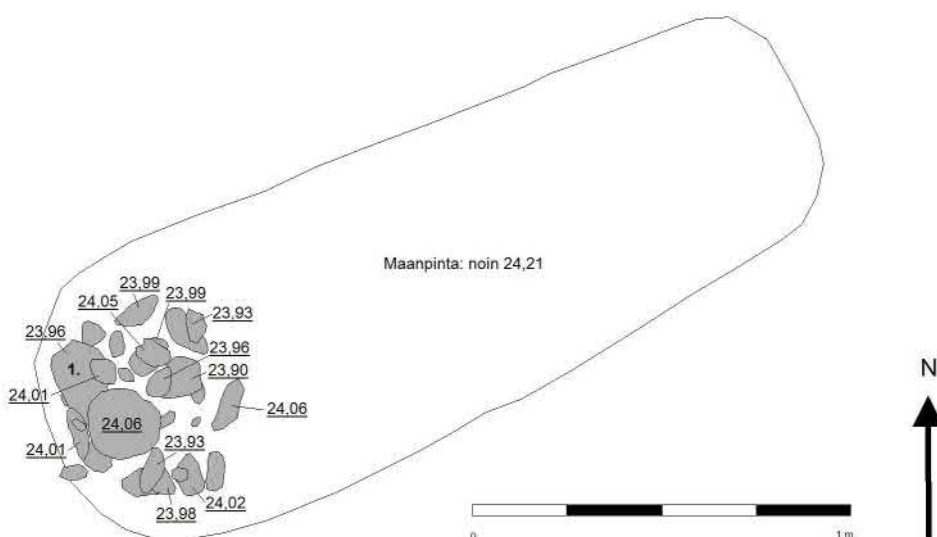
Hauta 42 (26/2016)

Hauta 42 sijaitsee kirkon pohjoispuolella, noin 120 cm päässä kuorin koilliskulmasta, ruuduissa 176–178/815–817. Hautakuopan lounaisnurkkaa saatiin näkyviin jo vuonna 2013 alueelta 4E ja koko hautakuoppa vuonna 2015. Alue 4E/10 avattiin uudestaan vuonna 2016, jolloin hauta myös haivettiin pohjaan. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 182 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Hautakuopan täyttömaan hiilestä tehty C14-ajoitus kalibroitu ajallisesti 900-luvulta 1000-luvun alkupuolelle. Ei ole kuitenkaan varmaa, ajoittaako hiili varsinaista hautaustapahtumaa. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan länsipäädystä on kerroksissa 1–3,5 kahdesta keskikokoisesta ja reilusta paristakymmenestä pienestä kivistä muodostuva rakenne. Ylimmät kivet sijaitsevat noin 15 cm ja alimmat vajaa 30 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä. Vain kiveyksen ylimmät osat ovat siis näkyneet käyttöaikanaan osittain silloiselle maanpinnalle. Rakenteesta otettiin talteen 23 x 15 x 11 cm kokoinen ja pitkänomainen ja väriltään punertava kivi (kivi 1). Kivilajiltaan se on graniittia ja tarkemmin määriteltynä raekooltaan karkeaa pegmatiittia, jonka mineraaleista suurin osa on kalimaasälpää. Kiveys on voinut tukea puista rakennetta. Sen lähetyviltä löydettiin rautanaulan varren katkelma, mutta koska hauta sijaitsee alueella, josta löydettiin runsaasti todennäköisesti kirkkoon liittyviä rakennusnauloja, ei puurakenteista voida tehdä luotettavia tulkintoja.

Hautamerkki: Mahdollisesti puinen rakenne länsipäädystä (3W)

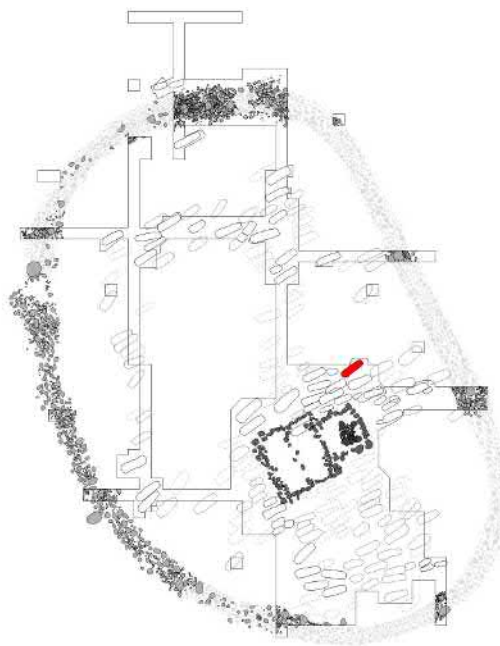

Edellisellä sivulla haudan 42 hautamerkin jäänteet. Oikealla alhaalla haudan länsipääty tasossa 2 kuvattuna etelään. Kuvassa kiveyksen ylempää kerrosta. Yllä vasemmalla haudan länsipääty tasossa 3 kuvattuna länteen. Kuvassa kiveyksen alempaa kerrosta. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Yllä oikealla kivi 1 lähikuvassa. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen ja Siiri Tuomenoja.

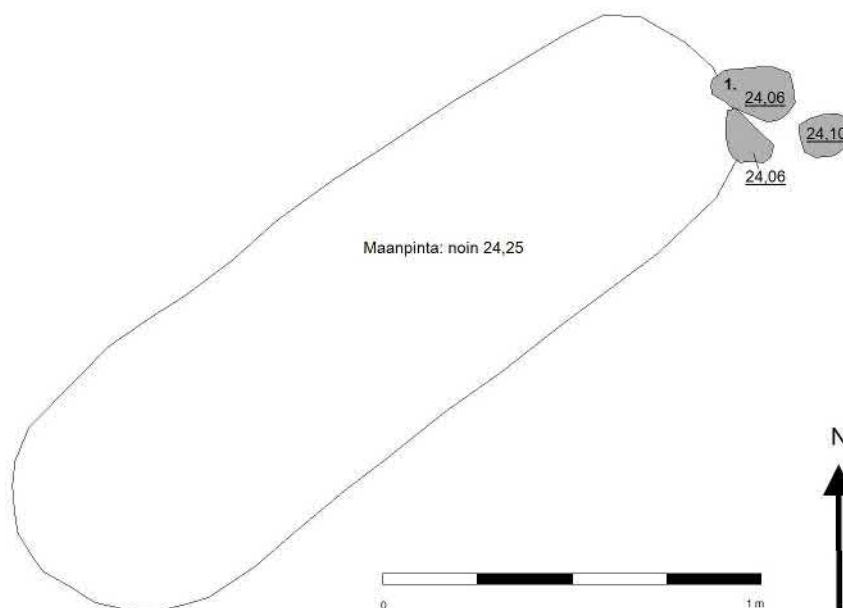
Hauta 43 (27/2016)

Hauta 43 sijaitsee kirkon pohjoispuolella, ruuduissa 177–179/814–816. Suurin osa hautakuopasta saatiin näkyville vuonna 2015 alueelta 4E. Vuonna 2016 hautakuoppa saatiin kokonaisuudessaan näkyviin alueelle 4E/10 ja siihen tehdylle laajennukselle ja hauta kaivettiin pohjaan. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 190 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan kaakkoisnurkassa on kerroksessa 2 kolmesta epäsäännöllisen muotoisesta kivistä koostuva rakenne. Kivien pinta on 15–20 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä, joten käyttöaikanaan ne ovat näkyneet silloiselle maanpinnalle ainoastaan yläosiltaan. Kivistä suurin (kivi 1) on kooltaan 27 x 20 x 12 cm ja väriltään punertava. Kivilajiltaan se on raekooltaan keskikarkeaa graniittia, jossa mineraaleista mukana on eniten kalimaasälpää. Kivien keskelle jää halkaisijaltaan vajaan 10 cm kokoinen aukko, ja ne ovatkin voineet tukea puista rakennetta. Haudan länsipäädystä löydettiin kerroksesta 1 rautanaulan varsikatkelma, mutta koska hauta sijaitsee alueella, josta löydettiin runsaasti todennäköisesti kirkkoon liittyviä rakennusnauloja, ei puurakenteista voida naulojen perusteella tehdä luotettavia tulkintoja.

Hautamerkki: Mahdollisesti puinen rakenne itäpäädyssä (3E)

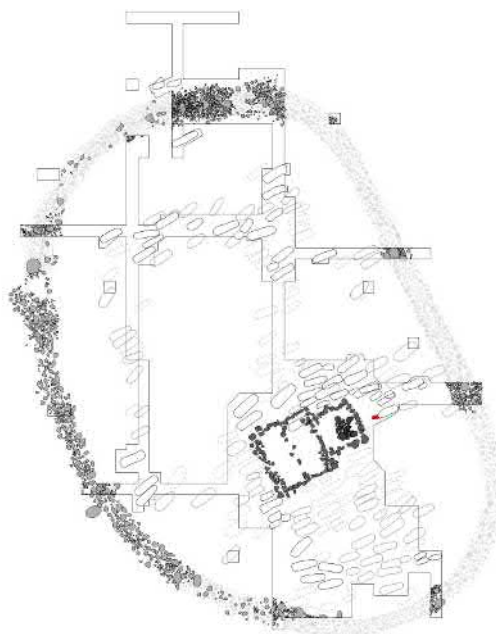
Haudan 43 hautamerkin jäänteet. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Yllä vasemmalla haudan 43 itäpäätyn laajennusalueella, tasossa 2 kuvattuna pohjoiseen. Kuvassa mahdollista puurakennetta tukenut kiveys. Yllä oikealla kivi 1 lähikuvassa. Kuvat: Juha Ruohonen ja Siiri Tuomenoja.

Hauta 44 (28/2016 ja yksikkö 23)

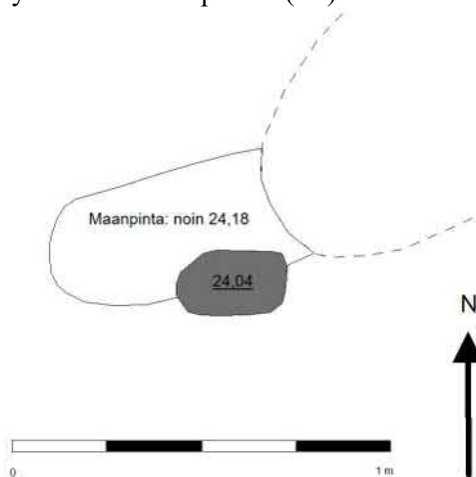
Hauta sijaitsee kirkon itäpuolella, noin metrin päässä kuorin itäseinästä, ruuduissa 173–174/817/818. Hautakuopan länsipäätä saatiin näkyviin jo vuonna 2013 alueelta 4E ja uudelleen vuonna 2014. Hautakuoppa saatiin kokonaisuudessaan näkyviin koeojan 10 ja siihen tehdyn laajennuksen alueelta vuonna 2016, jolloin se myös kaivettiin pohjaan. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on enintään noin 45 cm, joten kyseessä on lapsi. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Hautakuopan itäpäätä

leikkautuu hautaan 38. Haudan 44 arkun itäpäätä jäi kaivauksilla epäselväksi, joten ei ole täysin varmaa, leikkaako nuorempi hauta vain hautakuoppaa vai myös arkkua. Koska haudan 44 hautakuoppa on muutoinkin hyvin pieni ja vain aivan sen pääty vaikuttaa leikkautuneen, on mahdollista, että arkku ja varsinainen hautaustaso ovat säilyneet ehjinä. Haudat on saatettu myös tarkoituksella kaivaa mahdollisimman lähelle toisiaan.

Haudan eteläreunalla on pitkänomainen, säännöllisen muotoinen ja kolmisärmäinen kivi. Löytyessään 20 x 14 x 13 cm kokoinen kivi makasi lappeellaan, jolloin sen pinta oli vajaa 15 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Pystyasennossa kivi on siis käyttöaikanaan näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Kivilajiltaan se on graniittia ja tarkemmin määriteltynä raekooltaan hienoa tai keskikarkeaa protomyloniittia, jossa mineraaleista eniten on mukana kvartsia. Mikäli kivi on alunperin pystytetty sen leveämmän ja tasaisen päädyn päälle, on se sijainnut haudan itäpäädyssä, sen kaakkoiskulmassa.

Hautamerkki: Päätykivi haudan itäpäässä (1E)

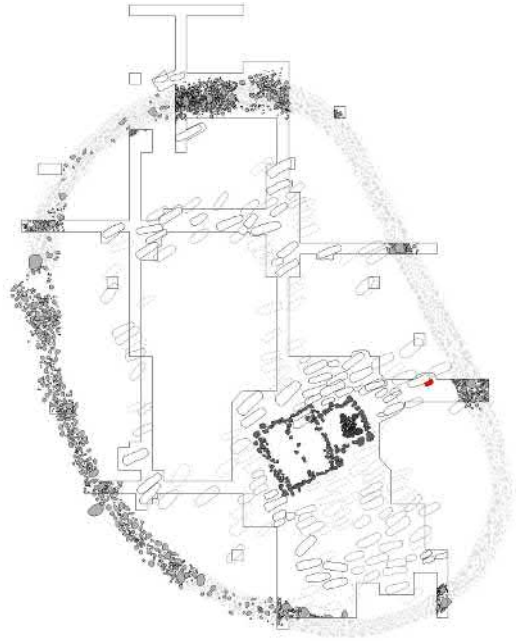
Haudan 44 hautakivi. Katkoviivalla merkittynä haudan 38 hautakuopan länsipäätä. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Yllä haudan 44 hautakivi tasossa 1 kuvattuna pohjoiseen. Vasemmalla sama kivi lähikuvassa, sen oletetussa alkuperäisessä asennossa. Kuvat: Juha Ruohonen.

Hauta 45 (29/2016)

Hauta 45 sijaitsee kirkon itäpuolella, koeojan 10 ja siihen tehdyn laajennuksen alueella, ruuduissa 176/821–822. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2016. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 62 cm, joten kyseessä on lapsi. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Haudan 45 ja sen luoteispuolella sijaitsevan haudan 40 hautakuoppien yläosat leikkaavat toisiaan, mutta hautojen keskinäistä ikäjärjestystä ei pystytty selvittämään kaivauksilla. Molempien hautojen varsinaiset hautaustasot ovat ehjät ja mahdollisesti haudat onkin kaivettu tarkoituksella mahdollisimman lähelle toisiaan. Tulkintaa tukee hautakuoppien kaivaminen saman syvyisiksi ja suuntaisiksi.

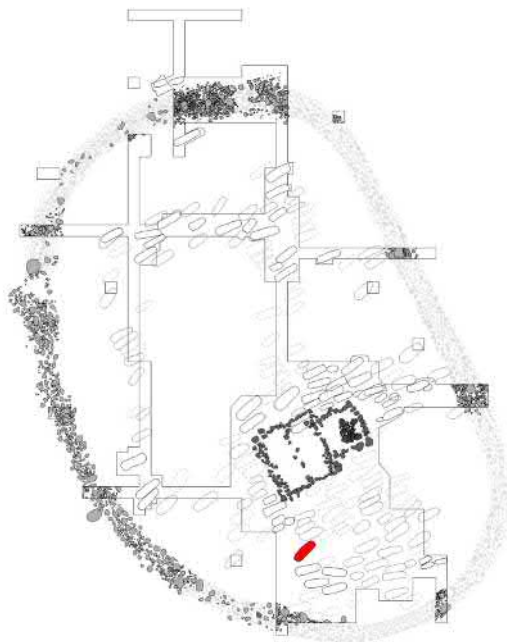

Haudan täyttömaa on hyvin vähäkivistä eikä hautaukseen selvästi kuulu hautakiveä. Haudasta ei löydetty myöskään viitteitä puisista rakenteista.

Hautamerkki: Ei viitteitä hautamerkistä

Hauta 46 (30/2016)

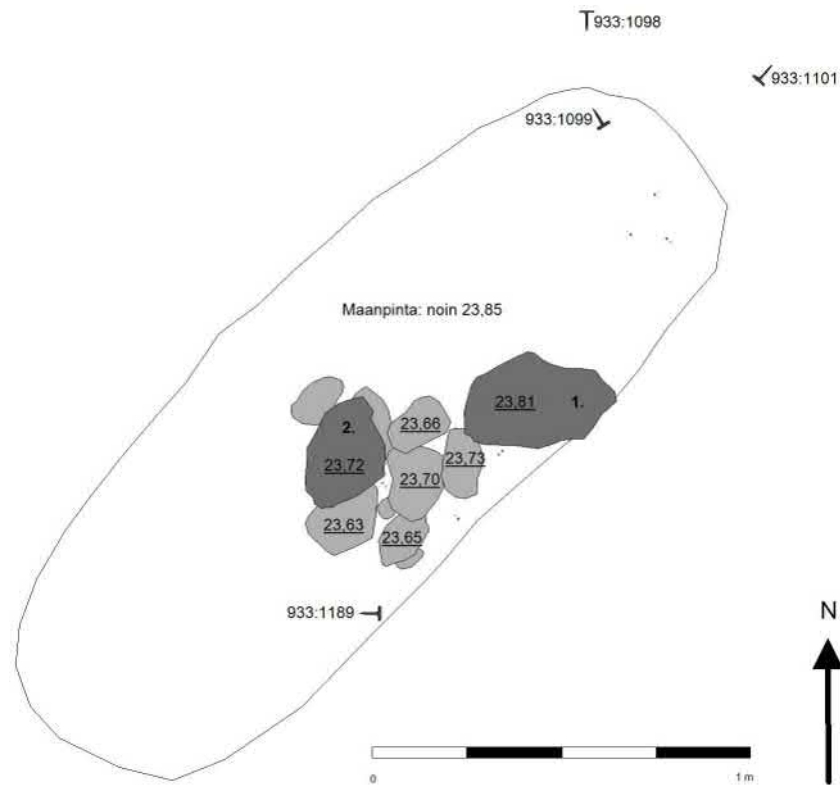
Hauta 46 sijaitsee kirkon eteläpuolella, alueella 11A, ruuduissa 161–163/810–812. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2016. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus voi olla jopa 205 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudasta löydettiin puukko vainajan lantion kohdalta (TYA 933:1210). Sijaintinsa perusteella puukko on voinut roikkua vainajan vyötäisiltä, mutta se on saatettu laittaa hautaan myös irrallisena. Vainajan sukupuolesta ei voida tehdä tulkintoja löydön perusteella. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan keskellä on kerroksissa 1–2,5 kahdesta suuresta ja useasta pienemmästä kivistä koostuva rakenne. Kivistä suurin (kivi 1) on laakamainen ja muistuttaa muodoltaan viisikulmiota. 41 x 28 x 20 cm kokoinen kivi oli löytyessään pystyssä, kallistuneessa asennossa, jolloin sen pinta oli noin 4 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Käyttöaikanaan kivi on siis näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Kivilajiltaan se on graniittia ja tarkemmin määriteltynä raekooltaan karkeaa pegmatiittia, jossa mineraaleista eniten on mukana kvartssia ja plagioklaasia. Toinen suuri kivi (kivi 2) on muodoltaan myös laakamainen ja viisikulmiota muistuttava. 29 x 22 x 12 cm kokoinen kivi makasi löytyessään lappeellaan, jolloin sen pinta oli noin 13 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Pystyasennossa tämäkin kivi on siis käyttöaikanaan näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Kivilajiltaan se on raekooltaan keskikarkeaa graniittia, jossa mineraaleista eniten mukana on kvartssia ja kalimaasälpää.

Kahden suuremman kiven välissä on seitsemän halkaisijaltaan 15–20 cm kokoista kiveä. Niiden pinta sijaitsee noin 15–20 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä, joten käyttöaikanaan ne ovat näkyneet silloiselle maanpinnalle korkeintaan yläosiltaan. Kiveys onkin saattanut tukea puista rakennetta. Kivien alta ja niiden itäpuolelta löydettiin tasosta 2,5 hiiltä. Lisäksi alle 15 cm päässä kiveyksestä, sen eteläpuolelta, löydettiin kerroksesta 2 pyöreäkantainen ja 68 mm pitkä rautanaula (TYA 933:1189). Myös hautakuopan itäpäädyssä havaittiin hiiltä tasossa 2,5. Itäpäädyn lähetyviltä löydettiin kolme rautanaulaa kerroksesta 2. Näistä kaksi on pituudeltaan 60 mm ja pyöreä- tai soikeakantaisia (TYA 933:1099 ja 1101). Kolmas naula on pituudeltaan 39 mm, kannaltaan suorakaiteinen ja siinä on säilynyt hiukan puuta poikittain varteen nähden. Mahdollisesti myös haudan itäpäädyssä on ollut puurakenne.

Hautamerkki: Kivet haudan keskellä ja mahdollisesti puurakenteita keskellä ja itäpäädyssä (1M + 3EM)

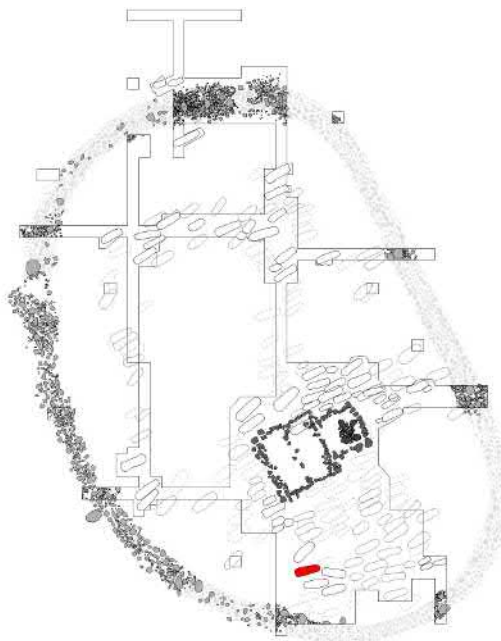
Ylimpänä haudan 46 hautamerkin jäänteet. Yllä hauta tasossa 2 kuvattuna kaakkoon. Täyttömaan pienet kivet muodostavat haudassa rivin, joka ei kuitenkaan ole näkynyt maanpinnalle ja on todennäköisesti syntynyt sattumalta täytön yhteydessä. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Alla vasemmalla hautakivi 1 ja oikealla hautakivi 2 lähikuvissa.

Molempien kivien yläosa on muodoltaan kolmiomainen. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen ja Siiri Tuomenoja.

Hauta 47 (31/2016)

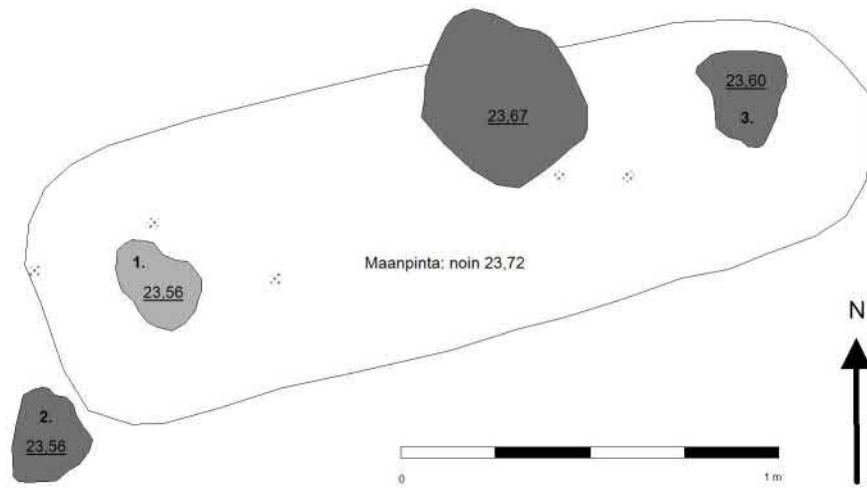
Hauta 47 sijaitsee kirkon eteläpuolella, alueella 11A, ruuduissa 160–161/810–812. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2016. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on ainakin 167 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Arkkupuusta tehty C14-ajoitus kalibroitu 1100-luvun puolivälistä 1200-luvun alkuun. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Hautamerkin näyttävin osa on keskellä hautakuoppaa lappeellaan makaava suuri kivi. Muodoltaan hieman viisikulmiota muistuttava kivi on kooltaan noin 38 x 37 x 25 cm. Löytyessään sen pinta oli vain noin 5 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Kivi olisi käyttöaikanaan näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle myös makaavassa asennossa, mutta todennäköisesti se on alunperin ollut pystyssä, kolmiomainen pääty ylöspäin. Tästä noin 35 cm koilliseen on hautakuopan itäpäädyssä toinen käyttöaikanaan maanpinnalle näkynyt hautakivi (kivi 3). Se on laakamainen, nelisärmäinen ja kapenee toiseen pätyyn muistuttaen muodoltaan viisikulmiota. 24 x 21 x 11 cm kokoinen kivi makasi löytyessään kallistuneessa asennossa, lähes lappeellaan, jolloin sen pinta oli noin 12 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Kivilajiltaan se on raekooltaan keskikarkeaa gabroa, jossa mineraaleista eniten mukana on plagioklaasia ja sarvivälkettä.

Hautakuopan länsipäädyssä on laakamainen ja muodoltaan kolmiota muistuttava kivi (kivi 2). 24 x 23 x 8 cm kokoinen kivi makasi löytyessään lappeellaan, jolloin sen pinta oli vajaa 20 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Pystyasennossa se on siis käyttöaikanaan näkynyt ainakin osittain silloiselle maanpinnalle. Kivilajiltaan se on raekooltaan hienoa kiillegneissia, jossa mineraaleista eniten mukana on kvartssia. Noin 30 cm päässä tästä on laakamainen, nelisärmäinen ja säännöllisen muotoinen kivi (kivi 1). 23 x 23 x 10 cm kokoinen kivi makasi löytyessään lappeellaan vajaa 20 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Pystyasennossa se on saattanut käyttöaikanaan näkyä yläosiltaan, mutta on todennäköisesti pääasiassa jäänyt piiloon maan alle. Kivilajiltaan se on raekooltaan hienoa tai keskikarkeaa graniittia, jossa mineraaleista eniten mukana on kalimaasälpää. Kivi on voinut tukea puista rakennetta, sillä sen ympäristöstä löydettiin hiiltä kerroksista 1,5–3,5. Lisää hiiltä löydettiin samoista kerroksista haudan suurimman kiven läheltä ja alta.

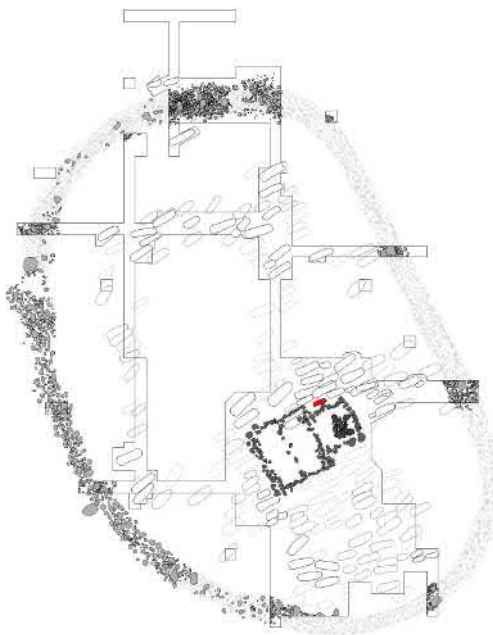
Hautamerkki: Kivet molemmissa päädyissä ja keskellä ja mahdollisesti niihin liittyviä puurakenteita (1WEM + 3WM)

Ylimpänä haudan 47 hautamerkin jäänteet. Sen alla hauta tasossa 2 kuvattuna kaakkoon. Kuvan vasemmassa yläkulmassa haudan itäpäädyn ja keskiosan hautakivet ja oikeassa alakulmassa läntisin hautakivi. Alimpana hauta tasossa 2,5 kuvattuna suoraan ylhäältä. Pohjoinen on kuvan yläreunan suuntaan. Kuvan vasemmassa reunassa syvemmältä hautakuopan länsipäädystä löytynyt kivi. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Vasemmalla ylhäällä lähikuvassa kivi 3, keskellä kivi 2 ja alimpana kivi 1. Kartta Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen ja Siiri Tuomenoja.

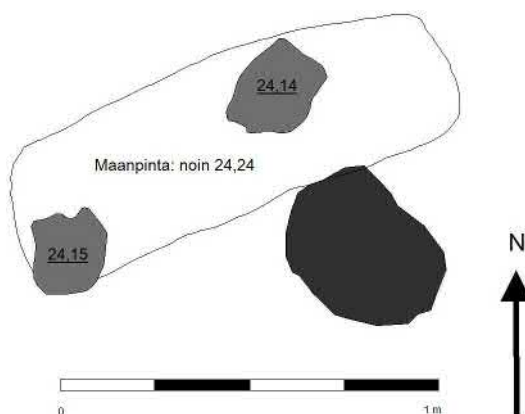
Hauta 48 (32/2016)

Hauta 48 sijaitsee kirkon pohjoispuolella, noin 30 cm päässä kuorin pohjoisseinästä, ruuduissa 174–175/812–814. Hautakuoppa saatiin esille jo vuonna 2013 alueelta 4E ja uudelleen se avattiin vuosina 2014 ja 2015. Hauta kaivettiin pohjaan vuonna 2016. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 110 cm, joten kyseessä on lapsi. Säilyneen hammaskiilteen (TYA 933:775) osteologinen analyysi vahvistaa tulkinnan. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

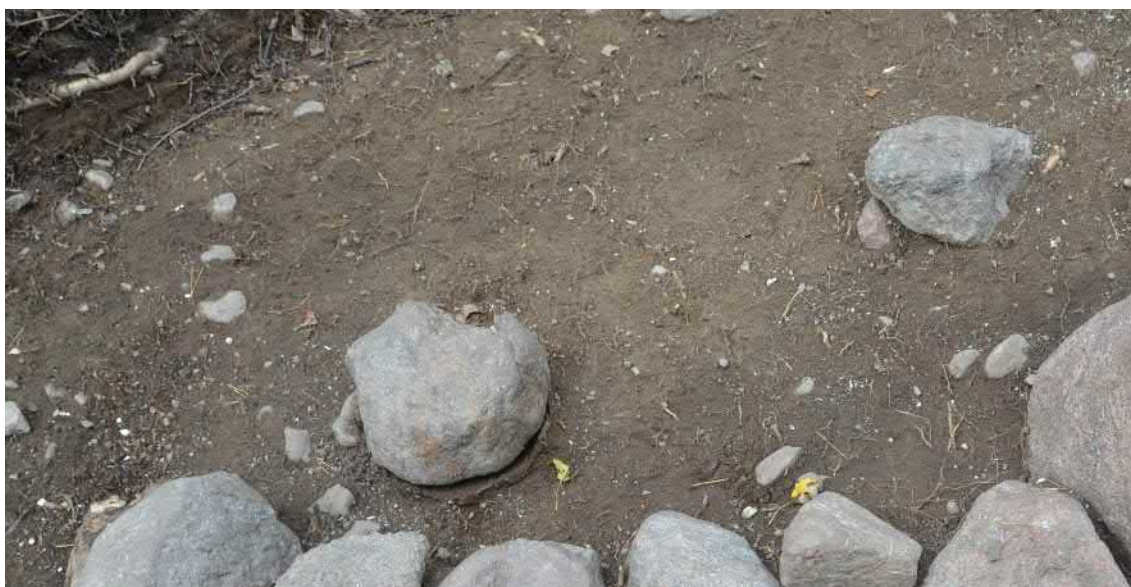

Haudan itäpuolella on pitkänomainen ja muodoltaan viisikulmiota muistuttava kivi. 25 x 18 x 12 cm kokoinen kivi makasi löytyessään lähes lappeellaan viistossa asennossa. Kiven pinta oli tällöin noin 10 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä, joten käyttöaikanaan se on pystyasennossa näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Samalla korkeudella on kivi myös haudan länsipäädysssä. Epäsäännöllisen muotoinen kivi on kooltaan 22 x 15 x 15 cm. Heti kiven eteläpuolella on todennäköisesti kuorin kivijalkaan kuuluneita kiviä, jotka vaikeuttavat hautarakenteen tulkintemista. Kivi kuitenkin on näistä hieman erillään ja todennäköisimmin kuuluu hautaan. Haudan länsipuolelta löydettiin myös kolme rautanaulaa kerroksesta 1, mutta koska ne sijaitsevat alueella, josta löydettiin runsaasti todennäköisesti kirkkoon liittyviä rakennusnauloja, ei mahdollisista puisista hautarakenteista voida naulojen perusteella tehdä luotettavia tulkintoja.

Hautamerkki: Päätykivet haudan molemmissa päissä (1WE)

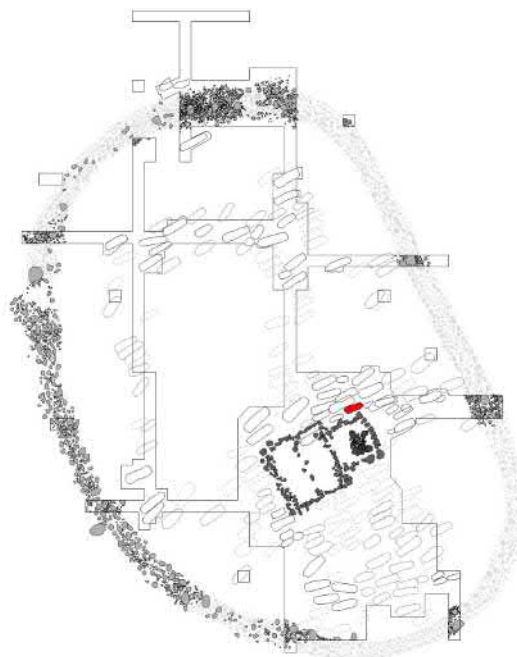
Haudan 48 hautakivet. Tummanharmaalla merkitty kivi kuuluu kirkon kivijalkaan, ja se on todennäköisesti liikkunut vuosisatojen aikana 20–30 cm luoteeseen alkuperäiseltä paikaltaan. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Yllä hauta 48 tasossa 1,5 kuvattuna pohjoiseen. Kuvassa haudan molempien päätyjen hautakivet ja sen alareunassa kirkon kivijalkaan kuuluneita pikkukiviä. Vasemmalla hauta tasossa 2 kuvattuna kaakkoon. Taustalla kuorin pohjoisseinän kiviperustusta. Kuvat: Juha Ruohonen.

Hauta 49 (33/2016)

Hauta sijaitsee kirkon pohjoispuolella, alle 20 cm päässä kuorin koilliskulmasta, ruuduissa 175–176/814–815. Hautakuoppa saatiin näkyviin lähes kokonaan jo vuonna 2013 ja aluetta avattiin uudelleen vuosina 2014 ja 2015. Hauta kaivettiin pohjaan vuonna 2016. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 137 cm, joten kyseessä on lapsi. Säilyneestä hammaskiilteestä (TYA 933:782:2) tehty osteologinen analyysi vahvistaa tulkinnan. Vainajan pään kohdalta löydettiin todennäköisesti ohimokoristelaitteeseen

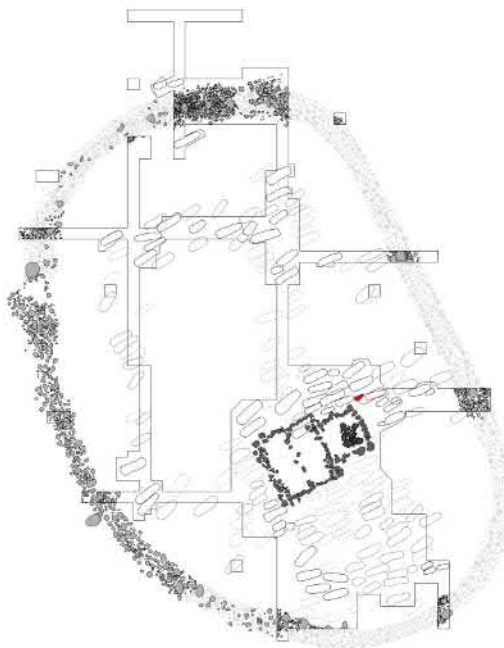
kuuluuvaa pronssispiraalikoristelua (TYA 933:782:1). Löydön perusteella kyseessä voisi olla tytön haudaus, joskin tulkintaa on pidettävä epävarmana, koska kyseessä on lapsi. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan täyttömaa on hyvin vähäkivistä eikä hautaukseen ole selvästi kuulunut hautakiveä. Haudan itäpäädyistä löydettiin rautanaulan varren katkelma kerroksesta 1, mutta koska hauta sijaitsee alueella, josta löydettiin runsaasti todennäköisesti kirkkoon liittyviä rakennusnauloja, ei mahdollisesta puisesta hautarakenteesta voida naulan perusteella tehdä luotettavia tulkintoja.

Hautamerkki: Ei viitteitä hautamerkistä

Hauta 50 (34/2016)

Hauta sijaitsee kirkon itäpuolella, alle 60 cm päässä kuorin koilliskulmasta, ruuduissa 175–176/815–816. Hautakuopan länsipäätä saatiin näkyviin jo vuonna 2013 ja uudelleen vuonna 2014. Kokonaisuudessaan hautakuoppa saatiin näkyviin vuonna 2015 ja vuonna 2016 hauta kaivettiin pohjaan. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on 56–60 cm, joten kyseessä on lapsi. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Nuorempi hauta 41 leikkaa haudan 50 hautakuopan kaakkoiskulmaa, mutta ilmeisesti arkku on säilynyt ehjänä. Mahdollisesti haudat onkin voitu tarkoituksella kaivaa mahdollisimman lähelle toisiaan.

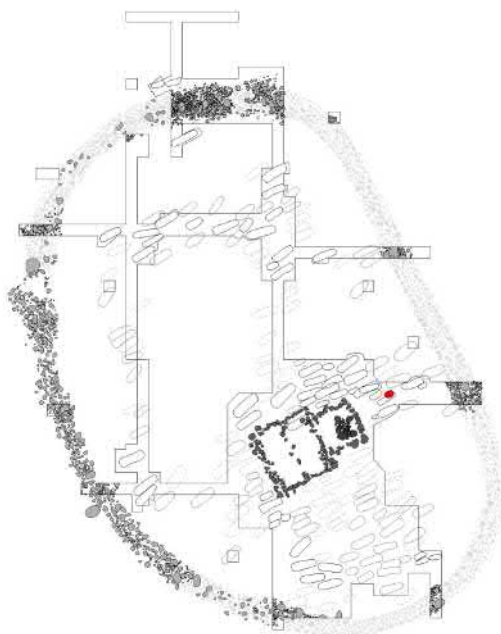

Haudan täyttömaa on hyvin vähäkivistä eikä hautaukseen selvästi kuulu hautakiveä. Haudan länsipäädystä löydettiin rautanaulan kantakatelma kerroksesta 1, mutta koska hauta sijaitsee alueella, josta löydettiin runsaasti todennäköisesti kirkkoon liittyviä rakennusnauloja, ei mahdollisesta puisesta hautarakenteesta voida naulan perusteella tehdä luotettavia tulkintoja.

Hautamerkki: Ei viitteitä hautamerkistä

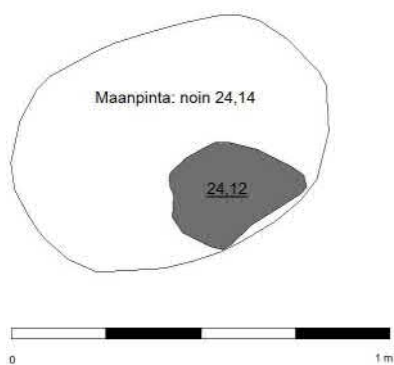
Hauta 51 (35/2016)

Hauta 51 sijaitsee kirkon itäpuolella, koejassa 10, ruuduissa 175–176/818–819. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2016. Vainaja on todennäköisesti haudattu ilman arkkua. Hautakuopan pituus on noin 85 cm, joten kyseessä on lapsen haudaus. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Hauta on kaivettu osittain vanhemman haudan 39 päälle. Mahdollisesti haudat on tarkoituksella haluttu mahdollisimman lähelle toisiaan. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa 51.

Hautakuopan eteläreunassa, pituussuuntaan nähden sen keskellä on suuri hautakivi. Säännöllisen muotoinen ja kohti toista päätyä kapeneva kivi on kooltaan 30 x 27 x 39 cm. Kivilajiltaan se on graniittia ja tarkemmin määriteltynä raekooltaan keskikarkeaa migmatiittia, jossa mineraaleista eniten on mukana kvartssia. Löytyessään kivi oli pystyasennossa, jolloin sen pinta oli vain pari senttimetriä nykyistä maanpintaa syvemmällä. Käyttöaikanaan kivi on siis näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle.

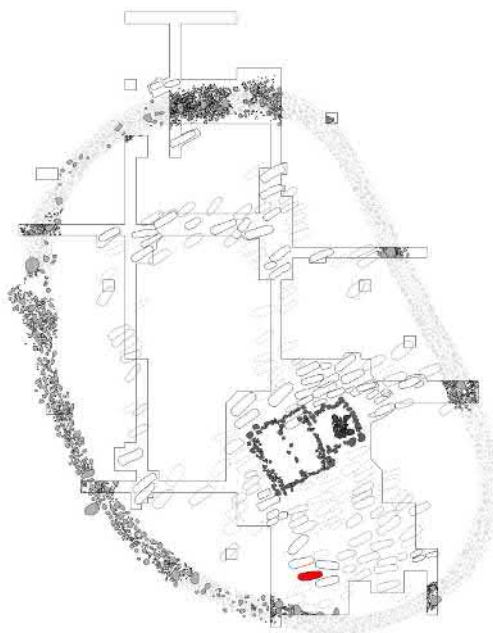
Hautamerkki: Kivi haudan keskellä (1M)

Yllä vasemmalla haudan 51 hautakivi. Yllä oikealla hauta tasossa 3 kuvattuna itään. Kuvassa haudan päällä sijainnut kivi löytöasennossaan. Vasemmalla sama kivi lähikuvassa. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen ja Siiri Tuomenoja.

Hauta 52 (36/2016)

Hauta 52 sijaitsee kirkon eteläpuolella, alueella 11A, ruuduissa 159/811–813. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2016. Vainaja on todennäköisesti haudattu ilman arkkua. Hautakuopan pituus on noin 220 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

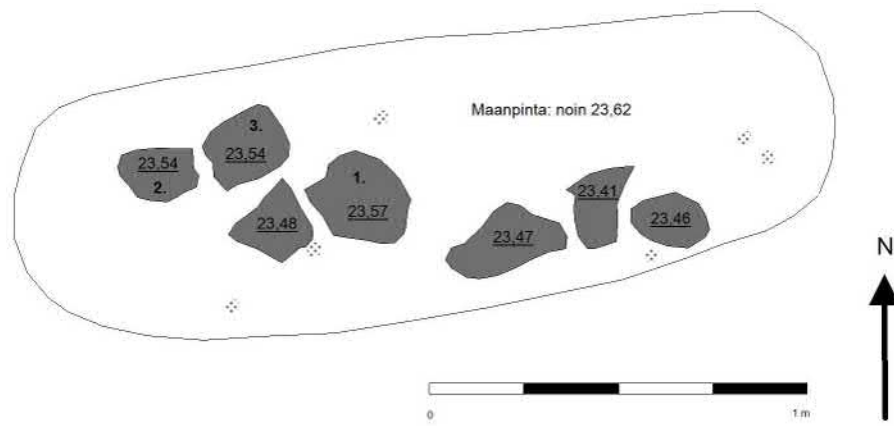

Haudan päällä kulkee sen pituussuunan mukaisesti seitsemästä suurehkosta ja useasta pienestä kivistä koostuva rakenne. Suurin osa kivistä makasi löytyessään lappellaan tai viistosti kallellaan, jolloin niiden pinta oli noin 8–20 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Pystyasennossa löytyneen kiven pinta oli vain 5 cm maanpinnan alla. Asentonsa perusteella kaikki kivet ovat alun perin olleet haudassa pystyssä, jolloin ne myös ovat näkyneet hyvin silloiselle maanpinnalle.

Läntisin kivi (kivi 2) on litteä ja muodoltaan soikiomainen, kooltaan 24 x 22 x 19 cm. Kivilajiltaan se on raekooltaan karkeaa graniittia, jossa suurin osa mineraaleista on kalimaasälpää. Kivi on voimakkaasti rapautunut ja väriltään punertava. Sen itäpuolella on nelisärmäinen, laakamainen ja hieman viisikulmiota muistuttava kivi (kivi 3), joka on kooltaan noin 32 x 28 x 15 cm. Kivilajiltaan se on raekooltaan keskikarkeaa graniittia, jossa mineraaleista suurin osa on kalimaasälpää ja jota täplittävät suurehkot kordieriittiporfyroblastit. Sen kaakkoispuolella on pitkänomainen ja kohti toista päätyä kapeneva kivi, kooltaan 20 x 16 x 14 cm. Sen itäpuolella on laakamainen ja muodoltaan viisikulmiota muistuttava kivi (kivi 1), joka on kooltaan 23 x 18 x 14 cm. Kivilajiltaan se on raekooltaan keskikarkeaa graniittia, jossa mineraaleista eniten on mukana kalimaasälpää ja jota täplittävät suurehkot granaattiporfyroblastit. Sen kaakkoispuolella sijaitseva kivi on laakamainen ja nelisärmäinen ja kooltaan 31 x 17 x 10 cm. Sen itäpuolinen kivi on pitkänomainen ja toiselta päädyltään kolmiomainen, kooltaan 20 x 13 x 13 cm. Rakenteen itäisin kivi on myös muodoltaan pitkänomainen ja toiselta päädyltään kolmiomainen, kooltaan 20 x 16 x 15 cm.

Hautakuopasta löydettiin hiiltä kerroksista 2–2,5, joten kiveykseen on saattanut kuulua myös puisia rakenteita. Kivirivi on kuitenkin jo itsessään riittänyt merkitsemään haudan sen ympäristöstä erottuvaksi.

Hautamerkki: Kivirivi (2)

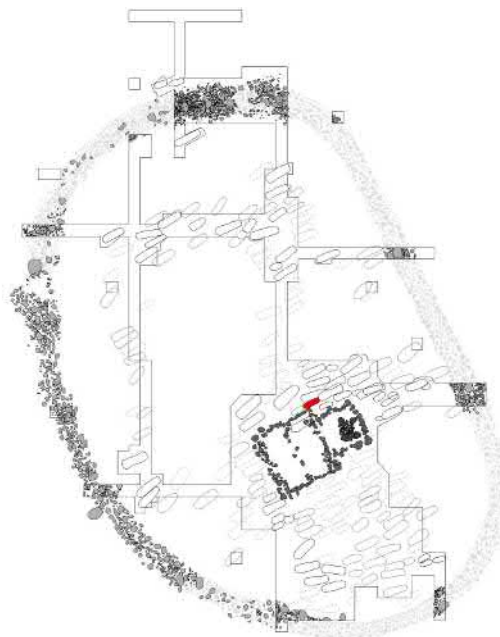

Ylimpänä haudan 52 hautamerkin jäänteet. Numeroilla 1–3 merkityt kivet on otettu talteen ja niiden kivilaji on määritetty. Yllä hauta tasossa 2,5 kuvattuna pohjoiseen maanpinnan kastelun jälkeen. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Vasemmalla hauta samassa tasossa kuvattuna itään. Alla vasemmalla lähikuvassa kivi 2, keskellä kasteltuna kivi 3 ja oikealla kivi 1. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen ja Siiri Tuomenoja.

Hauta 53 (37/2016)

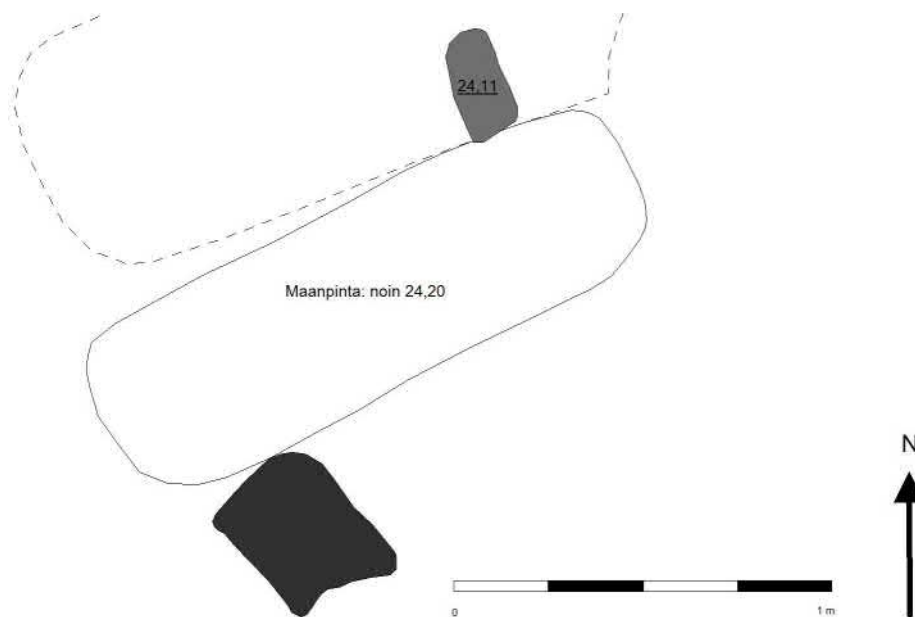
Hauta 53 sijaitsee kirkon pohjoispuolella, ruuduissa 174–175/811–812. Hauta on kaivettu mahdollisimman lähelle kirkkoa niin, että se menee parin sentin matkalta jopa kirkkosalin koilliskulman alle. Hautakuopan eteläreunaa saatiin näkyviin jo vuonna 2013 alueelta 4E ja kokonaisuudessaan hautakuoppa saatiin esille vuonna 2014. Alue avattiin uudelleen vuonna 2015 ja vuonna 2016 hauta kaivettiin pohjaan.

Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 135 cm, joten todennäköisesti kyseessä on lapsi. Säilyneestä hammaskiilteestä (TYA 933:804:8) tehty osteologinen analyysi tukee tulkintaa. Hammaskiilteen lisäksi vainajasta on säilynyt hiuksia (TYA 933:804:9) ja kallon jättämä jälki. Lisäksi haudasta löydettiin ohimokoristeet vainajan kallon kohdalta (TYA 933:804:4A), eläimen sarvi vatsan kohdalta (TYA 933:804:7), puukko reiden kohdalta (TYA 933:804:6) sekä pronssispiraalikoristelua viitasta ja mahdollisesti myös esiliinasta (TYA 933:804:1–5). Esinelöytöjen yhteydessä on säilynyt tekstiiliä ainakin hameesta ja viitasta. Löytöjen perusteella vainaja on naispuolinen. Hautatekstiilistä tehty C14-ajoitus kalibroitu 1200-luvulle. Haudan 53 hautakuoppaja sen vieressä sijaitsevien hautojen 54 ja 56 hautakuopat leikkaavat hieman toisiaan. Haudan 53 hautaustaso on kuitenkin säilynyt ehjänä eikä haudan ikäsuhdetta viereisiin hautauksiin pystytty määrittämään kentällä.

Noin 20 cm päässä haudan itäpäädyssä on pitkänomainen, nelisärmäinen ja säännöllisen muotoinen kivi, kooltaan 28 x 17 x 13 cm. Löytyessään kivi makasi lappeellaan, jolloin sen pinta oli alle 10 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä. Pystyasennossa kivi on siis käyttöaikanaan näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Kivi sijaitsee surimmaksi osaksi haudan 54 päällä, mutta hieman kallistuneen löytöasentonsa perusteella se on ollut pystytettynä kiven eteläisempi pääty maata vasten, jolloin se on todennäköisesti merkinnyt hautaa 53. Hautakuopan alueelta löydettiin ainakin seitsemän rautanaulaa tai sellaisen katkelmaa kerroksista 1–2, mutta koska hauta sijaitsee alueella, josta löydettiin runsaasti todennäköisesti kirkkoon liittyviä rakennusnauloja, ei mahdollisista hautaa liittyvistä puurakenteista voida tehdä luotettavia tulkintoja.

Hautamerkki: Päätykivi haudan itäpäässä (1E)

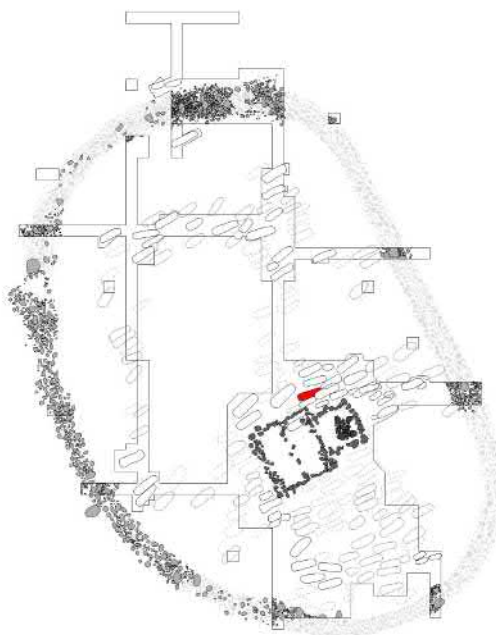

Ylimpänä haudan 53 hautakivi. Katkoviivalla merkittynä haudan 54 hautakuoppaa. Tummanharmaalla merkitty kivi kartan alareunassa kuuluu kirkkosalin kivijalan koilliskulmaan. Yllä vasemmalla hautakivi tasossa 2 kuvattuna pohjoiseen. Yllä oikealla kivi samassa tasossa kuvattuna itään. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen.

Hauta 54 (38/2016)

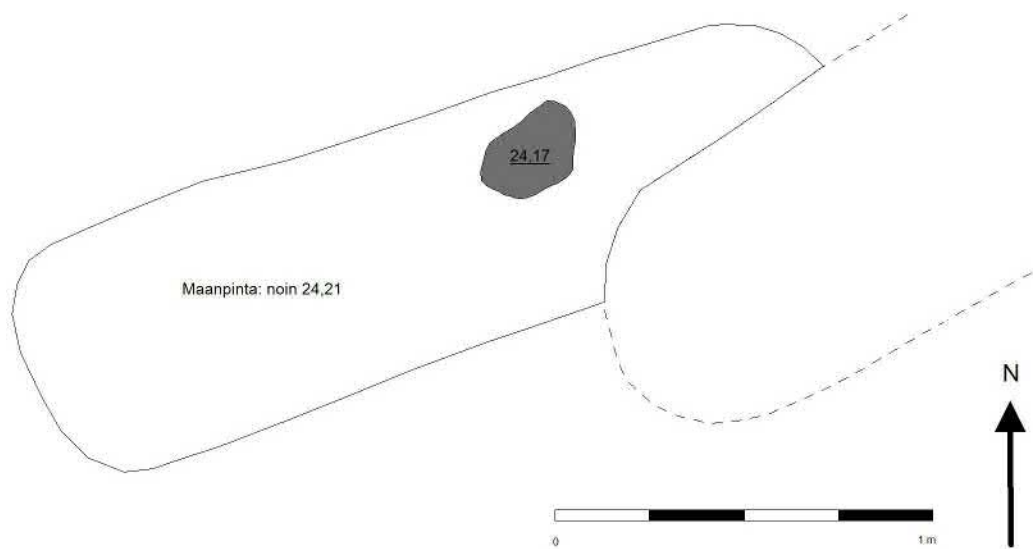
Hauta 54 sijaitsee kirkon pohjoispuolella, noin 60 cm päässä kirkkosalin koilliskulmasta, ruuduissa 175–176/811–813. Hautakuopan itäpuolta saatiin esille jo vuonna 2014 alueelta 4E. Vuonna 2015 hautakuoppa saatiin kokonaan näkyviin ja vuonna 2016 se kaivettiin pohjaan.

Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 183 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Vainajasta on säilynyt muutamia hiuksenpätkiä (TYA 933:819:2). Lisäksi haudasta löydettiin ohimokoristeen kappaleita vainajan pään kohdalta (TYA 933:819:2), pronssinen hevosenkenkäsolkki vasemman olan kohdalta (TYA 933:819:1) sekä pronssispiraalikoristelua viitasta ja esiliinasta (TYA 933:819:3–5). Esinelöytöjen yhteydessä on säilynyt tekstiiliä ainakin hameesta, viitasta ja esiliinasta. Löytöjen perusteella kyseessä on naisen pukuhautaus. Hautatekstiilistä tehty C14-ajoitus kalibroitu 1200-luvulle. Nuorempi hauta 56 leikkaa suuren osan haudan 54 arkun kaakkoiskulmaa.

Hautakuopan keskellä on laakamainen ja muodoltaan hieman viisikulmiota muistuttava kivi. 28 x 25 x 23 cm kokoinen kivi makasi löytyessään lappeellaan, jolloin sen pinta oli alle 5 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä. Käyttöaikanaan se on siis näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Todennäköisesti kivi on ollut pystyasennossa, kolmiomainen pääty ylöspäin, jolloin se on sijainnut noin 1 metrin päässä hautakuopan itäpäädyistä ja noin 130 cm päässä sen länsipäädyistä. Hautakuopan alueelta löydettiin myös ainakin seitsemän rautanaulaa tai sellaisen katkelmaa kerroksesta 1, mutta koska hauta sijaitsee alueella, josta löydettiin runsaasti todennäköisesti kirkkoon liittyviä rakennusnauvoja, ei mahdollisista hautaan liittyvistä puurakenteista voida tehdä luotettavia tulkintoja.

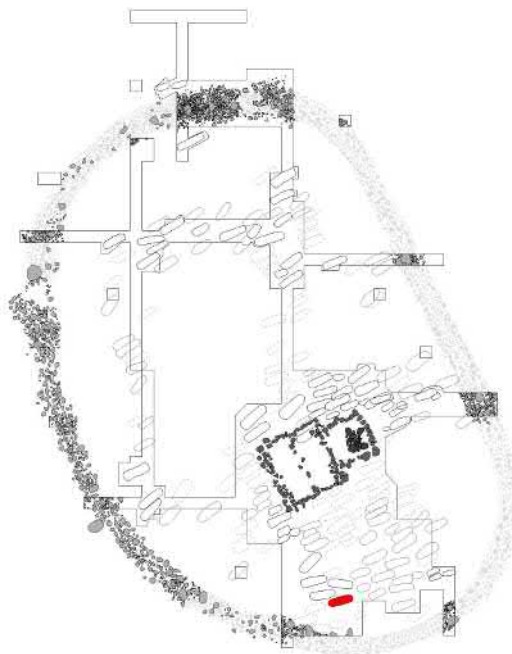
Hautamerkki: Kivi hautakuopan keskellä (1M)

Ylimpänä haudan 54 hautakivi. Katkoviivalla merkittynä haudan 56 hautakuoppaa. Yllä vasemmalla hautakivi tasossa 2 kuvattuna pohjoiseen. Yllä oikealla hautakivi samassa tasossa kuvattuna lounaaseen. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen.

Hauta 55 (39/2016)

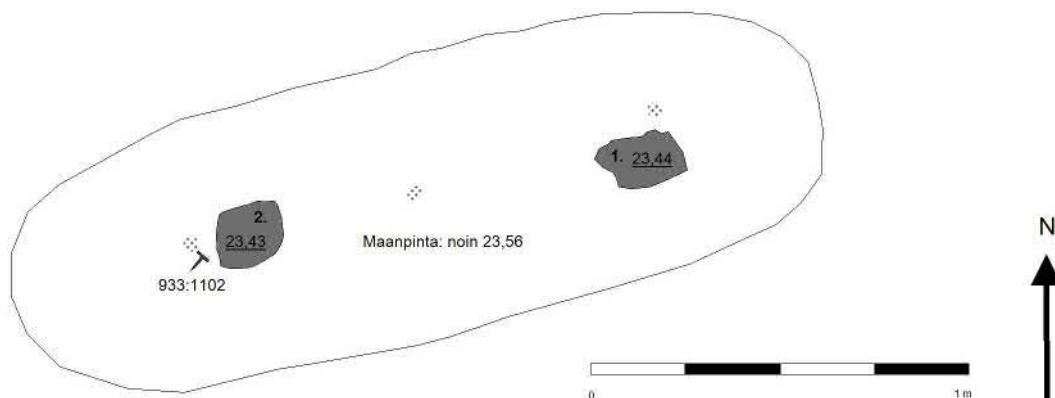
Hauta 55 sijaitsee kirkon eteläpuolella, alueella 11A, ruuduissa 158–159/813–815. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2016. Vainaja on haudattu arkussa, jota on säilynyt noin 110 cm matkalta. Hautakuoppa on noin 220 cm pitkä. Vainajasta on säilynyt kallon jättämä jälki ja pitkälle maatonut reisiluuta. Jäätteiden perusteella vainaja voisi olla aikuinen. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudassa on kaksi kiveä, jotka sijaitsevat symmetrisesti noin puolen metrin päässä haudan päädyistä. Itäisempi kivi (kivi 1) on kuutiomainen ja nelisärmäinen, kooltaan 20 x 15 x 13 cm. Länsipäädyn kivi (kivi 2) on myös kuutiomainen ja nelisärmäinen, kooltaan 16 x 14 x 12 cm. Kivilajiltaan molemmat ovat graniittia ja tarkemmin määriteltynä raekooltaan karkeaa tai keskikarkeaa pegmatiittia, jossa suurin osa mineraaleista on kalimaasälpää.

Kivet sijaitsevat 12–13 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä, joten käyttöaikanaan ne ovat todennäköisesti näkyneet yläosiltaan silloiselle maanpinnalle. Luultavasti kivet eivät kuitenkaan ole yksinään toimineet hautamerkinä, vaan ne ovat saattaneet tukea puisia rakenteita. Haudasta löydettiin hiiltä kerroksesta 2,5 aivan molempien kivien vierestä sekä näiden välistä, keskeltä hautaa. Muutoin haudan täyttömaa oli yläosiltaan vähähiilistä, vaikka hautaustasosta hiiltä löydettiin runsaasti. Läntisen kiven vierestä löydettiin lisäksi kerroksesta 2 soikeakantainen ja 63 mm pitkä rautanaula (TYA 933:1102).

Hautamerkki: Mahdollisesti puiset rakenteet haudan molemmissa päädyissä (3WE)

Haudan 55 hautamerkin jäänteet. Kartta: Siiri Tuomenoja.

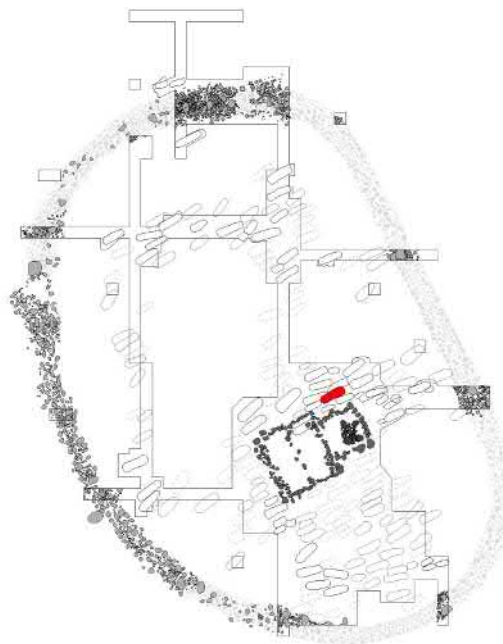

Yllä hauta 55 tasossa 2 kuvattuna pohjoisluoteeseen. Kuvassa haudan molempiin pätyihin asetetut kivet. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. Vasemmalla ylempänä kivi 1 ja alempana kivi 2 lähikuvissa. Kuvat: Juha Ruohonen ja Siiri Tuomenoja.

Hauta 56 (40/2016)

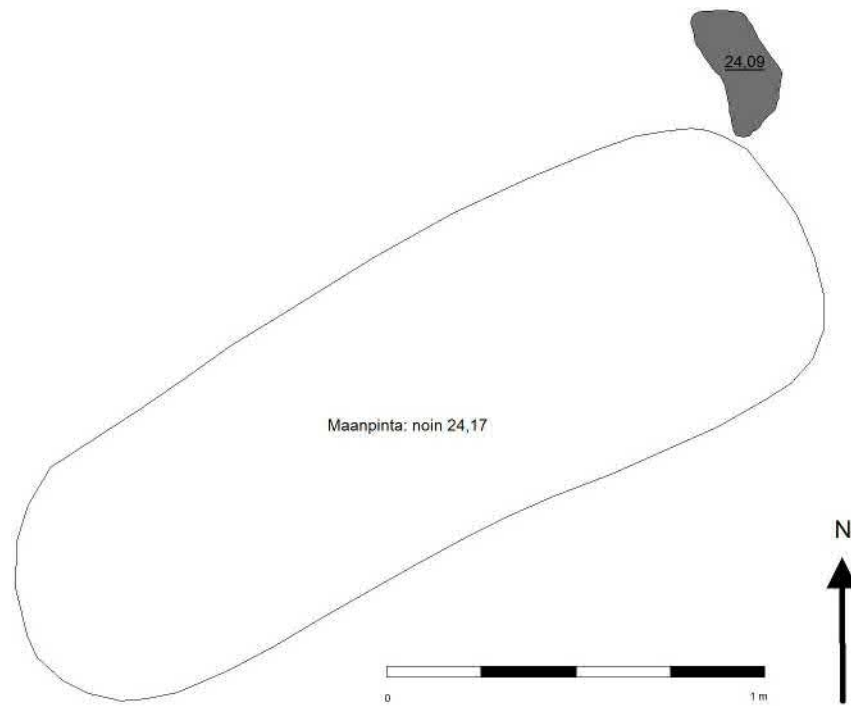
Hauta 56 sijaitsee kirkon pohjoispuolella, alle metrin päässä kuorin pohjoisseinästä, ruuduissa 175–176/812–814. Hautakuopan länsipäätyä saatiin esille jo vuonna 2013 alueelta 4E ja uudelleen vuonna 2014. Kokonaan hautakuoppa saatiin näkyviin vuonna 2015 ja vuonna 2016 hauta kaivettiin pohjaan.

Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 176 cm. Säilyneen hammaskiilteen (TYA 933:837:1) osteologisen analyysin perusteella vainaja voisi olla nuori aikuinen. Hammaskiilteen lisäksi vainajasta on säilynyt kallon jättämä jälki ja pitkälle maatonut reisiluuta (TYA 933:837:2). Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa. Hauta 56 on leikkaa vanhempien hautojen 54 ja 57 hautakuoppia ja arkkuja, joten näiden hautojen C14-ajoitusten perusteella hauta 56 ajoittuu aikaisintaan 1200-luvulle.

Haudan itäpäädyssä on pitkänomainen kivi, kooltaan 35 x 18 x 16 cm. Löytyessään se makasi lappeellaan, jolloin kiven pinta oli alle 10 cm nykyistä maanpintaa syvemmillä. Käyttöaikanaan se on siis pystyasennossa näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Kivi sijaitsee haudan 57 päällä, mutta sijaintinsa perusteella se on todennäköisesti pystytetty haudan 56 itäpäätyyn, josta se on vuosisatojen kuluessa kaatunut kohti luodetta. Kivilajiltaan se on raekooltaan keskikarkeaa graniittia, jossa suurin osa mineraaleista on kalimaasälpää. Hautakuopan alueelta löydettiin kerroksista 1–2 myös kolme rautanaulaa tai sellaisen katkelmaa. Koska hauta kuitenkin sijaitsee alueella, josta löydettiin runsaasti todennäköisesti kirkkoon liittyviä rakennusnauloja, ei mahdollisista hautaan liittyvistä puurakenteista voida tehdä luotettavia tulkintoja.

Hautamerkki: Päätykivi haudan itäpäässä (1E)

Yllä haudan 56 hautakivi. Reunimmaisena vasemmalla sama kivi tasossa 2 kuvattuna etelään. Sen oikealla puolella hautakivi lähikuvassa. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuvat: Juha Ruohonen ja Siiri Tuomenoja.

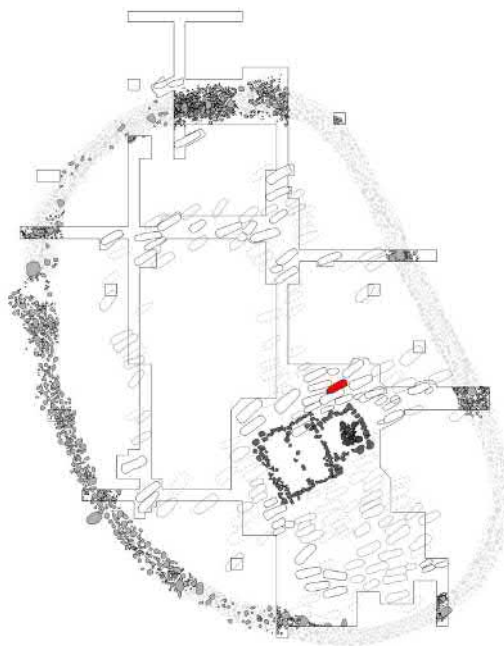
Hauta 57 (41/2016)

Hauta 57 sijaitsee kirkon pohjoispuolella, alle 1,5 metrin päässä kuorin pohjoisseinästä, ruuduissa 176–177/813–815. Hautakuoppa saatiin näkyviin vuonna 2015 alueelta 4E. Hauta kaivettiin pohjaan vuonna 2016. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 173 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen.

Vainajasta on säilynyt kallon jättämä jälki, hammaskiillettä (TYA 933:853:26) ja luujäänteitä ainakin käsivarsista, kylkiluista ja säärestä (TYA 933:853:1D, 2B ja 20). Lisäksi haudasta löydettiin ohimokoristeet vainajan kaulan kohdalta (TYA 933:853:3), hopeinen hevosenkenkäsolkki rinnan kohdalta (TYA 933:853:1) sekä pronssispiraalikoristelua viitasta, esiliinasta ja sukkanauhoista (TYA 933:853:4, 6, 8, 11, 12, 17 ja 19–22). Esiinelöytöjen yhteydessä on säilynyt tekstiiliä ainakin aluspaidasta, hameesta, esiliinasta, viitasta, sukista ja lautanauhoista. Löytöjen perusteella vainaja on pukuhautauksen saanut nainen. Hautatekstiileistä on tehty viisi C14-ajoitusta, joista neljä selkeästi epäonnistui kalibroituun 1200-luvun loppupuolelta nykyaikaan. Sukkien ajoitus kalibroituun 1100-luvun loppupuolelta 1200-luvulle ja on todennäköisesti luotettava. Arkkupuu on paljon vanhempaa ja on kasvanut 800–900-luvuilla. Hauta 56 on kaivettu osittain haudan 57 päälle ja se leikkaa hieman arkun lounaiskulmaa.

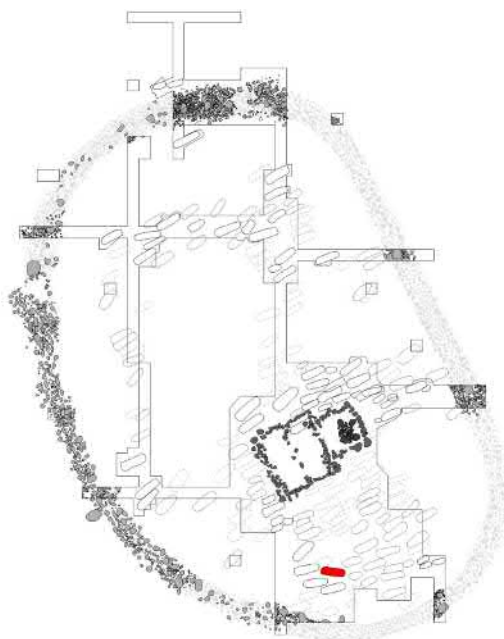
Haudassa ei vaikutan olevan hautakiveä. Ainoa sen päällä sijaitseva suurempi kivi on todennäköisesti hautaan 56 liittyvä hautakivi. Haudan itäpuolelta löydettiin kerroksesta 1 kaksi rautanaulan katkelmaa. Koska hauta kuitenkin sijaitsee alueella, josta löydettiin runsaasti todennäköisesti kirkkoon liittyviä rakennusnauloja, ei mahdollisista hautaan liittyvistä puurakenteista voida tehdä luotettavia tulkintoja.

Hautamerkki: Ei viitteitä hautamerkistä

Hauta 58 (42/2016)

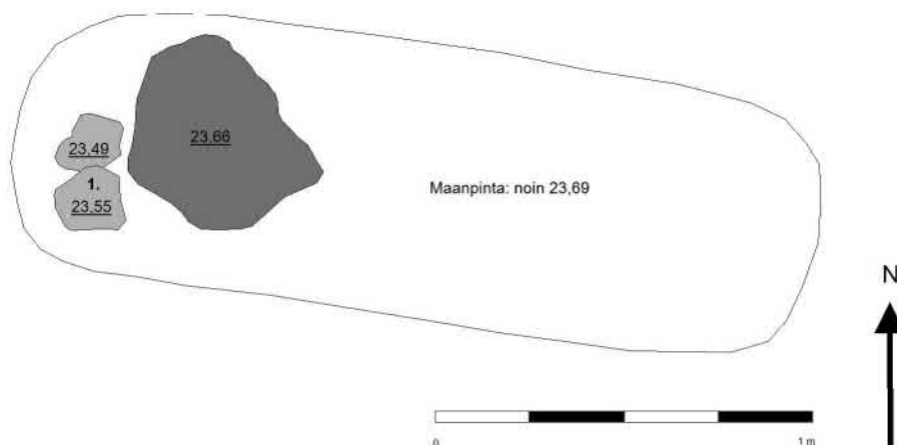
Hauta 58 sijaitsee kirkon eteläpuolella, alueella 11A, ruuduissa 160/813–815. Hauta on kaivettu pohjaan vuonna 2016. Vainaja on todennäköisesti haudattu ilman arkkua. Vainajasta on säilynyt kallon jättämä jälki. Sen sijainnin ja hautakuopan pohjan pituuden perusteella vainaja on ollut alle 155 cm pitkä, joten kyseessä saattaisi olla nuori aikuinen. Tulkinta jää kuitenkin epävarmaksi. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudassa on yksi Ristimäen suurimmista hautakivistä. Kivi on laakamainen ja toiseen pätyyn kapeneva, jolloin se muistuttaa hieman viisikulmiota. 51 x 44 x 18 cm kokoinen kivi makasi löytyessään lappeellaan, jolloin sen pinta oli alle 5 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Kivi on käyttöaikanaan näkynyt silloiselle maanpinnalle hyvin myös makaavassa asennossa, mutta todennäköisesti se on ollut pystytettynä haudan länsipätyyn.

Hautakiven vieressä on kaksi pienempää kiveä, joiden pinta on noin 15–20 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä. Käyttöaikanaan ne ovat siis näkyneet silloiselle maanpinnalle korkeintaan aivan yläosiltaan. Todennäköisesti kivet ovat toimineet tukena suurelle hautakivelle. Kivistä eteläisempi (kivi 1) on muodoltaan kiilamainen ja litteähkö, kooltaan 24 x 17 x 9 cm. Löytyessään se makasi lappeellaan. Kivilajiltaan se on raekooltaan hienoa kiillegneissia, jossa mineraaleista eniten on mukana kvartsia. Pohjoisempi tukikivi on muodoltaan laakamainen ja nelisärmäinen ja kooltaan 26 x 19 x 15 cm. Se löytyi haudasta pystyasennossa.

Tyyppi: Päätykivi haudan länsipäässä (1W)

Haudan 58 hautamerkin jäänteet. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Ylimpänä vasemmalla haudan länsipääty tasossa 2 kuvattuna pohjoiseen. Kuvassa kivi 1 vasemmassa reunassa keskellä. Kuvan alla hauta tasossa 2,5 kuvattuna itään. Kuvassa kivi 1 on poistettu ja suuri hautakivi makaa maapaakun päällä. Ylimpänä oikealla pystyyn asetettu tukikivi syvemmälle kaivetun haudan 58 päädyssä, noin tasossa 4. Kuvassa taustalla pohjaan kaivettu hauta 47. Oikealla lähikuvissa hautamerkin kivet: ylhäällä pohjoisempi kivi, keskellä kivi 1 ja alimpana hautakivi. Kuvat: Juha Ruohonen ja Siiri Tuomenoja.

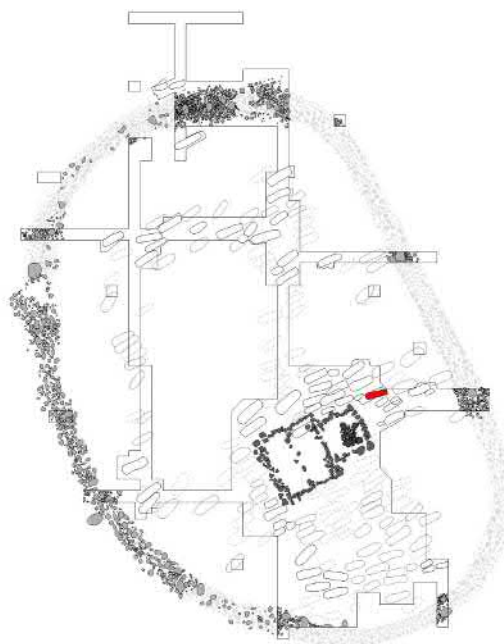
Hauta 59 (44/2016)

Hauta 59 sijaitsee kirkon itäpuolella, noin 140 cm päässä kuorin itäseinästä, ruuduissa 176/816–818. Haudan länsipäätyä ja keskiosaa saatiin esille vuonna 2015 alueelta 4E-B. Kokonaisuudessaan hauta saatiin näkyviin alueelta 10 vuonna 2016, jolloin se myös kaivettiin pohjaan.

Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 182 cm, joten todennäköisesti kyseessä on aikuinen. Vainajasta on säilynyt kynsiä ja mahdollisesti hieman kämmenluuta (TYA 933:864:3). Lisäksi haudasta löydettiin hopeinen hevosenkenkäsolkki vainajan rinnan kohdalta (TYA 933:864:1), pronssiset hevosenkenkäsöljet molempien olkien kohdalta (TYA 933:864:8 ja 9), tinasormus vasemman käden kohdalta (TYA 933:864:2), puukko reisien välistä (TYA 933:864:23) sekä pronssispiraalikoristelua viitasta ja esiliinasta (TYA 933:864:5, 6, 9, 10, 17, 24 ja 25). Esinelöytöjen yhteydessä on säilynyt ristikko- ja lautanauhaa sekä tekstiiliä ainakin hameesta, esiliinasta, viitasta ja neulakintaista. Löytöjen perusteella kyseessä on pukuhautauksen saanut nainen. Hautatekstiilistä tehty ajoitus kalibroitu todennäköisimmin 1000- tai 1100-luvulle. Nuorempi hautaus 41 on kaivettu lähes kokonaan haudan 59 yläpuolelle. Hauta 59 on kuitenkin niin syvä, että se on säilynyt ehjänä. Mahdollisesti haudat on tarkoituksella kaivettu päällekkäin tai kyse on sattumasta.

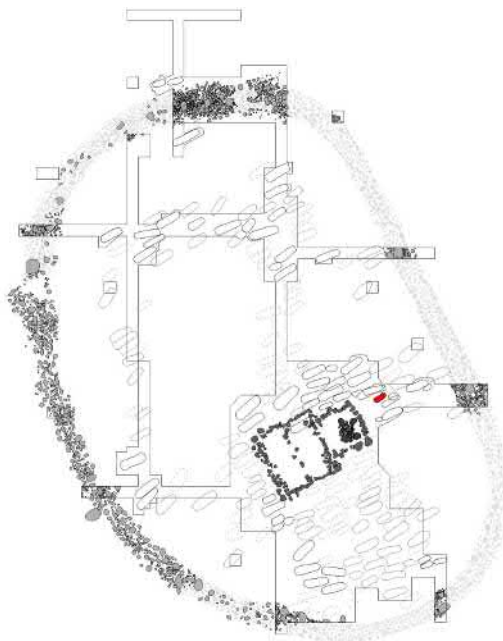
Hautaan mahdollisesti alunperin kuuluneesta hautamerkistä ei tiedetä nuoremman hautauksen vuoksi. Voi olla että hautaa 59 ei ole merkitty tai toinen hauta on kaivettu sen yläpuolelle hautamerkistä huolimatta. Aivan haudakuopan itäpääty on säästynyt myös yläosiltaan myöhemmältä kaivelulta eikä siinä ole viitteitä hautamerkistä.

Hautamerkki: Ei tiedetä

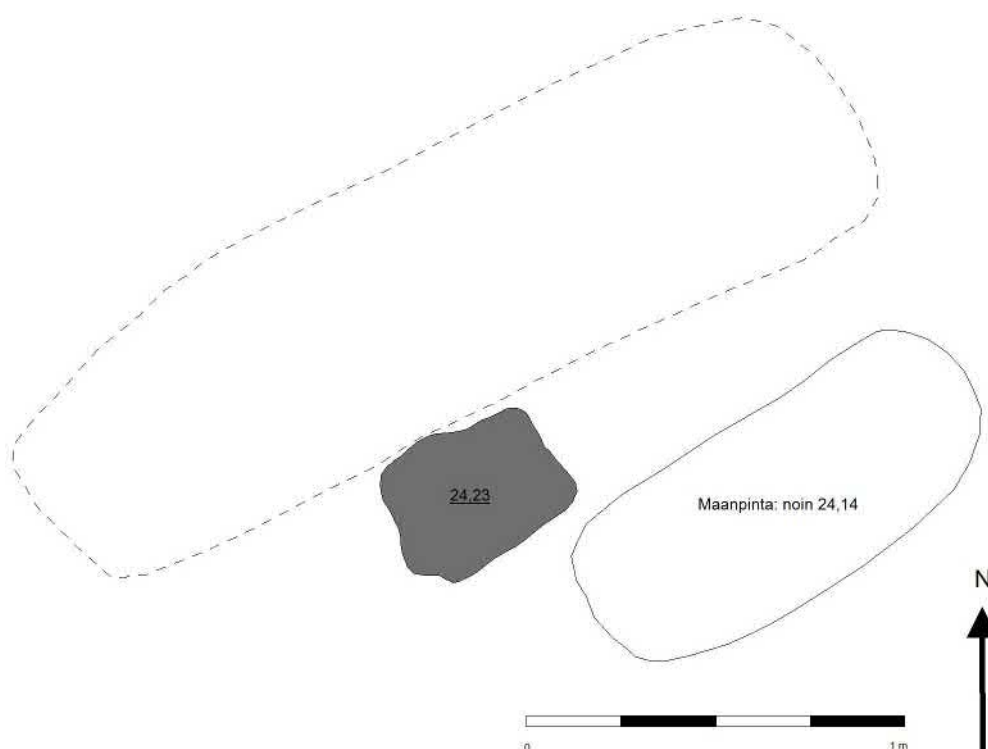
Hauta 60 (45/2016)

Hauta 60 sijaitsee kirkon itäpuolella, noin 170 cm päässä kuorin itäseinästä, ruuduissa 175–176/817–818. Haudan länsipäätyä saatiin esille vuonna 2015 alueelta 4E-B. Kokonaisuudessaan hauta saatiin näkyviin alueelta 10 vuonna 2016, jolloin se myös kaivettiin pohjaan. Vainaja on saatettu haudata arkussa. Haudaustason pituus on noin 89 cm, joten kyseessä on lapsi. Vainajan pään kohdalta löydettiin pyöreähkö ja koristeltu, toistaiseksi tunnistamaton rautaesine (TYA 933:865). Haudassa ei ole säilynyt viitteitä mahdollisesta hautapuvusta. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan länsipäädyn vieressä on suuri kivi, jolla on mahdollisesti merkitty useampaa hautaa. Tarkempi kuvaus hautakivestä on haudan 41 yhteydessä. Vierekkäiset haudat 60 ja 41 ovat samansuuntaisia ja ne on saatettu kaivaa samaan aikaan tai lyhyen aikavälin sisään toisistaan.

Hautamerkki: Kivi haudan luoteispuolella (1)

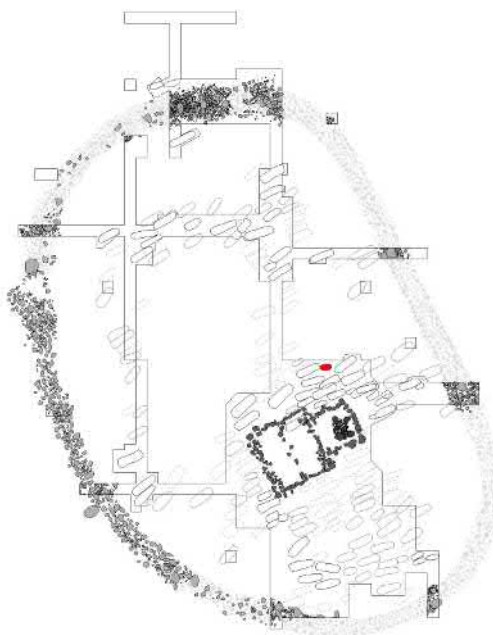
Haudan 60 hautakivi. Katkoviivalla merkittynä hauta 41. Kartta: Siiri Tuomenoja.

Yllä hauta 60 tasossa 3,5 kuvattuna pohjoiseen. Kuvassa todennäköisesti useampaa hautaa merkinnyt hautakivi. Katkoviivalla merkittynä haudan 60 hautakuoppa. Vasemmalla hautakivi samassa tasossa kuvattuna lounaaseen. Kuvan vasemmassa alakulmassa hauta 60 pohjaan kaivettuna, lehtien peittämänä. Oikeassa reunassa hauta 41 hautaustasossa. Kuvat: Juha Ruohonen.

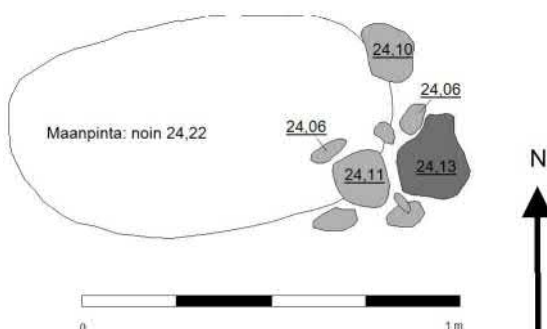
Hauta 61 (46/2016)

Hauta sijaitsee kirkon eteläpuolella, ruuduissa 178/813–814. Hauta saatiin esille vuonna 2015 alueelta 4E-B. Alue avattiin uudelleen vuonna 2016, jolloin hauta myös kaivettiin pohjaan. Vainaja on haudattu arkussa, jonka pituus on noin 57 cm, joten kyseessä on lapsi. Haudassa ei ole säilynyt viitteitä hautapuvusta tai mukaan laitetuista esineistä. Myöhemmät hautaukset eivät ole rikkoneet hautaa.

Haudan itäpäädyssä on kolmesta keskikokoisesta ja useasta pienemmästä kivistä koostuva rakenne. Kaivausaikaan suoraan kivien päällä kasvoi puun juurakko, joka on voinut liikutella niitä alkuperäiseltä sijainniltaan. Kivistä suurin on kooltaan 22 x 19 x 10 cm ja muodoltaan laakamainen. Löytyessään se makasi lappeellaan noin 10 cm nykyistä maanpintaa syvemmällä, joten käyttöaikanaan se on pystyasennossa näkynyt hyvin silloiselle maanpinnalle. Rakenteen muut kivet ovat muodoltaan epäsäännöllisempiä. Ne sijaitsevat maaperässä hieman alempana ja ovat todennäköisesti näkyneet yläosiltaan maanpinnalle. Kiveys on voinut tukea laakamaista kiveä pystyasentoon tai hautaan on saattanut kuulua myös puurakenne. Haudan itäpäädyssä löydettiin kiveyksen vierestä kerroksesta 1 kokonainen rautanaula ja rautanaulan varren katkelma. Hauta kuitenkin sijaitsee alueella, josta löydettiin runsaasti kirkkoon liittyviä rakennusnauloja, joten mahdollisista hautaan liittyvistä puurakenteista ei voida tehdä luotettavia tulkintoja.

Hautamerkki: Päätykivi haudan itäpäässä ja mahdollisesti siihen liittyvä puurakenne (1E / 3E)

Yllä haudan 61 hautamerkin jäänteet. Oikealla hauta tasossa 2 kuvattuna kaakkoon. Kuvassa haudan itäpäädyn kivirakenne osittain kannon alla. Kartta: Siiri Tuomenoja ja Kuva: Juha Ruohonen.

Liite 2a: Taulukko Ravattulan Ristimäen hautakivistä typologian mukaan

Hautojen numerointitapa, käytetyt käsitteet ja ryhmittelyn perusteet selitetään tarkemmin sivuilla 36–37, 55–64 ja 68–70. Yksityiskohtaiset kuvaukset hautamerkeistä ja taulukon teossa käytetyt lähteet löytyvät liitteestä 1.

Hauta	1. Pääty- ja keskikivet			2. Kivirivit ja haudan peittävät kiveykset	Kivien muoto				Kivien lukumäärä
	Länsipääty (W)	Itäpääty (E)	Keskiosa (M)		Laaka	Viisikulmio	Pitkänomainen	Epäsäännöllinen	
1 (1/2010)	x	x					x	x	6
2 (1/2011)	x	x				x			2
3 (Kuvio 6/2011)		x				x			1
4 (1/2012)									-
5 (2/2012 ja 7/2014)	x						x		1
6 (3/2012 ja 12/2014)	x				x		x		2
7 (1/2014)	x		x		x		x		2
8 (2/2014)	x					x			1
9 (3/2014)				x			x	x	10
10 (4/2014)	x	x					x		3
11 (5/2014)		x				x			2
12 (6/2014)									-
13 (8/2014)		x			x				1
14 (9/2014)									-
15 (11/2014)									?
16 (1/2015)	x	x			x		x		2
17 (2/2015)									-
18 (3/2015)			x			x	x	x	6
19 (4/2015)	x						x		1
20 (5/2015)									-
21 (6/2015)									-
22 (7A/2015)	x					x			1
23 (7B/2015)		x			x				1
24 (8/2015)									-
25 (9/2015)									-
26 (10/2015)				x	x	x	x	x	15
27 (11/2015)	x					x	x		2
28 (12/2015)		x			x				1

Hauta	1. Pääty- ja keskikivet			2. Kivirivit ja haudan peittävät kiveykset	Kivien muoto				Kivien lukumäärä
	Länsipääty (W)	Itäpääty (E)	Keskiosa (M)		Laaka	Viisikulmio	Pitkänomainen	Epäsäännöllinen	
29 (13/2015)									-
30 (14/2015)									-
31 (15/2015)									?
32 (16/2015)		x				x			1
33 (17/2015)		x					x		2
34 (18/2016)	x					x			1
35 (19/2016)									-
36 (20/2016)				x		x	x		5
37 (21/2016)									-
38 (22/2016)		x				x			3
39 (23/2016)			x				x		1
40 (24/2016)									-
41 (25/2016)						x			1
42 (26/2016)									-
43 (27/2016)									-
44 (28/2016 ja Yksikkö 23)		x					x		1
45 (29/2016)									-
46 (30/2016)			x			x			2
47 (31/2016)	x	x	x		x	x			3
48 (32/2016)	x	x				x		x	2
49 (33/2016)									-
50 (34/2016)									-
51 (35/2016)			x				x		1
52 (36/2016)				x	x	x	x		7
53 (37/2016)		x					x		1
54 (38/2016)			x			x			1
55 (39/2016)	x	x							2
56 (40/2016)		x					x		1
57 (41/2016)									-
58 (42/2016)	x					x			1
59 (44/2016)									?
60 (45/2016)						x			1
61 (46/2016)		x			x				1

Liite 2b: Taulukko Ravattulan Ristimäen puisista hautarakenteista

Hautojen numerointitapa, käytetyt käsitteet ja ryhmittelyn perusteet selitetään tarkemmin sivuilla 36–37 ja 72–79. Yksityiskohtaiset kuvaukset hautamerkeistä ja taulukon teossa käytetyt lähteet löytyvät liitteestä 1.

Hauta	3. Mahdollinen puinen hautarakenne						
	Sijainti				Löydöt		
	Länsipääty (W)	Itäpääty (E)	Keskiosa (M)	Ei tiedossa	Tukikiveys	Hiili	Naula(t)
1 (1/2010)	x	x			x	x	x
2 (1/2011)							
3 (Kuvio 6/2011)	x	x			x		x
4 (1/2012)							
5 (2/2012 ja 7/2014)							
6 (3/2012 ja 12/2014)		x			x		x
7 (1/2014)							
8 (2/2014)							
9 (3/2014)	x	x	x		x		x
10 (4/2014)							
11 (5/2014)	x	x					x
12 (6/2014)							?
13 (8/2014)				x			x
14 (9/2014)							
15 (11/2014)							?
16 (1/2015)							
17 (2/2015)			x			x	x
18 (3/2015)			x		x	x	x
19 (4/2015)							
20 (5/2015)				x			x
21 (6/2015)							
22 (7A/2015)							
23 (7B/2015)							
24 (8/2015)							
25 (9/2015)							
26 (10/2015)							?
27 (11/2015)							?
28 (12/2015)	x				x		?
29 (13/2015)							?
30 (14/2015)							?

Hauta	3. Mahdollinen puinen hautarakenne						
	Sijainti				Löydöt		
	Länsipääty (W)	Itäpääty (E)	Keskiosa (M)	Ei tiedossa	Tukikiveys	Hilli	Naula(t)
31 (15/2015)							
32 (16/2015)	x	x			x	?	x
33 (17/2015)		x			x	x	x
34 (18/2016)	x		x				x
35 (19/2016)	x	x				?	?
36 (20/2016)	x	x	x		x	x	x
37 (21/2016)							
38 (22/2016)							
39 (23/2016)		x					x
40 (24/2016)	x				x	x	
41 (25/2016)	x	x					x
42 (26/2016)	x				x		?
43 (27/2016)		x			x		
44 (28/2016 ja Yksikkö 23)							
45 (29/2016)							
46 (30/2016)		x	x		x	x	x
47 (31/2016)	x		x		x	x	
48 (32/2016)							?
49 (33/2016)							?
50 (34/2016)							?
51 (35/2016)							
52 (36/2016)							
53 (37/2016)							?
54 (38/2016)							?
55 (39/2016)	x	x			x	x	x
56 (40/2016)							?
57 (41/2016)							?
58 (42/2016)							
59 (44/2016)							
60 (45/2016)							
61 (46/2016)					x		?

Liite 3: Taulukko Ravattulan Ristimäen hautamerkeistä konteksteittain

Hautojen numerointitapa, käytetyt käsitteet ja ryhmittelyn perusteet selitetään tarkemmin sivuilla 4–6, 36–40 ja 55–64. Yksityiskohtaiset kuvaukset hautamerkeistä ja taulukon teossa käytetyt lähteet löytyvät liitteestä 1.

Hauta	Hautamerkki	Arkku	Hautalöydöt	Vainajan ikä	Vainajan sukupuoli	Suhde muihin hautauksiin	Sijainti kirkkomaalla
1 (1/2010)	1WE + 3WE	on	pukuhautaus	aikuinen	mies	ehjä	kirkon länsipuoli
2 (1/2011)	1WE	on	vähälöytöinen	aikuinen	nainen?	ehjä	kirkon länsipuoli
3 (Kuvio 6/2011)	1E + 3WE	ei	vähälöytöinen	aikuinen	nainen?	ehjä	kirkon länsipuoli
4 (1/2012)	ei	ei	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä, ei vanhin	kirkon eteläpuoli
5 (2/2012 ja 7/2014)	1W?	on	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä, ei nuorin eikä vanhin	kirkon eteläpuoli
6 (3/2012 ja 12/2014)	1W? + 3E?	ei	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä, ei nuorin	kirkon eteläpuoli
7 (1/2014)	1WM	on	vähälöytöinen	aikuinen	?	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
8 (2/2014)	1W	on	pukuhautaus	aikuinen	nainen	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
9 (3/2014)	2 + 3WEM	ruuhi	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
10 (4/2014)	1WE	on	pukuhautaus	aikuinen	nainen	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
11 (5/2014)	1E + 3WE	on	pukuhautaus	nuori aikuinen	nainen	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
12 (6/2014)	ei	on	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
13 (8/2014)	1E + 3?	on	vähälöytöinen	aikuinen	?	ehjä	kirkon eteläpuoli
14 (9/2014)	ei	ei	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä	kirkon länsipuoli
15 (11/2014)	ei tiedetä	ei	varioitu pukuhautaus	aikuinen	mies	ehjä	kirkon alla

Hauta	Hautamerkki	Arkku	Hautalöydöt	Vainajan ikä	Vainajan sukupuoli	Suhde muihin hautauksiin	Sijainti kirkkomaalla
16 (1/2015)	1WE	ruuhi	varioitu pukuhautaus	nuori aikuinen	nainen	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
17 (2/2015)	3M	ruuhi	pukuhautaus	aikuinen	nainen	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
18 (3/2015)	1M + 3M	on	vähälöytöinen	nuori aikuinen	mies?	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
19 (4/2015)	1W	on	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
20 (5/2015)	3	ei	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä	kirkon eteläpuoli
21 (6/2015)	ei	ruuhi	pukuhautaus	nuori aikuinen?	nainen	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
22 (7A/2015)	1W	on	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä	aidan ulkopuoli, pohjoisessa
23 (7B/2015)	1E	ei	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä	aidan ulkopuoli, pohjoisessa
24 (8/2015)	ei	ruuhi	varioitu pukuhautaus	aikuinen	nainen	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
25 (9/2015)	ei	on	ei löytöjä	nuori aikuinen	?	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
26 (10/2015)	2	on	vähälöytöinen	nuori aikuinen	nainen	ehjä	kirkon pohjoispuoli
27 (11/2015)	1W	on	vähälöytöinen	aikuinen	?	ehjä	kirkon pohjoispuoli
28 (12/2015)	1E + 3W	on	ei löytöjä	aikuinen	?	ehjä	kirkon pohjoispuoli
29 (13/2015)	ei	on	vähälöytöinen	aikuinen	?	ehjä	kirkon pohjoispuoli
30 (14/2015)	ei	on	ei löytöjä	aikuinen	?	ehjä	kirkon pohjoispuoli
31 (15/2015)	ei tiedetä	ruuhi	pukuhautaus	nuori aikuinen	nainen	ehjä	aidan alla, pohjoisessa
32 (16/2015)	1E + 3WE	on?	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä	kirkon eteläpuoli
33 (17/2015)	1E + 3E	on	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä	kirkon eteläpuoli
34 (18/2016)	1W + 3WM?	on	varioitu pukuhautaus	nuori aikuinen	nainen	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
35 (19/2016)	3WE?	on	vähälöytöinen	lapsi	?	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa

Hauta	Hautamerkki	Arkku	Hautalöydöt	Vainajan ikä	Vainajan sukupuoli	Suhde muihin hautauksiin	Sijainti kirkkomaalla
36 (20/2016)	2 + 3	on	varioitu pukuhautaus	aikuinen	nainen	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
37 (21/2016)	ei	on	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä	kirkkomaan pohjoisosa
38 (22/2016)	1E	on	ei löytöjä	nuori aikuinen	?	ehjä, ei vanhin	kirkon itäpuoli
39 (23/2016)	1M + 3E?	on	ei löytöjä	nuori aikuinen	?	ehjä, ei nuorin	kirkon itäpuoli
40 (24/2016)	3W?	ei	ei löytöjä	nuori aikuinen	?	ehjä	kirkon itäpuoli
41 (25/2016)	1 + 3WE?	on	ei löytöjä	aikuinen	?	ehjä, ei vanhin	kirkon itäpuoli
42 (26/2016)	3W?	on	ei löytöjä	aikuinen	?	ehjä	kirkon pohjoispuoli
43 (27/2016)	3E?	on	ei löytöjä	aikuinen	?	ehjä	kirkon pohjoispuoli
44 (28/2016 ja Yksikkö 23)	1E	on	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä?, ei nuorin	kirkon itäpuoli
45 (29/2016)	ei	on	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä	kirkon itäpuoli
46 (30/2016)	1M + 3EM	on	vähälöytöinen	aikuinen	mies?	ehjä	kirkon eteläpuoli
47 (31/2016)	1WEM + 3WM?	on	ei löytöjä	aikuinen	?	ehjä	kirkon eteläpuoli
48 (32/2016)	1WE	on	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä	kirkon pohjoispuoli
49 (33/2016)	ei	on	vähälöytöinen	lapsi	nainen?	ehjä	kirkon pohjoispuoli
50 (34/2016)	ei	on	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä?, ei nuorin	kirkon itäpuoli
51 (35/2016)	1M	ei	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä, ei vanhin	kirkon itäpuoli
52 (36/2016)	2	ei	ei löytöjä	aikuinen	?	ehjä	kirkon eteläpuoli
53 (37/2016)	1E?	on	varioitu pukuhautaus	lapsi	nainen	ehjä	kirkon pohjoispuoli
54 (38/2016)	1M	on	pukuhautaus	aikuinen	nainen	leikkautuu	kirkon pohjoispuoli
55 (39/2016)	3WE	on	ei löytöjä	aikuinen?	?	ehjä	kirkon eteläpuoli

Hauta	Hautamerkki	Arkku	Hautalöydöt	Vainajan ikä	Vainajan sukupuoli	Suhde muihin hautauksiin	Sijainti kirkkomaalla
56 (40/2016)	1E	on	ei löytöjä	nuori aikuinen	?	ehjä, ei vanhin	kirkon pohjoispuoli
57 (41/2016)	ei	on	pukuhautaus	aikuinen	nainen	leikkautuu	kirkon pohjoispuoli
58 (42/2016)	1W	ei	ei löytöjä	nuori aikuinen?	?	ehjä	kirkon eteläpuoli
59 (44/2016)	ei tiedetä	on	pukuhautaus	aikuinen	nainen	ehjä, ei nuorin	kirkon itäpuoli
60 (45/2016)	1	on?	vähälöytöinen	lapsi	?	ehjä	kirkon itäpuoli
61 (46/2016)	1E / 3E?	on	ei löytöjä	lapsi	?	ehjä	kirkon pohjoispuoli

Liite 4: Taulukko Ravattulan Ristimäen hautakivistä kivilajeittain

Hautojen numerointitapa, käytetyt tutkimusmenetelmät ja ryhmittelyn perusteet selitetään tarkemmin sivuilla 36–37 ja 64–72. Yksityiskohtaiset kuvaukset hautamerkeistä löytyvät liitteestä 1. Liitteen 4 lopussa on lyhyt geologinen sanasto, jossa selitetään taulukossa käytetyt käsitteet.

Kivilajianalyysin on tehnyt FM, geologi ja arkeologi Jussi Kinnunen (*pers. comm.* 27.8.2018).

Hauta	Kivilaji	Kivilajin tarkennus	Raekoko	Päämineraalit (%)					Huomioita	Suuntautunut
				kvartsi	plagioklaasi	kalimaasälpä	kille	sarvivälke		
16 (1/2015)	Graniitti	protomyloniitti	keskikarkea	20	20	20	40		yleisväri punainen-musta	
18 (3/2015)	Graniitti	migmatiitti	karkea	10	30	50	10			
22 (7A/2015)	Kiillegneissi		hieno	50	10		40			X
23 (7B/2015)	Kiillegneissi		hieno	50	10		40			X
26 (10/2015), kivi 1	Graniitti	afaniittinen	hieno	hyvin hienorakeinen, mineralogia ei erotettavissa					punainen, massamainen	
26 (10/2015), kivi 2	Graniitti	protomyloniitti	keskikarkea	30	30	30	10			X
26 (10/2015), kivi 3	Graniitti	migmatiitti	keskikarkea	10	35	40	15			
27 (11/2015), kivi 1	Graniitti	rapakivi, pyterliitti	karkea	10	10	70		10		
27 (11/2015), kivi 2	Graniitti	migmatiitti	karkea	10	30	50	10			
28 (12/2015)	Graniitti	migmatiitti	keskikarkea	30	30	30	10		granaattiporfyroblasteja, halkaisija n. 0,1-1 cm	
34 (18/2016)	Dioriitti		keskikarkea	5	80	5		10		

Hauta	Kivilaji	Kivilajin tarkennus	Raekoko	Päämineraalit (%)					Huomioita	Suuntautunut
				kvartsi	plagioklaasi	kalimaasälpä	kiille	sarvivälke		
36 (20/2016), kivi 1	Graniitti		keskikarkea	20	10	70			yleisväri punainen-musta	
36 (20/2016), kivi 2	Graniitti	migmatiitti	keskikarkea	20	35	35	10			
38 (22/2016), kivi 1	Graniitti	migmatiitti	karkea	30	20	40	10			
38 (22/2016), kivi 2	Dioriitti		keskikarkea	5	75	10		10		
38 (22/2016), kivi 3	Graniitti		keskikarkea	30	30	30	10		granaattiporfyroblasteja, halkaisija n. 1-2 cm	
42 (26/2016)	Graniitti	pegmatiitti	karkea			70	30			
43 (27/2016)	Graniitti		keskikarkea	20	20	50	10			
44 (28/2016)	Graniitti	protomyloniitti	hieno-keskikarkea	60	20	20				
46 (30/2016), kivi 1	Graniitti	pegmatiitti	karkea	40	40	20				
46 (30/2016), kivi 2	Graniitti		keskikarkea	40	15	40	5			
47 (31/2016), kivi 1	Graniitti		hieno-keskikarkea	30	25	40	5		kvartsipisaroita, halkaisija n. 5-8 mm	
47 (31/2016), kivi 2	Kiillegneissi		hieno	50	10		40			X
47 (31/2016), kivi 3	Gabro		keskikarkea		50			50		
51 (35/2016)	Graniitti	migmatiitti	keskikarkea	60		40				

Hauta	Kivilaji	Kivilajin tarkennus	Raekoko	Päämineraalit (%)					Huomioita	Suuntautunut
				kvartsi	plagioklaasi	kalimaasälpä	kiille	sarvivälke		
52 (36/2016), kivi 1	Graniitti		keskikarkea	30	30	40			granaattiporfyroblasteja, halkaisija n. 1 cm	
52 (36/2016), kivi 2	Graniitti		karkea			90	10		voimakkaasti rapautunut	
52 (36/2016), kivi 3	Graniitti		keskikarkea	20	10	70			kordieriittiporfyroblasteja, halkaisija n. 0,5-2 cm	
55 (39/2016), kivi 1	Graniitti	pegmatiitti	keskikarkea-karkea	10	10	70	10			
55 (39/2016), kivi 2	Graniitti	pegmatiitti	keskikarkea-karkea	15	10	60	15			
56 (40/2016)	Graniitti		keskikarkea	30		70				
58 (42/2016)	Kiillegneissi		hieno	50	10		40			X
537	Graniitti	migmatiitti	keskikarkea	35	10	50	5			X
551	Graniitti		keskikarkea	10	10	60	20		yleisväri punainen-musta	
1011	Graniitti		keskikarkea	35	40	20	5			
1054	Granodioriitti		keskikarkea	20	60	10	10			

Sanastoa:

Afaniittinen on kivilajin tekstuuri, jossa yksittäiset mineraalirakeet ovat niin pieniä, että niitä ei voi erottaa paljaalla silmällä (Eklund *et al.* 2005: 6).

Dioriitti on magmakivi eli kivilajin kiveytynyt kivilaji. Syväkivenä se on kiveytynyt jo syvällä maankuoren sisällä hitaasti emäksisestä tai intermediäarisestä (emäksisen ja happaman välissä) ja kuumasta magmasta. Sen päämineraaleja ovat plagioklaasi, mafiset (tummat) mineraalit ja kvartsi. (Eklund *et al.* 2005: 4, 9–11 ja 21–22)

Gabro on magmakivi eli kivilajin kiveä kiteytynyt kivilaji. Syväkivenä se on kiteytynyt jo syvällä maankuoren sisällä hitaasti emäksisestä ja erittäin kuumasta magmasta. Sen päämineraaleja ovat plagioklaasi ja mafiset (tummat) mineraalit. (Eklund *et al.* 2005: 4, 9–11 ja 21–22).

Granaatti on jalosilikaatteihin kuuluva mineraalien ryhmä. Kaikki jalosilikaatit ovat melko kovia ja raskaita mineraaleja. Granaatit ovat muodoltaan kuutiollisia ja esiintyvät usein kidemuotoisena. Granaatteja on monen värisiä mutta yleisin on kirsikanpunainen almandiini. (Marttila *et al.* 1996: 45 ja 49–50)

Graniitti on magmakivi eli kivilajin kiveä kiteytynyt kivilaji. Syväkivenä se on kiteytynyt jo syvällä maankuoren sisällä hitaasti happamasta ja melko kylmästä magmasta. Sen päämineraaleja ovat kvartsi, kalimaasälpä, plagioklaasi ja mafiset (tummat) mineraalit. (Eklund *et al.* 2005: 4, 9–11, 21 ja 23–24)

Granodioriitti on magmakivi eli kivilajin kiveä kiteytynyt kivilaji. Syväkivenä se on kiteytynyt jo syvällä maankuoren sisällä hitaasti happamasta tai intermediäärisestä (emäksisen ja happaman välissä) ja melko kylmästä magmasta. Sen päämineraaleja ovat kalimaasälpä, plagioklaasi, kvartsi ja mafiset (tummat) mineraalit. (Eklund *et al.* 2005: 4, 9–11, 21 ja 23)

Kalimaasälpä on hohkasilikaatteihin ja maasälpäihin kuuluva mineraali. Se on melko kova mineraali, jossa on lasikiilto ja kohtisuorassa tai lähes kohtisuorassa lohkeavat pinnat. Väriältään kalimaasälpä on useimmiten lohenpunaista. (Marttila *et al.* 1996: 66 ja 69)

Kiille on verkkosilikaatteihin kuuluva mineraalien ryhmä. Kiilleryhmän mineraalit ovat melko pehmeitä, suomaisia ja niissä on lasikiilto. Kiilteitä on monen värisiä mutta yleisimmät ovat tummanruskea tai musta biotiitti ja väritön tai kellertävä muskoviitti, jota esiintyy erityisesti graniiteissa ja gneisseissä. (Marttila *et al.* 1996: 62–63)

Kiillegneissi on metamorfinen kivi eli paine- ja lämpötilavaihdosten takia muuttunut kivi. Gneissi on yleisnimitys metamorfisissa prosesseissa syntyneille kivilajeille, jotka ovat suuntautuneita ja keski- tai karkearakeisia. Gneissit luokitellaan usein yhden kivilajille luonteenomaisen mineraalin mukaan, ja kiillegneississä on jotakin kiilleryhmään kuuluvaa mineraalia. (Eklund *et al.* 2005: 4 ja 49)

Kordieriitti on syklosilikaatteihin kuuluva mineraali. Se on melko kova (samaa kovuusluokkaa kvartsin kanssa), muodoltaan rombimainen ja siinä on lasikiilto. Väriältään se on usein väritön mutta valoa vasten sinisenä tai violetina välkehtivä. (Marttila *et al.* 1996: 53–54)

Kvartsi on hohkasilikaatteihin kuuluva mineraali. Melko kovassa mineraalissa on lasikiilto ja simpukkamaisia lohkopintoja. Kvartsi on yleinen mineraali ja se voi olla väritön tai värillinen. (Marttila *et al.* 1996: 66)

Migmatiitti on seoskivilaji, jossa uutta kivilajia tunkeutuu vanhan kiven sekaan muodostaen rakenteellisesti monimuotoisen, epähomogeenisen kiven, josta vanha (paleosomi) ja uusi (neosomi) kivi on erotettavissa. Suomen kallioperästä migmatiitteja on noin viidennes (Sederholm 1925). Graniittimigmatiittiä nimitetään usein myös graniittigneissiksi, jossa vanhempi, tumma kivilaji esiintyy uudemman, vaalean, graniittisen kivilajin joukossa viiruina, raitoina, kerroksina ja sulkeumina. (määritelmä Jussi Kinnunen *pers. comm.* 27.8.2018)

Pegmatiitti on erittäin karkearakeinen kivilaji, jossa raekoko on yli 30 mm. Se voi olla graniitin muunnos. (Eklund *et al.* 2005: 6 ja 24)

Plagioklaasi on hohkalisikaatteihin ja maasälpäihin kuuluva mineraali. Se on melko kova mineraali, jossa on lasikiilto ja kohtisuorassa tai lähes kohtisuorassa lohkeavat pinnat. Väriältään plagioklaasi on usein vaaleaa tai harmaata. Se on yleinen mineraali eri kivilajeissa. (Marttila *et al.* 1996: 66 ja 70)

Protomyloniitti on mikä tahansa kivi, johon on kohdistunut kallioperän liikkeiden vaikutuksesta rikkova voima. Protomyloniitti on hauraasti särkynyt, mutta irralliset kivi- ja mineraalimurut ovat liikkuneet vain vähän. Kivi on "paikalleen murskattu" ja murujen välit ovat myöhemmin täyttyneet kvartsista ym. (määritelmä Jussi Kinnunen *pers. comm.* 27.8.2018)

Porfyroblasti eli hajarae. Kivilajin porfyyrinen rakenne tarkoittaa, että kiven hienorakeisempaan perusmassaan on kasvanut hajanaisia ja muita suurempia rakeita. Kivilaji on usein jähmettynyt sellaisissa olosuhteissa, että vain muutamat mineraalit ovat ehtineet kehittyä suuriksi. (Eklund *et al.* 2005: 6)

Pyteriitti kuuluu rapakivigraniitteihin. Siinä on pyörityneitä kalimaasälpäkiteitä mutta niitä eivät ympäröi plagioklaasikehät. (Eklund *et al.* 2005: 24)

Rapakivi on kivilajin tekstuuri, jossa plagioglaasikehä ympäröi kalimaasälpää kiven muuten hienorakeisemmassa perusmassassa. Rapakivet ovat usein graniittia. (Eklund *et al.* 2005: 8 ja 24)

Sarvivälke on nauhasilikaaatteihin kuuluva mineraali. Sarvivälkkeessä on lasikiilto ja sen kiteet ovat usein poikkileikkaukseltaan kuusikulmaisia. Sen väri vaihtelee tummanvihreästä mustaan ja välkehtii tummana valoa vasten. (Marttila *et al.* 1996: 60–61)

Suuntautunut kivi on metamorfisten eli paine- ja lämpötilavaihdosten takia muuttuneiden kivien toinen pääryhmä. Kiviä, joissa ei ole havaittavissa suuntausta, kutsutaan massamaisiksi. Suuntautuneisuus voi näkyä esimerkiksi tasomaisena rakenteena, jos kivi on liuskeinen, tai viivauksena, jos kivi on venynyt metamorfisissa prosesseissa. (Eklund *et al.* 2005: 45–46)

Liite 5: Taulukko Ravattulan Ristimäen pusiin hautarakenteisiin liittyvistä rautanauloista ja muista rautaesineistä

Hautojen numerointitapa ja rautanaulojen valintaprosessi selitetään sivuilla 36–37 ja 73–79. Tiedot nauloista ja muista rautaesineistä on kerätty vuosien 2010–2016 löytöluetteloista sekä esine- ja röntgenkuvista. Mikäli löytöluettelossa on kuvien perusteella havaittu virheellisyyksiä, on ne korjattu taulukkoon. Tarvittaessa löydöt on tarkastettu itse, mikäli ne on jo saatu takaisin konservoinnista Turun yliopiston arkeologian oppiaineen kokoelmiin.

Hauta	TYA	Säilynyt osa	Pituus (mm)	Varren poikkileikkaus	Varren paksuus (mm)	Kannan muoto	Kannan halkaisija (mm)	Kuvaus
1 (1/2010)	863:92	vartta	37	neliö?	4	-	-	
3 (Kuvio 6/2011)	863:70	kokonainen	73	suorakaide	4 x 5	?	13 x 16	
3 (Kuvio 6/2011)	882:101	vartta	29	litteä	4 x 6	-	-	puujäänteitä poikittain varteen nähden
3 (Kuvio 6/2011)	882:880	kantapuoli	19	suorakaide	5 x 6	pyöreähkö	15	
6 (3/2012 ja 12/2014)	912:954	kokonainen	70	neliö	6	suorakaide	11 x 14	
9 (3/2014)	912:118	kokonainen	46	neliö	6	neliö	16	
9 (3/2014)	912:119	kokonainen	40	neliö	7	pyöreähkö	26	
9 (3/2014)	912:1837 [työnro]	kantapuoli	40	ei määriteltävissä	ei mitattavissa	soikea	17 x 21	
11 (5/2014)	912:332	-	39	-	4	-	-	pitkänomainen metalliesine, jossa kierteinen rakenne
11 (5/2014)	900:466	vartta	55	neliö	5	-	-	
12 (6/2014)	900:462	vartta	25	neliö	3	-	-	
13 (8/2014)	912:1349	kanta	-	ei määriteltävissä	ei mitattavissa	epämääräinen	27	

Hauta	TYA	Säilynyt osa	Pituus (mm)	Varren poikkileikkaus	Varren paksuus (mm)	Kannan muoto	Kannan halkaisija (mm)	Kuvaus
17 (2/2015)	914:208	vartta	18	neliö	4	-	-	
18 (3/2015)	914:118	kantapuoli	31	neliö	8	soikea	20 x 26	hajonnut kahteen osaan
18 (3/2015)	914:130	kokonainen	70	neliö	5,5	suorakaide	9 x 18	
18 (3/2015)	914:188	kokonainen	75	suorakaide	6 x 9	soikea	20 x 26	
18 (3/2015)	914:241	vartta	15	suorakaide	6 x 8	-	-	
20 (5/2015)	914:462	vartta	22	neliö	5	-	-	taittunut kärjestä 45 asteen kulmaan
20 (5/2015)	914:469	kokonainen	78	neliö	5,5	pyöreä	15	
32 (16/2015)	914:444	kokonainen	76	suorakaide	4 x 6	pyöreä	22	
32 (16/2015)	914:445	kokonainen	78	neliö	6	pyöreä	18	
32 (16/2015)	914:447	vartta	25	neliö	4,5	-	-	
33 (17/2015)	914:446	kantapuoli	29	neliö	8	suorakaide	17 x 19	
34 (18/2016)	933:95	kantapuoli	-	-	-	-	-	ei kuvailtu löytöluetteloon
34 (18/2016)	933:135	kokonainen	80	suorakaide	5 x 9	suorakaide	20 x 22	taittunut varren yläosasta 50 asteen kulmaan, hajonnut kolmeen osaan
35 (19/2016)	933:8	kokonainen?	49	neliö	4	suorakaide	11 x 15	
35 (19/2016)	933:10	kantapuoli	31	neliö	5	soikea	11 x 14	
35 (19/2016)	933:16	kokonainen	n. 100	suorakaide?	?	epämääräinen	?	ei kuvailtu löytöluetteloon, varsi taipunut kaarelle
36 (20/2016)	933:9	kokonainen	78	neliö	4	neliö	15	

Hauta	TYA	Säilynyt osa	Pituus (mm)	Varren poikkileikkaus	Varren paksuus (mm)	Kannan muoto	Kannan halkaisija (mm)	Kuvaus
36 (20/2016)	933:17	-	64	vinoneliö	12–23 x 5 mm	-	-	litteähkön, toiseen päätyyn kapenevan rautaesineen katkelma
36 (20/2016)	933:18	kantapuoli	26	ei määriteltävissä	ei mitattavissa	soikea	9 x 14	
36 (20/2016)	933:58	vartta	25	neliö	5	-	-	
39 (23/2016)	933:390	vartta	25	ei määriteltävissä	4	-	-	
41 (25/2016)	933:240	kokonainen	51	neliö	5	epämääräinen	13 x 18	kärki taittunut 45 asteen kulmaan
41 (25/2016)	914:767	vartta	47	neliö	5	-	-	kärki taittunut 30 asteen kulmaan
46 (30/2016)	933:1098	kokonainen	39	ei määriteltävissä	ei mitattavissa	suorakaide	19 x 27	puujäänteitä poikittain varteen nähden
46 (30/2016)	933:1099	kokonainen	60	neliö	5	soikea	16 x 19	
46 (30/2016)	933:1101	kokonainen?	60	pyöreä	5	pyöreä	21	
46 (30/2016)	933:1189	kokonainen	68	neliö	4,5	pyöreä	16	
55 (39/2016)	933:1102	kokonainen	63	suorakaide	3 x 5	soikea	11 x 15	varsi taipunut kaarelle